DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 1
april 1987

LOSSE NUMMERS 3.75

Periodiek van de Communistische Partij van Nederland

PEN

2x

IN DIT NUMMER

Het verzet dat doorgaat
MIES BOUHUYS

Suriname
JOOP MORRIËN

Glasnost
M.S. GORBATSJOV

Progressief provinciaal cultuurbeleid
RINUS HAKS

De dollar een daalder?
PIM JUFFERMANS

Het Noorden
SJORS DE KAM

Is kennis macht?

Dat kennis macht zou zijn is een bewering die iedereen, die ooit met een slecht rapport is thuisgekomen wel eens door zijn of haar vader heeft horen doen. 'Je moet je best doen, kind, want kennis is macht'.
Maar dat hoeft natuurlijk helemaal niet het geval te zijn. Er zijn mensen die, op wat voor terrein dan ook, over een verbazingwekkende kennis beschikken terwijl ze over niets of niemand macht hebben.
En, wat veel belangrijker is, er zijn in de loop der geschiedenis miljoenen mensen geweest met een ontzaglijke hoeveelheid feiten en inzichten in hun hoofd, die tot de conclusie kwamen dat ondanks al die wetenschap de macht buiten hun bereik lag. Macht hebben of kennis hebben, dat is nog een heel verschil.
Een verschil, ja. Maar ondertussen is het spreekwoord geen dwaasheid en is er tussen kennis en macht wel degelijk een verband. Zeker als het gaat om het meest kardinale machtsvraagstuk, dat van de verhoudingen binnen de maatschappij, is dat het geval. De arbeidersbeweging ontstond niet doordat spontaan mensen in oproer kwamen tegen misstanden, ze kwam er als het ware tegelijk met een *inzicht* hoe de maatschappij in elkaar stak. Inzicht in economie, politiek en maatschappelijke denkprocessen was nodig om aan de arbeidersbeweging vorm te geven en om haar te doen overleven en groeien, ook bij sterke tegenstromen. Naarmate de geschiedenis voortschreed konden die inzichten achterblijven, zich versnellen, zwaar beproefd worden. Maar bij het stellen van de machtskwestie, de fundamentele opgave van de socialistische beweging, is *kennis* altijd een hoofdinstrument geweest.
Politiek en Cultuur, dit tijdschrift, heeft altijd als voornaamste taak gehad aan deze kennis te werken. De opeen-

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 1
april 1987

Redactie
Marcus Bakker (Hoofdredacteur)
Pim Juffermans
Wouter Warmerdam
(red. secretaris)

Lay out
Bram IJzerman

Verschijnt zes maal per jaar
bij uitgeverij Pegasus,
1017 NT Amsterdam
020-231138

Ons gironummer is: 447416
De abonnementsprijs is
f 30,- per jaar
Een los nummer kost *f* 3,75 en is
te bestellen door *f* 6,25
(incl. porto) over te maken
op postgiro 447416
t.n.v. uitgeverij
Pegasus, met vermelding
van het gewenste nummer.
Correspondentie over betaling en
verkoop s.v.p. zenden aan de
administratie van P en C,
p/a uitgeverij Pegasus,
Leidsestraat 25,
1017 NT Amsterdam.
Alle correspondentie over de
inhoud richten aan
Redactie P en C,
Hoogte Kadijk 145,
1018 BH Amsterdam.

ISSN 0032-3349

INHOUD

Het juk breken
Mies Bouhuys 3
Nederland en Suriname
Joop Morriën 9
Democratie nodig als lucht
M.S. Gorbatsjov 23
Beschouwingen en gesprekken over het ANC
Bart Luirink 30
Over cultuur en provinciaal beleid
Rinus Haks 33
De koers van de dollar
Pim Juffermans 43
De lokroep van de nieuwe tijd
Sjors de Kam 47

volgende redacties – en vanaf het volgende nummer zal wederom een nieuwe redactie het stuur overnemen – zijn zich steeds bewust geweest van de bescheiden rol die het tijdschrift speelde, maar zij waren eveneens overtuigd van de onmisbaarheid van een blad als dit. Inzicht verschaffen, kennis overdragen – zonder dat kan met name een partij als de CPN niet functioneren, haar taken niet vervullen.

In dit nummer veel van zulke informatie. Een diepgravende beschouwing van Joop Morriën over de historische relatie tussen Suriname en Nederland; een uiterst belangwekkende overdenking van Rinus Haks over het werk van provinciebestuurder en, eigenlijk, over het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid in een overheidsorgaan onder de moeilijke omstandigheden van een rechts bewind.
En dan ook, weer iets heel anders, het woord van een gewaardeerde gast, Mies Bouhuys: haar krachtige en tegelijk roerende toespraak bij de opening van een tentoonstelling in het Verzetsmuseum. Maar behalve dat, en nog een aantal bijdragen over zeer uiteenlopende onderwerpen, meenden we onze lezers ook een tekst van de secretaris van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie, Gorbatsjov te moeten aanbieden. De slotrede op de laatste zitting van het Centraal Comité van zijn partij, die een indruk geeft van de wijze waarop daarginds thans een aantal fundamentele kwesties gesteld worden.
Politiek en Cultuur stelt zich voor dat het in de komende tijd aan deze nieuwe, belangwekkende ontwikkelingen in de S.U. veel aandacht zal besteden; voor volgend nummer ligt al een zeer informatief stuk klaar.
Allemaal kennis dus – met het doel er macht mee te bouwen.

Op 24 februari werd in het Verzetsmuseum Amsterdam de tentoonstelling 'Verzet 1940-1945 komt steeds terug' door de schrijfster Mies Bouhuys geopend.
De redactie van P en C meent er goed aan te doen, de openingstoespraak van Mies Bouhuys volledig te publiceren. Zij is haar erkentelijk voor haar toestemming daartoe.
De tentoonstelling zelf zal tot 20 april in het Verzetsmuseum Amsterdam, Lekstraat 63 in Amsterdam Zuid te zien zijn.

Het juk breken

Over het verzet dat doorgaat

'Want in den aanvang werd het u voorzegd
dat het aan enkelen steeds gelukt
het juk te breken dat hun schouders drukt.
Laat dus niet af, maar vecht en vecht en vecht'.

Jan Campert, dichter en verzetsman, in 1943 door de nazi's vermoord, wist waarover hij sprak in zijn gedicht 'Rebel, mijn hart...' 'Dat het aan enkelen steeds gelukt het juk te breken dat hun schouders drukt.' Dat woord 'steeds' vinden we ook terug in de titel die deze tentoonstelling meekreeg: 'Het verzet 1940-1945 komt steeds terug.' Voor een aantal van u, die hier aanwezig zijn, oud-verzetsmensen die mede het ontstaan van dit museum mogelijk maakten en voor duizenden anderen in het land die behoorden tot de verzetsbewegingen in de jaren '40-'45, is dat terugkomen van het verzet een vanzelfsprekende zaak, even vanzelfsprekend als het licht dat elke morgen weerkeert: verzet als levenshouding, steeds doorgaan, opkomen tegen onrecht dat hen of anderen wordt aangedaan, nee zeggen en er de stem tegen verheffen.

Er waren er onder u, die in de jaren dertig het gevaar van het fascisme, lang voor anderen het onderkenden, al signaleerden, niet als een explosie van kwaad, een plaag die als vroeger de pest over Europa neerstreek, maar als een ziekte die al eeuwen kiemde en broeide en nu in alle hevigheid tot uitbarsting dreigde te komen.

En de enkelen die dat toen al zagen, wisten dat er geen afzijdigheid meer mogelijk was. Voor velen nooit meer. Voor hen is het verzet een leven lang doorgegaan.

Die waakzamen en strijdbaren van het eerste uur wisten toen het noodlot zich voltrok en de nazihorden een groot deel van Europa overspoelden, anderen te inspireren tot verzet tegen de terreur en het onrecht. Dat hun oproep, hun inspiratie anderen ervan wist te doordringen dat mensen niet afzijdig kunnen staan als het onrecht woedt, bleek het best op dat onvergetelijke moment toen het volk 'dreiging en dood ten spijt, terwille der gerechtigheid, opstond voor 't volk dat onderlag' en uit solidariteit met de joodse bevolking van Amsterdam, in staking ging toen de Duitse bezetter voor het eerst op grote schaal met zijn razzia's begon.

Honderdduizenden die tot dan toe een afwachtende houding hadden aangenomen ten opzichte van de bezetter, begrepen dat ook zij niet langer afzijdig konden blijven. In het groot en het klein gingen zij zich weren tegen de onderdrukkers. Het verzet ging door. Ging steeds door. Velen betaalden voor dat niet-afzijdig blijven met hun leven of met gruwelijke vernedering en uithongering in de kampen.

De betekenis van die staking voor vandaag is nog steeds even groot: de herinnering aan een moment dat mensen uit alle lagen van de bevolking het ogenblik herkennen waarop je niet verder zwijgen kunt, een daad móet stellen tegen onrecht dat je ogen zien en je oren horen.

Iedereen die die oorlog heeft meegemaakt, heeft zijn eigen verhaal: van geweld, van onderdrukking, honger en dood. Maar ook van het het niet-nemen, van steeds weer opkomen tegen onrecht en terreur, van verzet dat steeds doorging. Een verhaal dat niet uitverteld was toen de bevrijding kwam.

Na de roes van de feestweken, waarin de wittebroden uit de lucht vielen, tanks met bloemen versierd door de straten reden en het grote moorden voorbij leek, viel eerst de stilte.

Er waren er, die die herwonnen vrijheid als een feestmuts op hun hoofd plantten, een verworven bezit, waarmee men onbezorgd verder ging leven. Anderen dáchten dat ze hun daden en hun houding van verzet als een vechtjas konden afleggen. Maar voor beide, voor vrijheid en verzet geldt, dat ze niet als een vastomlijnd onveranderlijk begrip, als verworven bezit, kunnen bestaan. Dat vrijheid en verzet, voor wie daar eenmaal voor gekozen heeft, een steeds veranderende opgave inhoudt. Een opgave die, zoals Henk van Randwijk in zijn gedicht Celdroom zei: 'met bloed betaald, maar ook met bloed geërfd wordt.'

Niet onderveranderd

De mannen en vrouwen in het verzet wisten dat: dat vrijheid niet een onveranderlijk bezit is, dat ieder ogenblik van hen vroeg hun houding van waakzaamheid en verzet bij te stellen. Zij wisten dat vrijheid nooit ten koste gaan kan van de ander die in onvrijheid leeft; dat er maar één houding mogelijk is als die vrijheid bedreigd wordt: Verzet.

En daarna? Na 1945? Is de vrijheid waar mensen in de Tweede Wereldoorlog van droomden in hun gevangeniscel, waar ze staande voor het vuurpeloton voor vielen of voor krepeerden in de concentratiekampen, is die

Opening tentoonstelling Verzetsmuseum Foto Anne Vaillant

vrijheid onveranderd gebleven? Hebben we er, in het groot en het klein, niet aan meegewerkt om haar aan banden te leggen, te reduceren, naar onze hand te zetten en te gelde te maken? Gebruikten we die vrijheid niet te veel om er zelf van te profiteren ten koste van de onvrijheid van anderen?

In het groot gebeurde dat al onmiddellijk na de bevrijding in 1945, toen, ingegeven door economische en militaire belangen, een klimaat werd geschapen, dat de wereld tot op de dag van vandaag verdeeld houdt en alle dromen te niet deed over de lotsverbetering van miljoenen die op de continenten van honger, nog net als altijd, werden uitgebuit en onderdrukt. Hun enige vrijheid bestaat er ook vandaag nog uit van honger te sterven.

We hebben er ons bij neergelegd, laten ons zelfs de noodzaak aanpraten van een systeem, waarbinnen de ongelijkheid tussen nog altijd 'Uebermenschen' en 'Untermenschen' steeds groter wordt. De orde moet gehandhaafd, de vrijheid van een kleine groep beschermd. We accepteren het voortbestaan van dictatoriale regimes, van hele of halve koloniale verhoudingen. Ze blijken onze bondgenoten te zijn, bewoners van territoria die strategisch belangrijk zijn, partners in de bewapeningswedloop. En wat gebeurt er, als een volk onder zo'n regime het niet langer neemt en de strijd voor zijn nationale bevrijding ter hand neemt? Hoe snel worden hun gerechtvaardigde eisen, hun strijd en bewustmaking niet verleugend tot een gevaar voor de wereldvrede, afgedaan als terreur en communistische dreiging?

En in de kleine samenleving die Nederland heet? Al of niet onder invloed van de gecorrumpeerde vrijheid in het groot, zien we hoe bij ons het recht op vrijheid niet in dezelfde mate geldt voor iedereen die binnen de Nederlandse grenzen woont en werkt. Het best komen we dat aan de weet als we er de mensen die hier vrijwillig of noodgedwongen hun toevlucht hebben gezocht, naar vragen. Dagelijks komt hun recht op vrijheid meer in de knel, niet alleen in bedrijven en fabrieken, op straat en op school, maar zelfs gelegaliseerd door de benoeming van leden van de Centrumpartij in Nederlandse gemeenteraden, die daarmee een platform kunnen worden voor het uiten van racistische opvattingen. – 'Slechts enkelen is het steeds gelukt, het juk te breken dat hun schouders drukt.'

In de eerste jaren na de bevrijding waren het maar enkelen die uitdrukking gaven aan het protest tegen onrecht, vooral bedreven aan hen, die slachtoffer waren van de naziterreur of die aan het verzet hadden deelgenomen. Verhalen over hoe die oorlog gekomen en verdwenen was, werden in de eerste vijftien jaar na 1945 praktisch doodgezwegen. Uit schuldgevoel, uit onverschilligheid of schaamte, omdat de oorlogsherinneringen van heel veel Nederlanders een schrijnend contrast vormden met de offers die anderen hadden willen of moeten brengen. Hoe zwaar, hoe noodlottig dát grote zwijgen van Nederland voor velen geweest is, hoef ik geen van u te vertellen. De schade die we daarmee onszelf en anderen hebben toegebracht, is nog altijd niet te overzien. Ook na meer dan veertig jaar niet.

Het terugkomend verzet

Maar steeds weer kwam het verzet terug; aanvankelijk opererend als enkelingen tot langzamerhand het begrip groeide dat men nooit een betere, rechtvaardiger samenleving, waarin de rechten van iedereen gewaarborgd en gelijk zijn, kan opbouwen, als je wat in het verleden is gebeurd, verdoezelt, vergeet of er uit dom eigenbelang op een krampachtige manier overheen probeert te stappen.

God zij dank kwam het verzet dáártegen steeds terug. Begin jaren vijftig de explosie van protest tegen het onwaardig gesol van de vijfde mei, dat nog tientallen jaren zou voortduren. In 1955 verhinderde een kleine groep verzetsmensen door een dag- en nachtbewaking dat het achterhuis van Anne Frank onder de slopershamer kwam; het protest tegen het beschamend gesjacher van de Nederlandse regering over compensatie en uitkeringen aan vervolgden en nabestaanden van de slachtoffers van Auschwitz, Bergen-Belsen, Treblinka en Sobibor, kreeg na het midden van de jaren zestig voor het eerst meer aandacht van de Nederlandse bevolking. Mensen uit het verzet gingen door. Gaven de moed niet op; ondanks de druk uit hun omgeving en van hogerhand spraken ze zich uit en weigerden in hun schulp te kruipen.

Aan het eind van de jaren zestig bleek dat, door wat zij de generaties die na hen kwamen, hadden overgeleverd, duizenden vooral jonge mensen leerden zien dat dat fascisme, waaronder hun ouders hadden geleefd, niet zo maar als een plaag uit de lucht was gevallen en slechts een tragisch incident in

de geschiedenis was.

Nee. Het merendeel van de generaties die na de oorlog zijn opgegroeid, ziet steeds duidelijker wat een lange voorgeschiedenis en ook welke lange nageschiedenis dat fascisme had en heeft. Jongeren begonnen te doorgronden waar de oorzaken lagen; ze trokken de lijn van hoe het fascistisch geweld ontstond, hoe het zijn kans kreeg en ook de strijd daartegen, door naar hun eigen tijd. Zij erkenden tegelijk hoe dat fascisme in allerlei gedaantes doorgaat, overal op de wereld waar mensen zijn.

Als de Nederlandse regering in 1972 wil overgaan tot een collectieve gratieverlening aan drie in de Bredase gevangenis verblijvende oorlogsmisdadigers, stuit dit voorstel op overwacht grote weerstand; groeperingen uit het verzet '40-'45 sluiten zich voor het eerst sinds lange tijd weer aaneen. Aan het parlement wordt een petitie aangeboden tegen de gratiëring en de massale opkomst tijdens de Februariherdenking van dat jaar, 1972, maakt duidelijk dat vele tienduizenden achter het verzet van de jaren zeventig staan.

Toen al, maar ook vandaag, nu de twee overgebleven oorlogsmisdadigers een spijtbetuiging de wereld hebben ingezonden, gaan er stemmen op - ook uit kringen van oorlogsslachtoffers en verzetsmensen - om die twee verkalkte monsters, terwille van een humaan strafrecht, maar naar hun land van herkomst terug te zenden. Men vraagt van de vervolgden en van het verzet uit de jaren van de naziterreur om een daad van rechtsherstel.

Kán men dat vragen? Kan men aan mensen, die de kampen hebben overleefd, die in een heelal hebben verkeerd, waar geen enkel recht, geen enkele rechtssituatie meer bestond, waar alle dingen in hun tegendeel waren verkeerd en die in een gruwelijk hiernamaals zijn geraakt, waaraan ze elke dag opnieuw herinnerd worden en waarvan ze pas bij hun dood bevrijd zullen zijn, kan men die mensen, die overlevenden, die nabestaanden zo'n vraag stellen? Ik geloof het niet en zolang er nog maar één van hen in leven is voor wie die gedachte aan gratiëring onverdraaglijk is, moeten we dat respecteren.

En die humane rechtssituatie? Ach, die heeft wel meer steken laten vallen als het over de oorlog, het verzet en de vervolgden gaat. Werd die rechtssituatie dan niet bedreigd bij de halfslachtige berechting van collaborateurs en degenen die zich door oorlogswinsten en kunstroof verrijkt hadden? Werd die rechtssituatie dan niet bedreigd toen de Nederlandse regering vorig najaar verklaarde dat aan de pensioenrechten van de weduwe Rost van Tonningen niet kon worden getornd, terwijl diezelfde regering ondertussen aan het snijden en besnoeien was geslagen op de bij wet verkregen buitengewone pensioenrechten van oud-verzetsmensen?

'Wij zijn geen wilden,' zei Van Randwijk toen hij het verzet in een brief aan het Nederlandse volk presenteerde. Nee, geen wilden. Geen oude haatdragende mannen en vrouwen zijn het, die nog altijd 'Nee' zeggen tegen gratiëring aan oorlogsmisdadigers. Het is alleen dat ze, net als in de jaren '40-'45 - en daarin gesteund door de generaties die na hen kwamen - zich verzetten tegen een systeem van ongelijkheid.

En dáártegen gaat het verzet steeds door. Oud-verzetsmensen vertellen kinderen op school over hun ervaringen en trekken de lijn die hun leven bepaalde, door naar vandaag. Uit eigen waarneming laten ze zien hoe

het bevorderen van ongelijkheid tussen mensen in hun tijd in korte tijd kon leiden tot discriminatie, agressie en massamoord.

Zij weten beter dan wie ook dat het er niet om gaat te kijken naar wat er toen is gebeurd, maar dat het kijken móet zijn naar wat er nu en hier in de wereld gaande is.

Hun stem is nog altijd niet verstomd, hun verzet gaat nog steeds door. Willen we overleven – en dan bedoel ik overleven als mens en niet als robots in een steeds harder wordende wereld, die tracht stukken van het verleden weg te vagen en daarmee opnieuw voedsel geeft aan ongelijkheid, discriminatie en racisme – dan is het nodig dat het verhaal van het verzet gehoord blijft worden. Dat is niet altijd gemakkelijk, maar u, mannen en vrouwen van het verzet, hebt nooit de makkelijkste weg gekozen.

'Want in den aanvang werd het u voorzegd dat het aan enkelen steeds gelukt het juk te breken dat hun schouders drukt. Laat dus niet af, maar vecht en vecht en vecht'.

Mies Bouhuys

De geschiedenis van Nederland en Suriname is er een van overheerser en overheerste, al vanaf het eerste moment dat Nederlandse schepen op 26 februari 1667 de Surinamerivier opzeilden en een dag later het fort bij Paramaribo op de Engelsen veroverden. De schepen waren onder bevel van Abraham Crijnssen uit Veere vertrokken, die zijn verovering in naam van de provincie Zeeland verrichtte. Vandaar ook, dat hij het fort met de naam 'Zeelandia' doopte - een naam, die vanaf de decembermoorden 1982 een lugubere klank heeft behouden.

Nederland en Suriname

Een historisch perspectief

Suriname was aanvankelijk het uitsluitend bezit van de provincie Zeeland, dat het gebied in 1682 aan de Verenigde Zeven Provinciën overdeed. Vanaf de verovering is er met slechts kleine onderbrekingen tot vrijwel aan onze huidige tijd een Nederlandse troepenmacht aanwezig geweest. Het garnizoen bestond omstreeks 1685 voor het grootste deel uit misdadigers, die uit tuchthuizen naar Suriname waren gezonden, zoals zelfs een publikatie uit 1968 van de Nederlandse vice-premier, die toen nog 'Suriname en de Antillen deed', eeuwen na dato wel wilde erkennen.

'De gouverneur Van Aerssen was niet in staat het soldatenvolk onder de krijgstucht te plaatsen en werd in 1688 door oproerige militairen vermoord. Naar het schijnt was niet zozeer de zware dienst, die van de militie werd geëist, de oorzaak van deze uitbarsting, doch meer de zeer gebrekkige aanvoer van voedingsmiddelen ten gevolge waarvan het dagelijkse rantsoen van de soldaten moest worden verminderd', zo heette het.[1]

De Nederlandse expansie richtte zich in de zeventiende eeuw op vele delen van de wereld en het was in die tijd, dat het Westeuropese kolonialisme zijn vorm begon te krijgen. Het was zeker geen toeval, dat er zowel een Verenigde Oost-Indische Compagnie als een Verenigde West-Indische Compagnie werden gevormd, die de overheersing en uitbuiting gestalte moesten geven.

In 'Het Kapitaal' heeft Marx over de ontwikkeling van

1. Schakels. Defensie van Suriname en de Nederlandse Antillen. Kabinet vice-ministerpresident. Blz. 5

het Engelse en Nederlandse kolonialisme geschreven. Ik heb dat nog eens een keer opgezocht en wil de lezer enkele markante uitspraken en conclusies niet onthouden van de man, wiens naam in het begrip marxisme nog steeds voortleeft. Zoals men weet beriep Marx zich bij zijn onderzoek ook op anderen. Hij schreef: '... Van het christelijke koloniale stelsel zegt iemand, die van het christendom zijn specialiteit maakt, de heer W. Howitt: "De barbaarsheden en goddeloze gruweldaden van het zogenaamde christelijke ras in ieder deel van de wereld en tegen ieder volk, dat zij konden onderwerpen, vinden hun weerga niet in enig tijdperk van de wereldgeschiedenis en bij welk ras ook, ook al is het nog zo wild en onbeschaafd, onbarmhartig en schaamteloos". De geschiedenis van het Hollandse koloniale beheer - en Holland was de kapitalistische modelnatie van de zeventiende eeuw - "onthult een niet te overtreffen beeld van verraad, omkoperij, sluipmoord en laagheid". Niets is typerender dan hun systeem van mensenroof op Celebes om slaven voor Java te krijgen. De mensenrovers werden voor dit doel opgeleid. De dief, de tolk en de verkoper waren de hoofdagenten in deze handel, de inheemse vorsten waren de voornaamste verkopers'.

Marx stelde vast, dat het bezit van de koloniën voor de manufacturen (de ondernemingen) een afzetmarkt en accumulatie (vermeerdering) van kapitaal schiepen. 'De buiten Europa rechtstreeks door plundering, onderwerping en roofmoord buitgemaakte schat vloeide terug naar het moederland en werd daar in kapitaal omgezet. Holland, dat het eerst het koloniale stelsel volledig ontwikkelde, bereikte reeds in 1648 het hoogtepunt in de bloei van zijn handel'. Holland was 'in het vrijwel uitsluitend bezit van de Oostindische handel en van het verkeer tussen het zuidwesten en noordoosten van Europa. Zijn visserij, scheepvaart en manufacturen overtroffen die van elk ander land. De kapitalen van de Republiek waren misschien wel omvangrijker dan die van de rest van Europa bij elkaar'. Waaraan Marx via de woorden van de auteur Gülich toevoegde: de Hollandse volksmassa was in 1648 reeds meer overwerkt, verarmd en wreder onderdrukt dan die van de rest van Europa bij elkaar.[2]

Zoals bekend was een onderdeel van het Nederlandse en Engelse kolonialisme de handel in slaven, in negers die van Afrika naar West-Indië werden gevoerd. De oorspronkelijke bewoners van Suriname zijn de Indianen. Zoals ook elders in Latijns-Amerika werden zij door de Europese kolonialen van hun gronden verdreven. Omdat de kolonialen echter voor hun plantages goedkope werkkrachten nodig hadden, begon de handel in mensenvlees, die op zichzelf ook al een bron van enorme winsten werd.

De West-Indische Compagnie eiste daarvoor het monopolie en Anton de Kom vermeldde in 'Wij slaven van Suriname' de precieze tekst van het artikel, waarin het werd verleend. Het luidde: 'Dat dewijle de gemelte Cononie niet wel kan worden voortgeset dan door middel van Swarte Slaven ofte Negros ende dat niemandt buyten de voorsz. Compagnie in dese landen bevoeght is eenighe slaven te halen van de kuste van Africa, alwaer alleen in gehandelt werden, soo sal de voorsz. Compagnie geobligeert zijn, aen de geseyde Colonie jaerlijkcs te leveren sodanigen aental slaven, als aldaer sullen wesen gerequireert'.[3]

2. Karl Marx: Het Kapitaal. Een kritische beschouwing over de ekonomie. Blz. 586 en 588

3. Anton de Kom: Wij slaven van Suriname. Blz. 26

Slavenopstanden

Veel slaven wisten zich echter te bevrijden, zij vluchtten van de plantages en bouwden verweg in het oerwoud hun traditionele Afrikaanse cultuur weer op. De Kom beschreef ook, dat van daaruit de verzetsbeweging van de Marons werd georganiseerd, die bij aanvallen op de plantages talloze slaven kon bevrijden. Namen als Bonni, Baron en Joli Cour zijn onverbrekelijk aan de opstand verbonden.

In 1863 werd officieel de slavernij afgeschaft en kort daarna werden contractkoelies uit Brits-Indië gehaald. Deze immigratie van Brits-Indieërs heeft tot diep in de 20ste eeuw geduurd en heeft Suriname één van zijn belangrijke bevolkingsgroepen opgeleverd, de Hindoestanen. Uit Azië kwamen eveneens de Javanen, die ook op de plantages te werk werden gesteld.

De nieuwkomers hadden allen hun eigen sociale, religieuze en historische achtergrond, die op de ontwikkeling zijn stempel heeft gezet en waarschijnlijk tot op de dag van vandaag soms nog wel zijn invloed doet gelden.

Het blijft opmerkelijk, dat de aandacht van regering en publiek in Nederland zich meer op de Indische Archipel richten. Als objectieve oorzaken zijn daarvoor aan te geven: de Java-oorlog (1825-1830), die het Nederlandse gezag aan het wankelen bracht en de Atjeh-oorlog (1896-1903), die ook tot grote beroering in Nederland leidde. De islam, hoe verweven ook in Indonesië met boeddhisme en animisme, had een bindende werking. Zending en missie boekten maar beperkte resultaten en concentreerden zich in enkele gebieden. In dat opzicht werd de invloed van de zending en de missie op de Surinaamse samenleving groter. Daar komt bij, dat Indonesië in Azië strategisch gelegen is en over een rijkdom aan strategische grondstoffen beschikt. Als een meer toevallige oorzaak geldt misschien, dat een man als Multatuli naar Indië ging en daar aanleiding vond voor zijn Max Havelaar. In Suriname zou hij dan echter wel veel misstanden hebben gevonden, maar niet een door-en-door feodale samenleving, die zo kenmerkend voor Indonesië en de uitbuiting op het platteland was.

Er zijn overeenkomsten en verschillen in de verovering van de Indische Archipel enerzijds en Suriname en het Caribische gebied anderzijds en in de loop van mijn uiteenzetting zullen verschillende aspecten daarvan ook nog aan de orde komen. In ieder geval gold, dat men naar 'de Oost' of naar 'de West' ging en het zijn standaarduitdrukkingen geworden, die door de gehele geschiedenis heen spelen.

Zonder geestdrift maar met God

Er is één figuur uit de koloniale periode, die zowel minister van Koloniën als gouverneur-generaal van Suriname én Indië is geweest. Dat was de anti-revolutionaire politicus Idenburg. Hij was in Suriname van november 1905 tot februari 1908. Zoals zijn biografen schrijven: 'De keuze voor Suriname geschiedde om financiële redenen en zeker niet uit liefde voor dit land dat Iden-

burg niet kende'. Hij ging er zonder grote verwachtingen heen en schreef vanaf de boot, de Prins Willem I, aan zijn moeder: 'Ik denk niet dat de eerstvolgende jaren onder de aangenaamste van ons leven zullen behoren: de kolonie is in kwijnende toestand en de bevolking schijnt niet uit te munten door verheffende deugden en eigenschappen'.

Zijn vrouw moest het land al spoedig verlaten om gezondheidsredenen en haar schreef hij nog eens in 1907: 'In 1905 heb ik zonder geestdrift dit ambt aanvaard, maar ik kon er de goede hand Gods in erkennen' - Idenburg beriep zich bij vrijwel alles op God en zijn geloof - 'die financieel voor ons zorgde. Hoe blijkt mijn gaan naar Suriname een grote dwaling! Althans voor het heden'. Het enige fijne, dat Idenburg er vond was de zon, die zijn gezondheid goed had gedaan.

Ik geef deze opvattingen, omdat zij aantonen hoe officiële Nederlandse autoriteiten tegen Suriname aankeken. In een brief aan de alom bekende politicus en AR-voorman Kuyper schetste Idenburg nog in 1906 de economische situatie: 'Met de Surinaamse financiën gaat het tot nu toe slecht: hoofdzakelijk ten gevolge van de infectieziekte die de cacao teistert. Men is nu bezig om zich voor te bereiden voor een bacoven (Oostindische pisang) cultuur voor export; en thans is hier de vertegenwoordiger van het grootste lichaam van de VS dat in vruchten handelt, om contracten af te sluiten. Als dat lukt - en als God dan Zijn zegen niet aan het gewas onthoudt - dan kan m.i. een belangrijke opleving van den landbouw daarvan een gevolg zijn en dientengevolge de stand der financiën ook zeer verbeteren. En dit is wel nodig, want we zitten vast aan allerlei maatregelen, die veel geld kosten en die op het oogenblijk nog niet rendeeren: - mijnexploratie, spoorwegaanleg, inrichting boschwezen, landbouwinspectie, subsidieregeling bijzonder onderwijs, alles erfstukken uit Lely's gouverneur- en mijn ministerschap, en waarvan ik voor de toekomst het beste hoop, maar die nu geld kosten'.[4]

Met de bacoven - bananen dus - ging het door een infectieziekte niet zo goed. Met de mijnbouw ging het een stuk beter, want de bauxiet zou zo vanaf de jaren midden twintig een belangrijke bron van inkomsten worden.

Zelfbeschikkingsrecht

Het imperialisme kwam in de tijd van Idenburg in zijn moderne fase. De verdeling van de wereld tussen koloniale mogendheden raakte voltooid en de Eerste Wereldoorlog 1914-1918 had een herverdeling tot inzet. Ik zou hier nog willen herinneren aan een discussie, die toen werd gevoerd.

De linksen of revolutionaire marxisten in de arbeidersbeweging bestempelden die oorlog als een imperialistische en bestreden de bourgeoisie van hun eigen land. In Nederland schreef Herman Gorter de brochure 'De wereldoorlog, het imperialisme en de sociaal-democratie' en daarbij kwam hij op

4. Briefwisseling Kuyper-Idenburg. Verzorgd, ingeleid en toegelicht door dr. J. de Bruin en dr. G. Puchinger. Blz. 33 en 157

voor *het zelfbeschikkingsrecht* van de koloniale volkeren. Hij bepleitte de steun van het proletariaat voor de strijd van deze volkeren en de SDP, de Sociaal Democratische Partij, een afsplitsing van de SDAP en voorloper van de CPN, liet zich leiden door de leuze: Indië, los van Holland. In uitingen was de antikoloniale politiek gericht op Indonesië, maar *het recht op zelfbeschikking* gold alle koloniale volkeren.[5]

De Russische revolutie betekende een geweldige stimulans voor de antikoloniale strijd, zij schiep nieuw elan dat zich ook tot Suriname uitstrekte, al leidde dat niet tot vorming van een communistische of linkse partij. Surinamers werkten wel in en met de Comintern en ik noem in dit verband Otto Huiswoud.

In 1984 stuitte ik tijdens een congres van historici in het Oostenrijkse Linz weer op de naam van Otto Huiswoud. Een historicus uit de Verenigde Staten hield een betoog over de negerbeweging in dat land en zei onder meer: 'Het negervraagstuk kreeg voor het eerst ernstige aandacht op het vierde congres van de Comintern in 1922. Een commissie, waarin drie Amerikanen waren opgenomen, kreeg de taak fundamentele theses op te stellen. De negercommunist Huiswoud (Billings) bracht een eerste rapport over deze theses in het kader van een buitengewoon subtiele verklaring. Hij zei, dat de Comintern bij haar werk onder de volkeren in het Verre en Nabije Oosten een aantal onvermijdelijke fouten had gemaakt. Het congres had tot plicht daarvan te leren, zo voegde hij daaraan toe, en wat het negervraagstuk betreft direct vanaf het begin een juiste koers te varen. Als we met succes onder de negers willen optreden, zo onderstreepte hij, moeten we ernstig rekening houden met hun psychologische omstandigheden. Hij concludeerde daaruit, dat het rassenvraagstuk in de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, niet alleen een economische dimensie had, maar ook diepe wortels in het systeem van slavernij.'[6]

Ik wil hier niet verder op de strijd van negerbewegingen ingaan. Maar de historicus zei wel onmiddellijk 'ja', toen ik vroeg of hij wist, dat Huiswoud van Suriname was. Huiswoud had zich in 1912 in de Verenigde Staten gevestigd en was met een Amerikaanse getrouwd.

De Comintern heeft grote aandacht besteed aan het koloniale vraagstuk. In 1920, op het tweede congres, was een speciaal agendapunt aan de strijd tegen het kolonialisme gewijd. Zij onderscheidde zich daarmee scherp van de Socialistische Internationale, die pas in 1928 het vraagstuk belangrijk genoeg achtte voor een discussie en ook toen niet tot een eis voor onmiddellijke onafhankelijkheid voor de koloniale volkeren kwam.

In 1927 werd in Brussel tijdens een speciaal congres de Liga tegen Imperialisme en Kolonialisme opgericht, waarin communisten een vooraanstaande rol speelden en samenwerking met democratische nationalisten uit de koloniën en sociaal-democraten uit de imperialistische landen nastreefden. In het blad van de Liga in Nederland werd ook aandacht geschonken aan de strijd

5. Herman Gorter: 'Het imperialisme, de wereldoorlog en de Sociaaldemocratie'. Blz. 14

6. Helmut Gruber: 'The Comintern and the negro-question'. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 20. Linzer Konferenz 1984. Congresboek.

in Suriname. De communisten namen in 1929 in hun verkiezingsprogram expliciet een verwijzing naar 'de West' op. Er waren toen door een scheuring twee partijen, één geleid door De Visser en één door Wijnkoop.

Bij De Visser heette het 'Volledige en onmiddellijke onafhankelijkheid voor Indonesië en andere overzeesche gewesten' - 'Terugroeping van alle Europeesche strijdkrachten.' Bij Wijnkoop: 'Indonesië, Suriname, Curaçao onmiddellijk en volledig los van Holland' - 'Onmiddellijke afschaffing van lijf- en doodstraf'.

Antikoloniale liga

Ik denk, dat nog nader onderzoek naar de geschiedenis van de antikoloniale strijd noodzakelijk en wenselijk is. Er liggen daar, lijkt mij, nog overmoede aspecten. In het vorig jaar verschenen werk 'In het land van de overheerser' valt te lezen, dat Otto Huiswoud in 1928 plaatsvervangend lid van het Uitvoerend Comité van de Comintern werd, waarna hij in het Caraibisch gebied actief was. In 1931-1932 bezocht hij de Leninschool in Moskou en volgens een rapport van de Centrale Inlichtingendienst stond hij in contact met Anton de Kom.[7] Opmerkelijk is toch hoe die rapporten, voor zover ze kunnen worden ingezien, een bron van informatie vormen. Surinamers waren ook lid van de Antikoloniale Liga en op basis van die rapporten worden in het boek de namen van Van der Lak (Lacky), Sunkar (Sugar) en de bokser Jack Taylor in Den Haag genoemd. Een andere CPN-kameraad, Annie van Ommeren-Averink, vertelde mij juist dezer dagen, dat zij nog herinnering heeft aan enkele Surinamers die voor de oorlog in Amsterdam lid waren van de CPN: Jantje Telegraaf uit de Amsterdamse Kinkerbuurt en Sam San Sin.

Anton de Kom - Roestam Effendi

Beroering in Suriname was er in de jaren dertig vooral ook in verband met de komst van Anton de Kom. Zijn geschiedenis is in het algemeen wel bekend. Hij wilde armen organiseren en aanvuren op te komen voor lotsverbetering en werd toen prompt zijn eigen land uitgewezen, zoals dat ook met Indonesische strijders uit hun land was gebeurd.

De schandelijke behandeling van De Kom is een paar keer uitvoerig in de Tweede Kamer aan de orde geweest. De communisten protesteerden scherp tegen zijn gevangenhouding (drie maanden!) en tegen zijn uitzetting. Zij konden de Kamer geen uitspraak over het optreden van de regering vragen, omdat de SDAP niet bereid bleek ingediende moties te ondersteunen. (De communisten hadden drie afgevaardigden en om een motie in behandeling te krijgen is de steun van minimaal vijf Kamerleden vereist. Twee SDAP'ers zouden dus al genoeg zijn geweest.)

7. In het land van de overheerser. II. Gert Oostindie over Suriname. Blz. 63.

De Kom werd in Nederland met groot enthousiasme en solidariteit ontvangen. In een verslag in De Banier lezen we over een bijeenkomst in Amsterdam: 'De heer Roestam Effendi, het Indonesische pasgekozen Kamerlid der communistische partij, leidde met een kort woord De Kom in, welke daarna het woord kreeg. Hij werd met luid applaus en de Internationale ontvangen.[8]

Het antikolonialisme van de CPN had zich inderdaad in de verkiezing van de Indonesiër Roestam Effendi in de Tweede Kamer gemanifesteerd. Hij was de eerste niet-blanke, die voor de oorlog in het parlement kwam en zich met zijn partij tot woordvoerder van de strijd tegen het kolonialisme maakte. Hij trad op bij begrotingsbehandelingen en stelde ook nogal eens vragen. In juli 1937 bijvoorbeeld over het weigeren van vergunningen aan caféhouders in Amsterdam, die Surinamers in dienst zouden willen nemen. De minister ontkende, maar moest wel erkennen dat er twee gevallen waren van wat hij minder vergaand ingrijpen achtte, op grond van klachten over Surinaams personeel. In oktober 1937 wees Effendi erop dat invoer van het weekblad Rusland van Heden in Suriname was verboden, maar dat verspreiding van fascistische geschriften als Volk en Vaderland en Arbeidsfront werden begunstigd. De minister antwoordde dat volgens het Wetboek van Strafrecht 'strafbaar is gesteld verspreiding van geschriften, waarin stemming wordt gemaakt tot omverwerping of aanranding van het gezag, waarin uiting wordt gegeven aan gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen de Regeering of waarin beleedigende uitlatingen over een in Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao gestelde macht voorkomen'. En al dat soort dingen zagen de machthebbers natuurlijk al snel in een protesterende stem!

Ik zou hier nog willen verwijzen naar een bijdrage van Roestam Effendi tijdens het Kamerdebat in maart 1940 bij de begroting van Suriname – dat wil zeggen aan de vooravond van de Duitse bezetting van Nederland. Hij zei toen tijdens de behandeling van de Indische begroting het principiële standpunt van de CPN tegenover het kolonialisme al te hebben uiteengezet en merkte op: 'Hoe verschillend de positie, de beteekenis en de belangrijkheid van de Oost en de West voor Nederland ook moge zijn, dit verschil is slechts van gradueel karakter. In principe en strekking blijft het bezit van Indonesia of de West dezelfde gevaren, dezelfde perspectieven en dezelfde consequenties in zich bergen, zoowel voor het Nederlandsche volk als voor de betrokken volkeren in de Oost en de West'.

Indonesië werd bedreigd door Japan, de dreiging voor Suriname door een fascistische mogendheid – Hitler-Duitsland, Italië of Japan – was niet direct.

Tweede Wereldoorlog

Het lijkt mij een speling van de geschiedenis, dat toen Japan Indonesië onder de voet liep en zich meester maakte van strategische grond-

8. De Banier 28 Juni 1933.

stoffen, Suriname met zijn grondstof van levensbelang - bauxiet! - van geweldige betekenis werd voor de geallieerde oorlogsinspanning. In het begin van de oorlog was Suriname zelfs de grootste wereldleverancier. Zonder Suriname toen geen vliegtuigindustrie, kan men zeggen.

Suriname herbergde in die jaren een scheepslading NSB'ers en andere fascisten uit Indonesië, die in kampen werden geïnterneerd. Zij waren na de Duitse inval in Nederland gearresteerd en naar Suriname getransporteerd.

De Tweede Wereldoorlog liet de koloniale verhoudingen niet onberoerd. Het werd voor velen duidelijk, dat de vooroorlogse toestand niet zonder meer zou kunnen worden hersteld. Wat de Nederlandse regering in Londen betreft, bleef de aandacht geconcentreerd op Indonesië, al had men geen werkelijk benul van hetgeen zich daar afspeelde. Koningin Wilhelmina hield op 7 december 1942 een rede, waarin zij als overtuiging uitsprak dat 'het koninkrijk na de oorlog zal worden opgebouwd op grondslag van een volledig deelgenootschap'. In het algemeen verwijst men voor die rede naar Indonesië. De koningin zei inderdaad te hebben ervaren, dat in 'beide volkeren' - het Nederlandse en Indonesische - 'de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn'. De rede betrof echter eveneens Suriname, want dat zou bij het samengaan moeten worden betrokken. Zij zei: 'Ik heb daarbij een vorm voor ogen waardoor Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao deel zullen hebben naar de betekenis dier gebieden, in het bestuur van het geheel, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen'.[9]

Mooie woorden, die na de proclamatie van de Indonesische Republiek niet werden waargemaakt. De koloniale oorlogen tegen de Indonesische Republiek zijn welbekend. Minder bekend is wellicht, dat Surinaamse jongeren, die in de Nederlandse troepenmacht waren ingedeeld, duidelijk afkeer van die oorlogen toonden.

Surinamers hebben hun aandeel geleverd in de strijd tegen het fascisme gedurende de Tweede Wereldoorlog. Het lot van Anton de Kom weet men. Hij stierf in een Duits concentratiekamp.

Surinamers bevoeren ook de wereldzeeën. In 1980 had ik voor De Waarheid een vraaggesprek met Pa Meijer en hij vertelde: 'Veel Surinamers en Antillianen hebben meegevochten in de strijd tegen het fascisme. Maar wat kregen we als dank? Geen onafhankelijkheid na 1945 en veel gedoe rondom de pensioenregeling voor zeelieden en de uitkeringen uit een speciaal gevormde pot voor mensen, die in de oorlogsjaren gevaren hadden. Dat laatste gold voor alle opvarenden van Nederlandse nationaliteit, want die hadden we toen, en ik heb nog in een comité gezeten om daar verbetering in te brengen'.[10]

Pa Meijer was in de oorlog tweemaal met zijn schip getorpedeerd en maar net gered. Hij koos voor onafhankelijkheid van Suriname en was daarvoor ook actief.

9. Dr. L. de Jong. Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11 c. Blz. 92.
10. De Waarheid, 1 september 1979. '83-jarige Pa Meijer vertelt over zijn leven en strijd'.

Het Statuut

Het zou echter tot in 1954 duren voor een nieuwe staatkundige verhouding tussen Nederland en Suriname werd geschapen die echter nog altijd van koloniale aard was. De CPN verzette zich zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer tegen de verhouding, die bekend is geworden onder de naam 'Het Statuut'.

In het theoretische maandblad van de CPN, Politiek en Cultuur, schreef G. Dorst, een Surinaamse vriend, enkele zeer gedocumenteerde beschouwingen over Het Statuut. Het was in een periode waarin enkele Surinaamse organisaties in Nederland duidelijk nationale aspiraties verwoordden en tussen deze organisaties en de CPN een wisselwerking in ideeën, opvattingen en strijdparolen plaatsvond.[11]

De Vereniging Ons Suriname publiceerde 'De Koerier' en het is best interessant oude jaargangen nog eens na te slaan. In de redactie werkten toen nog Otto Huiswoud, Rudi Beeldsnijer, Frits Moll en W.A. Sarucco samen. De Surinaamse verenigingen organiseerden jaarlijks het 'Emancipatiefeest', de herdenking van de afschaffing van de slavernij, en ik herinner mij nog zo een kleurig feest in het paviljoen bij het Paleis van Volksvlijt, de plaats waar nu de Nederlandsche Bank op het Frederiksplein staat.

De inhoud van Het Statuut kent u en ik wil hier aangeven, dat de CPN naar de mate van haar krachten het streven naar onafhankelijkheid bleef steunen.

Zo verklaarde het CPN-Eerste-Kamerlid Annie van Ommeren-Averink in 1961 in de Eerste Kamer: 'Het streven naar nationale onafhankelijkheid (in Suriname en de Antillen) is gerechtvaardigd en een teken des tijds. Het zou van realiteitsbesef getuigen, wanneer de regering zich van deze nieuwe ontwikkeling tijdig rekenschap geeft en het niet tegemoet treedt op de wijze zoals dat in het verleden tegenover Indonesië is gebeurd, met alle noodlottige gevolgen van dien.' Zij noemde het begrijpelijk, dat 'op een goede dag (de regering zal het misschien een kwade dag vinden) Suriname het recht wil hebben op zelfstandige diplomatieke vertegenwoordigingen in het buitenland, als zelfstandige staat bij de VN en de organen van de VN, dat het zelfstandig internationale economische en financiële overeenkomsten wil sluiten en de Nederlandse gouverneur ook mettertijd wil vervangen door een president, kortom volledige onafhankelijkheid wenst'.

Begroeting

Indonesië slokte daarop, eerst met het vraagstuk Nieuw-Guinea en vervolgens met de bloedige staatsgreep van Suharto in 1965/66, weer veel aandacht op. Suriname werd echter niet uit het oog verloren, al bleef waarschijnlijk het ontbreken van een communistische partner, d.w.z. partij, een zekere

11. Onder meer: 'De koloniale status van Suriname en de taak van de Nederlandse arbeidersklasse'.

remmende invloed hebben. De CPN plaatste zich natuurlijk achter de nationale democratische beweging, maar had geen uitgesproken 'zusterpartij' om het zomaar uit te drukken. In 1971 gaf de leiding van de CPN blijk van het belang, dat zij aan antikoloniale strijd in Suriname hechtte met een begroetingsschrijven naar het 10e congres van de Partij van de Nationalistische Republiek. Het was helaas niet mogelijk een vertegenwoordiger te sturen. 'Wij verzekeren u echter', aldus de boodschap, 'van onze warme solidariteit met al diegenen, die strijden voor een onafhankelijk Suriname, tegen kolonialisme en imperialisme. Als enige partij in Nederland is de CPN steeds opgetreden voor de onafhankelijkheid van Suriname en van de Antillen en voor de opheffing van het zogenaamde Statuut dat slechts ten doel heeft Suriname en de Antillen hun onafhankelijkheid te onthouden en de koloniale uitbuiting voort te zetten. De CPN zal haar strijd tegen deze koloniale onderdrukking versterken en acht solidariteit tussen de vrijheidsstrijders in Suriname en de Antillen en de democratische krachten in ons land daarbij van de allergrootste betekenis. Wij wensen Uw congres en haar deelnemers alle succes in de strijd voor een vrij Suriname'.

Er had in Nederland ook weer een opleving van activiteiten van de Surinaamse gemeenschap plaats, die zijn uitstraling kreeg. Zo belegde de wereldwinkel Bijlmermeer een film/discussieavond onder het thema 'De Nederlandse macht in Suriname', waarvoor de PvdA (Van Thijn), KVP (Mommersteeg), DS'70 (Verwoert), PPR (Roten) en de CPN werden uitgenodigd. De CPN verzocht mij te spreken en uit de uitnodiging, die ik nog heb bewaard, blijkt het thema. De vragen waarop een antwoord werd gevraagd, luidden:

1. Hoe ziet men de verhouding Nederland-Suriname-Antillen in de toekomst?
2. Als de huidige verhouding veranderd moet worden, hoe moet de overgangsfase naar de nieuwe koers verlopen?
3. Als Nederland ook in de toekomst hulp blijft bieden, op welke manier moet dat dan gebeuren? Is een subsidie voor investeringen van het Nederlandse bedrijfsleven daar een onderdeel van of moeten de winsten van deze bedrijven juist extra belast worden?
4. Wat dient ten aanzien van de grote migratiestroom te gebeuren? (Tussen haakjes, er woonden toen ongeveer 5000 Surinamers en Antillianen in de Bijlmer.)
5. Is uw politieke partij bereid een punt over deze zaak in uw verkiezingsprogram op te nemen?

Een verslag van de bijeenkomst werd in De Waarheid opgenomen. De CPN had een punt over onafhankelijkheid in haar program. De relatie tussen CPN en Surinaamse vrienden, onder meer van het Comité Suriname, werden weer nauwer en naar de Waarheidfestivals kwamen de Surinaamse vrienden weer met een eigen stand.

De Waarheid schonk ook veel aandacht aan de acties en demonstraties begin jaren zeventig. De aandrang naar echte onafhankelijkheid groeide.

Onafhankelijkheid

In 1975 trok Suriname zich terug uit Het Statuut en volgde de onafhankelijkheid. Als medewerker van de CPN-fractie heb ik indertijd

Vluchtelingen in Frans Guyana.

het debat mee helpen voorbereiden, bijgewoond en voor De Waarheid beschreven.

De CPN-spreker André de Leeuw was toen eigenlijk de enige die inging op de koloniale en neokoloniale kanten van het vraagstuk en de soevereiniteitsoverdracht ook al in een historisch perspectief plaatste. Hij zei toen: 'Nu de laatste overblijfselen van de traditionele overheersing door de Nederlandse bezitters verdwijnen moeten, wordt door anderen op innige wijze over traditionele of historische banden gesproken, alsof er in de 300 jaar kolonialisme iets zeer moois en iets zeer dierbaars zou hebben bestaan. Dat is echter een lafhartige verhulling van eeuwenlange uitplundering en onderdrukking zonder scrupules'.

De ineenstorting van Het Statuut en de vestiging van de Surinaamse staatkundige onafhankelijkheid waren historische ontbindingsverschijnselen van het Nederlandse kolonialisme, bereikt door taaie strijd zowel in Nederland als vooral in Suriname. De CPN-fractie waarschuwde dat de hebzucht van het Nederlandse kolonialisme niet was verdwenen. Letterlijk: 'De suggestie dat Suriname nu met een onbaatzuchtig steuntje in de rug ongestoord een welvarende toekomst zou kunnen gaan opbouwen is bedrieglijk. Vergeleken met de oude vormen, zijn de hedendaagse vormen van kolonialisme geraffineerder, efficiënter en daarmee desastreus'.

De debatten werden bijgewoond door Statenleden uit Suriname, als leden van het 'koninkrijksparlement', en Lachmon, Somohardjo en

Mungra hebben het woord gevoerd. Ik zou nu niet al te veel op die debatten willen ingaan, maar wil wel nog één punt aansnijden dat toen tot een vinnig interruptiedebatje leidde.

De CPN-fractie verzette zich tegen het aanblijven van een Nederlandse militaire missie van vijftien man in Suriname. De ervaringen met Indonesië hadden aangetoond hoe gevaarlijk en hoe kwalijk dat is. De Leeuw wees op die gevaren, ook voor staatsgrepen.

Van Zeil van de Katholieke Volks Partij, die toen nog niet het CDA had gevormd, vroeg: 'Heeft u overigens enig idee, hoe 15 man van een militaire missie zo'n militaire staatsgreep in Suriname zouden kunnen verzorgen? Ik vind, dat U bezig bent met een aantal verhalen, die nergens op gebaseerd zijn en die geen betrekking hebben op de toekomst van Suriname, waar het vandaag om gaat.'

De CPN-spreker wees er nog eens op dat Nederlandse aanwezigheid kon worden gebruikt als infiltratiebron en als inspiratiebron voor allerlei plannen die te maken hebben met de belangen van buitenlandse ondernemingen.

Van Elsen, ook KVP: '15 man!'

De Leeuw: 'Dat is 15 man openlijke aanwezigheid. Dan zwijgen we nog van de niet openlijke aanwezigheid van buitenlandse machten. Wij willen, dat ook deze openlijke aanwezigheid van Nederlandse adviseurs voor het militaire apparaat achterwege blijft, daar in onderontwikkelde landen is gebleken, dat het militaire apparaat steeds de bron is van dictatoriale staatsgrepen, die een einde maakten aan iedere vorm van medezeggenschap van de bevolking en van organisatievermogen van de bevolking en die de landen uitleverden aan de machten, die ze uitplunderden.'

En wat bleek een aantal jaren later? De chef van de Nederlandse militaire missie, de kolonel Valk, wekte grote opschudding door de rol, die hij heeft gespeeld bij het aan de macht helpen van Bouterse en zijn militairen. De kranten publiceerden tal van onthullingen en het ministerie van Defensie raakte in verlegenheid. Aanvankelijk ontkende dit ministerie, maar ten slotte erkende de toenmalige minister van Defensie De Ruiter in zijn ambtelijke taal, dat 'er gegevens zijn, die het vermoeden wettigen dat leden van de Nederlandse militaire missie een rol hebben gespeeld'.

Geen welvaart

Die staatsgreep en de vele ontwikkelingen daarna kan men rekenen tot de 'jongste geschiedenis'. Maar thans geldt natuurlijk ook de vraag van het toekomstperspectief. Het was in de jaren na de soevereiniteitsoverdracht al duidelijk geworden, dat Suriname niet werkelijk op weg ging naar een staat die werk en welvaart aan zijn inwoners kon bieden.

De oude partijen, zoals zij nu worden genoemd, bleken niet bij machte of niet bereid maatschappelijke veranderingen in gang te zetten. Dat moet een van de redenen geweest zijn, dat een deel van het volk in Suriname niet direct afwerend stond tegenover de machtsgreep, zoals die op 25 februari 1980

in Paramaribo werd voltrokken. Het leek alsof Bouterse het voordeel van de twijfel kreeg. De decembermoorden in 1982 onthulden meer over het karakter van het nieuwe regime.

De Nederlandse regering stopte onmiddellijk haar financiële bijdragen, die zij per verdrag in 1975 op zich had genomen. Gedurende een periode van 10 tot 15 jaar zou een bedrag van 3500 miljoen gulden ter beschikking moeten komen voor de uitvoering van een meerjarenontwikkelingsprogram. Dat ontwikkelingsprogram was gericht op grote buitenlandse concerns en een economische basis voor land en volk werd niet geschapen.

Stopzetting van de geldstroom was een verregaande stap, omdat de Nederlandse regering dat tegenover Indonesië nooit had gedaan. Van verschillende kanten is daar de laatste tijd op gewezen.

De gebeurtenissen in Suriname zijn in een maalstroom geraakt en naar aanleiding daarvan heeft de CPN onlangs een verklaring gepubliceerd. De CPN verleent steun, wil steun verlenen aan de democratische krachten in Suriname. Zij zijn er naar mijn mening, al zijn ze, gezien de situatie, niet altijd even zichtbaar.

De afgelopen tien jaar zijn er talrijke landencomités en solidariteitsbewegingen in Nederland tot stand gekomen, bijvoorbeeld Zuid-Afrika, Chili, Nicaragua, en dat is goed. Ik denk, dat vanuit de traditie van antikolonialisme van de CPN met betrekking tot Indonesië, tot Suriname, later ook tot Vietnam nieuwe generaties antikoloniaal zijn georiënteerd en optreden. Over die tradities heb ik iets willen zeggen – er van uitgaand dat het oordeel over de huidige gang van zaken in Suriname uiteraard in de eerste plaats een zaak van onze Surinaamse vrienden is.

Joop Morriën

STICHTING VORMING EN SCHOLING VAN DE CPN

Vrijdag 24 april a.s. presentatie van een opzienbare studie

VOORWAARTS EN NIET VERGETEN

De Nederlandse vakbeweging van koude oorlog naar het jaar 2000.

De schrijver, **Siep Geugjes,** zal een toelichting geven op hoofdaspecten van deze publicatie.

De oud-voorzitter van de FNV en huidige voorzitter van de PvdA fractie in de Tweede Kamer, Wim Kok, riep tijdens een onlangs gehouden conferentie van West-Europese socialistische partijen op om lering te trekken uit de resultaten, die volgens hem door de socialisten in de jaren 45-50 waren bereikt en dan vooral op sociaal en economisch gebied.

"Voorwaarts en niet vergeten" zet de grimmige aspecten van het vakbewegingswerk in (koude) oorlogstijd op een rij en stelt de vraag waarom anno 1987 dit verleden zo opgepoetst moet worden.

De bijeenkomst, belangwekkend voor vakbondsbestuurders en OR-leden, staat open voor iedereen.

Plaats van samenkomst: **Gebouw Sybilla, Hoogte Kadijk 145, Amsterdam**
Zaal open 16.30 uur. Aanvang lezing 17.15 uur. Toegang *f* 5,-, inclusief consumptie en aanschaf publicatie "Voorwaarts en niet vergeten".
Zowel vóór als na de lezing volop gelegenheid tot discussie, het stellen van vragen aan en gesprekken met de auteur en vakbondsbestuurders.

Zaterdag 16 mei

ERVARINGEN MET HET NIEUWE SOCIALE ZEKERHEIDSSTELSEL

Inleiding Ina Brouwer, lid dag bestuur CPN

Aan de orde komen thema's als: De gevolgen; uitvoeringsproblemen; sanctiebeleid; ervaringen met de WAO; rol FNV en Corona groep; rol van de bedrijfsverenigingen. Na de inleiding discussie met en vragen aan een panel van deskundigen uit instellingen, sociale diensten en vakbonden.

De bijeenkomst, die open staat voor alle belangstellenden, wordt gehouden in **Gebouw Sybilla, Hoogte Kadijk 145, Amsterdam.** Aanvang 11 uur, zaal open 10.30 uur, einde ongeveer 16.30 uur. Toegang *f* 5,-, uitkeringsgerechtigden *f* 2,50.
Aan de zaal worden stellingen en discussiemateriaal uitgereikt. Gratis koffie en thee. Literatuur stand, kantine is geopend.

De redactie van Politiek en Cultuur acht het van belang het volledige slotwoord te publiceren dat M.S. Gorbatsjov gehouden heeft op de zitting van het Centraal Comité van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie op 28 januari 1987. In deze rede komen de grote strijdvragen die thans in de Sowjet-Unie aan de orde zijn, duidelijk naar voren.

Democratie nodig als lucht

Omschakeling en versnelling

Onze plenaire zitting voltooit haar werk, de bespreking van het op de agenda staande belangrijke vraagstuk. De atmosfeer waarin de zitting is gehouden en het verloop van de discussie maken het mogelijk te constateren, dat er eenheid van opvatting is ten aanzien van alle problemen die aan de zitting van het Centraal Comité van de partij ter bespreking en besluitvorming zijn voorgelegd. Dit was geen formele overeenstemming, maar een overeenstemming die gebaseerd is op inzicht in de verantwoordelijkheid van het Centraal Comité voor de succesvolle verwerkelijking van de door het April-plenum (1985) en het 27ste congres van de CPSU uitgewerkte strategische koers.

Nu wij de beraadslagingen hebben afgesloten en besluiten moeten nemen, is het vanzelfsprekend dat we ons de vraag stellen of onze plenaire zitting heeft voldaan aan de verwachtingen van de communisten, van de Sowjet-mensen. Hoe op deze vraag te antwoorden? Naar de strengste criteria gemeten, is dit plenum een grote politieke gebeurtenis in het leven van de CPSU, in het leven van de Sowjetmaatschappij.

Ik meen, dat we terecht kunnen zeggen dat dit plenum de partij, het land en de gehele maatschappij vooruit heeft gebracht op de weg van de reorganisatie. Ten volle kan de betekenis van de zitting echter slechts aan de dag treden als aan een onontbeerlijke voorwaarde wordt voldaan: dat alles waarover wij het hier eens zijn geworden concreet wordt verwerkelijkt door het Politiek Bureau van het Centraal Comité van de CPSU, door de Centrale Comité's van de Unierepublieken, door de gebieds-, stads-, rayons- en districtscomité's, door alle partijorganisaties in het land.

Daarom zou ik het zo willen zeggen: het plenum zal vol-

doen aan de verwachtingen als we na de zitting op deze wijze handelen. De fundamentele voorwaarden om ook verder de weg te gaan van de versnelling, van de omschakeling en van de verbetering van de kaderpolitiek in overeenstemming met de taken van de huidige etappe van de historische ontwikkeling, zijn door deze plenaire zitting tot stand gebracht.

De omvangrijke meningsuitwisseling, waaraan 34 van de 77 kameraden die zich voor de discussie hadden gemeld, hebben deelgenomen, gaf ons een unieke mogelijkheid om vanaf verschillende niveaus en vanuit verschillende gezichtshoeken van het werk van de partij en de staat nogmaals de reorganisatie te bezien, de bedoelingen ervan te overdenken en nogmaals de gang van zaken bij de omschakeling te beoordelen, nu wij de oordelen als het ware uit de eerste hand ontvingen.

Van het grootste belang is voor ons – ik meen dat wij het recht hebben om zo te spreken – vooral de politieke constatering door het plenum, dat de partij, dat alle gezonde krachten in de maatschappij opkomen voor de omschakeling. En omdat dat zo is, kan er ook geen andere weg zijn. En daarmee kan de vraag of de reorganisatie nodig is of niet, als beantwoord worden beschouwd. Ik ben het volledig eens met kameraad D.K. Motorny, die hier zei dat de omschakeling niet alleen maar een idee is, maar reeds de realiteit.

De Sowjetmensen verbinden met de reorganisatie hun eigen levensplannen, het lot van het land, zijn internationale autoriteit en gewicht. Kunnen we dan welke weifeling dan ook bij het doorvoeren ervan toestaan? Nee, kameraden!

Vernieuwing van de maatschappij

Ja, de omschakeling is reeds een realiteit. Thans begrijpen we helderder en dieper, dat wij zowel vanuit het oogpunt van de interne ontwikkeling van het land alsook vanuit het oogpunt van de buitenlandse voorwaarden en de internationale toestand een versnelling van de sociale en economische ontwikkeling moeten waarborgen. Er zal echter geen versnelling zijn zonder vernieuwing van de maatschappij, zoals er zonder een vernieuwing van de maatschappij geen omschakeling zal zijn van alle gebieden van haar leven. Met de oude benaderingen kunnen de nieuwe taken niet worden volbracht, des te meer nu het gaat om taken van historische omvang, zoals ze thans aan de orde zijn.

De reorganisatie is geen wandeltocht over geëffende paden. Het is eerder het bestijgen van een berg, niet zelden langs een ongebaande weg. In onze maatschappij hebben zich, zoals het plenum aantoonde, veel problemen opgehoopt. Vereist zijn grote creatieve inspanningen en een lange opofferende strijd om de grote zaak van de omschakeling te voltooien, zoals ons volk het eist en zoals het verlangd wordt door de tijd waarin wij leven.

We staan pas aan het begin van de weg. Dat moest op de zitting van het Centraal Comité duidelijk worden vastgesteld, want inzicht in de vraag waar wij ons bevinden, geeft ook het inzicht wat wij moeten doen en hoe wij

moeten handelen. Als de een of ander van mening is dat hij de reorganisatie reeds volbracht heeft, dan moet hij eraan herinnerd worden, dat wij nog maar net begonnen zijn. En het belangrijkste ligt nog voor ons. Ook dit is een belangrijke conclusie van dit plenum van het Centraal Comité van de partij.

Bij de verwezenlijking van de reorganisatie moeten we in onze beoordeling niet in het ene of andere uiterste vervallen. We moeten ons vastbesloten op de enige vaste grondslag plaatsen, op de grondslag van de realiteit. Overschatting van onze prestaties zou funeste gevolgen hebben, maar anderzijds wil ik met dezelfde nadruk onderstrepen, dat we zelfs de geringste voortgang bij de omschakeling, zelfs het kleinste korreltje aan ervaring niet onopgemerkt mogen laten. Dat zou niet minder funest zjin. Dit is vooral om de volgende redenen ontoelaatbaar.

We beginnen nog pas de zaken aan te pakken, we rusten onze politieke lijn uit met concrete benaderingswijzen en stellen de methodes vast om de doeleinden te bereiken die we ons hebben gesteld. Wij beginnen nog pas de mechanismen en de middelen tot verandering in beweging te brengen. We doen nog slechts de eerste stappen om ze op gang te krijgen en resultaten te doen afwerpen. Maar reeds bij het bezien van de resultaten van 1986 zagen we dat er vooruitgang is waar te nemen.

Waaruit komt dit voort? Het is het directe resultaat van het feit, dat ons volk de koers van de reorganisatie, van de versnelling ondersteunt.

Kunnen wij dit misschien buiten beschouwing laten en menen dat zich nog niets voltrokken heeft en er niets aan de hand is? Niet diegene is een revolutionair die met revolutionaire frasen om zich heen strooit, maar hij die in staat is een perspectief te openen en het volk en de partij voor een langdurige en hardnekkige strijd in beweging te brengen, waarbij elke stap voorwaarts opgemerkt moet worden en dient te worden gebruikt om verder uitgangspunten te vinden voor een nieuwe en grotere stap. Vandaag, op deze plenaire zitting van het Centraal Comité, moeten wij namens onze partij onze dank uitspreken aan ons volk, omdat het heeft begrepen en met zijn intuïtie, met zijn gevoel heeft beseft dat het wordt opgeroepen tot een moeilijke strijd, maar een strijd voor veranderingen en doeleinden die voor de gehele maatschappij, elk gezin, ieder mens rijke vruchten zal afwerpen. De Sowjetmensen hebben ons hun vertrouwen gegeven en de partij ondersteund. Juist daarom zijn de positieve veranderingen die in 1986 zijn bereikt, zo belangrijk voor ons. Zij zijn belangrijk, omdat daarin de krachtige ondersteuning van ons volk aan de partijpolitiek, aan de koers op versnelling tot uitdrukking kwam.

Democratisering voorop

Ik wil nog enkele aspecten beklemtonen, die op het plenum aan de orde waren. Naar mijn mening was het volkomen juist, dat in het verslag van het Politiek Bureau als belangrijkste thema de serieuze, diepgaande democratisering van de Sowjetmaatschappij op de voorgrond werd gesteld.

Dit is de hefboom die het mogelijk zal maken om het volk, de beslissende kracht, in de reorganisatie te betrekken. Als wij dit niet doen, dan zullen wij de taken van de versnelling niet vervullen, we zullen de omschakeling niet waarborgen, ze zal er eenvoudigweg niet zijn.

Anderzijds zullen we, als we de socialistische democratie ontwikkelen en ontplooien, de meest betrouwbare voorwaarden tot stand brengen dat de fouten van het verleden zich niet zullen herhalen. Maar dat is niet het enige.

Democratie is voor ons nodig als lucht. Als wij dit niet begrijpen en zelfs als we het wel begrijpen, maar geen reële praktische stappen doen om haar uit te breiden en verder te ontwikkelen, om de werkers van ons land op de uitgebreidste wijze te betrekken in het reorganisatieproces, dan zal onze politiek doodlopen en zal de omschakeling verstikken.

Dat is onze belangrijkste zorg. Zoals alle leden van het Politiek Bureau – en wij hebben in elke pauze gesproken over het verloop van het plenum – ben ik er zeer verheugd over dat deze uiterst belangrijke richting in de activiteit van de CPSU in de huidige fase van de strijd voor de doelstellingen van de versnelling, de volledige instemming van de plenaire zitting heeft verkregen.

Alles te weten komen

De communistische partij zet zich er vastberaden voor in, dat het volk alles te weten komt. Openheid, kritiek en zelfkritiek, controle door de massa – dat zijn de garanties voor een gezonde ontwikkeling van de Sowjetmaatschappij. Het volk heeft dit nodig en dat betekent dat het voor allen noodzakelijk is. Dit is des te belangrijker, omdat de CPSU de regerende partij is. En zij heeft belang bij openheid, bij kritiek en zelfkritiek, omdat dit reële en betrouwbare vormen zijn voor een normaal functioneren van de CPSU. Dat zijn juist de middelen die de partij in staat stellen fouten in de politiek te vermijden. Wat deze fouten ons hebben gekost, is ons allen bekend.

Op dit plenum zijn wij allen tot één conclusie gekomen. Openheid hebben wij nodig. Wij hebben kritiek en zelfkritiek nodig als doeltreffende vormen van socialistische democratie. In onze staat – een staat van arbeiders en boeren – heeft het volk met alles te maken, want het is zijn staat. Het moet alles weten en over alles bewust kunnen oordelen. Dit zijn woorden, die zoals u weet afkomstig zijn van W.I. Lenin.

Het volk heeft de gehele waarheid nodig. In dit verband zou ik willen herinneren aan het standpunt dat Lenin uiteenzette in een brief aan de redactie van de 'Iskra'. 'Het is werkelijk tijd', aldus schreef W.I. Lenin, 'om een einde te maken aan de tradities van het sectarische kringengedoe en – in een partij die steunt op de **massa** – vastberaden de leuze aan de orde te stellen: **Meer licht!** De partij moet alles weten...' Wij hebben nu als nooit tevoren meer licht nodig, zodat de partij en het volk alles weten, zodat er bij ons geen donkere hoekjes meer zijn waarin zich weer schimmel kan vormen, al datgene waartegen we nu een vastbera-

den strijd hebben gevoerd, maar waarvan het eind nog ver weg is. Daarom meer licht!

Zouden wij met zo'n sterke partij, met zo'n patriottisch gestemd volk, dat toegewijd is aan de ideeën van het socialisme en aan zijn vaderland, niet in staat zijn om eruit te komen als de een of ander poogt de brede openheid, het democratische proces te benutten voor egoïstische, tegen de maatschappij gerichte doelen, voor lasterlijke doeleinden?

Democratie om vooruit te gaan

Ik wil jullie meedelen wat mij opgevallen is bij de reizen die ik heb gemaakt. Voorheen traden vaak demagogen op die hun 'moed' demonstreerden. In wezen ging het daarbij om demagogie van dit soort: wat willen de leiders, in het bijzonder in Moskou, vooral horen?

Nu is de toestand anders. Ik trek deze conclusie uit tientallen ontmoetingen. Nu gaan rijpe, serieuze mensen een direct gesprek aan, soms voor een onverwacht gehoor en op een onverwachte plaats: voor een, zoals dat heet, onvoorbereid gehoor. Zij stellen op zakelijke wijze hun vragen, zij verlangen dat hun uiteengezet wordt wat hun niet duidelijk is en dat verklaard wordt hoe het ene of andere vraagstuk zal worden opgelost.

Juist deze toestand van openheid en democratie gaf de arbeidersklasse, de boeren, onze intellectuelen, alle gezonde krachten de mogelijkheid om de rug te strekken. Als een demagoog naar voren komt, dan houden ze hem zelf wel kort. Dat heb ik voor mijn ogen al tientallen keren zien gebeuren. De mensen regelen zelf die zaken wel.

Openheid, kritiek, zelfkritiek - ze zijn eenvoudigweg noodzakelijk. Dat zijn de belangrijkste kenmerken van de socialistische levenswijze. En als deze of gene veronderstelt dat we ze alleen nodig hebben om de fouten van het verleden aan kritiek te onderwerpen, dan heeft hij het absoluut mis. Het belangrijkste is dat openheid, kritiek en zelfkritiek, democratie nodig zijn om vooruit te gaan, om enorme taken te volbrengen. Zonder de actieve deelneming van het volk kunnen we deze taken niet oplossen. Daartoe is dit alles voor ons nodig.

En als het lijkt of het in zo'n situatie niet makkelijk is om te werken, dan wil ik aan de raadgeving herinneren die ik al zo'n maand of zes geleden gaf: begin te leren hoe je moet werken onder de omstandigheden van een zich ontplooiende democratie. Laten we allen leren dat te doen!

De pers moet de openheid in het land ondersteunen en het volk informeren. Maar ze moet dat op een verantwoorde wijze doen; dat is de wens die wij uitspreken. Je niet laten meeslepen door sensatiezucht, geen gezoek naar 'hete zaakjes'. We hebben de pers nodig als actieve deelneemster aan de omschakeling!

We moeten zakelijkheid in ons werk brengen. Terecht hebben vele kameraden op deze zitting gezegd, dat er reeds heel veel woorden zijn gesproken.

Dat is op iedereen van toepassing, ook op de pers. Het is nu zeer belangrijk voor ons om alles te zien wat positief en constructief is, om dat verder te benutten en tot verworvenheid van de hele partij, van het gehele volk te maken en om de kiemen van een nieuwe benadering te gebruiken voor de omschakeling. Ook voor alles wat vooruitstrevend is, is meer openheid nodig en eveneens meer propaganda.

Nu daden

Met het Januari-plenum van het Centrale Comité treden we - ook al wil ik niet, dat men me beschuldigt dat we weer een of andere etappe uitvinden - nu toch in een nieuwe fase van onze beweging, van ons werk voor de reorganisatie. Ik zou deze gedachte als volgt willen toelichten: de situatie is geanalyseerd, de politieke koers is uitgewerkt en de fundamentele beslissingen voor het verwerkelijken ervan zijn genomen. Nu zijn daden en nog eens daden vereist.

De mensen zullen over onze politiek en over de omschakeling oordelen aan de hand van waarneembare resultaten bij de praktische verbetering van de arbeids- en levensvoorwaarden van miljoenen en des te verder wij komen, des te strenger zal er geoordeeld worden. In hoeverre wordt de organisatie van de produktie beter en de beloning rechtvaardiger, in hoeverre wordt de bouw van woningen versneld en treedt er verbetering in bij de handel, de dienstverlening, in het werk van de stedelijke vervoersdiensten, in de activiteit van poliklinieken en ziekenhuizen en in hoeverre wordt ten slotte het morele klimaat in de partijorganisatie en in het arbeidscollectief zuiverder en frisser.

In één woord, aan de hand van duizenden en nog eens duizenden feiten uit het dagelijkse leven moeten wij communisten de juistheid van onze politiek en de levenskracht van de reorganisatie bewijzen. Dat stelt bijzonder hoge eisen aan de kaders en oriënteert ze op praktische resultaten. Daarom is het zo belangrijk nu de inspanningen te vergroten en de activiteit te verhogen en er bij het werk allen een schepje op te doen.

Enorme taken

In het bijzonder wil ik wijzen op de betekenis van de taken die we in het jubileumjaar 1987 moeten volbrengen. Deze taken zijn enorm, gemeten naar hun dimensies en hun grandioze doelstellingen. Ze zijn uiterst belangrijk vanuit het gezichtspunt van het beheersen van nieuwe methodes van economische leiding, van het overgaan van de hele economie en van de bedrijfstakken naar nieuwe principes van economisch werken.

De omschakeling is een grote school. Ze stelt ingewikkelde taken. En wij moeten deze school goed doorlopen. Ik wil het nog eens herhalen. Het is nodig om te handelen, te handelen en nog eens te handelen, actief, moedig, creatief, competent! Dit is, zo u wilt, de belangrijkste taak van dit moment. Dat moeten allen zich aantrekken - iedere partijorganisatie, ieder partijcomité,

iedere leider, iedere communist.

Namens het Centraal Comité van de CPSU wil ik me richten tot alle partijleden, tot alle Sowjetmensen: de omschakeling, de revolutionaire vernieuwing van de maatschappij, het lot van het land liggen in de handen van het volk. En dit lot zal zijn zoals we het maken, met onze gemeenschappelijke arbeid, met ons verstand en met ons geweten.

De omschakeling is de voorste strijdlinie voor ieder eerlijk mens, voor iedere patriot. Er is voor allen genoeg te doen en lang is de weg die voor ons ligt.

Wij zijn vastbesloten in ons streven om de besluiten van het 27ste congres ten uitvoer te brengen. Wij streven naar het bereiken van een kwalitatief nieuwe toestand van de Sowjetmaatschappij. Wij zijn ervan overtuigd, dat de zaak van de omschakeling onomkeerbaar is.

De leden van het Centraal Comité hebben zich uitgesproken voor het beleggen van een partijconferentie voor de gehele Unie. Voor de partij is zo'n conferentie een grote politieke gebeurtenis. Ik denk dat ook degenen die niet hebben deelgenomen aan de discussie het voorstel dat het Politiek Bureau aan dit plenum heeft voorgelegd, ondersteunen.

Wij herinneren ons uit de geschiedenis meer dan een conferentie die in tijden van ommekeer heeft geholpen bij het vinden van nieuwe wegen en van middelen om de gestelde doeleinden te bereiken en problemen op te lossen, die ver buiten het raam van tactische vraagstukken gaan.

Wij achten het aanbevelenswaardig - en ik stel dit ter overweging - dat het Politiek Bureau voor een van de komende plenaire zittingen van het Centraal Comité voorstellen voorbereidt voor het tijdstip en voor de procedure van de conferentie. Wij zijn van mening, dat de partijconferentie een goede inhoud zal geven aan de te houden verslag- en verkiezingsvergaderingen en een nieuwe impuls zal geven aan het werk van de partij en al haar organisaties voor de omschakeling.

Dat zijn, kort samengevat, de overwegingen die ik aan het slot van de discussie in het plenum van het Centraal Comité tot uiting wilde brengen.

Ik wil u allen danken voor de actieve deelname aan het werk van deze zitting en alle deelnemers grote successen toewensen in ons gemeenschappelijke werk.

(Prawda, 30 januari 1987)

'Tot over vijf jaar in Johannesburg', dat zeggen ANC'ers bij een afscheid tot elkaar en tot vrienden. Groene-journalist Rudi Boon sprak vorig jaar met veel prominente leden van de bevrijdingsbeweging en dat afscheidszinnetje is hem dan ook veelvuldig toegevoegd. En dus heet de weerslag van al die gesprekken 'Over vijf jaar in Johannesburg, generaties van verzet'. Het boek verscheen in december bij uitgeverij Mets, bij wijze van co-produktie met de Novib.

Beschouwingen en gesprekken over het ANC

Een prachtig boek

Er moet heel wat gebeuren eer ik in volle tevredenheid op de kerstdagen terugkijk, maar het boek van Rudi Boon heeft ze tot de beste sinds jaren gemaakt. Het boek is van tweeën één: een verzameling beschouwingen, reportages enerzijds en een vijftal gesprekken anderzijds. In het eerste deel vermengt Boon zijn gesprekken en indrukken, gevoerd en opgedaan tijdens zijn bezoek aan Zuid-Afrika, begin 1986, met helder gerangschikte informatie over de historie van de 75-jarige bevrijdingsbeweging, haar strategie en concepties. Hij beschrijft ze tegen de achtergrond van de actuele situatie in en met betrekking tot Zuid-Afrika. Daaruit distilleert Boon vervolgens problemen en dilemma's welke in het tweede deel weer terugkeren in de gesprekken met vijf ANC'ers. Met Thabo, de zoon van de op Robbeneiland 'verblijvende' Govan Mbeki, met Indres, één van

de vele Naidoo's en directe afstammeling van Mahatma Gandhi, met Alex, zoon van Bartholomew la Guma, de nog niet zo lang terug op Cuba gestorven schrijver, met Solly, de zoon van de overleden blanke 'staatsvijand' Albie Sachs, en met Zinzi, één van Mandela's dochters.

Hoe schatten zij de kansen? Hoe doeltreffend is het gewapende verzet? Hoe verhouden zich de organisaties, de bovengrondse zoals het UDF tot het ondergrondse ANC, de vakbonden en de kerken? Met welke problemen kampt de bevrijdingsstrijd na het afkondigen van de noodtoestand waaronder tienduizenden merendeels leidinggevende kaders werden vastgezet? In hoeverre grijpt de chaos om zich heen en dient dat de uiteindelijke overwinning? Welke generatie groeit er op? En: hoe wordt er geleefd met een vader op Robbeneiland of in Pollsmoor jale, en ouders voortdurend ondergronds, op de vlucht en vastgezet?

Beschroomd inventariseert Boon de dilemma's en meermalen slaagt hij er in ogenschijnlijke zekerheden te problematiseren. Het leidt tot diepgaande gesprekken waarin de bevrijdingsbeweging ANC en de mensen die haar vormen optimaal tot leven komen. Met regelmaat verontschuldigt Boon zich voor een bewust gecreëerde afstand, voor een jij-hebt-makkelijk-praten-houding waarvan de geïnterviewde de schrijver wellicht zou kunnen verdenken. Nog tijdens de presentatie van zijn boek illustreerde Boon dat door het ongemak te memoreren waarmee hij kampte in het gesprek met Dennis Goldberg over de doeltreffendheid van de gewapende strijd. Steeds maar doorvragen aan een man die meer dan twintig jaar vastzat, juist vanwege die gewapende strijd. Goldberg had, begrijperlijkerwijs, van enige irritatie blijk gegeven. Maar Goldberg was ook bij de presentatie van het boek aanwezig, een duidelijk blijk van waardering.

Integer

Terecht, want geen moment ontstaat er twijfel aan Boons integriteit. Hij is de bevrijdingsstrijd en het ANC toegedaan, dat voel je en hij lijkt zijn 'moeilijk-doenerij' als een opdracht te zien, een bijdrage aan het werk van de bevrijders. Boon stelt vragen die hier in de meningsvorming een rol spelen zonder in platitudes te vervallen. Dus niet: mag het ANC wel wapens gebruiken? Maar: hoe hanteert het ANC geweld en is dat effectief (genoeg), breidt het zich uit? Dus niet: is het ANC (dus: zijn de zwarten) wel in staat straks het land te leiden, maar hoe bereidt men zich daarop voor. Enzovoort. Interessant is de mildheid waarmee 'minister van buitenlandse zaken' Thabo Mbeki de zwarte bewustzijnsbeweging tegemoet treedt, door hem feitelijk opgevoerd als bondgenoot van het ANC dat zich toch juist op het non-racialisme baseert zoals vastgelegd in het door vrijwel iedereen onderschreven Handvest van de Vrijheid.

Natuurlijk, er is kritiek mogelijk op Boons pennevrucht. Het Handvest van de Vrijheid als sociaal-democratisch omschrijven, lijkt me niet correct voor een program op basis waarvan talrijke krachten zich verenigen voor nationale bevrijding – geen uitgewerkte blauwdruk voor het toekomstige Zuid-Afrika waarin uiteindelijk de onderlinge krachtsverhoudingen bepalend zullen

zijn voor de richting waarin de economie zich ontwikkelt. Maar wie zeurt er over zo'n woordje als er in zijn geheel nu een boek voorligt dat inzicht verschaft en antwoord geeft op zo veel vragen. Er wordt vandaag de dag ongelooflijk veel over het ANC geschreven, maar niet eerder las ik een boek waarin het wezen, de tradities, de geschiedenis en de dilemma's van het Afrikaans Nationaal Congres zozeer begrepen worden - zonder enige arrogantie.

Uit solidariteit, kritisch en met warmte geschreven. Verplichte literatuur.

Bart Luirink

'Over vijf jaar in Johannesburg. Generaties van verzet' door Rudi Boon.
Uitgeverij Jan Mets/Novib, *f* 29,50.

Mij is gevraagd op deze bijeenkomst over 'Cultuur en Provincie' van onze partij een aantal vragen te beantwoorden in de zin van:
- Wat is je visie (wat moet) en
- Wat is je ervaring als provinciaal bestuurder (wat kan).
Met dan natuurlijk de bijbehorende vragen: 'Welke ruimte is er?; hoe creëer je die?; hoe gebruik je die?'
Mijn ervaring als GS-lid, als provinciaal bestuurder namens de CPN, strekt zich uit over een termijn van nu bijna 5 jaar, in een college met 3 VVD- 2 CDA- en 2 P.v.d.A.-gedeputeerden.

Over cultuur en provinciaal beleid*

Ervaringen en overwegingen

Ik werd in 1982 o.a. verantwoordelijk voor de portefeuille Cultuur, naast die van Onderwijs, Jeugd en Sport, naast die voor sociaalcultureel werk en Museabeleid en naast nog zo een aardige portefeuille in deze tijd van rigoureuze ingrepen: Personeelsbeleid en Organisatievraagstukken.

Verantwoordelijk voor Cultuur, maar geen cultuurspecialist of -deskundige. Je hebt daarvoor geen opleiding gehad, noch een cursus gevolgd, ook niet schriftelijk van een van de Leidse instellingen. Je bagage is wat je vanuit de tijd daarvoor hebt meegenomen. Ik zeg dat maar vast vooraf, omdat dat misverstanden voorkomt, en wat ik hier vandaag wil zeggen, niet grote wijsheden in zal houden over kunst en cultuur (waaraan van tijd tot tijd door politici wordt gedaan) maar omdat ik uiteen wil zetten wat mijn ervaringen zijn, hoe ik tegen de dingen aankijk en wat mijn wijze van denken en benaderen is geweest. Ervaringen overigens en meningen die stoelen op de noodzaak (waar ik 5 jaar geleden voor stond) om kennis te verwerven, inzicht te krijgen, interesse te hebben en te ontwikkelen, te luisteren naar gekwalificeerde beleidsambtenaren (die steeds méér gemotiveerd zijn als ze ervaren dat er met hun adviezen iets wordt gedaan) en te luisteren naar al diegenen die op de verschillende terreinen van het brede cultuurveld actief zijn, van beeldende kunstenaars tot theatermakers en van bestuurders van

instellingen tot die talloos velen die òf professioneel, òf als amateurs bezig zijn op het culturele vlak.

Verder ben je door de Staten tot GS-lid gekozen op basis van een collegeprogramma, dat door onze fractie was geaccordeerd en voldoende ruimte liet om tot een in mijn ogen verantwoord collegiaal beleid te komen. Je hebt als GS-lid binnen het besloten beleid van het college als geheel en gesteund door de Staten, vrij veel ruimte - noem het macht - om het beleid vorm en gestalte te geven. Een ombuigingsoperatie voor 4 jaar om tot een sluitende begroting in 1988 te komen, met al zijn bezuinigingsaspecten, is bepaald geen sinecure om daartoe te geraken en voor we het eens waren zijn er heel wat dingen gezegd en gedaan, met al zijn spanningen en inspanningen ook, om op één lijn uit te komen. Is dat eenmaal besloten, dan valt daar niet aan te tornen en uitgerekend onze fractie heeft van de eerste tot de laatste begrotingsbehandeling deze afspraken (het bouwwerk, zoals we dat noemden) moeten verdedigen. Niet **wij** tornden daar van tijd tot tijd aan, maar anderen en met name de VVD-fractie. Vanuit een geheel andere hoek de PSP-fractie.

Wij hebben voor program en beleid de verantwoording genomen en tegelijkertijd er voor gezorgd, samen met de andere gedeputeerden, dat daar waar de negatieve kanten groter waren dan voorzien, oplossingen werden aangedragen en gevonden. En die eigen ruimte m.b.t. je portefeuille, in dit geval cultuur, helpt daarbij aanzienlijk, mede dank zij je eigen fractie, die je als bestuurder steunt en ruimte laat!

Een ander punt is, dat je zowel in het college als naar de Staten, wanneer iets per se moet, of per se niet moet - uitgaande van het gemeenschappelijke vertrekpunt dat een Provinciale Overheid nimmer een doorgeefluik kan en mag zijn voor het beleid van de Rijksoverheid - met kreten, algemene politieke filosofieën (hoe gelijk je daarin ook misschien mag hebben) of polariserende benaderingen geen steek verder komt. Nodig is en was, en dat zal naar mijn mening altijd zo blijven in het Overheidsbestuur, dat je goed geargumenteerd, goed onderbouwd ook en vooral inhoudelijk gefundeerd - waarvoor beleidsmedewerkers en -sters ongelooflijk belangrijk zijn - anderen moet overtuigen. Dat schept de voorwaarde om praktisch te kunnen handelen. Het heeft immers weinig zin om een collega VVD in enkele discussies in het college te proberen te overtuigen van de onhoudbaarheid van het vrije-marktmechanisme of van de onverdraaglijkheid van het kapitalistische systeem in zijn algemeenheid. Daar gaat het op dat moment in het provinciaal bestuur niet om.

Ten slotte zijn mijn ervaringen toch een momentopname, weliswaar over een bepaalde periode, maar een opname geplaatst tegen de achtergrond van de politieke, maatschappelijke en financieel-economische ontwikkelingen van de laatste jaren. Dat geeft ook in zekere zin het kader aan waarbinnen je werkt en probeert naar oplossingen te zoeken en niet bij oplossingen problemen te bedenken. Mij is meer dan één keer tegengeworpen dat niet altijd alles keurig netjes op een rijtje stond, niet altijd beheersmatig de schoonheidsprijs verdiende of hier en daar zelfs op gespannen voet stond met eeuwenoude regels.

Maar het leven is te complex om altijd en onder alle omstandigheden alles met vaste regels te benaderen. Het gaat om **beleid**. Daar hebben

de mensen in mijn ogen hopelijk iets aan. Niet hoe iets niet kan, maar bezien hoe iets wel kan.

Over cultuur

Cultuur moet in het algemeen naar mijn mening breed gezien worden, dus niet alleen de kunsten betreffend, maar, zoals onlangs ergens gedefinieerd is: 'alle gedragsuitingen waarin mensen hun identiteiten, idealen, emoties en kijk op de werkelijkheid uitdrukken'; hieronder vallen dus de kunsten, maar ook al die activiteiten die sociale en maatschappelijke ontplooiing van mensen ontwikkelen en bevorderen tot en met de sport. In de Nederlandse beleidspraktijk van de overheden overheerst echter over het algemeen de beperkte opvatting van cultuur, dat wil zeggen dat ze vrijwel identiek met kunst wordt.

Bestáát 'progressief' cultuurbeleid? Als je de partijprogramma's erop naslaat, ben je wel eens geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden. Ik denk echter, dat 'progressief' cultuurbeleid **in de praktijk** wel degelijk bestaat. Uiteraard zal een progressief cultuurbeleid op landelijk niveau meer en sneller tot de verbeelding spreken dan op provinciaal niveau (denk bijv. aan de manier waarop minister Lang in Frankrijk een dam trachtte op te werpen tegen het Amerikaanse cultuurimperialisme), maar op provinciaal niveau zijn er ook goede mogelijkheden, zij het (gezien de tussenpositie tussen rijk en gemeente) genuanceerd. Kunst kent vele functies. Ik denk dat een 'progressief' cultuurbeleid erop gericht is om **alle** functies tot hun recht te laten komen. Pluriformiteit. Geen der functies mag ondergesneeuwd raken.

Ik denk dan met name aan de functie die de Griekse filosofen al als de 'horzelfunctie' van de kunsten betitelden. De sociaal-kritische functie. Brandt Corstius. Ook een anticiperende functie: kunst kan toekomstbeelden en alternatieven creëren. Om het zwart-wit te stellen: 'conservatief' cultuurbeleid kan in de praktijk wel eens moeite hebben met het feit, dat kunst zekerheden kan ondermijnen, schokken, en moeizaam bereikte evenwichten verstoren. Kunst kan een andere werkelijkheid laten zien dan de mensen wordt voorgehouden of dan de zichtbare werkelijkheid. Een 'progressief' cultuurbeleid ontfermt zich ook over achterstandsituaties, ter waarborging van de pluriformiteit. Geef alle stromingen kans. Cultuur moet een wezenlijk element in de democratische strijd vormen. Cultuur dient een samenleving vorm te geven waarin mensen mondig gemaakt worden. Het gehalte van de democratie kan men meten aan de manier waarop men minderheden kansen biedt. Laat de cultuur zich dus zo pluriform mogelijk ontwikkelen, opdat blijvend sprake is van een smeltkroes van culturen.

En tenslotte: verlies nooit uit het oog dat de kunsten een voedingsbodem nodig hebben. Ik acht het absoluut speculatief en onverantwoord te veronderstellen, zoals de laatste tijd steeds meer gesuggereerd wordt, dat de kunsten zich te allen tijde toch wel vanzelf zullen ontwikkelen. Ik doel dan met name op de Hans Onno v.d. Berg-achtige stromingen die de consumentgerichtheid van de kunst als de enig zaligmakende lijken te beschouwen en dat willen introduceren op het hele, brede terrein van cultuurbeleid.

In zekere zin zou men een relatie tussen deze stromingen kunnen leggen en de meer zakelijke benadering van de regering-Lubbers. De tijdgeest in smoking, zoals Jan Kassies het noemde. De bekende trefwoorden: privatisering en sponsoring. Een terugtredende overheid, zoals dat genoemd wordt, het zgn. 'streven van de regering om de burgers meer verantwoordelijkheden voor hun eigen en elkaars welzijn te laten dragen.' Het is mijn stellige overtuiging dat als deze stromingen (om de economische beginselen zonder terughoudendheid toe te passen op de kunsten) te veel de overhand zouden krijgen, men de **wortels** van de kunsten aantast: kunsten kunnen m.i. alleen gedijen als men **alle** geledingen, ook die – zoals genoemd wordt – 'in de marge', laat gedijen. Als de overheid in haar voorwaardenscheppend beleid alleen oog zou hebben voor de topkunsten (wat dat dan ook mogen zijn) en voor de kunsten waar een groot publiek voor bestaat, en zich anderzijds weinig gelegen zou laten liggen aan de kunsten waarvoor een minder groot publiek bestaat of nog niet bestaat, bijv. het experiment, dan zal m.i. de basis van kunst en cultuur verzwakt worden en zullen verschraling, vervlakking èn aantasting van de pluriformiteit op den duur het onvermijdelijke gevolg zijn.

Ik hou het er op, dat er best wel meer economische principes van toepassing kunnen zijn dan in de vorige decennia mogelijk werden geacht (budgetfinanciering voor de podiumkunstinstellingen bijvoorbeeld), maar voor het overige zou ik de grootst mogelijke terughoudendheid en voorzichtigheid in acht willen nemen. Sponsoring mag van mij, maar dan uitsluitend voor additionele, EXTRA-zaken. Waarschijnlijk zullen nog niet veel mensen dit tegenspreken, maar je ziet dat de praktijk er op dit moment al heel wat glibberiger gaat uitzien dan de theorie, nl. sponsoring als legitimatie voor bezuinigingsdrang. Het meest actuele voorbeeld hiervan is het Openluchtmuseum van Arnhem. Minder actueel, maar niet minder erg vind ik de handelwijze van de gemeente Almelo m.b.t. zijn schouwburg. Ik zelf vind het een bedenkelijke zaak dat de grotere ruimte die het bedrijfsleven in Nederland door de regering-Lubbers geboden wordt, mede benut wordt voor sponsoring. Op korte termijn levert dat m.i. geen probleem op, maar op lange termijn wèl. Ik vrees dat op lange termijn de kwaliteit en de diversiteit van de kunsten eronder zullen lijden. Want een goed kunstbeleid heeft nog altijd ook een aanbodsbepalend karakter, terwijl sponsoring primair gericht is op de publieke opinie, op de vraag. Ik wil er, kortom, voor waarschuwen dat de slinger van de tijdgeest der 'nieuwe zakelijkheid' naar de andere kant gaat doorslaan. De sociale positie van de kunstenaar mag m.i. niet als geïntegreerd onderdeel van het kunstbeleid verdwijnen. Er is in mijn ogen geen scheiding mogelijk tussen kunstenbeleid en kunstenaarsbeleid.

In 1982 was een van de eerste uitspraken van een bewindsman, dat we niet iedereen die zich kunstenaar noemt, ook als kunstenaar moeten beschouwen.

Nee, dat moeten we niet, ben ik dan geneigd te zeggen. Sterker nog. Je kunt nauwelijks zeggen dat je het met zo een kreet niet eens bent, maar je voelt aan je water dat het niet zo maar gezegd wordt. Het heeft een bedoeling en die bedoeling is een laklaag aan te brengen voor een regeerakkoord. Datzelfde is het geval als gesproken wordt over de tijdgeest zelf.

Wat is eigenlijk de tijdgeest? Je kunt aan tal van griezelige

of minder griezelige dingen denken, maar één ding is zeker: dat onder de naam van die tijdgeest dingen gebeuren, die in de praktijk niks met geest, maar alles met materiële zaken van doen hebben, en die ook in regeerakkoorden verwoord staan als uitdrukking van de aanpak zoals sommige toonaangevende krachten in onze samenleving voorstaan en trachten door de douwen. Ik wil deze opvattingen over wat 'progressief' cultuurbeleid zou moeten inhouden, zoals ik die zie, hiermee afronden en overgaan tot een meer specifieke benadering van de vraag in hoeverre progressief **provinciaal cultuurbeleid** mogelijk is.

De Provincie

In de eerste plaats zou ik het begrip van de taakafbakening willen relativeren, d.w.z. willen benadrukken dat enerzijds de provinciale taakstelling in het cultuurbeleid mede door de taakafbakening de laatste jaren aan duidelijkheid, belang en betekenis gewonnen heeft (ik kom daar hierna op terug), maar dat anderzijds diezelfde taakafbakening in meerdere opzichten nog niet is voltooid. Ik denk hierbij aan de volgende factoren, in willekeurige volgorde.

1. Verschillende kunstsectoren moeten nauwkeuriger tussen de overheden geregeld en afgesproken worden (bijv. orkestenbestel, kinder- en jeugdtheater) of zelfs nog helemáál geregeld/afgesproken worden (bijv. poppenspel en dans).
2. Via de bestuursovereenkomsten tussen WVC en de drie grote steden zijn de koppelsubsidies aan de grootste podiumkunstinstellingen in stand gehouden.
3. De afspraak/regeling van 'landelijke spreiding' en 'landelijke produktie' naast 'regionale/provinciale spreiding en produktie' is op papier gauw gemaakt, maar in de praktijk soms minder gauw geconcretiseerd. Ik denk dat op dit punt in de toekomst in ieder geval meer overleg tussen enerzijds de Raad voor de Kunst en anderzijds de betreffende provinciale adviesorganen zal moeten komen.
4. Produktie, bemiddeling/spreiding en afname zijn geen geïsoleerde begrippen, maar begrippen die zoveel mogelijk op elkaar afgestemd moeten worden. Grondslag van de herstructurering van het kunstenbestel is immers geweest dat Nederland als één culturele infrastructuur beschouwd moet worden. Na het tijdperk van de koppelsubsidies staan de drie overheidslagen m.i. nog maar aan het **begin** van een nieuw tijdperk. Want met de kwestie van de taakafbakening is de kwestie van de zo noodzakelijke **samenhang** in het beleid van de drie overheidslagen nog bepaald niet opgelost. Integendeel, ik meen dat hier voor alle overheden in ons land (waarbij ik wat betreft de gezamenlijke Nederlandse provincies zeer hecht aan een goede, zelfbewuste, krachtenbundeling via het nieuwe, gereorganiseerde Inter Provinciaal Overleg) de komende jaren een moeilijke, maar wezenlijke taak is weggelegd. Ik wil het zelfs zó scherp stellen, dat ik ervan overtuigd ben dat als de 'samenhanggedachte' bij de drie overheidslagen geen weerklank in de praktijk zal ondervinden, er geen enkele vooruitgang t.o.v. het tijdperk der koppelsubsidies zal worden geboekt. Zelfs een achteruitgang is dan nog mogelijk, aangezien de koppelsubsidies als enige voordeel hadden, dat de overheden elkaar vasthielden en zo elkaar van bezuinigingen konden weerhouden.

Ik hoop dat ik hiermee mijn relativering van het begrip

'taakafbakening' voldoende heb toegelicht. Vanuit deze relativering zou ik twee kanten van het provinciaal cultuurbeleid willen belichten, een positieve en een negatieve. De twee kanten **tezamen** worden in het beleidsjargon aangeduid als 'autonomie in complementariteit'. De autonomie vormt de positieve kant van het provinciaal cultuurbeleid, terwijl de complementariteit de negatieve kant vormt, in die zin dat het de begrenzingen van het provinciaal cultuurbeleid aangeeft.

Om met de positieve kant, die van de autonomie, te beginnen: een provincie kan oppakken van wat rijk en gemeenten om wat voor redenen dan ook laten liggen, een provinciaal cultuurbeleid kan een kleurrijke aanvulling/correctie betekenen op wat rijk en gemeenten al doen.

In het geval van kinder- en jeugdtheater en beeldende kunst is er zelfs sprake van méér dan aanvullend bestuur, nl. van primaire instandhoudingsbevoegdheden. Een provincie kan een scharnierfunctie tussen rijk en gemeenten vervullen. Door de eerder genoemde 'samenhang-gedachte' kan de provincie in meerdere overlegsituaties de meningsvorming bij rijk en gemeenten beïnvloeden. En door aanvullende subsidiëring kan de provincie een stimulerende invloed op de gemeenten uitoefenen t.a.v. hun afnametaak. Concrete voorbeelden: door het geven van (vele honderden) aanvullende voorstellingssubsidies voor eigentijdse muziek en theater, met name de kwalitatief goede en wat onbekendere, minder toegankelijke voorstellingen, kan de provincie de accommodaties stimuleren ook voor dit soort voorstellingen een nieuw publiek op te bouwen.

Door het in het vooruitzicht stellen bijvoorbeeld van een relatief geringe provinciale verbouwingssubsidie is in een concreet geval in de Kop van Noord-Holland voorkomen dat de gemeenteraad tot de sloop van een in regionaal opzicht belangwekkend theatertje besloot en in plaats daarvan óók een verbouwingssubsidie ter beschikking stelde, zodat het theatertje nu tot grotere bloei kan komen.

De provincie Noord-Holland heeft uit eigen beweging een **kernpodiumregeling** van de eigentijdse muziek in het leven geroepen (hetgeen later landelijk via WVC en de Stichting Popmuziek Nederland is overgenomen). De provincie Noord-Holland verleent 100% instandhoudingssubsidies aan het regionaal theater (Theatergroep Hollandia), kinder- en jeugdtheater (Scholengroep Centrum en Wederzijds), en kunstuitlenen. De provincie Noord-Holland verleent produktie- en project subsidies op het gebied van audiovisuele media, dans, poppenspel, toneel en scheppende kunsten.

Om uit dit soort subsidies één aspect te lichten dat de waarde van de provinciale autonomie kan weergeven: minderhedentheater wordt bij de provincie Noord-Holland niet automatisch naar niet-culturele begrotingsposten voor minderheden verwezen, zoals bij vele andere overheden. De klacht van minderheden dat zij niet of zelden als kunstenaars behandeld worden maar meer als folklore, acht ik gegrond. Ik denk dat het een taak van iedere progressieve provincie is om het aanbod van de migrantencultuur in Nederland, geselecteerd op basis van artistieke kwaliteit, uit een min of meer geïsoleerde positie te halen en deze een permanente, volwaardige plaats binnen het zogenaamde reguliere circuit te geven. Een taak dus die er op gericht is om een achterstandsituatie ongedaan te maken. Pluriformiteit dus, vermenging tussen de culturen als een essen-

tieel element van cultuurbeleid.

Een vergelijkbaar aspect acht ik het feit, dat de provincie Noord-Holland de eigentijdse muziek (waarvan de popmuziek deel uitmaakt) ook benadert vanuit de criteria van de professionele kunsten en niet, zoals bij vele andere overheden, vanuit het sociaal-cultureel werk.

Een voorbeeld, waarin de provincie Noord-Holland een initiërende, een aanjaagfunctie voor de andere overheden heeft gehad, is de geschiedenis van Theater Netwerk Nederland, gestart als het Shaffy/Toneelschuurcircuit, met de bedoeling om nieuwe, onbekende theatermakers een podium in de provincie te geven. Nadat Theater Netwerk Nederland (TNN) met behulp van de provinciale voorstellingssubsidies en provinciale subsidie in een deel van de personeelslasten een indrukwekkend circuit in Noord-Holland heeft opgebouwd (ca. 400 voorstellingen per seizoen, verspreid over vrijwel alle gemeenten in Noord-Holland, tot in de kleinste accommodaties), heeft het deze spreidingsformule ook uitgeprobeerd op andere provincies. Met zoveel succes, dat inmiddels acht andere provincies eveneens aanvullende voorstellingssubsidies verschaffen en dat WVC vanwege het in de loop der tijd verworven landelijke spreidingskarakter **alle** vaste lasten van het bureau van TNN voor zijn rekening neemt.

Tussen twee haakjes: een uitstekend voorbeeld van een in de praktijk aangebrachte scheiding tussen 'landelijke spreiding' en 'provinciale spreiding'.

Ten slotte nog een voorbeeld waarmee ik terug kan komen op de eerder genoemde 'samenhanggedachte'. De provincie Noord-Holland heeft de laatste jaren baanbrekend werk verricht door in samenwerking met het Nederlands Theater Instituut en het CBS het zgn. Proefproject Noord-Holland te starten. WVC heeft dit Proefproject, bij wijze van experiment, meegesubsidieerd. D.m.v. dit Proefproject is een systematiek van vergaring van gegevens ontwikkeld, waarmee voortaan op structurele en actuele basis per computer het gehele gerealiseerde podiumkunstenaanbod in Nederland in beeld kan worden gebracht.

Ik denk dat het voor een overheid van groot belang is om het gehele plaatje van de kunstensector te kennen, ook waar het niet-gesubsidieerde kunsten betreft. Het gaat, zoals bekend, om grote aantallen en een grote diversiteit. Op het gebied van theater in Noord-Holland (exclusief Amsterdam en exclusief de muzieksector) worden per jaar meer dan 3500 voorstellingen gegeven. Het nut van inzicht in dit soort gegevens (waarin gegevens van spreiding, diversiteit en zaaltypes gespecificeerd kunnen worden) is duidelijk: de overheden kunnen alle ontwikkelingen van het podiumkunstenaanbod (bijv. de produktie- en afnametrends, de spreiding) op de voet volgen. Effecten van subsidie-instrumenten zullen meetbaar worden. Tot op heden is dit niet mogelijk geweest en is het inzicht, met name bij WVC, bepaald door m.i. betrekkelijk willekeurige, onvolledige en opportunistische onderzoeksopdrachten (ik denk in dit verband aan het recente rapport-Faasse, dat, op zeer onvolledige gronden, de positie van het repertoiretoneel in de provincies op losse schroeven heeft gezet).

De provincie Noord-Holland subsidieert een soort theaterconsulent, die als doel heeft vraag en aanbod, waar mogelijk, beter op elkaar af te stemmen. Iemand die de samenhanggedachte **binnen** de provincie probeert vorm te geven. Uiteraard is voor zo'n functionaris een voortzetting van het Proef-

project van groot belang. En wat voor de samenhang **binnen** de provincie geldt, geldt ook voor de samenhang in landelijk opzicht: alle drie overheidslagen hebben er belang bij de ontwikkelingen van de kunsten goed te kunnen volgen en op grond daarvan een samenhangend, **voorwaardenscheppend** cultuurbeleid te ontwikkelen.

Kwaliteit

Concrete voorbeelden van de negatieve kant, van de begrenzing van de provinciale autonomie, zijn er vele. Duidelijk is natuurlijk dat als het rijk een gezelschap opheft (de Nieuwe Komedie bijv.) of als een gemeente ophoudt een programmeringsbudget van een accommodatie te bekostigen, de provinciale taak van spreiding automatisch beïnvloed wordt. Een voorbeeld uit de filmsector toont echter aan, dat het ook subtieler kan liggen en dat niet alleen de spreiding en diversiteit in het geding zijn, maar ook de kwaliteit.

Provincies kunnen filmhuizencircuits subsidiëren t.b.v. spreiding en diversiteit van kwaliteitsfilms. Maar als de door WVC gesubsidieerde landelijke distributeur van kunstzinnige films, Film International, nu bijv. zou wegvallen (en dat gevaar dreigt op dit moment), dan krijgt de provinciale subsidie aan de filmhuizencircuits ook opeens minder kwalitatieve inhoud. Kortom: in sommige gevallen is het zo, dat als er één schakel (overheidslaag) wegvalt, het systeem nog altijd even hard in elkaar kan storten als destijds in het tijdperk van de koppelsubsidies.

Misschien is het nog wel aardig om dat filmvoorbeeld wat uitgebreider uiteen te zetten. De Nederlandse speelfilmproduktie komt neer op een 'Hollywoodje spelen', een verflauwde situatie van de Amerikaanse film. Zoals de speelfilms nu gesubsidieerd worden – 'het instandhouden van de speelfilm als industrie' – zouden ze soms door het ministerie van Economische Zaken in plaats van WVC gesubsidieerd moeten worden. Film als 'glijmiddel' voor de buitenlandse politiek – positieve uitzonderingen daargelaten.

De volstrekt terechte gedachte van de Franse minister Lang om een dam tegen het Amerikaanse filmimperialisme op te werpen heeft hier nooit weerklank ondervonden. Het ministerie maakt zich zorgen om de 'veramerikanisering' – vooral via de media –, en terecht, maar stelt er meer folklore dan eigen cultuur tegenover. Maar ook iemand als Jan Blokker, met al zijn terechte opvattingen over cultuur, is als voorzitter van het Produktiefonds voor Nederlandse speelfilms blijkbaar niet tegen het systeem opgewassen dat tegelijkertijd miljoenen guldens subsidies aan vaak middelmatige, dure films geeft, terwijl een distributeur als Film International bijna failliet gaat aan een tekort van 2 ton wegens de uitbreng van de sporadische interessante kunstzinnige films (films, onafhankelijk van de commercie) die er op de wereld gemaakt worden. En zo blijven Cannon en alle producenten, distributeurs in Nederland, die primair uit zijn op het behalen van winst, hun te grote invloed uitoefenen op de Nederlandse film.

De Nederlandse overheden zouden hiertegenover een

visie kunnen stellen die uitgaat van de verwachting dat er op het punt van de filmvertoning een toekomst weggelegd is voor de massaspektakels enerzijds en voor de cinematheken anderzijds. Het rijk zou op beide componenten (ook hier weer: de pluriformiteit!) en dus ook op die cinematheken moeten inspelen en meer accent moeten leggen op de distributeurs èn de Nederlandse makers van de niet-commerciële, onafhankelijke films. Provincies zouden op zo'n beleid kunnen inspelen door stimulerende maatregelen t.a.v. de filmhuizencircuits.

Progressief beleid

Ik wil dit betoog besluiten met een opmerking over het tactisch/strategisch concept van een progressief cultuurbeleid. Ik heb in het begin het begrip 'pluriformiteit' zeer centraal gesteld. In de dagelijkse praktijk van het besturen heb ik ondervonden dat dat niet alleen **inhoudelijk** juist is, maar ook **strategisch** juist werkt. Men moet m.i. in een progressief cultuurbeleid de dingen niet tegenover elkaar stellen, maar juist naast elkaar. Ik zal dat met concrete voorbeelden aantonen.

Ik ben op een gegeven moment min of meer geconfronteerd met de vraag: kiezen we voor eigentijdse muziek (met name de popmuziek – met een groot bereik naar de jeugd) of voor symfonische muziek (die een wat meer elitair karakter heeft)? Concreet: de inzet van het voortbestaan van het N.Ph.O.

Tweede voorbeeld: met name vanuit de Raad voor de Kunst kwamen destijds ook naar de provincie Noord-Holland, als koppelsubsidiënt, stemmen op om de subsidie aan Toneelgroep Centrum te beëindigen. Tegelijkertijd speelde de vraag, om het nog betrekkelijk nieuwe fenomeen van het regionaal theater een reële bestaanskans te geven. Voor welke van de twee moest men kiezen?

Ik ben ervan overtuigd, dat als het bestuur in dit soort vragen voor één van de twee had gekozen, er in ieder geval één initiatief (nl. de eigentijdse muziek) of zelfs allebei (in het voorbeeld van Centrum en regionaal theater) afgevallen zouden zijn. Uitgaande van het begrip pluriformiteit moet men de zaken niet tegenover elkaar stellen, maar moet men voortdurend naar bondgenootschappen zoeken voor zowel het ene als het andere.

Als gedeputeerde in een college op brede basis moet men natuurlijk enerzijds loyaal zijn aan een gezamenlijk vastgesteld beleidsprogram (inclusief de voor 4 jaar vastgestelde financiële ombuigingsoperatie), en dat ben ik ook geweest, anderzijds kan men bij de **uitvoering** van zo'n program grote invloed uitoefenen, bijv. door een strategie zoals ik net heb uiteengezet. In dit verband ontkom ik niet aan een paar opmerkingen naar aanleiding van de discussie over de eventuele verkoop van de Compositie met twee lijnen uit 1931 van Mondriaan.

In 1932 schonk het Nederlandse Kunstverbond het schilderij aan de gemeente Hilversum, na de realisering van het nieuwe stadhuis van architect Dudok. In 1951 besloot de gemeente Hilversum het doek in bruikleen te geven aan het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Nu is het plan gelanceerd om het doek (waarvan de waarde wordt geschat tussen de 2 en 6 miljoen gulden) te verkopen terwille van het tot stand brengen van een niet onbelangrijke culturele voorziening.

Voorop wil ik zeggen dat het aangeeft hoe groot de financiële problemen zijn, ook bij middelgrote gemeenten, dat men een dergelijke discussie moet aangaan om dekking te vinden voor tekorten. Het geeft de situatie aan waarin gemeenten zich gemanoevreerd voelen. Dat voorop dus. Het stelt echter ook een geheel ander vraagstuk aan de orde.

Naar mijn vaste overtuiging heeft de overheid een verantwoordelijkheid ten opzichte van aan haar geschonken cultuurgoederen of objecten. Het gaat hier per slot van rekening over de rol, de taak en de plicht van de overheid tot bescherming van het bezit aan kunst en cultuur.

Er bestaat in ons land een Wet tot behoud van cultuurbezit. **Terecht,** opdat ook rijk, provincie of gemeente haar bezit niet zou verhandelen. Maar dàt staat niet in de wet. De wet beperkt zich tot het bezit van particulieren en instellingen, stichtingen en kerkgenootschappen. Op de lijst van 4 november 1985 staan 125 voorwerpen en 20 collecties die bijv. cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis hebben. Maar het bezit van de overheid zelf staat er niet op. In dat opzicht is duidelijk dat er een wetsaanpassing moet komen.

Theoretisch zou het nu kunnen gebeuren dat de Nachtwacht verkocht wordt omdat Korthals Altes geld voor het overwerk van politieambtenaren nodig heeft of het Straatje van Vermeer, omdat er ergens stadsvernieuwing moet plaatsvinden. Op het spel staat de rol van de overheid als hoeder van het culturele bezit, als beschermer en als verdediger. En het gaat ook om de positie van de musea.

Zo zie je maar waar toepassing van privatisering en de financiële nood van gemeenten in deze tijd allemaal toe kunnen leiden. Ik vind dat zulke zaken niet kunnen. Er is een precedent – jurisprudentie – waarbij de rijksoverheid ingreep op een raadsbesluit, toen de gemeente Veere een drinkbeker van Maximiliaan van Bourgondië wilde verkopen. Dat was in 1870. Ook toen al dus.

De kunst heeft een bijzondere, bijna onbenoembare, waarde voor de samenleving **als geheel**. Kunst heeft meer met gevoelsmatige dan met rationele waarden te maken en ik denk dat dát nu juist de objectivering van het kunst- en cultuurbeleid zo moeilijk, maar wèl fascinerend maakt.

Rinus Haks

* Inleiding, gehouden op 21 februari 1987 voor een conferentie van de CPN over dit onderwerp in Amsterdam.

Sinds september 1985 is de koers van de Amerikaanse dollar enorm gedaald. Ten opzichte van de Deutsche Mark (DM) met 30% en ten opzichte van de yen met 40%. In Nederland daalde de koers van ruim drie gulden eind 1985 tot *f* 2,06 in februari 1987.
De daling van de dollarkoers zette in, nadat de vijf grootste westerse industrielanden (G-5) in september 1985 besloten op de valutamarkt te gaan interveniëren als de koers van de dollar verder zou stijgen. Met andere woorden, bij een stijging van de dollarkoers zouden de Centrale Banken van de vijf landen grote hoeveelheden dollars verkopen teneinde de koers weer omlaag te brengen. Alleen al het vooruitzicht hierop bracht de partijen op de valutamarkt ertoe dollars te gaan verkopen. Die eenmaal ingezette trend gaat tot op heden voort.

De koers van de dollar

Tot de interventie werd besloten omdat de VS, als gevolg van de tot dan toe veel te hoge dollarkoers, overstroomd werd met goedkope buitenlandse produkten. Het alternatief zou een regelrechte handelsoorlog geweest zijn. Zeer tegen hun zin moesten de andere westerse landen daarom akkoord gaan met de interventies.

De valutamarkt kenmerkt zich sinds die tijd niet alleen door een voortdurend dalende dollarkoers maar ook door een uiterst grillig verloop van de koersen van de valuta's. Eigenlijk is dat al aan de gang sinds begin jaren zeventig het stelsel van vaste wisselkoersen verlaten werd. Alleen de meeste EG-valuta's hebben nog - middels het Europese Monetaire Stelsel (EMS) - een vaste band met elkaar.

De marktpartijen

Om iets te kunnen begrijpen van het ondoorzichtige gedoe rond valutakoersen is het zinnig om eerst eens te kijken wie zoal die fluctuaties veroorzaken en waarom.

Allereerst krijgen we dan te maken met de banken. Deze

beschikken sinds de eerste oliecrisis in 1973 over enorme sommen gelds, waaronder veel kortlopende kredieten van de olielanden. Gedeeltelijk staken ze dat in de meer ontwikkelde ontwikkelingslanden, waaruit de zogenaamde schuldencrisis ontstond toen die landen niet meer aan hun rente- en aflossingsverplichtingen konden voldoen. Voor Amerikaanse banken kwam daar de crisis in de Amerikaanse landbouw als probleem bij. Toch zijn de meeste banken nog steeds zeer liquide en zijn ze voortdurend op zoek naar winstgevende aanwendingen voor hun geld. Die grote liquiditeit bij de banken hangt samen met de geringe investeringslust van een groot aantal bedrijven, die dus ook geen geld lenen. De meest recente recessie (1981-1983) heeft enorm diep ingegrepen in de kapitalistische economie. Soms denk ik wel eens dat we ons dat te weinig realiseren. De winsten, de spil van het kapitalistische systeem, daalden tot een absoluut dieptepunt sinds de Tweede Wereldoorlog. Het was in de jaren zeventig overigens sowieso al een hele schok voor de ondernemers dat recessies weer de kop opstaken. O.a. door de illusie van het Keynesianisme had men dat voor onmogelijk gehouden. Deze hele gang van zaken heeft ertoe geleid dat ondernemers uiterst huiverig zijn geworden om veel geld te steken in activiteiten waarmee het kapitaal voor lange tijd wordt vastgelegd.

Zowel vanuit de banken als vanuit de bedrijven wordt er dus gezocht naar kortlopende, winstgevende activiteiten. En één van de uitlaatkleppen daarvoor is de speculatieve valutamarkt. Grote bedrijven hebben zelfs aparte financiële afdelingen opgericht voor dit soort activiteiten en worden zo concurrenten van de banken en andere financiële instellingen.

Wat betreft die andere financiële instellingen moeten zeker de institutionele beleggers genoemd worden, dat zijn verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. Deze instellingen zijn traditioneel wat conservatiever in hun beleggingsbeleid dan de banken. Zekerheid speelt bij hen vaak een grotere rol dan de lust op korte termijn winsten te behalen. Ze beleggen dus veel geld in onroerend goed en overheidspapier (met vaste rente). Maar ook zij begeven zich de laatste jaren in meer speculatieve richting. Dat wordt o.a. veroorzaakt doordat de onroerend-goedsector in de problemen gekomen is (niet alleen in Nederland) en doordat er tal van nieuwe financieringsinstrumenten gekomen zijn die kortetermijnbeleggingen interessant maken.

En dan zijn er de olielanden in het Midden-Oosten. Deze beschikken nog steeds over ca. $ 350 miljard aan valutareserves, bijna net zoveel als de totale buitenlandse schuld van Latijns-Amerika. Enkele jaren geleden was dat nog $ 400 miljard, maar door de voortdurende daling van de olieprijzen zijn de valutareserves wat geslonken. De olielanden zijn in de jaren zeventig zeker één van de oorzaken geweest voor de toename van de hoeveelheid speculatiekapitaal in de wereld. Begin jaren tachtig gingen m.n. landen als Saoedi-Arabië en Koeweit echter steeds meer van hun kapitaal aanwenden voor produktieve investeringen, o.a. de opbouw van een petrochemische industrie.

Bij alle genoemde marktpartijen is er een hang naar kortlopende, lucratieve activiteiten. Daggeldtransacties, waaronder valutatransacties, zijn daarbij interessant. De hoeveelheid kapitaal in de wereld die daaraan besteed wordt is dus enorm toegenomen. Dit verklaart voor een groot deel dat de fluctaties

in de wisselkoersen veel groter zijn dan vroeger; het gaat immers om veel grotere bedragen die van de ene valuta naar de andere verschuiven. Deze speculatieve kapitaalstromen reageren op het kleinste gerucht. Zo kunnen de maandelijks gepubliceerde macro-economische gegevens over de Amerikaanse economie al voor grote verschuivingen zorgen.

Op langere termijn is het sleutelwoord voor dit speculatiekapitaal 'vertrouwen'. Als men geleidelijk aan het vertrouwen in de ontwikkeling van een economie verliest ontstaat er, door alle schokken heen, toch een trend. Als maanden achter elkaar de macrocijfers van bijvoorbeeld de VS tegenvallen, wat in 1986 het geval was, zal dat op termijn leiden tot een daling van de dollarkoers.

De overheden zijn niet in staat of bereid tegen het speculatiekapitaal op te treden. Hun blijft dus niets anders over dan als extra marktpartij te fungeren. Een niet onbelangrijke marktpartij, omdat ook zij over enorme reserves beschikken. Worden deze ingezet op de markt voor speculatiekapitaal, waar vraag en aanbod de prijs bepalen, dan kan dat de prijs (koers) van een bepaalde valuta aanzienlijk doen stijgen/dalen. En dat gebeurde dus in september 1985.

Gevolgen

Het irriterende van voornoemde speculatieve processen is dat de gevolgen voor nationale economieën (hier en in de ontwikkelingslanden) aanzienlijk zijn. Het kan voor een bepaald land goed of slecht uitpakken, maar verder is het als met het weer: depressies komen en gaan. Zolang men niet bereid is dit 'vrije ondernemerschap' aan banden te leggen zal er speculatie zijn en zullen we dus dagelijks met de 'valutaweerberichten' geconfronteerd worden.

De huidige daling van de dollarkoers is voor de Amerikaanse economie niet onvoordelig. Zij betekent dat buitenlandse produkten in de VS duurder worden en Amerikaanse produkten op buitenlandse markten goedkoper. Tijdens de jongste valuta-onderhandelingen van de G-5 (22 februari 1987) waren de Amerikanen dan ook geen voorstander van al te ingrijpende maatregelen om de huidige situatie te veranderen en die valutatop leverde dus ook niet veel op.

Met name Japan had dat graag anders gezien. Sinds de dollarkoers in september 1985 ging dalen zijn Japanse auto's, Japanse elektronica, enz. op de Amerikaanse markt alsmaar duurder geworden. Een tijd lang kon de prijs ervan nog gedrukt worden door een deel van de winstmarges op de verkoop in te leveren, maar eind 1986 naderde het punt waarop onder de kostprijs verkocht zou moeten worden. Als het om het veroveren van een markt gaat zijn de Japanners daar niet vies van, maar hier ging het om bestaande markten en bovendien zou dat in de VS een enorme reeks processen wegens dumping tot gevolg hebben. Nu de G-5 voorlopig kennelijk afgezien heeft van koersinterventies, blijft Japan niet veel anders over dan de binnenlandse economie te stimuleren om zo de verkoop in eigen land te bevorderen. Wegens invoerrechten, importquota, enz. vormt de EG nauwelijks een uitweg uit deze impasse.

Binnen de EG gaat het met name om de Westduitse economie, verreweg de sterkste in Europa. Ook op West-Duitsland wordt door de VS druk uitgeoefend om de binnenlandse economie te stimuleren. Dat gebeurde ook al enigszins in 1986, toen een belastingsverlaging werd doorgevoerd. Voor 1988 en de jaren daarna staan nieuwe belastingverlagingen op het programma. De Amerikanen vinden dat te laat. Je kan in de huidige onzekere economische situatie maar nooit weten wat er in één jaar kan gebeuren.

Voor de meeste ontwikkelingslanden (m.u.v. de olielanden) is de daling van de dollarkoers niet zonder meer ongunstig. Voor de schuldenlanden betekent het dat de in dollars genoteerde schulden in waarde dalen. De meeste grondstoffen worden echter ook in dollars genoteerd en leveren dus minder op. Per saldo lijkt de situatie voor minder exportafhankelijke schuldenlanden verbeterd. Voor andere is dat niet zeker. Het feit dat Brazilië omstreeks 20 februari j.l. besloot zijn rentebetalingen aan de banken te staken, wijst niet op een gunstige ontwikkeling voor dat soort landen. Een daling van de grondstoffenprijzen en dollarkoers maakt wel de importen voor westerse landen goedkoper en daarmee de kans op inflatie nog geringer.

Nederland

Voor Nederland lijken de gevolgen van de daling van de dollarkoers per saldo gunstig. De importen, voor een open economie als die van Nederland zeer belangrijk, worden een stuk goedkoper. Dat werkt door in het algehele prijspeil, zodat de inflatie dit jaar misschien op nul uitkomt. De ondernemers hopen dan ook niet al te hoge loonsverhogingen te hoeven uitbetalen.

Een nadeel is dat Nederlandse exporten naar de VS met name duurder worden. Maar de VS is voor Nederland niet zo'n belangrijke handelspartner. West-Duitsland is veel belangrijker en de koersverhouding tussen gulden en DM is al jaren stabiel. Amerikaanse produkten worden ook op de Nederlandse markt goedkoper, maar het gaat niet om omvangrijke hoeveelheden en nauwelijks om concurrerende produkten.

Voor industriële sectoren die veel grondstoffen gebruiken (bijv. olie) zijn de ontwikkelingen van de laatste jaren - dalende olieprijzen en dollarkoers - zonder meer gunstig. Daar nemen de winsten ook fors toe, wat voor de overheid weer betekent dat de ontvangsten uit de vennootschapsbelasting, enz. toenemen. Eén van de oorzaken van de meevallers, waar Ruding momenteel mee te 'kampen' heeft.

Het is in dit licht treurig dat de regering-Lubbers meent nog steeds een grote hoeveelheid steun te moeten geven aan de bedrijven. Ook gezien het eerder gememoreerde feit dat een deel van dat geld in speculatieve (valuta) transacties gestoken wordt. Dat geld kan bijvoorbeeld beter gebruikt worden om de aan de uitkeringen berokkende schade te herstellen, wat tegelijkertijd een stimulans voor de binnenlandse markt zou betekenen. Dat zou de verminderde export naar de VS ruimschoots compenseren.

Pim Juffermans
26 februari 1987

Onlangs nam ik deel aan een studiedag over de Notitie Ruimtelijke Perspectieven (NRP). Dit is een discussienota, opgesteld door ambtenaren van de Rijksplanologische Dienst (RPD). De notitie moet een bijdrage leveren aan de voorbereiding van een regeringsnota over de inrichting en het gebruik van de ruimte tot het jaar 2025. Ik wil in dit verhaal stilstaan bij de belangrijkste punten die opduiken in de discussie over dit onderwerp en de gevoelens die me daarbij bekruipen. De hamvraag aan het eind: wat moet ons politieke antwoord zijn?

De lokroep van de nieuwe tijd

Ruimtelijke perspectieven

De NRP is opgebouwd uit een combinatie van de beschrijving van trends en een aantal nieuwe ontwikkelingen. Door de beschouwde elementen wisselende accenten te geven ontstaat een aantal verschillende beelden van het Nederland van de toekomst, waaruit 'de politiek' te zijner tijd kan kiezen. We zullen hier niet stilstaan bij de politieke kanttekeningen die bij dit soort aanpak gemaakt kunnen worden.

Opvallend is de grote aandacht voor de positie van Nederland in internationaal verband, de ligging t.o.v. de economische centra in Europa en de verbindingen daarmee. Geconstateerd wordt dat het zwaartepunt van economische activiteit zich zowel binnen Nederland als binnen Europa, als ook op wereldschaal naar het zuiden verplaatst. Smit-Kroes: 'Als we niet.... wordt Nederland het Jutland van Europa.' De internationale positie van Nederland wordt kernachtig aangeduid met het begrip: 'Nederland distributieland'.

Voor economisch herstel, aldus de notitie, zullen we het moeten hebben van die internationale ontwikkelingen. Deze krijgen de status van een natuurverschijnsel, niet door Nederlands beleid te beïnvloeden. De notitie stelt dat het enige wat de staat kan - en de boodschap is: moet - doen is die ontwikkelingen letterlijk en figuurlijk de ruimte geven. De ideologische waarde van het begrip 'internationale ontwikkelingen' is vergelijkbaar met die van 'het financieringstekort': een begrip dat niet meer ter discussie gesteld mag worden en dat het absolute kader stelt voor beleid.

De belangrijkste bijdrage aan de positie van Nederland in internationaal verband wordt geleverd in de Randstad, een functie die in het licht van het voorgaande gestimuleerd moet worden. Ook hier een wervend begrip: 'Randstad Wereldstad'. Daarbij horen activiteiten als de herstructurering van stedelijk gebied en het streven naar zgn. 'compacte steden'.

In het landelijk gebied verwacht men een 'uitstoot van arbeidskrachten', omdat de Europese landbouw aan structurele overproduktie zou lijden, waardoor het landbouwbeleid van de EEG niet meer te betalen is. De oplossing zal gezocht worden in het uit produktie nemen van bepaalde gronden en het extensiveren van de productie (d.w.z. minder produktie per man/per ha.)

En om deze samenvatting af te sluiten met een citaat uit ROM-Magazine, een uitgave van het ministerie:

> 'Het bestaande beleid richtte zich al een tijd op de versterking van de sterke punten van de regio's en in de toekomst zal dan ook sprake zijn van een steeds duidelijker taakverdeling voor de regio's. Deze verdergaande taakverdeling en tendentie tot concentratie heeft voor de regio's heel verschillende en ook wel opmerkelijke gevolgen. ... betekent ... voor het Noorden een steeds duidelijker profilering als perifeer gebied.'

Minder verhullend gezegd: het zgn. spreidingsbeleid is al afgeschaft en komt niet meer terug; het Noorden moet zich maar zien te redden.

Een nieuw elan

De notitie geeft met een groot gebaar ruimte aan de nieuwe tijd, met als sleutelbegrip 'internationalisering.' De staat verklaart zich bereid te investeren en voorwaarden te scheppen voor ontwikkelingen die gezien worden als positieve bijdragen in dat internationaliseringsproces, met als nationale evenknie het stimuleren van kansrijke sectoren van de economie.

Het moet maar eens afgelopen zijn met het getob over crisis, verval van steden, werkeloosheid, sociale problematiek, beheer van de stedelijke omgeving. Nederland moet vooruit. Planologen kunnen zich eindelijk weer storten op het ontwerpen, bouwen, tekenen, in plaats van te bewaren, beschermen en beheren. Op de bovengenoemde studiedag voelde je heel fysiek een nieuw elan door de zaal gaan, slechts voor even verstoord wanneer – niet toevallig – een vrouw sprak over sociaal-culturele aspecten of wanneer de milieu-aspecten aan de orde gesteld werden. 'Dat weten we nou wel..!'

Het na een aantal jaren vruchteloos ploeteren collectief de ogen sluiten voor problemen en de mouw grijpen van de sterkste – is dat niet de verleiding waarvoor ook in de jaren dertig velen bezweken zijn?

De overheid gaat door met bezuinigen en de kapitalisten zwemmen in het geld. Mijn broer weet te melden: in de eerste helft van de jaren tachtig is het aandeel van winsten en vermogensopbrengsten verdubbeld van negen tot achttien cent van iedere in ons land verdiende gulden.

In plaats van het roer om te gooien bekeert de overheid zich nu tot de Amerikaanse oplossing van het zgn. 'public-private partnership'. Het gewenste gedrag van planologen wordt omschreven als flexibel, interactief, situationeel.

Het Noorden, een perifeer gebied

In de NRP bestaat Nederland nog maar uit drie gebieden: de Randstad, het Midden/Zuiden en het Noorden. Over de Randstad hebben we het al gehad; het Midden/Zuiden wordt in hoofdlijnen een functie toegekend als overgangs- of verbindingszone met een aantal autonome ontwikkelingen daarbinnen. En het Noorden mag zich, zoals boven gesteld, gaan profileren als perifeer gebied.

Om ons voor te stellen hoe dat in zijn werk zou kunnen gaan combineer ik een aantal tendenzen, opmerkingen uit de notitie en opvattingen die in de discussie over de NRP naar voren gebracht zijn.

De al genoemde ontwikkelingen in de landbouw onder EEG-voorwaarden leiden tot een druk om grond uit produktie te nemen. Men spreekt van een door de EEG gedicteerde beperking van de produktiegroei tot 0,5% per jaar, terwijl in de praktijk van nu de produktiviteit met minstens 2% per jaar toeneemt. Ook voor de oplossing van dit probleem worden weer verschillende modellen beschreven, maar in geen van alle blijft het Noorden buiten schot. En men spreekt dan werkelijk over het uit produktie nemen van duizenden hectares landbouwgrond, of het combineren van landbouw met natuurbeheer, zodat de produktie afneemt. Een aardige kans voor degenen die hier oefenterreinen willen aanleggen of radioactief afval willen opslaan. Die krachten zullen wellicht ook nog steun vinden bij natuurbeschermers, die - terecht - van oordeel zijn dat oefenterreinen zoals op de Veluwe en in Brabant een oneigenlijk gebruik van natuurgebieden vormen. Men zou ze wel willen verplaatsen naar gebieden die uit oogpunt van natuur en landschap minder interessant zijn... Zoals bekend vinden wij dat evengoed 'oneigenlijk gebruik' van **onze** provincie.

Een andere tendens is het ontwikkelen van de aantrekkelijke delen van het Noorden tot woongebieden voor gepensioneerden en andere 'niet-actieven'.

En ten slotte - ook al aangestipt - het spreidingsbeleid is nu officieel ten grave gedragen, en het zou wel eens kunnen blijken dat het Stationsgebied in Groningen er de grafsteen van is. Waarom zou een steeds meer privatiserende PTT zich niet net zo gedragen als bijv. Philips: je hielen lichten na een jaar of tien de voordelen van overheidssteun uitgebuit te hebben? Het ligt eveneens voor de hand dat de universiteit steeds verder uitgekleed zal worden, al was het maar omdat er onvoldoende noordelijke bedrijven zijn voor sponsoring. Wat we overhouden is het HBO, enerzijds om het middenkader op te leiden dat deze regio moet beheren, anderzijds voor de produktie van een eigentijdse versie van een klassiek exportartikel van perifere regio's: arbeidskracht.

Politieke perspectieven

Mijn indruk is dat een ongekend zware aanval op levenspeil en voorzieningen in het Noorden wordt ingezet. Wij zullen het verzet daartegen moeten organiseren. De tegenwerpingen zijn bekend: het is slecht voor het

imago van het Noorden wanneer we voor onze rechten opkomen. Van de PvdA is weinig te verwachten, omdat men daar zeer sterk is in het volgen van 'onvermijdelijke' economische ontwikkelingen: zij zal op dat standpunt bestreden moeten worden met een verwijzing naar haar politiek hier in het Noorden, en bijv. de rol van Den Uyl bij de mijnsluitingen.

Een gedegen inzicht in de landbouwproblematiek en de demografische en economische ontwikkeling van onze regio zal noodzakelijk zijn. Bij het ontwikkelen daarvan kunnen universiteit en onderwijsinstellingen een belangrijke rol spelen.

We zullen de rol van militaire belangen en het grootkapitaal moeten duidelijk maken, terwijl mogelijk aansluiting gezocht kan worden bij regionale ondernemers en zeker boerenorganisaties. Eigenlijk moet er dus weer zoiets als een Volkscongres komen. We moeten laten zien wat het karakter van 'internationale ontwikkelingen' is, en dat wij ook een kracht zijn. Dit zal ook onderzoekers, planologen en andere artiesten weer inspireren om zich met ons te verbinden.

Sjors de Kam

Hansje Galesloot, Susan Legêne:

Partij in het verzet

De CPN in de tweede wereldoorlog

Een Pegasus-uitgave

f 35,35

De eerste omvattende geschiedschrijving, op basis van langdurig, intensief onderzoek, over de Communistische Partij van Nederland gedurende de tweede wereldoorlog.
In 384 pagina's beschrijven de auteurs het werk voor de illegale Waarheid, de militaire sabotage, het solidariteitswerk voor onderduikers en nabestaanden van vervolgden, de strijd in de bedrijven, de Februaristaking, voedselacties en andere activiteiten, en tevens de verhouding tot andere verzetsgroeperingen.
Bovendien zijn unieke foto's en nog niet eerder gepubliceerde documenten uit het archief van de CPN opgenomen. Met uitvoerig notenapparaat en register.

In iedere boekhandel

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

Nieuwe Pegasusuitgaven

Het eerste boek in de nieuwe literaire reeks van Pegasus is verschenen:

Dzjan door Andrej Platonov

f **22,90**

Platonov schreef dit verhaal omstreeks 1935. Pas in 1964 kon het verschijnen, hoewel het algemeen als een meesterwerk wordt beschouwd.
Dzjan gaat over een klein volk, in de barre woestijn van Midden-Azië, dat zichzelf **Dzjan** ('ziel' of 'leventje') heeft genoemd, omdat het niets anders bezit dan een ziel, een leven.
Dit 'volk' is een samenraapsel van armoedzaaiers uit alle windstreken, vegeterend aan de uiterste rand van het bestaan, voor wie het leven een ondraaglijke kwelling is waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van van **Theun de Vries** verschijnt bij Pegasus een bijzonder fraaie uitgave van zijn verhaal

Het hert

f **15,-**

In een dorpje in de Ardennen tijdens de tweede wereldoorlog staan verzetsstrijders en collaborateurs tegenover elkaar, tot het - bijna mytische - hert door de bezetter wordt bedreigd...

Leningrad en Moskou een gids

f **24,75**

Een onmiskenbaar boek voor iedereen die de Sowjetunie bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijkse leven. Ook wordt een eenvoudige methode geboden om snel het alfabet te leren.

Al deze uitgaven zijn in iedere boekhandel verkrijgbaar.

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

Nieuwe Pegasusuitgaven

Het eerste boek in de nieuwe literaire reeks van Pegasus is verschenen:

Dzjan door Andrej Platonov

f 22,90

Platonov schreef dit verhaal omstreeks 1935. Pas in 1964 kon het verschijnen, hoewel het algemeen als een meesterwerk wordt beschouwd.
Dzjan gaat over een klein volk, in de barre woestijn van Midden-Azië, dat zichzelf **Dzjan** ('ziel' of 'leventje') heeft genoemd, omdat het niets anders bezit dan een ziel, een leven.
Dit 'volk' is een samenraapsel van armoedzaaiers uit alle windstreken, vegeterend aan de uiterste rand van het bestaan, voor wie het leven een ondraaglijke kwelling is waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van van **Theun de Vries** verschijnt bij Pegasus een bijzonder fraaie uitgave van zijn verhaal

Het hert

f 15,-

In een dorpje in de Ardennen tijdens de tweede wereldoorlog staan verzetsstrijders en collaborateurs tegenover elkaar, tot het - bijna mytische - hert door de bezetter wordt bedreigd...

Leningrad en Moskou een gids

f 24,75

Een onmiskenbaar boek voor iedereen die de Sowjetunie bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijkse leven. Ook wordt een eenvoudige methode geboden om snel het alfabet te leren.

Al deze uitgaven zijn in iedere boekhandel verkrijgbaar.

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 2
mei 1987

LOSSE NUMMERS 5,75

Periodiek van de Communistische Partij van Nederland

PEN C

IN DIT NUMMER

Begin herstel CPN?
MARIUS ERNSTING

Stop de kernproeven
INA BROUWER

Greep op nieuwe technologie
FRANK BIESBOER

Automatisering van onderop
MAARTEN VAN KLAVEREN

Dilemma's van de Sovjet-Unie
HANS VAN ZON

Discussie over cultuurbeleid
NONJA MEINTSER
WIM JURG

Over 'nieuwe technologie' en een dankwoord

De Provinciale-Statenverkiezingen gaven als belangrijkste resultaat het herstel van de CPN te zien. Dat was de mening van vele commentatoren op woensdag 18 maart. En terecht. Dit nummer begint met een korte beschouwing van Marius Ernsting over de verkiezingsuitslag. Een verdiende opsteker!
Dan volgt een stuk van Ina Brouwer, voorzitter van het Vrouweninitiatief tegen kernwapens, die schrijft over de voorgeschiedenis, de activiteiten en het perspectief van deze belangrijke beweging.

Dan valt er veel te lezen over 'nieuwe technologieën'. Opnieuw blijkt het kapitalisme in staat tot een revolutionaire 'ontwikkeling van de produktiekrachten'. En opnieuw ligt de tegenstelling tussen produktiekrachten en produktieverhoudingen, zo kenmerkend voor het kapitalistische systeem, voor ieder zichtbaar op tafel. De enorme stijging van de arbeidsproduktiviteit gaat samen met die van de werkloosheid. De nieuwste ontwikkelingen in de sociale en natuurwetenschappen brengen nieuwe onderdrukkingsvormen en een huiveringwekkende bewapeningsdrift met zich mee. De strijd voor democratie en socialisme dringt zich als het ware op.
Frank Biesboer gaat in op de noodzaak dat de arbeidersbeweging greep krijgt op de nieuwe technologie op bedrijven en instellingen. Hij pleit voor een nieuwe aanpak voor het bedrijvenwerk van de CPN. Daarbij zet hij de op het laatste congres ingeslagen lijn voort en trekt hij conclusies.
Maarten van Klaveren gaat in op de situatie bij de bedrijven, die de automatisering produceren. Veel van die bedrij-

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 2
mei 1987

Redactie
Max van den Berg
Jeanette van Beuzekom
Jan de Boo
Pim Juffermans
Leo Molenaar (hoofdredacteur)
Wiky van Rijssel (redactiesecretaris)
Eddy Schwarzwälder

Lay out:
Bram IJzerman
Correctie:
Eric Mol

Ons gironummer is: 173127
De abonnementsprijs is
f 32,50,- per jaar
Een los nummer kost *f* 5,75 en is te bestellen door *f* 6,50 (incl. porto) over te maken op postgiro 173127 t.n.v. uitgeverij Pegasus, met vemelding van het gewenste nummer.
Correspondentie over betaling en verkoop s.v.p. zenden aan de administratie van P en C, p/a uitgeverij Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam.
Alle correspondentie over de inhoud richten aan Redactie P en C, Hoogte Kadijk 145, 1018 BH Amsterdam.

ISSN 0032-3349

INHOUD

Provinciale Staten 1987: begin van herstel voor de CPN?
Marius Ernsting 53
Vrouweninitiatief 'Stop de kernproeven; werk aan ontspanning'
Ina Brouwer 55
Greep op nieuwe technologie: nieuwe taken voor de arbeidsbeweging
Frank Biesboer 62
Een goede toekomst in 'de automatisering'?
Maarten van Klaveren 73
De dilemma's van de Sovjet-Unie in internationaal perspectief
Hans van Zon 80
Provinciale maar geen provinciaalse cultuur politiek
Nonja Meinster, Wim Jurg 90
Wat bezielt jou?
Leo Molenaar 96
Dzjan
Max van den Berg 98

ven verspreiden actief de idee, dat belangenbehartiging en vakorganisatie voor hun personeel overbodig zijn. Oude koek, zogezegd. Maarten toont concreet voor deze bedrijfstak aan wat Frank Biesboer meer in het algemeen stelt: dat een sterke en strijdbare vakbeweging van het grootste belang is. Zowel wat betreft de direct betrokken arbeid(st)ers als wat betreft de veel grotere lagen van werkers die met computers, beeldschermen en automatisering te maken hebben.
Hans van Zon gaat in op de materiële achtergrond van de spectaculaire politieke ontwikkeling in de Sovjet-Unie. De verwoestende dynamiek, die de nieuwe technologie onder kapitalistische verhoudingen kenmerkt, stelt ook de Sovjet-Unie voor een grote uitdaging. In de politiek van de Sovjetregering speelt dit een grote rol. Wil de Sovjet-Unie geen tweede rangs mogendheid worden, wil zij zelfs haar huidige rol behouden, dàn zal die uitdaging het hoofd geboden moeten worden. De vernieuwing van het economische systeem is mede de centrale inzet van de 'reconstructie' (perestroika).

Verder in dit nummer opnieuw aandacht voor de bijeenkomst over 'provinciale cultuurpolitiek' aan de hand van een verslag van Wim Jurg en Nonja Meintser. Juist na de Statenverkiezingen is het van belang deze discussie over cultuurbeleid te bespreken en te concretiseren.
Tenslotte zijn er twee boekbesprekingen. De eerste van een boek van Marcus Bakker en de dichteres Neeltje Brands: 'Wat bezielt jou? -brieven over geloof en politiek'. De tweede over 'Dzjan' van Andrej Platonov.

En dan moeten we helaas vanaf dit nummer de vorige redactie missen. Met uitzondering van Pim Juffermans (gelukkig). De ploeg van Marcus Bakker, Wouter Warmerdam (beide zo'n dozijn jaar) en Ingrid Blekman (ruim 3 jaar) had al aan het begin van de jaargang 1986 om aflossing gevraagd. Zij lieten zich overhalen nochtans die jaargang af te maken. Maar toen zetten zij er ook een punt achter.
Ingrid zal het ons niet kwalijk nemen dat er hier een speciaal woord van dank gaat in de richting van het koppel dat Politiek en Cultuur zo'n 12 jaar met wisselende redacties heeft geproduceerd.
Wouter Warmerdam verzorgde de meeste technische werkzaamheden. Als redactiesecretaris begon zijn werk waar de redactievergadering eindigde. Hij bewaakte de afspraken, probeerde de auteurs (m/v) te bewegen op de afgesproken tijd aan te leveren, verzorgde veel contacten naar de drukker en deed lange tijd de eerste en de tweede

- vervolg op de achterflap -

Provinciale Staten 1987: begin van herstel voor de CPN?

De uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten is algemeen beschouwd en becommentarieerd als een teken van herstel voor de kleinere linkse partijen en dan vooral van de CPN. Op een tweetal manieren is geprobeerd dat belangrijke aspect van de uitslag te relativeren.

Ten eerste is door een aantal commentatoren gesuggereerd dat de winst van de CPN en andere linkse partijen vooral een gevolg is van de lagere opkomst, waardoor hun percentage automatisch hoger uitvalt. In dat verband is zelfs gesproken van optisch bedrog. Het is een eenvoudig te weerleggen suggestie. Als we ons tot de CPN beperken dan is direct te constateren dat niet alleen relatief een goed resultaat is geboekt (de percentages voor de CPN zijn vrijwel overal verdubbeld) maar ook absoluut. In mei 1986 kreeg de CPN in de provincies Groningen en Noord-Holland zo'n 25.000 stemmen. In maart 1987 waren dat er 43.000, ofte wel een stijging in absolute aantallen van maar liefst 75%! Een doorrekening van de uitslagen, rekening houdend met de resultaten van de CPN, de PPR en de PSP afzonderlijk, laat zien dat de CPN over alle provincies samen goed was voor zo'n 97.000 stemmen, 40.000 meer dan in mei 1986. En dat terwijl de opkomst toen 20% hoger was. Met andere woorden: nu waren er ongeveer 2 miljoen kiezers minder! De lagere opkomst is dus geen reden de uitslag voor de CPN te relativeren maar deze juist extra te waarderen!

Een tweede poging de resultaten van de CPN en de andere linkse partijen te relativeren is meer politiek van aard. Die poging komt erop neer dat het hier om een typisch provinciale uitslag zou gaan en dat zodra er landelijke verkiezingen zijn de winst van "klein-links" weer terugvloeit in de moederschoot van de PvdA. Hierop past een wat uitvoeriger beschouwing. Allereerst moet vastgesteld worden dat een van de interessante aspecten van de verkiezingsuitslag nu juist is dat die feitelijk niet af te doen is als een zoveelste stuivertje wisselen tussen PvdA en "klein links." CPN, PPR en PSP wonnen aanzienlijk, met name van de PvdA, maar de PvdA wist zich t.o.v. mei 1986 vrijwel te handhaven. Per saldo winst voor links dus. Het is de vraag of de stemmen die naar de CPN en anderen zijn gegaan, weer terugvloeien naar de PvdA als er landelijke verkiezingen zijn, "als het echt menens is." Hier duikt een benadering op die we wel vaker tegenkomen: het kiezersvolk als een soort onweersbui, die over je heen drijft maar

ook weer terug kan komen. Het is een benadering die geen rekening houdt met de omstandigheden en verhoudingen waarin volwassen mensen besluiten andere keuzen te maken, dan wel met verandering in die omstandigheden en verhoudingen. In wezen beschouwt men kiezers als een zeer onbetrouwbaar volkje dat nu weer zus en dan weer zo doet. Een dergelijke benadering zal steeds weer verrast worden door de werkelijke gang der dingen, maar heeft daarvoor bij voorbaat een excuus. Het valt niet moeilijk in te zien waarom zo'n benadering nogal populair is bij opinieonderzoekers.

Zoals gezegd, je kunt alleen iets zinnigs zeggen over de keuze van kiezers in de toekomst als je ook posities van partijen daarin betrekt. En dan lijdt het geen twijfel dat er zowel bij de CPN zelf, als bij de PvdA sinds mei 1986 wel iets is gebeurd. Bij de CPN die tijdens zijn dertigste congres conklusies uit de verkiezingsuitslag heeft getrokken en in grote eensgezindheid lijnen heeft uitgezet voor richting en organisatie van de partijpolitiek en de uitvoering daarvan ter hand heeft genomen. Bij de PvdA, waar de verkiezingsuitslag van mei 1986 nog steeds nagalmt en tot dusverre slechts heeft geresulteerd in een weinig strijdbaar en onzeker optreden. Het is van belang ons goed voor de geest te halen waardoor de PvdA in mei 1986 zoveel stemmen kon winnen bij "klein links." De PvdA profiteerde van een combinatie van scherpe oppositie tegen het kabinet-Lubbers, tot in de laatste fase ervan (kruisraketten, stelselherziening, kernenergie) en een sterke motivatie bij mensen om iets tegen de (met name sociale) politiek van Lubbers te doen wat gewicht in de schaal zou leggen. Tegelijk leidde de winst van de PvdA er niet toe dat ze in de regering kwam: rechts bleef in de meerderheid en regeerde dus door, aan een geradicaliseerde PvdA die geen vuist kon maken had men geen boodschap (lees nog maar eens na wat De Koning ten beste heeft gegeven aan messcherp cynisme over de positie van de PvdA). Sindsdien is bij de PvdA een strijd ontbrand die incidentsgewijs opgehangen wordt aan concrete kwesties maar die wezen gaat over de vraag wat de PvdA allemaal moet doen (en vooral laten) om weer aanvaardbaar te zijn als regeringspartij. Het resultaat van de Statenverkiezingen is in die zin een bijdrage aan de interne PvdA-strijd waarin duidelijk wordt dat het mogelijk is de eigen positie te verstevigen zonder dat dit ten koste gaat van de andere linkse partijen.

Voor de CPN is het van groot belang die veranderde toestand in de PvdA met zelfbewustzijn tegemoet te treden. Dat is geen beoordeling die de positieverandering van de PvdA omarmt omdat die meer ruimte biedt aan de CPN (alsof het bij de positiebepaling ter linkerzijde om een rekensom met een constante uitkomst gaat), maar ook geen beoordeling die die positieverandering bij voorbaat veroordeelt als het klassieke verraad van de sociaal-democratie (alsof het streven naar regeringsmacht in het kapitalisme per definitie slecht is).

Het gaat erom het eigen hoofd koel te houden, als CPN op te treden waar opgetreden moet worden. Anderen meetrekkend en tegelijk te blijven meedenken en meedoen aan de vorming van een politieke meerderheid voor een andere politiek dan die van Lubbers. De politiek die zo genadeloos voor het gros van de mensen niets anders in petto heeft dan telkens meer van hetzelfde: meer bezuiniging en meer inkomensmatiging. De hoofdtaak van de CPN in de komende tijd is activiteiten ontplooien, naar buiten te treden en daarmee anderen aan te spreken. Zo is het mogelijk voor een partij als de CPN invloed uit te oefenen. Invloed op broodnodige beweging en verzet. Daarmee invloed op andere partijen, die ver uitgaat boven het vruchteloos de maat opnemen van de politiek belendende percelen, dan wel het nat houden ervan.

Marius Ernsting

De vredesbeweging heeft een grondige verandering in het denken van miljoenen mensen teweeggebracht over de vraagstukken van vrede en veiligheid. En die veranderde manier van denken zal ook de komende tijd tot uiting komen in zeer verschillende initiatieven en actievormen. Ina Brouwer, voorzitter van de '24 oktobergroep', schrijft over de achtergrond en het perspectief van dit vrouweninitiatief.

Vrouweninitiatief 'Stop de kernproeven; werk aan ontspanning'.

Ik wil het hier vooral hebben over de ontwikkeling van de vrouwenvredesbeweging. Want hoewel de vrouwenvredesbeweging in de loop van de jaren veel minder publiciteit heeft gekregen dan de algemene vredesbeweging, heeft zij zich toch in de breedte en diepte verder ontwikkeld. Bekend zijn de organisaties inmiddels wel. 'Vrouwen tegen kernwapens' en 'Vrouwen voor vrede' hebben een aanzienlijke bijdrage geleverd in de strijd tegen de kruisraketten. Maar ze hebben meer gedaan dan dat. Al in de beginperiode van 'Vrouwen tegen kernwapens', toen de strijd tegen de plaatsing van kruisraketten centraal stond, werd de vraag gesteld hoe deze organisatie zoveel mogelijk vrouwen zou kunnen bereiken die niet gewend zijn om over de kwesties van vrede en veiligheid te praten. Vrouwen die voornamelijk georganiseerd zijn in de wat wel genoemd wordt traditionele vrouwenorganisaties. Van 'Vrouwen tegen kernwapens' kwam het initiatief om een Brede Vrouwenconferentie te organiseren. In 1982 gebeurde dat voor het eerst. De conferentie had ten doel om een platform te zijn voor vrouwen uit velerlei organisaties om op een open manier te praten over de vraagstukken van vrede en veiligheid. Leden van zeer uiteenlopende vrouwenorganisaties namen daaraan deel, zoals de Ned. Christel. Vrouwenbond, de Rooie Vrouwen, NVB, Plattelandsvrouwen en CDA-vrouwen. De conferentie werd een groot succes. Veel vrouwenorganisaties, die tot dan toe niet gewend waren de vraagstukken van bewapening op de agenda te plaatsen, begonnen er meer aandacht voor te krijgen. Er werd gevraagd om herhaling. Inmiddels heeft deze conferentie nu al

voor de vierde maal plaats gevonden.

Gaandeweg ontdekte 'Vrouwen tegen kernwapens' wel, dat één groep vrouwen steeds maar niet bereikt werd; de migrantenvrouwen. Er werd besloten om ook daar iets aan te doen. Langzaam werden er contacten opgebouwd met migrantenvrouwenorganisaties en dat leidde uiteindelijk tot een apart congres dat in het najaar van 1986 werd gehouden onder de titel 'Wat betekent militarisme voor ontwikkeling, speciaal voor vrouwen?'. Een thema dat met name op verzoek van de buitenlandse vrouwen was gekozen.

Ook in ander opzicht bleef de noodzaak tot het leggen van nieuwe verbindingen tussen diverse groepen vrouwen een terugkerend thema voor 'Vrouwen tegen kernwapens.' Het zou, zo vonden steeds meer vrouwen, heel erg belangrijk zijn om activiteiten te ondernemen die samen door vrouwen uit Oost en West zouden kunnen worden gedragen. Zo ontstond het idee voor een Oost-West-Vrouwenconferentie onder het motto 'Women's Power against the arms race on earth and in space/De macht van vrouwen tegen de wapenwedloop op aarde en in de ruimte'.

Het internationaal vrouweninitiatief 'Stop de Kernproeven', dat op deze conferentie werd geboren, kon een succes worden doordat het voortbouwde op het jarenlange coalitiewerk van 'Vrouwen tegen kernwapens.' Rond dit initiatief kwamen alle draadjes bijeen, die tijdens en na de diverse conferenties gesponnen waren.

Knap werk en het mag wel eens gezegd worden dat Truus Divendal, nu lid van het dagelijks bestuur van de CPN, daarvan een flink deel voor haar rekening heeft genomen. Haar naam is in de vrouwenvredesbeweging een begrip, zeker bij migrantenvrouwen.

Méér voorgeschiedenis

De Oost-West-Vrouwenconferentie vond plaats in het weekend van de vredesweek op 19, 20 en 21 september 1986. In een klooster in Amersfoort discussieerden een vijftigtal vrouwen uit binnen- en buitenland, uit Oost- en West-Europa, uit de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over de vraag: hoe kunnen vrouwen hun macht en invloed ten aanzien van het vredes- en veiligheidsbeleid vergroten?

Met algemene stemmen werd besloten een stop op kernproeven tot inzet te maken van een wereldwijd vrouweninitiatief. In tal van landen lopen dergelijke initiatieven al, maar bundeling daarvan en op elkaar afstemmen maakt het effect groter. Er werd een Nederlandse initiatiefgroep opgezet, die tevens de internationale coördinatie van activiteiten op zich neemt. Deze initiatiefgroep is zich de '24 oktobergroep' gaan noemen.

Op politiek niveau is al lange tijd aandacht voor de kernproeven. Het houden van deze proeven is reeds beperkt door een aantal internationale verdragen. Bovengrondse kernproeven en kernproeven in de atmosfeer zijn daardoor wereldwijd verboden. Ondergrondse kernproeven worden nog steeds gedaan, zoals onlangs weer in de Nevadawoestijn in de Verenigde Staten. Landen die zich verzetten tegen een algehele stop van kernproeven zijn met name de Verenigde Staten en Frankrijk. De Sovjet-Unie heeft op 6 augustus 1985 eenzijdig besloten haar kernproeven voor zes maanden stop te zetten. Dit moratorium (= bevriezing) is enkele malen verlengd, de laatste keer tot 1 januari 1987. Op die datum verklaarde de Sovjet-Unie bereid te zijn het moratorium te verlengen maar kernproeven te zullen hervatten na de eerste kernexplosie van de Verenigde Staten

in 1987. Nadat de regering-Reagan, ondanks het groeiend protest ook in de Verenigde Staten zelf, in februari 1987 opnieuw een kernproef nam, hervatte ook de Sovjet-Unie haar kernproeven.

Binnen de NAVO is verschil in opvatting zichtbaar. De Amerikaanse regering stelt zich meer en meer op het standpunt dat zolang de, wat genoemd wordt, nucleaire-afschrikkingsstrategie wordt gehandhaafd, er kernproeven nodig zijn. Ook worden kernproeven verricht in het kader van het Star Wars-programma. Andere regeringen binnen het NAVO-bondgenootschap, waaronder Nederland, hebben zich in principe uitgesproken voor een algeheel verbod op kernproeven. Maar een hard punt maken ze er niet van.

Zo heeft Nederland het tussenvoorstel gedaan een vermindering van kernproeven te koppelen aan een vermindering van kernwapenarsenalen. Met andere woorden: zolang er aan de onderhandelingstafel geen resultaten worden geboekt, mogen kernproeven onverminderd doorgaan met alle consequenties van dien! Hoewel zowel de '24 oktobergroep' als de linkse partijen daar op aandrongen, weigerde de regering-Lubbers dan ook om bij de regering-Reagan te protesteren tegen de kernproef, die in februari 1987 in de Nevadawoestijn werd gehouden. Dit ondanks het feit dat ook Lubbers en Van den Broek wisten dat juist deze proef het einde van het Russisch moratorium zou betekenen.

Het geheel zou nog droeviger zijn als er geen inspirerend initiatief was genomen om bij aan te sluiten. Dat initiatief is er echter wel. Het staat bekend als het Five Continents Peace Initiative. Het is een vredesinitiatief van 6 landen uit 5 continenten, waaraan de namen van Olof Palme, Indira Gandhi en Andreas Papandreou verbonden zijn.

Op 6 augustus 1986 hebben de leiders van de Zes - Argentinië, Tanzania, Griekenland, India, Zweden en Mexico - een verklaring uitgegeven, waarin een beroep wordt gedaan op alle kernwapenmogendheden om, in afwachting van een verdrag dat wereldwijd en voor altijd kernproeven zal uitbannen, een onmiddellijk **moratorium** op alle kernproeven af te kondigen. Deze verklaring staat bekend als de Verklaring van Mexico. Deze zes regeringsleiders doen ook een beroep op niet-kernwapenlanden om een moratorium te bewerkstelligen. In de verklaring wordt gesteld dat een verbod op de kernproeven een vitale stap is om te voorkomen dat bestaande arsenalen steeds worden uitgebreid en om te voorkomen dat de kernwapenwedloop zich uitbreidt naar de ruimte. Ten slotte pleit deze verklaring voor de handhaving en verdediging van bestaande verdragen en overeenkomsten.

De vrouwen, aanwezig op de Oost-West-Vrouwenconferentie te Amersfoort, besloten zich aan te sluiten bij de eisen gesteld in de Verklaring van Mexico.

De '24 oktobergroep'

Op 24 oktober 1986 - de dag van de Verenigde Naties - is de start van het vrouweninitiatief aangekondigd. Omdat de '24 oktobergroep' massaal de belangstelling voor een stop op de kernproeven wil opwekken, werd in dit kader een persconferentie georganiseerd. Voorafgaand aan de persconferentie werd aan premier Lubbers en aan de beide Kamervoorzitters een verklaring aangeboden, met een beroep op de regering om zich aan te sluiten bij de Verklaring van Mexico.

In januari 1987 verschenen op initiatief van de '24 oktobergroep' in bladen in Nederland, de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Engeland, Hongarije en Denemarken nieuwjaarsadvertenties met als wens voor 1987: een wereldwijde stop op de kernproeven.

Vanaf die tijd werd in de landen van de deelneemsters van de Oost-West-Vrouwenconferentie ook gewerkt aan de voorbereiding van een internationale vrouwendag. 8 Maart zou in veel gevallen in het teken van de vrede komen te staan met grote aandacht voor de acties voor een stop op de kernproeven.

In Nederland vond de actie steeds meer ondersteuning. De oproep voor de 7 maart-bijeenkomst werd ondersteund door bekende vrouwen van zeer verschillende achtergrond: Maria van Veen (FNV-Vrouwenbond), Froukje Laning (CDA-fractie), Maviye Karaman (HTKB), Ria Beckers (PPR), Suze Kroon (NCVB), Hedy d'Ancona (PvdA), Sienie Strikwerda (ex-voorzitter KKN), ds. Gonnie Scholten-van Iterson (WILPF), Andrée van Es (PSP), enz. Ilona Hofstra, in het dagelijks leven omroepster voor Veronica, verklaarde zich bereid de bijeenkomst voor te zitten.

In Nederland werd de landelijke bijeenkomst gehouden op 7 maart onder het motto 'Stop de kernproeven; werk aan ontspanning'. De opzet slaagde. Er waren zo'n 300 vrouwen naar Utrecht gekomen en enkele moedige mannen. Het was, kun je wel zeggen, een zeer gemengd gezelschap. De traditionele vrouwenorganisaties waren aanwezig maar ook vrouwen uit Greenpeace en milieuorganisaties. Meiden lieten zich, zij het soms wat schuchter, zien. Volop aanwezig waren de migrantenvrouwen uit zulke diverse landen als Papoea-Nieuw-Guinea, Iran, Indonesië en Turkije. De hoofdspreekster van die dag was Margarita Papandreou, die op verzoek van de '24 oktobergroep' voor enkele dagen uit Griekenland naar Nederland was overgekomen om gesprekken te voeren met diverse vrouwen-, vredesorganisaties en migrantenvrouwen.

Zij is een belangrijk vertegenwoordigster uit één van de zes landen die de Verklaring van Mexico ondertekenden. Wij vonden het belangrijk contacten te leggen met vrouwen uit die landen om te zien hoe het internationale vrouwennetwerk kan worden versterkt. Margarita Papandreou is bovendien mede-initiatiefneemster van een andere internationale vrouwenactie, genaamd 'Women for a meaningful Summit', vrij vertaald 'Vrouwen voor een Top waar eindelijk iets uitkomt.' Op 7 maart zei ze daarover het volgende:

'Dit initiatief werd gestart door vrouwen in de Verenigde Staten, voorafgaande aan de topconferentie in Genève, en bestond in die tijd voor het merendeel uit de belangrijke vrouwen- en vrouwenvredesorganisaties in de Verenigde Staten. Er is een ad hoc comité gevormd om druk uit te oefenen op de twee leiders van de supermogendheden om de volgende doelstellingen te bereiken: een verbod op kernproeven, duidelijke stappen in de richting van een nucleaire ontwapening en een stopzetten van de uitbreiding van de wapenwedloop in de ruimte. Een delegatie ging naar Genève en sprak met Gorbatsjov. Ze probeerde toegang te krijgen tot Reagan maar hij verwees haar door naar een ambtenaar van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Na de topconferentie werd besloten deze poging internationaal door te zetten en sindsdien zijn duizenden vrouwen over de hele wereld en honderden organisaties aan de slag gegaan. Verder ging er een delegatie naar Reykjavik en in november werd in Athene een internationale bijeenkomst gehouden van vrouwen uit 35 landen om een verdergaande strategie te bepalen.'

Op deze wijze leren heel veel actievoerende vrouwen uit Oost en West, Noord en Zuid elkaar kennen. Een belangrijke voorwaarde voor

een verdere versterking van internationale vrouweninitiatieven zoals de actie 'Stop de kernproeven; werk aan ontspanning.' "

Indringende bijdragen

Op de bijeenkomst van 7 maart waren ook vrouwen uit zeer verschillende beroepsgroepen aanwezig. Zo hield Marlies ter Borg, werkzaam als wetenschapper aan de Vrije Universiteit te Amsterdam een verhaal over de belangen achter de kernproeven. Ik vermeld, heel kort, haar conclusie:

'De huidige constellatie van belangen is dus, met name aan Sovjet-zijde, gunstig voor de afsluiting van een algeheel kernstopverdrag. De Amerikaanse autoriteiten zullen echter nog moeten worden overtuigd. Enerzijds is het mogelijk om, zoals Amerikaanse voorstanders van zo'n verdrag doen, aan te tonen dat voor de huidige NAVO-strategie van 'flexible response' verder kernproeven niet echt nodig zijn. Anderzijds zou gezocht kunnen worden naar alternatieven voor die strategie, zoals het terugdringen van de Westeuropese afhankelijkheid van een eerste, beperkte inzet van kernwapens; te meer daar dat ook na het vervolg op Reykjavik noodzakelijk zou kunnen worden. Onmisbaar lijkt het echter de betrokken wetenschappers in Californië onder druk te zetten om het wetenschappelijk belang bij het kunnen verrichten van kernproeven ondergeschikt te maken aan het mondiale belang bij een algehele kernstop.'

De laatste opmerking van Marlies leidde onder andere tot de vraag of het niet mogelijk zou zijn dat vrouwelijke wetenschappers in Nederland hun vrouwelijke collega's in de nucleaire laboratoria in Californië oproepen mee te werken aan een algeheel kernstopverdrag en haar werkzaamheden ten dienste te stellen van vrede en ontwapening.

Betty Ireeuw van de Papoea-vrouwen in Nederland legde op indringende wijze uit, welke gevolgen de Franse kernproeven hebben voor de bevolking in de Pacific. Zij werd daarin ondersteund door Madeleen Helmer, die voor Greenpeace een onderzoek heeft gedaan op één van de eilanden in het Stille Zuidzee-gebied. Het koloniale denken, dat overduidelijk nog steeds in Frankrijk aanwezig is, leidt anno 1987 tot het houden van gevaarlijke proeven waar Frankrijk liever niet zijn eigen omgeving aan blootstelt. Onthullend is een stukje geschiedenis, dat Betty Ireeuw naar voren bracht. Ze zei:

'In Polynesië, de verzamelnaam voor eilandengroepen in de Pacific, werden ook proeven genomen maar pas vanaf 1963. Frankrijk was al bezig geweest met proeven in de Algerijnse Sahara, destijd een Franse kolonie. Maar nadat Algerije onafhankelijk was geworden, moesten de Fransen stoppen en uitkijken naar een ander testgebied. Dat werd het atol Mururoa, bij Tahiti dat sinds 1880 een Franse kolonie is. De gehele bevolking van alle Zuidzee-eilanden maakt zich inmiddels ernstige zorgen over haar veiligheid en gezondheid. Protesten van de inheemse bevolking hebben tot nu toe geen effect, maar ze blijven actie voeren omdat het zeewater, de vis en de biosfeer ernstig dreigen te worden besmet en verziekt. De schildpadden, vissen en andere levende organismen worden aangetast; als zij op hun beurt gevangen en geconsumeerd worden, worden de mensen ziek en gaan zij er aan dood.'

Zij deed een oproep aan de Nederlandse vrouwen om solidair te zijn met de vrouwen uit de Pacific en haar te steunen in de strijd voor stopzetting van de kernproeven.

Maviye Karaman, voorzitster van de organisatie van Turkse Vrouwen in Nederland, legde namens de migrantenvrouwen uit waarom zij deelnemen aan deze actie. Er is, zo zei ze, een duidelijk verband tussen militarisme en onderontwikkeling en beide factoren zorgen er voor dat vrouwen hun land moeten verlaten en elders hun toevlucht nemen. Daarom hebben migrantenvrouwen er belang bij dat geld voor bewapening wordt vrijgemaakt ten behoeve van een democratische ontwikkeling van hun eigen land, zodat ze uiteindelijk ook echt de keuze hebben om in eigen land te blijven wonen.

Ten slotte was het woord aan een vertegenwoordigster van de Women's International League for Peace and Freedom (WILPF), één van de oudste vrouwenvredesorganisaties in Europa, ontstaan in het midden van de Eerste Wereldoorlog op het Internationaal Vrouwencongres in Den Haag op 28 april 1915. Aletta Jacobs is de bekendste grondlegster van de Nederlandse afdeling van de WILPF. Deze organisatie voert reeds enige tijd actie voor een stop op alle kernproeven door op een aantal in de geschiedenis van de kernproeven belangrijke dagen de ambassades van de vijf kernwapenmogendheden te bezoeken en protestbrieven af te geven. Zo zal de WILPF op 16 juni a.s. door een bezoek aan de ambassades de eerste Franse kernexplosie herdenken die in juli 1966 op Mururoa plaatsvond.

Oproep

De 300 aanwezigen op 7 maart deden aan het slot van de bijeenkomst een dringende oproep om in actie te komen voor een wereldwijde stop op de kernproeven.

In deze tekst staat onder meer: 'Wij doen een dringend beroep op regeringen en parlementen, in welke positie zij zich ook mogen bevinden, tot welke militaire alliantie zij ook mogen behoren, om een eerste stap te zetten en alleen of in samenwerking met anderen op alle mogelijke manieren te werken aan het terugdringen van de kernwapens. Een wereldwijde stop op kernproeven moet daarvoor ruimte scheppen.'

Vrouwenorganisaties, vrouwelijke raadsleden, meidengroepen, vrouwen in media en wetenschap bespraken de mogelijkheden voor verdere activiteiten. De bedoeling is dat zoveel mogelijk plaatselijke groepen, beroepsgroepen, vrouwenorganisaties en anderen bekendheid geven aan de oproep en initiatieven nemen rond het thema van de kernproeven. Een aantal voorbeelden is er al. Zo zullen vrouwelijke raadsleden op het congres van kernwapenvrije gemeenten, dat op 12 en 13 juni a.s. in Delft wordt gehouden, aandacht vragen voor de steun die gemeenten aan de oproep kunnen geven. Ook zullen de mogelijkheden van acties via stedenbanden worden bekeken. Vrouwen werkzaam in de media en videoproduktie hebben aangeboden een werkboek en een videoopname te maken over de acties tegen kernproeven. Vredesplatforms en plaatselijke vrouwengroepen kunnen zo met het nodige beeld- en leesmateriaal aan de slag. Natuurlijk zullen de vele vrouwenorganisaties ook in eigen bladen aandacht vragen voor de actie. Het Kamerbreed Vrouwenoverleg heeft inmiddels de oproep op haar agenda gezet en een toelichting gevraagd van de '24 oktobergroep.' Nel van Dijk, Europarlementariër voor de CPN in het Groen Progressief Akkoord, zal in Europees verband aandacht vragen voor de actie.

Kortom, er staat nog heel wat op stapel. En natuurlijk zal er ook verder internationaal overleg zijn over de voortgang van de acties, onder

andere op het Wereldvrouwencongres dat op 23-27 juni a.s. in Moskou plaatsvindt en waar sommigen van ons aanwezig zullen zijn.

Ongetwijfeld zal er dan ook veel werk in de wandelgangen gebeuren. En daar zal dan ook wel gepraat worden over een idee dat bij ons al in een vroeg stadium werd geboren.

Waarom niet werken aan een rechtstreeks radiocontact of liever nog satellietverbindingen tussen vrouwen in de Sovjet-Unie en de Pacific, tussen wetenschappers in Nederland, de Verenigde Staten en Hongarije om maar iets te noemen? Toegegeven, het is hoog gegrepen! Maar als techniek gebruikt kan worden voor oorlog, dan kan dat ook voor de vrede.

Het zou toch machtig zijn als op een dag miljoenen tv-kijkers in de huiskamer zouden zien hoe vrouwen uit zeer verschillende landen en vanuit een achtergrond die hemelsbreed verschilt, op hetzelfde moment een zelfde oproep doen aan de kernwapenmogendheden om onmiddellijk met deze waanzin te stoppen door in elk geval geen proeven meer te nemen.

Zover als deze fantasie gaat, is de werkelijkheid nog niet. Maar we hebben een aardig begin.

Ina Brouwer

Nieuwe technologie, automatisering, flexibilisering, afroepcontracten, management nieuwe stijl, kwaliteitskringen; het zijn allemaal nieuwe begrippen, die duiden op veranderingen waar vrijwel iedereen in de bedrijven mee te maken heeft. Ook bij de overheid doen deze termen hun intrede. Er is geen bedrijf te noemen of de gevolgen van de nieuwe technologische ontwikkelingen zijn merkbaar. Geen sector is daarvan uitgezonderd, of het nu gaat om de Rotterdamse haven, een moderne fabriek van chips of een verzekeringskantoor. Hoe zien die veranderingen eruit, wat zijn de gevolgen van de nieuwe technologie voor de positie van de werknemers, hoe moet op die ontwikkelingen gereageerd worden?

Greep op nieuwe technologie

Nieuwe taken voor de arbeidersbeweging

Voordat we ons binnen de muren van het bedrijf gaan begeven om te zien wat de gevolgen zijn van de nieuwe technologische ontwikkeling is het goed eerst na te gaan wat de algemene omstandigheden zijn waaronder die veranderingen plaatsvinden.

1. In ons land is er sprake van een situatie van langdurige **massawerkloosheid**. Er is een groot aanbod van arbeidskrachten, wat de positie van de vakbeweging zwakker maakt. Voor de ondernemers is het eenvoudiger verslechteringen door te drukken.

2. In nauwe samenhang hiermee is er sprake van een forse **loondruk**. De index van het modale loon is volgens gegevens van het CBS op hetzelfde niveau als vijftien jaar geleden.

3. Er zijn grote **veranderingen in het produktieproces** als gevolg van wetenschappelijk-technologische vernieuwing. De inschakeling van de computer om processen te besturen en te controleren is het meest ingrijpend.

4. Er is in toenemende mate sprake van **hoogwaardige, specialistische produktie.** Voor een deel hangt deze samen met een verbitterde slag om de markt, waarbij nieuwe modellen en technische bijzonderheden voorop staan. De produktie moet omschakelen van lange naar veel kortere series. Daarnaast vereist de moderne technologie hoogwaardige kwaliteit van produkten.

Niet alleen onder kapitalistische verhoudingen

De vraagstukken van de nieuwe technologie zijn niet slechts binnen kapitalistische verhoudingen aan de orde, maar evenzeer voor de socialistische economieën. In de redevoeringen van Sovjet-leider Gorbatsjov spelen ze de hoofdrol als het gaat om de herstructurering van de Sovjet-economie. De ingrijpende veranderingen zijn uitdrukking van een verdere ontwikkeling van de produktiekrachten. Ze zijn aan de orde in elk land dat in staat is die nieuwe technologie toe te pasen. Een van de meest boeiende vragen van de komende tijd is, hoe die veranderingen onder socialistische verhoudingen gestalte zullen krijgen.

De mate van werkloosheid is dus niet bepalend voor de veranderingen die als gevolg van de nieuwe technologie optreden. Dat blijkt ook wel uit het feit dat de werkloosheidscijfers in Nederland en Japan sterk uiteenlopen, resp. 14% en 3%, terwijl zich in beide landen gelijksoortige gevolgen van de nieuwe technologie voordoen. Het bestaan van massawerkloosheid in ons land is wel de oorzaak van een aantal bijzondere verschijnselen, zoals de explosieve groei van de flexibele contracten in korte tijd.

Ingrijpende veranderingen

Wat zijn nu de veranderingen waarmee de werkers in de bedrijven en instellingen worden geconfronteerd?

Ten eerste is daar **de benodigde opleiding en vakkennis.** Door de automatisering en robotisering wordt het eigenlijke produktiewerk steeds meer overbodig. In een moderne autofabriek raakt een arbeider haast geen onderdeel meer aan. Het werk spitst zich toe op controle en besturing. Ook de bestaande vakkennis raakt overbodig. Neem bijvoorbeeld de veranderingen in de grafische sector of in de administratieve beroepen. Verwerking van gegevens, calculatie, het doorspelen en sorteren van informatie: dat alles wordt in toenemende mate overgenomen door computers.

De snelle veranderingen in benodigde kwalificatie verklaren het tekort, dat ondanks de grote werkloosheid is ontstaan aan bepaalde typen vakkrachten. De ondernemers dringen aan op scholing om het aanbod van nieuwe vakkrachten te vergroten. Minister Deetman is bereid om daar geld voor uit te trekken. Dat werpt overigens een schril licht op de kortzichtigheid van de ondernemers, die sedert de tweede helft van de jaren zeventig allerlei bedrijfs- en vakopleidingen hebben afgestoten. Een kortzichtigheid die nog steeds van kracht is. Zo blijven de ondernemers voorstanders van bezuinigingen op het algemene onderwijs.

Het volgende punt is **de arbeidsorganisatie.** In grove lijnen geschetst leidt automatisering tot een verregaande opdeling van de arbeidsorganisatie. Aan de ene kant ontstaat en vaste kern van hoogwaardige functies. Aan de andere kant ontstaat een grote groep met een laagwaardige functie, die zeer flexibel wordt ingezet. Het gaat hier om een sterk vereenvoudigd beeld. De werkelijkheid in een bedrijf kent meestal ook functies op tussenniveau.

Deze opdeling vindt meestal binnen de muren van het bedrijf plaats. Om als voorbeeld de grafische sector te nemen: daar vormen de systeembeheerders en produktieleiders de vaste kern. De typistes (het zijn meestal vrouwen) die de kopij moeten invoeren werken onder flexibele contracten. Afhankelijk van het werkaanbod krijgen ze betaald.

Er zijn ook voorbeelden waarbij die opdeling over verschillende bedrijven plaatsvindt. Bijvoorbeeld bij Shell Pernis. Daar werkt een vaste ploeg operators. Veel onderhoudswerk, kantine- en bewakingsdiensten zijn uitbesteed aan andere bedrijven, die ook wel 'satellietbedrijven' genoemd worden. Bij die bedrijven gelden vaak flexibele arbeidsverhoudingen.

Een derde vorm is de thuisarbeid. Voor de flexibele taken hoeft men niet meer naar het bedrijf te komen, maar worden thuis opdrachten verstrekt.

Nieuwe stijl van management

Hoe ziet de situatie van die twee groepen werknemers er nu uit? Voor de kern vaste werknemers geldt dat ze in het algemeen goed gekwalificeerd zijn en een goed loon en een vast arbeidscontract hebben. In dit deel van de arbeidsorganisatie vinden vaak ook experimenten plaats met **nieuwe vormen van management.** De bestaande arbeidsorganisatie is in het algemeen gebaseerd op oude, sterk hiërarchische modellen, de zogenaamde Tayloristische arbeidsorganisatie. Dit model gaat ervan uit dat de smalle top van de hiërarchie beslist over de details van het arbeidsproces, terwijl de brede basis alleen maar opdrachten heeft uit te voeren. De nieuwe stijl van management is gebaseerd op het idee dat degenen die het werk doen moeten participeren in verbeteringen en veranderingen. Binnen de produktieafdeling hebben ze een zekere zeggenschap over hoe er wordt geproduceerd.

Het ontstaan van deze nieuwe managementstijl heeft verschillende achtergronden. Aan de ene kant vormt ze de enige mogelijkheid om optimaal resultaat te krijgen in een produktieproces dat hoog van kwaliteit en specialistisch moet zijn. Aan de andere kant is het een nieuwe methode van de ondernemers om de werkers aan het belang van een goede produktie te binden. Vaak gaat dat gepaard met een verbreding van functies, waarmee een flexibele inzet mogelijk wordt gemaakt. Een bijkomend effect is vaak een aanzienlijke intensivering van het werk.

Deze managementsveranderingen mogen op geen enkele manier verward worden met medezeggenschap. Daar hebben ze niets mee te maken, ook al zal een ondernemer dat soms suggereren. Toch is het voor de betrokkenen vaak aangenamer onder zo'n nieuw systeem te werken dan onder het oude hiërarchische model.

Flexibele contracten

Voor de groep flexibele werknemers is de situatie heel anders. Zij moeten werken op basis van flexibele contracten. Dat betekent dat mensen voor een beperkt aantal uren in dienst zijn (deeltijdwerk), voor een beperkte tijd (korte-tijdcontract) of willekeurig oproepbaar zijn (nul-urencontracten, op/afroepcontracten). Voorzover er sprake is van taakuitbreiding is dat vaak met laagwaardige functies, terwijl de arbeidsorganisatie hiërarchisch blijft.

De opdeling van de arbeidsorganisatie gaat niet alleen langs de lijn van verschillende arbeidsvoorwaarden. Er is duidelijk ook sprake

van een **opdeling naar sekse en ras/nationaliteit.** Witte mannen komen in de kern vaste werknemers terecht, vrouwen en migranten in de groep flexibele werknemers. Deze opdeling van de arbeid in verschillende groepen, ook wel 'segmenten' genoemd, heeft alles te maken met een ondernemerspolitiek om, gebruik makend van de nieuwe technologie, hun macht over de arbeidersklasse te vergroten. Het is dus níet zo dat nieuwe technologie noodzakelijkerwijze leidt tot een opdeling van de arbeid. Het is wél zo dat die nieuwe technologie het voor de ondernemers mogelijk maakt mensen in verschillende groepen op te delen. Deze constatering is cruciaal voor de wijze waarop de nieuwe technologie moet worden benaderd.

Het kapitalistisch overheersingsaspect verklaart ook de specifieke positie van vrouwen en migranten in de arbeidsorganistaie. In het algemeen hebben zij te maken met onderdrukking en achterstelling. Door hen in de arbeidsorganisatie een aparte plek te geven maakt de ondernemer van die algemeen heersende onderdrukking gebruik. Tegelijk draagt dat er toe bij dat die onderdrukking verder voortgaat en verscherpt wordt.

En dan is er, het derde hoofdelement, **de werkgelegenheid.** Wat de gevolgen van de nieuwe technologie voor verschuivingen van de werkgelegenheid in het algemeen zijn valt buiten het bestek van dit artikel. Binnen de afzonderlijke bedrijven leidt de nieuwe technologie vrijwel altijd tot verlies van arbeidsplaatsen. Er is haast geen bedrijf of er worden verregaande reorganisaties verbonden aan het doorvoeren van de nieuwe technologie.

Tot slot van dit onderdeel nog enkele aanvullende gegevens. De veranderingen in de arbeidsorganisatie gaan tevens gepaard met een verandering van het **functieloon.** De functie-indeling hangt onder meer af van opleiding, het aantal taken en de verantwoordelijkheid. Het blijkt dat de afgelopen tien jaar sprake was van een aanzienlijke verschuiving van midden- naar lagere functies. Er is dus een forse nivellering aan de gang, die niet zozeer te maken heeft met CAO-afspraken, alswel met veranderingen in de arbeidsorganisatie. Dat maakt ook duidelijk dat de meeste werknemers in de lagere functies terecht komen. Een plaats in de vaste kern met hogere functies is aan een veel kleinere groep voorbehouden.

Een ander punt is de **explosieve groei van de flexibilisering.** Een onderzoek wijst voor een deel van de bedrijven op een groei van het aantal uitzendkrachten met 28% en van het aantal flexibele contracten met 17% in slechts drie jaar tijd. Bijna een kwart van de totale beroepsbevolking, bijna 1½ miljoen mensen, heeft met flexibele contracten te maken.

Deze explosieve groei wordt sterk beïnvloed door de grote werkloosheid. Werkgevers denken zich heel veel te kunnen permitteren.

Veranderingen zijn er altijd geweest

Er verandert dus veel in de werkomstandigheden van arbeiders/sters. De vraag is gerechtvaardigd of dat nu zo bijzonder is en of dat moet leiden tot een verandering van het bedrijfswerk van de partij of in de benadering van vraagstukken van de vakbeweging? Veranderingen in de arbeidsorganisatie zijn er tenslotte altijd geweest. Immers:

- de introductie van nieuwe produktietechnieken vindt voortdurend plaats. Denk bijvoorbeeld aan de stoommachine, het lopende-bandwerk, de procesindustrie;
- er zijn onophoudelijk veranderingen in de arbeidsorganisatie. In Het Kapitaal

beschrijft Marx de gevolgen van de introductie van het fabrieksmatig werken voor het traditionele ambachtelijke werk;
- ook de opdeling van de arbeidersklasse in groepen is niet nieuw. Tot voor kort bestond in Nederland een stringente scheiding tussen mannen en vrouwen. Bekend is ook de opdeling in blauwe en witte boorden;
- de machtsverhoudingen zijn niet wezenlijk veranderd. Met alle nieuwe technologie en veranderingen van de arbeidsorganisatie bij bedrijven als Shell of Philips verandert de machtspositie van de kapitaalbezitters niet fundamenteel.

Dit zou tot de conclusie kúnnen leiden dat er met de nieuwe technologie en automatisering geen sprake is van echt nieuwe veranderingen en dat het optreden van de partij ten aanzien van het bedrijvenwerk voort kan gaan op de oude leest. Zo'n benadering zou funest zijn. Het zou ons bedrijfswerk en onze benadering van de vakbeweging tot een achterhoedepositie degraderen. De huidige veranderingen zijn nu eenmaal niet dezelfde als die van vroeger. Ze doen zich aan ons voor als nieuwe vraagstukken, waar we nog niet eerder mee zijn geconfronteerd. Nieuwe antwoorden zijn nodig.

Bij de voorbereiding van het congres is de vraag opgeworpen: houden we ons dan niet meer bezig met het huidige klassenkarakter van de maatschappij, met uitbuitings- en onderdrukkingsverhoudingen? Dat doen we wis en waarachtig wél. Uitbuiting en onderdrukking manifesteren zich in nieuwe vormen: nieuwe opdeling van de arbeid, flexibele contracten, lager functieloon. Wie zich serieus met uitbuiting en onderdrukking bezig wil houden zal dat moeten doen met de nieuwe vormen waarin die uitbuiting zich manifesteert. Het gaat daarbij zowel om de concrete materiële omstandigheden van mensen als om de ideologieën waarmee nieuwe vormen van uitbuiting worden geïntroduceerd.

Het bedrijfswerk van de CPN

Voor het bedrijfswerk van de CPN heeft dit grote betekenis. Op het 30e congres is een aanzet gegeven om tot een nieuwe opzet van het bedrijfswerk te komen. Dat is ook in de congresresolutie terug te vinden. Het gaat daarbij om de volgende elementen:
1. De noodzaak zich bezig te houden met die nieuwe ontwikkelingen, in het kader van scholing en studie, van overleggen van partijgenoten die in een bedrijf of instelling actief zijn. Dit kan ook een nieuwe band scheppen tussen mensen in een bedrijf èn mensen die op bepaalde terreinen deskundigheid bezitten. In discussiebijdragen rond het congres is het pleidooi voor versterking van het bedrijfswerk soms opgevat als een 'stap terug naar vroeger'. Uit bovenstaande is duidelijk dat aandacht voor het bedrijfswerk vooral moet betekenen een stap naar de toekomst.
2. De noodzaak van een veelzijdige aanpak.
Het bedrijfswerk kan zich niet beperken tot vraagstukken zoals ATV en loonsverhoging. Daarmee zouden tal van aspecten van de machtsuitoefening van de ondernemers buiten beschouwing blijven. Een veelzijdige aanpak is nodig waarin zowel werkgelegenheid, ATV, loon, nieuwe technologie, zeggenschap, flexibele contracten aan de orde komen. Voor alle duidelijkheid: dat betekent allerminst dat we ons afkeren van acties die alleen gericht zijn op bijv. loonsverbetering. Maar een veelzijdige aanpak van het bedrijfswerk is niet hetzelfde als het formuleren van bepaalde actie-eisen.
Die veelzijdigheid van het bedrijfswerk geldt niet alleen bovengenoemde thema's, maar ook vraagstukken van seksisme en racisme. Ondernemers spelen in op

bestaande vooroordelen rond racisme en seksisme om groepen arbeiders onderling te verdelen. Bestrijding van racisme en sexisme is nodig. Daardoor kan de onderlinge solidariteit versterkt worden.
3. De noodzaak van het optreden voor eisen, die rekening houden met verschillende belangen van specifieke groepen en onderlinge solidariteit en gemeenschappelijk optreden bevorderen.
De opdeling van de arbeidersklasse in verschillende groepen houdt het gevaar in zich van verdeeldheid en zwakte. Een van de belangrijkste taken van de partij is het om daar een dam tegen op te werpen. Dat moet gebeuren door mensen te overtuigen van het algemene belang van specifieke eisen voor specifieke groepen. De eis om flexibele arbeidscontracten om te zetten in betere contracten is alleen voor de betrokkenen van **direct** belang en niet voor degenen die al een vast contract hebben. Om hen bij een dergelijke eis te betrekken, zal een beroep gedaan moeten worden op het solidariteitsgevoel (het is niet te accepteren dat mensen onder dergelijke omstandigheden moeten werken) èn moet benadrukt worden dat een versterking van de positie van de mensen met een flexibel contract de positie van degenen die een vast contract hebben, ook steviger maakt. Maar er zijn ook eisen die voor alle groepen gezamenlijk direkt van belang zijn. Bijvoorbeeld eisen van loonsverbetering of van extra-werkgelegenheid.
4. Het belang van versterking van de positie van de vakbeweging. Zonder hier op de algemene politiek van de vakbeweging in te gaan, is duidelijk dat de positie van de vakbeweging fors verzwakt is. Ze biedt onvoldoende tegenwicht tegen de ondernemersstrategie. In dit verband is in de CPN een herwaardering van de betekenis van de vakbeweging nodig. Met alle kritiek op de huidige vakbondspolitiek is de vakbeweging een beslissende factor om de gevolgen van de hiervoor genoemde nieuwe technologische ontwikkelingen het hoofd te kunnen bieden. Onze kritiek op de vakbeweging is er op gericht dat zij die taken naar onze opvatting beter ter hand neemt, zodat daarmee de macht en de betekenis van de vakbeweging worden versterkt.

Ideologieën rond de nieuwe technologie

Hiervóór is aangegeven welke algemene veranderingen in het bedrijfswerk van de CPN nodig zijn. Op grond van ervaringen die met de nieuwe technologie zijn opgedaan, is een concretere uitwerking mogelijk. Alvorens die te geven is het nodig eerst stil te staan bij andersoortige benaderingen van de nieuwe technologie en onze kritiek daarop.

Zo is daar de opvatting in ondernemerskring, dat **de vakbeweging overbodig is geworden.** Voor een deel speelt die benadering in op het feit dat het centraal arbeidsvoorwaardenbeleid steeds minder van betekenis wordt. Op dit punt kom ik later nog terug. Daarnaast is deze opvatting ingegeven door het feit dat het voor de vakbeweging veel moeilijker is resultaten te boeken in een situatie van grote werkloosheid. Ook de soms gedienstige opstelling van de FNV speelt een rol.

Die ondernemersopvatting wordt ook uitgedrukt in de gedachte dat de zogenaamde nieuwe werknemer wel voor zichzelf kan zorgen en de vakbeweging niet nodig heeft. De ondernemers spelen hiermee uitdrukkelijk in op de verschillen tussen arbeiders, die ze zelf tot stand brengen. Zij hebben het vooral over de groep, die in de vaste, hooggekwalificeerde functies terechtkomt. De ondernemer geeft deze groep inderdaad een verbetering van positie. Een verantwoordelijke functie, een bedrijfsopleiding, een zekere autonomie en goede

betaling; het is natuurlijk best aantrekkelijk. Bedrijven zoals Shell gaan er zelfs toe over om met die werknemers aparte individuele contracten af te sluiten, zodat ze niet langer onder een CAO vallen. Betekent dit nu dat de vakbeweging overbodig is geworden?

Natuurlijk niet. In de eerste plaats omdat de grootste groep arbeiders/sters te maken heeft met een aanzienlijke verslechtering van hun positie. De vakbeweging heeft voor hen dus een uiterst dringende taak. In de tweede plaats moet de positie van de zogenaamde nieuwe werknemer niet overdreven worden. Het nieuwe in zijn positie is vooral het feit dat zijn kwalificatie nieuw is. Het is een bekend verschijnsel dat die mensen in eerste instantie met veel pluimstrijkerij door de ondernemers worden behandeld, totdat hun kwalificatie niet zo nieuw meer is. Een dergelijke ontwikkeling heeft zich voorgedaan met ingenieurs, die in de jaren zestig en begin zeventig verzekerd waren van een goede positie, maar daarna geconfronteerd werden met werkloosheid. Bovendien, de belangen en wensen van de nieuwe werknemer stuiten evenzeer op de grenzen die de ondernemer stelt als dat voor andere groepen het geval is. De opleiding die wordt gegeven is vaak zeer bedrijfsspecifiek, wat hen kwetsbaar maakt. Zij hebben vaak te maken met een intensivering van hun werk. Lang niet alle ideeën zullen door de bedrijfsleiding worden gehonoreerd. Bij Shell is al sprake van verlies van werkgelegenheid bij de laboratoria. Bovendien kan de nieuwe werknemer zich betrokken voelen bij de slechte positie van de lager betaalde en in een slechtere positie werkende collega.

De uitlatingen van de ondernemers tegen de vakbeweging zijn vooral bedoeld om de vakbeweging verder in het defensief te drukken en om de uitbuiting te verscherpen. Het is dan ook dringend nodig tegen deze ondernemersideologie scherp stelling te nemen.

En dan is er de opvatting dat de nieuwe werknemer door de vakbeweging alleen te benaderen zou zijn met **individuele belangenbehartiging en voordeeltjes.** Hiervóór is al uiteengezet dat de huidige ontwikkeling voor de meeste nieuwe werknemers alleen maar noopt tot versterkte collectieve belangenbehartiging. Voorzover werknemers van de huidige veranderingen van de arbeidsorganisatie profiteren, is ook al gewezen op taken van de vakbeweging die verder gaan dan alleen maar individuele belangenbehartiging. Bovendien is het de vraag wat het de vakbeweging oplevert om leden te winnen met individuele voordeeltjes. Er zijn andere organisaties, die dat veel beter kunnen. Daarnaast speelt het winnen van leden op die basis alleen maar verder in op het idee dat mensen zichzelf kunnen redden en geen collectieve belangenbehartiging nodig zouden hebben.

Ten slotte wil ik in dit verband noemen het blinde geloof in de nieuwe technologie. Een typerend voorbeeld van een dergelijke benadering is te vinden in een recente brochure van de Industriebond FNV. Daarin staat onder meer te lezen: 'De industrie moet op grote schaal vernieuwd worden om Nederland weer net zo gezond te maken als in de jaren zestig.' De kritiek, zoals die door de Industriebond zelf op die maatschappij van de jaren zestig is geuit wordt dan vergeten. Er wordt voorbijgegaan aan de negatieve gevolgen van de wijze waarop de technologie wordt doorgevoerd. Het gaat daarbij om gevolgen voor de werkgelegenheid, de arbeidsorganisatie, het milieu, de Derde Wereld en de innige verstrengeling met de bewapening. Een ander voorbeeld van een dergelijk blind vertrouwen in de technologie is het pleidooi van de FNV om 1 miljard van de WIR te bestemmen voor technologieprojecten.
Dat blinde vertrouwen in de technologie heeft de nodige gevolgen gehad voor de vakbondsopstelling in concrete situaties:

- het leidde ertoe dat de ondernemers maar al te vaak een blanco cheque werd gegeven als het ging om de invoering van nieuwe technologie;
- het leidde ertoe dat eisen op het gebied van bijvoorbeeld ATV ondergeschikt werden gemaakt aan 'het niet verstoren' van de voortgang van de nieuwe technologie.

Aanpak van nieuwe ontwikkelingen

Dit brengt ons op de vraag welke mogelijkheden er zijn om enige greep te krijgen op de technologie. Hoe de veranderingen in de arbeidsorganisatie tegemoet te treden? Eerder is al betoogd, dat de technologische ontwikkeling niet noodzakelijkerwijs leidt tot een opdeling van de arbeid in groepen. De ondernemers gebruiken de nieuwe technologische ontwikkeling om zo'n opdeling tot stand te brengen.

De inzet rond de nieuwe technologie moet dan ook gericht zijn op:
- het voorkomen van die opdeling;
- het voorkomen van verlies van werkgelegenheid.

Beide punten zijn negatief en verdedigend geformuleerd. Het kan ook anders: Nieuwe technologie schept de kans voor:
- drastische arbeidstijdverkorting
- verbetering van de kwaliteit van de arbeid.

Die mogelijkheden zijn alleen te benutten als de vakbeweging op de ontwikkeling en toepassing van de technologie enige greep weet te krijgen. De ervaringen tot op heden wijzen uit dat dat slecht lukt.
Verschillende factoren spelen daarbij een rol:
- Voor een deel is sprake van een vakbondsopstelling die alleen maar uitgaat van een heilig geloof in de technologie.
- De technologische veranderingen worden gezien als een kwestie van automatiseringsdeskundigen, waar je als vakbond eenvoudigweg geen eigen deskundigheid tegenover kunt stellen. Dat geldt overigens vaak net zo goed voor de ondernemers zelf, die bedolven worden onder de verkooptrucs van automatiseringsfirma's en -adviseurs. Op dit punt is overigens in vakbondskring een kentering gaande.
- De werkwijze van de vakbeweging is vaak nog onvoldoende ingesteld op bedrijfsspecifiek werk. In tal van situaties beperkt de bond zich tot onderhandelingen op centraal bedrijfstakniveau, waarbij er een veel te grote afstand is van het technologiegebeuren op de werkvloer.
- In sommige situaties gebeurt het omgekeerde. Daar volgt de ondernemingsraad de stappen van de directie op de voet, zonder eigen opvattingen en ideeën over de gewenste ontwikkeling op tafel te leggen.
- Daar waar de vakbeweging zich wel met technologie bezig houdt, komt het voor dat eisen op een ander terrein, zoals ATV, gemakkelijk prijs worden gegeven waardoor de mogelijkheden om greep te krijgen op de totale werkgelegenheidsontwikkeling aanzienlijk worden beperkt.

Ondanks deze negatieve ervaringen zijn er wel degelijk aangrijpingspunten om op de nieuwe technologie invloed uit te oefenen:
1. Het idee dat technologie een puur technisch vraagstuk is, is maar ten dele waar. Technologie wordt altijd ontworpen vanuit een bepaald concept over de toekomstige arbeidsorganisatie. Daar ligt dus een belangrijk aangrijpingspunt voor de vakbeweging, door zelf te formuleren hoe de arbeidsorganisatie moet worden ont-

wikkeld en zo de uitgangspunten van het technologisch ontwerp te beïnvloeden. Er zijn voorbeelden waarbij dit tot resultaat heeft geleid. Het is duidelijk dat een dergelijk aanpak de nodige kennis en ervaring vereist.
2. Ondernemers hebben behoefte aan verandering van het management, ze willen nieuwe stijlen van leiding geven en participatie ontwikkelen. Het betekent dat de ondernemers zelf de bestaande structuur op de helling zetten. Dan ligt er voor de vakbeweging een mogelijkheid om eisen te formuleren hoe die nieuwe structuur er uit moet zien, ook voor die groepen voor wie de ondernemers alles bij het oude willen laten.
3. Ondernemers hebben behoefte aan scholing en opleiding. De vakbeweging kan dus eisen stellen aan het soort opleiding en wie er allemaal aan deel kunnen nemen.
4. Ondernemers hebben de medewerking van arbeiders/sters nodig om de nieuwe technologie in te kunnen voeren. Het al of niet verlenen van die medewerking geeft voor de vakbeweging een mogelijkheid om aanvullende eisen te stellen. Niet zozeer om de technologische ontwikkeling zelf tegen te houden alswel om de richting en de voorwaarden te beïnvloeden.

Veranderende vakbondspolitiek nodig

Wil een dergelijke aanpak kunnen slagen, dan is een verandering van de vakbondsaanpak nodig: het vakbondswerk in de bedrijven zal aanzienlijk versterkt moeten worden en er zal een duidelijker afstemming moeten zijn van CAO-eisen op de technologische ontwikkeling. De volgzaamheid ten aanzien van de technologie zal plaats moeten maken voor het stellen van eisen over de wijze waarop de nieuwe technologie wordt ingevoerd.
De noodzakelijke veranderingen zijn hier afgezet tegen een vakbondspraktijk die zich kenmerkt door een centralistische aanpak en een blind vertrouwen in de technologie. Met name de laatste tijd is in de vakbeweging duidelijk sprake van een veranderd denken over de nieuwe technologie. Tal van medewerkers leveren uitstekend materiaal waarvan voor dit stuk dankbaar gebruik is gemaakt. De FNV zelf spreekt in haar rapport FNV-2000 over het belang van het vakbondswerk in het bedrijf.

De nieuwe ontwikkeling zelf schept de mogelijkheid nieuwe eisen te formuleren:
- Het aanpakken van flexibele contracten. Op dit ogenblik vormt dat ook een van de hoofdpunten in het CAO-beleid van de Diensten- en Voedingsbond. Het gaat daarbij om het omzetten van flexibele in vaste contracten.
- Het optreden voor zeggenschap van flexibele werknemers. Mensen zonder vaste arbeidsovereenkomst zijn formeel uitgesloten van de Ondernemingsraad. Er zijn echter mogelijkheden hen wel een positie te verschaffen via commissies van de OR.
- De intensivering van het werk voor vaste mensen. Degenen met een vast contract worden geconfronteerd met intensivering van het werk. Dat maakt het eisen van extra arbeidsplaatsen mogelijk.
- Speciale aandacht vereist voor verdergaande arbeidstijdverkorting

Arbeidstijdverkorting

Een opwaardering van het belang van ATV is nodig. De fundamentele ontwikkeling is immers dat er in kortere tijd meer geproduceerd

wordt. Verkorting van de arbeidstijd is mogelijk en noodzakelijk om te voorkomen dat de gevolgen van de produktiviteitsstijging eenzijdig worden afgewenteld in de vorm van werkloosheid en loonsverlaging. De belemmeringen die nu tegen ATV worden opgeworpen, hebben vooral te maken met de wijze waarop de werkgevers hun machtspositie gebruiken om ATV zo onaantrekkelijk mogelijk te maken. De overheid gaat zelf voorop. Dat kan echter geen reden zijn deze fundamentele eis los te laten; de 8-urendag is ook niet op stel en sprong tot stand gekomen, maar was het resultaat van een langdurige, massale campagne.

Het is in dit bestek niet doenlijk alle mogelijkheden uit te spinnen om op de huidige ontwikkelingen in te grijpen. Wel is duidelijk dat verwerking van concrete ervaringen van vakbondsstrijd op deze terreinen van groot belang is. Dat geldt evenzeer voor ervaringen in de ons omringende landen. Het zou een van de belangrijke taken kunnen zijn van internationale contacten van onze partij.

Genoemde punten laten er geen twijfel over bestaan, dat de vakbeweging er als gevolg van de invoering van nieuwe technologie tal van taken en strijdpunten bij krijgt. In tegenstelling tot opvattingen als zou de vakbeweging overbodig worden, is de enige kritiek die gegeven kan worden dat de vakbeweging deze nieuwe taken nog onvoldoende heeft aangepakt. Een besef dat overigens binnen de vakbeweging zelf ook aanwezig is.

Voor de werkwijze van de vakbeweging zal de komende jaren de versterking van het vakbondswerk op de bedrijven en van de vakbondsdemocratie één van de centrale thema's vormen. Op nieuwe ontwikkelingen kan alleen enige greep worden verkregen als het vakbondswerk zich versterkt op de plek waar die veranderingen plaatsvinden. Het gaat daarbij om een wezenlijk proces. De arbeidsverhoudingen zijn lange tijd centraal geregeld. Binnen de kapitalistische verhoudingen was er sprake van een tamelijk geordend stel regels.

Op dit ogenblik ligt dat heel anders. De arbeidsverhoudingen op centraal niveau zijn van veel minder belang en verschuiven steeds meer naar de afzonderlijke bedrijven en bedrijfstakken. De arbeidsverhoudingen zelf zijn op drift geraakt. De FNV houdt niet langer vast aan een centraal gecoördineerd arbeidsvoorwaardenbeleid. Tegelijk is binnen de vakbeweging nog sprake van een structuur die is geënt op centraal overleg in de bedrijfstak, hoewel dit per bond verschilt. Versterking van het vakbondswerk op de bedrijven kan alleen echt van de grond komen als de vakbondsstructuur daaraan wordt aangepast. Kaderleden kunnen zich alleen sterk maken als zij op alle onderdelen van het vakbondsbeleid meer invloed kunnen uitoefenen. Een constatering die ook in de nota FNV-2000 wordt gedaan.

Van verschillende kanten wordt gewezen op het gevaar van categoralisme binnen de vakbeweging, indien het vakbondswerk in de bedrijven een sterkere positie zou krijgen. Onderlinge solidariteit zou er door verloren kunnen gaan. Dat gevaar is inderdaad aanwezig. Een puur op de eigen bedrijfssituatie gerichte vakbondspolitiek zal maar al te gauw de positie van vrouwen, van uitkeringsgerechtigden, of vraagstukkken als vrede en milieu buiten beschouwing kunnen laten. Het idee dat een dergelijke categorale benadering van het vakbondswerk door een centrale structuur wordt voorkomen, kan echt niet waar worden gemaakt. Er zijn voorbeelden genoeg uit het verleden waar juist de sterk centralistische structuur verhinderde dat er aandacht werd gegeven aan een brede vakbondsoriëntatie. Het is veeleer het gebrek aan vakbondsdemocratie, dat er toe leidt dat aan nieuwe vraagstukken onvoldoende aandacht wordt besteed.

Waar het dus gaat om het ondermijnen van onderlinge solidariteit, moet het **gebrek** aan vakbondswerk in de bedrijven als bedreiging

worden opgevat. Neem bijvoorbeeld de stelselherziening sociale zekerheid. Het feit dat de vakbeweging niet in staat was daartegen in de bedrijven een beweging te ontwikkelen, heeft bij vele uitkeringsgerechtigden geleid tot een verwijdering van de vakbeweging. Het heeft er toe geleid dat de verschillen tussen betaald werkenden en niet betaald werkenden groter zijn geworden. Het gaat er hierbij niet om met een beschuldigende vinger te wijzen. Het gaat er wel om te constateren wat de gevolgen zijn als het de vakbeweging niet lukt tegen de rechtse verdeel-en-heerspolitiek een voldoend sterke dam op te werpen. Versterking van het vakbondswerk in de bedrijven kan er toe bijdragen dat die dam sterker wordt. Dat hoeft helemaal niet tot categoralisme te leiden, als dat vakbondswerk maar plaatsvindt binnen het kader van gemeenschappelijke doeleinden.

Frank Biesboer

Gebruikte literatuur:
H. Levie en R. Moore, The control of frontiers, Ruskin College, Oxford, 1984
Automatisering, FNV, Amsterdam 1985
M. van Klaveren, De economie in de jaren '80, Politiek en Cultuur 1985/1, Amsterdam
E. Eshuis, K. de Jong, J. Berghuis, Is de CPN een partij van de arbeidersklasse, Politiek en Cultuur 1986/2, Amsterdam
F. Vaas en M. van Klaveren, Maak Passend Werk, FNV, Amsterdam 1986
T. Bos en F. Vaas, Flexibilisering en segmentering, FNV, Amsterdam 1986
Kwalificatie en Werknemersbelangen, Tijdschrift voor Arbeid en Bewustzijn, Groningen 1986
Industriebond FNV en nieuwe technologieën, Amsterdam 1986
L. Geut e.a., Arbeid op Maat, Den Haag 1986.

Om de paar jaar krijgt het thema in de sociaal-economische discussie extra accent: de "moeilijk vervulbare vacatures", ofwel de "knelpunten op de arbeidsmarkt". Momenteel is het weer zover. Nogal wat ondernemers klagen over knelpunten in hun personeelsvoorziening. Tekorten aan automatiseringspersoneel krijgen daarbij speciaal de aandacht. Vooral softwarebureaus lijken te springen om deze mensen, die geacht worden de automatisering in bedrijven en instellingen vorm te geven. Hun kostje lijkt dus gekocht. Toch is dat, bezien op wat langere termijn, de vraag. Over ontwikkelingen en perspectieven in de "wondere wereld van de automatisering" gaat dit artikel voornamelijk.

Een goede toekomst in 'de automatisering'?

Knelpunten?

Maar eerst even iets over de de vorige periode waarin de discussie over de knelpunten op de arbeidsmarkt hoog opliep. Dat was in 1979/1980. Het VNO voerde toen in krachtige bewoordingen campagne: de arbeidsmarkt is verziekt. Er moeten grotere verschillen komen in inkomen tussen werkenden en werklozen. Het ondernemersverbond sprak van ruim 100.000 moeilijk vervulbare vacatures. De FNV sloeg publicitair terug. De vakcentrale gaf aan, dat 85% van de openstaande vacatures binnen drie maanden vervuld was. Dan zou het aantal moeilijk te vervullen plaatsen op 10 a 15.000 hebben gelegen. Aangetoond werd dat het nogal eens om bedrijven ging die weinig werkzekerheid, lage lonen en kwalitatief slecht werk te bieden hadden (1). Dit gold vooral voor de bedrijfstakken waar toen meer vacatures dan werklozen geteld werden: de metaalbewerking, de textiel en de bouw (2). Vergelijkbare conclusies trok een rapport dat de toenmalige minister Albeda publiceerde, al kwam het wat de cijfers

aangaat tussen FNV en VNO in terecht. Dit rapport benadrukte de noodzaak voor de ondernemers om in bedrijfsscholing te investeren.

Intussen is er wel wat veranderd op de arbeidsmarkt. Allereerst liep de werkloosheid dramatisch op. Het aantal langdurig werklozen blijft groeien, tot meer dan 400.000 mensen nu. Dat is uiteraard verreweg het grootste échte "knelpunt". Het aantal vacatures liep eerst terug. In de categorie "moeilijk vervulbaar" zakte het tot onder de 10.000 in 1982/1983. Daarna trad een (lichte) stijging op. Zij het nog bepaald niet tot een omvang waarvan men serieus kan volhouden dat die het functioneren van bedrijven, de economische groei, etcetera, remt. Die stijging betrof amper de lager opgeleiden. Alles bij elkaar komt het aantal vacatures voor mensen met ten hoogste LBO of MAVO niet langer boven de 15.000 uit. De werkloosheid bedraagt onder hen officieel reeds meer dan het 30-voudige! Al ontbreken precieze tellingen, zoveel is wel duidelijk dat de vacatures, ook de moeilijk vervulbare, zich nu concentreren op het middenniveau, en meer nog op de hoger opgeleiden. Het gaat meer om produktietechnici dan om administratieve functies. Bovendien wordt in meer dan de helft van de gevallen "specifieke ervaring" gevraagd (3). Dit wervingsbeleid sluit laaggeschoolde jongeren vrijwel uit, temeer omdat jarenlang op bedrijfsopleidingen is beknibbeld. Alleen bij acute behoefte aan geschoold personeel op uitvoerend niveau boden bedrijven leerlingarbeidsplaatsen en dergelijke aan (4).

De vacatures zijn van karakter veranderd. Een eind 1986 gehouden enquête "turft" 30.000 moeilijk vervulbare vacatures. Daar springen drie categorieën uit. Nog slechts één is een groep vakmensen waarvoor een relatief laag loon, slechte arbeidsomstandigheden en werkonzekerheid, terecht, hinderpalen blijven om weer in het oude vak te gaan werken: geschoolde bouwvakkers. Verder staan tekorten voorop aan hogere leidinggevenden en aan automatiseringsspecialisten (5).

De automatiseerders

Het valt niet te ontkennen: de arbeidsmarkt voor deze automatiseerders is overspannen, zoals dat heet. Toch passen daarbij drie kanttekeningen.

Punt één betreft de aantallen. Over de omvang van de totale groep zogenoemde automatiseringsspecialisten, d.w.z. de mensen wier hoofdtaak ligt in het ontwikkelen, onderhouden en exploiteren van informatiesystemen in organisaties, wordt nogal wat getwist. Volgens de gangbare afbakening was deze in 1986 waarschijnlijk niet groter dan 75.000 (6). Ongeveer een derde hiervan werkte in softwarebureaus. Alles bij alles is dat minder dan 2% van de Nederlandse beroepsbevolking! Voor deze specialisten zouden er eind 1986 zo'n 2500 moeilijk vervulbare vacatures zijn geweest. Dat gaat dus om zo'n 3% van de groep...

Punt twee: de automatiseerders vormen allang niet meer een homogene groep. Daarin zijn in dertig jaar automatisering flinke scheidslijnen getrokken. De salarisgegevens uit de jaarlijkse Berenschot-enquête suggereren deze segmentering al. Het gemiddelde salaris in "de automatisering" bedroeg in 1985 58.000 gulden bruto. Ervaren programmeurs zaten hierbij in de buurt. Voor de gewone employees in deze branche was dat evenwel niet meer dan 41.000 gulden, dus maar enkele duizendjes boven "modaal". De echte "top-dogs" zijn de project- en teamleiders. Deze heren verdienen al gauw een ton of meer per jaar, hebben een auto van de zaak en krijgen nog allerlei extra's toegestopt. Zij

stralen het glanzende beeld van de sector naar buiten toe uit (7).

Punt drie betreft de mogelijke kentering in perspectieven op de arbeidsmarkt. Voor het klassieke, bijna ambachtelijke automatiseringswerk loopt de vraag al terug. Mensen die uitsluitend hebben leren programmeren, krijgen nog vóór 1990 problemen, valt bij de GAB's te beluisteren. De markt voor programmeurs en systeemanalisten zou rond die tijd verzadigd raken. Hogere specialisten zouden nog wel een toekomst hebben in de automatisering. Echter, sommige informaticahoogleraren waarschuwen dat ook dit op de wat langere duur niet meer zo vanzelf spreekt (8). Deze laatste kanttekening hangt met punt twee samen. Bij beide staat de ontwikkeling van de hele "automatiseringswereld" op de achtergrond. Daar ga ik nu op in.

Arbeidsdeling in de automatisering

Hoewel eerder al elektrische rekenmachines in gebruik waren, begint de automatische gegevensverwerking pas echt met de installatie van de eerste computers: in de VS aan het begin van de jaren vijftig, in ons land een kleine tien jaar later (9). De geschiedenis van de arbeid in de gegevensverwerking, informatica of automatisering - termen die ik hier door elkaar gebruik - is door Joan Greenbaum geschreven als, in de kern, de groei en opsplitsing van de aanvankelijk kleine, handmatig werkende automatiseringsteams. Zo worden ze in een hiërarchie opgedeeld en ruimtelijk van elkaar gescheiden: de systeemmanager, de programmeurs als hoofdarbeiders, de operateurs als handarbeiders, de pons- en later datatypistes, etcetera. Het analyseren en het programmeren worden uit elkaar gegooid. Vervolgens wordt het programmeren gestandaardiseerd en vereenvoudigd. Langs deze weg kon de produktiviteit daarvan fors worden opgevoerd, tezamen trouwens met vernieuwingen in de "hardware", vooral in het "operating system" van de machines, en met diverse softwarehulpmiddelen. Weliswaar nam de omvang van de automatisering nog sneller toe, maar zo konden de directies hun automatiseringsafdelingen en de kosten daarvan intomen.

De ontwikkeling van eenvoudiger computertalen is voor Greenbaum geen toevalligheid. Zij noemt dit "de hevel om de arbeidskracht te plooien en te disciplineren"; een doorbraak was voor het management, met de komst van de IBM 360 computer in 1965, COBOL. Dit neemt bij de programmeurs veel overzicht weg en vermindert de nodige vakkennis. Opvallend is wel, aldus deze Amerikaanse marxiste, dat zij "zich vervolgens verschuilen in hun mythe van 'specialistendom', die hen verhindert om zich te organiseren in vakbonden en om de veranderingen te doorgronden" (10). Haar verhaal gaat globaal ook voor Nederland op. Inmiddels onderscheidt de Nederlandse beroepsorganisatie van automatiseerders, het NGI, 26 verschillende functies in "het vak" (11). Daaronder zijn dan niet begrepen de - in ons land nu wellicht rond 600.000 - mensen voor wie het, met geautomatiseerde apparaten, invoeren, opvragen of manipuleren van informatie hun voornaamste taak in het werk is. Dus: op kantoor data-entrywerk of tekstverwerking, vrijwel uitsluitend door vrouwen gedaan, of in de industrie de bewaking via beeldschermen door "operators", in ons land (nog) voornamelijk mannen.

Deze laatste groep moet niet worden verward met de operateurs in de automatisering. Voor hen speelde zich iets dergelijks af als voor de programmeurs. Met de toepassing, vanaf 1970, van chips in computers werd hun reparatiekwalificatie vrijwel overbodig. Daarnaast restten hen vooral

monotone bewakingstaken. Zoals de kop boven een recente reportage uit het computercentrum van de Nederlandse Spoorwegen aangeeft: "Ervoor zorgen dat de toko goed loopt. Werk op zaal verandert van doe- in bewakingsfunctie" (12).

Andere onderzoekers beamen dat de overheersende managementstrategie in computercentra lange tijd niet anders is geweest dan elders in administratie en industriële produktie: arbeidsdeling en controle. Ze voegen daar echter aan toe dat juist in dit werk zulke hiërarchische structuren rond 1980 met zichzelf in tegenspraak kwamen. Zij smoorden initiatief en creativiteit, terwijl die meer dan ooit nodig waren. Sommige automatiseringsprojecten mislukten hierdoor zelfs (13). Het leek voor de directies onontkoombaar om de bakens te verzetten en hun automatiseringsmensen wat meer autonomie (speelruimte) toe te staan. Inderdaad zie je in deze tijd in Engeland en de V.S. dat het aantal teams, met een centrale rol voor breed gekwalificeerde automatiseerders, weer toeneemt (14). In ons land lijkt dit streven nog voornamelijk met de mond te worden beleden.

Veranderende omstandigheden

Wat zat hierachter? Op allerlei punten waren de verhoudingen waaronder de computercentra, maar ook de softwarehuizen en aanverwanten, moesten opereren, aan het veranderen. Ze zijn dat nog: wat we daarvan tot nog toe gezien hebben, is nog maar het topje van de ijsberg.

Om te beginnen was (en is) er de technische annex marktkant van het verhaal. De toepassingen van computers verschoven. In de administratie ging het van de massa-("batch")verwerking van gegevens naar meer specifieke toepassingen, naar informatiesystemen vooral. Die kregen hun "input" op allerlei niveaus en plekken, ook vanuit de directe produktie. Het scala loopt inmiddels van informatie- en besturingssystemen in de directe produktie naar managementinformatiesystemen voor hoofddirecties. Deze systemen zijn technisch **en** organisatorisch complex. Ze vereisen veel, gebundelde, kennis van de arbeids- en produktieorganisatie.

Hier raak ik aan een meer politiek aspect. Zulke systemen kennen veel beeldschermen op de werkvloer, waaraan meer en meer interactief (met "vraag-en-antwoord") gewerkt wordt. De laatste paar jaar gaat er, ook buiten deze systemen om, steeds meer "intelligentie naar de vloer", in de vorm van personal computers. De zogeheten eindgebruik(st)ers, de werkne(e)m(st)ers die hier dagelijks mee werken, worden mondiger. "Gebruikersparticipatie" in automatiseringsprojecten is dan niet langer een modewoord maar een minimumeis. Veel Nederlandse automatiseringsmanagers blijken zich daar zorgen over te maken. Als "probleem met stip" verschijnt bij hen de laatste tijd zonneklaar: de eindgebruik(st)er wil het zelf doen. In november 1985 noemde nog maar 19% van de geënquêteerde managers dit probleem, een half jaar later was dat al 31% (15).

De tendens valt te signaleren, dat werkne(e)m(st)ers hogere eisen stellen aan hoe de PC'tjes bij het werk zullen helpen. Daarmee stellen ze eisen aan de automatiseringsafdelingen, als ze die al niet gewoonweg passeren. Ze worden daarin, merkwaardig genoeg, gesterkt door de computerbladen en de aanbieders van deze apparaatjes. Die venten een optimistisch beeld uit van wat daar allemaal mee mogelijk is.

Ook de eisen die de vakbonden in West-Europa zijn gaan

stellen ten aanzien van invoering en gebruik van nieuwe technologie kunnen ervoor zorgen dat de eindgebruik(st)ers meer op hun strepen gaan staan. Dat blijkt bijvoorbeeld in Scandinavië en, wat minder duidelijk, ook in Engeland (16). Daar zijn bonden er soms in geslaagd werknemersinvloed op de planning en het ontwerp van systemen in technologieovereenkomsten vast te leggen (17). Maar ook in Scandinavië blijkt het niet simpel te bereiken dat automatiseerders meer rekening houden met de eindgebruik(st)ers. Een organisatiegraad van 90% bij de laatsten garandeert weinig. Olav Korsness, een Noorse onderzoeker die met de bonden samenwerkt, zei me: "Bij ons willen verreweg de meeste automatiseerders zich van de gewone man of vrouw afzijdig houden. Naar de directies toe stellen ze zich 'collegiaal' op."

Coalities met de werkne(e)m(st)ers van "de vloer" komen moeizaam van de grond. Vooral de ideologie van het specialistendom, waar Greenbaum van sprak, en de snelle-jongenscultuur waarmee veel softwarebureaus hun marktwaarde hoog houden, stel ik daarvoor verantwoordelijk. Zij, die zich graag als de Nieuwe Werknemers laten afficheren, gedragen zich vaak ouderwets uit-de-hoogte. Ook als zij zichzelf modern vinden is het de vraag of ze zich wel echt op de belangen van de werkne(e)m(st)ers (durven) richten. Die belangen worden zelden gediend door het devies: gewoon (doorgaan met) automatiseren. Op zijn minst zou samen met de betrokken werkne(e)m(st)ers bekeken moeten worden hoe nu eindelijk korte metten gemaakt kan worden met de klassieke, in hokjes opgedeelde en streng hiërarchische manier van organiseren en werken. Die overheerst in ons land toch immer. "Automatiseren is reorganiseren", inderdaad, dat betekent dit (18), zij het nu eens in het belang van de vrouw-of-man-achter-het-beeldscherm.

Signalen uit de Nederlandse automatiseringswereld overtuigen mij nu niet bepaald van de bereidheid daar om deze koers in te slaan, om bijvoorbeeld ook de onzekerheid die bij veel "gebruikende" managers bestaat omtrent automatisering in deze richting te benutten. Er zijn uitzonderingen, maar weinig. Vooral externe bureaus slaan geen best figuur. Vaak worden hun experts bij een bedrijf of instelling gedetacheerd. Deze duurbetaalde huurlingen trekken zich daar weinig aan van hun tijdelijke collega's - zelfs als die in de hogere regionen zitten. Ook een officieel doel als overdracht van kennis aan hen wordt vaak niet bereikt. In de praktijk regent het klachten (19). Bedacht moet worden dat deze detachering of "bodyshopping" juist in ons land nogal omvangrijk is geworden. In 1985 was er ongeveer 1 miljard gulden mee gemoeid, ofwel 40% van de totale omzet van de softwarehuizen (20). Detachering is overigens niet in de laatste plaats het gevolg van te krappe planningen en budgetten, vooral bij (semi)overheidsinstellingen (21).

Een voorbeeld dat de opstelling van veel bureaus typeert. E. Wintzen, directeur van het grote softwarebureau BSO, propageerde onlangs het uiterst prettige "familiegevoel in onze eigen toko" tegenover een vakbondsbestuurder. Zo ook de democratische, in kleine eenheden opgedeelde organisatie van BSO. Toen de FNV'er voorstelde, dat Wintzen c.s. "dat nu ook eens vertelden aan al die bedrijven waar jullie netwerken bouwen", reageerde de flitsende directeur als volgt: "Als wij gaan vertellen: 'Vriendelijk bedankt voor deze opdracht. Maar eigenlijk moet je je hele bedrijf reorganiseren', dan staan we binnen twee minuten weer op straat" (22). Dat is nog de vraag, gezien de onzekerheid van veel managers.

Maar zo kan je het probleem mooi van tafel vegen. Tenminste voor een tijdje. Want Wintzen moet toegeven dat het "doordenderen" van veel grote bedrijven op deze manier ze steeds kwetsbaarder maakt op de afzet-

markt: "Op den duur gaan ze het verliezen van de kleine concurrentjes, die wél flexibel opereren." Hier sluit hij ineens aan op ideeën van bijvoorbeeld De Sitter, over de bedrijfseconomische noodzaak om technologische en sociale vernieuwing te combineren (23).

Een ander scenario

Of het nu om dergelijke ideeën of om de, meestal scherper geformuleerde, eisen van de vakbeweging ten aanzien van invloed op automatisering gaat, het koersen erop heeft consequenties voor de perspectieven van automatiseerders - in hun beroep en op de arbeidsmarkt. Een systematisch meer sociale invulling van automatisering stelt eisen aan de organisatie van bedrijven en instellingen. En aan de "bemensing" met automatiseerders, en de opleiding, taakopvatting en instelling van henzelf. Dat wordt hier te lande nog weinig onderkend. Veel nadrukkelijker dan tot dusver moeten concrete bedrijfskennis en automatiseringskennis met elkaar worden verenigd, zo mogelijk in één persoon. Dat is, lijkt me, wat "automatiseringsproffen" bedoelen als ze het hebben over de behoefte aan "materiemensen met toepassingskennis." Deze behoefte zou wel eens veel langer door kunnen groeien dan die aan pure automatiseerders. De uitbreiding van personeel op dit front zou meer aan moeten sluiten bij bestaande kennis en ervaring in bedrijven en instellingen, en ook bij die van werkzoekenden. Mensen uit de directe produktie, maar ook uit de eerste generatie programmeurs, zouden de kans moeten krijgen zich te ontwikkelen tot schakels tussen de eindgebruik(st)ers en "de techniek." Dit is een fundamenteel ander scenario dan wat zich nu aftekent.

Nu dreigt de "eerste generatie" uit de markt gedrukt te worden. En dat terwijl zich hieronder nogal wat mensen met die belangrijke bedrijfskennis en -ervaring bevinden. Voor de ingewikkelder toepassingen wordt bijna automatisch een beroep gedaan op hoger opgeleiden - ook terwijl dat helemaal niet zo vanzelf spreekt. Nu is die categorie nog schaars, maar binnen vijf jaar zal de markt er wellicht mee overvoerd zijn. De klassieke "varkenscyclus" treedt weer op. Door te tamboereren op de zogenaamde riante perspectieven in de automatisering slaat het tekort aan specialisten des te sneller om in een overschot en dus in werkloosheid.

Ook zo bezien is de keuze voor een scenario, dat zich richt op "aanvulling van onderop", uitstekend te verdedigen. Dan ook hoeft de doorgroei van programmeurniveau naar hogere banen, vroeger min of meer vanzelfsprekend, niet tot stilstand te komen. Zo'n beleid zou bovenal vrouwen meer kansen kunnen geven, iets dat hier hard nodig is. Bij het doortrekken van de huidige lijnen in werving en opleiding kan het machokarakter van het automatiserings wereldje gemakkelijk intact gehouden worden. Vrouwen zijn nu zwaar onder vertegenwoordigd in de automatisering. In 1986 was hun aandeel hetzelfde als vijf jaar eerder: 8,6% (24). Een "automatiseerster" constateert "dat vrouwen blijven steken op het niveau van programmeur of systeemanalist of in uitvoerende functies", en ze voegt daaraan toe: "Met name mannen groeien door naar de nieuwere functies" (25). Dat zal nog erger worden, tenzij het progressieve scenario baanbreekt. Maar ook dan zijn druk van de vrouwen zelf en positieve aktieprogramma's onontbeerlijk.

Maarten van Klaveren

NOTEN:

(1) De Vakbondskrant, 11-10-1979.
(2) "Huidige beleid zet 'arbeidsmarkt' klem", De Waarheid, 6 en 8-2-1980.
(3) J.C. van Ours, Onderzoek naar knelpunten in de personeelsvoorziening, OSAO-Werkdocument W 24, Den Haag 1986.
(4) B.W.M. Hövels, Arbeidsorganisaties en het leerlingwezen, Ministerie van SZW, Den Haag 1985.
(5) NRC-Handelsblad, 16-3-1987.
(6) Vgl. Computable, 27-2-1987.
(7) Jan Jacobs, "Het Grote Geld", Intermediair, 7-3-1986.
(8) Menno Bosma, "The party is over", Intermediair, 6-3-1987.
(9) Zie voor de geschiedenis van de hele automatiseringsindustrie:IPSO, Welke taken krijgt de mens?, Amsterdam 1981, hoofdstuk 3.
(10) Joan Greenbaum, "Division of labour in the computer field" ("Arbeidsverdeling in de automatisering"), in Monthly Review, juli/augustus 1976.
(11) Nederlands Genootschap voor Informatica (NGI), Werkgroep Functie-Ordening, Functies in de informatica, Amsterdam 1986.
(12) Supplement Computable, 7-11-1986.
(13) Andrew L. Friedman en Dominic Cornford, Strategies for meeting user demands: An international perspective, Bristol 1985.
(14) A.L. Friedman en D. Cornford, in Computing, 2-2-1984; A.L. Friedman en J. Greenbaum, "Wanted: Renaissance people!", in ICON Working Papers no. 4, Bristol 1984.
(15) Computable, 16-5-1986.
(16) Friedman en Cornford, 1985, blz. 2-6.
(17) Jac Christis, Maarten van Klaveren en Frank Pot, "Technologie-overeenkomsten vergeleken. Onderhandelen over technologie en arbeidsorganisatie in Engeland, West-Duitsland, Zweden en Nederland", Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 1985, nr. 4.
(18) vgl. A.M. Koopman-Iwema (red.), Automatiseren is reorganiseren, Deventer 1986.
(19) Marcel Metze, "Softwarehuizen: meer dan mankracht alleen?", Intermediair, 6-3-1987.
(20) Computable, 24-1-1986.
(21) zie bijvoorbeeld Metze, 1987.
(22) Bondskrant (Dienstenbond FNV), 7-3-1987.
(23) Zie voor een korte bespreking: M. van Klaveren, "De economie in de jaren '80 - de invloed van automatisering", in Politiek en Cultuur, jan. 1985, blz. 23/24.
(24) Computable, 20-6-1986.
(25) Roos Leenen, geciteerd in Tijdschrift Vrouwen en Informatica, jrg. 1, nr. 1 (febr. 1987), blz. 19.

De vernieuwde Sovjetleiding onder leiding van Gorbatsjov verbaast en verwart de wereld met een spervuur van voorstellen, gericht op ontspanning op een aantal buitenlandspolitieke terreinen. Een akkoord met Pakistan over de terugtrekking van Sovjettroepen uit Afghanistan wordt nog slechts geblokkeerd door Amerikaanse druk op Pakistan. De Sovjet-Unie heeft 10.000 man van haar contingent van 75.000 man troepen uit Mongolië teruggetrokken en Vietnam onder druk gezet haar troepen uit Cambodja terug te trekken: enkele gebaren in de richting van China, waardoor de betrekkingen met dat land verbeterd konden worden.
Het meeste opzien baarden de vergaande ontwapeningsvoorstellen van Gorbatsjov aan de Verenigde Staten, voorstellen die vrijwel overeenkomen met de "nuloptie" van Reagan uit 1981.
Door deze voorstellen, de liberalisering in de Sovjet-Unie en zijn wijze van optreden geniet Gorbatsjov in een aantal westerse landen momenteel ongeveer evenveel vertrouwen als zijn tegenstrever Reagan. In Nederland zelfs meer dan Reagan. Ongetwijfeld wekt dit verontrusting binnen de heersende klasse in het Westen.
De Sovjet-Unie is onmiskenbaar bezig met een opzienbarend diplomatiek offensief. Hierdoor wordt echter minder zichtbaar dat de Sovjet-Unie in economisch en militair opzicht nog steeds sterk in het defensief is. De vergaande ontwapeningsvoorstellen moeten mede in dit licht bezien worden.

De dilemma's van de Sovjet-Unie in internationaal perspectief

Sovjet-Unie militair in defensief

Tot het begin van de jaren zeventig verschoven de krachtsverhoudingen in de wereld en in het bijzonder die tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, in het voordeel van de laatste. Rond 1970 werd een nucleair-strategische pariteit tussen de twee supermachten bereikt (wat geen gelijke militaire macht betekent) en de Verenigde Staten bleken bereid de Sovjet-Unie als een in politiek opzicht gelijkwaardige mogenheid te behandelen. De tekening van het SALT-1-verdrag (1972) kan gezien worden als een hoogtepunt in de verhouding met de Verenigde Staten, hetzelfde geldt voor de akkoorden van Helsinki (1975) met betrekking tot de verhoudingen in Europa. Al vanaf 1973 echter proberen de Verenigde Staten in tal van gebieden de Sovjet-Unie een gelijkwaardige politieke rol te ontzeggen. Het duidelijkst bleek dat in het Midden-Oosten, waar het expliciete doel van Kissinger was de Sovjet-Unie uit de regio te manoeuvreren.

De Verenigde Staten maakten zich steeds meer zorgen over het uitwaaieren van bewegingen die antikapitalistisch georiënteerd waren, of die op zijn minst de expansiemogelijkheden van het kapitaal beperkten, in het bijzonder van Amerikaans kapitaal. We noemen de overwinning van Vietnam, de bevrijding van de Portugese koloniën en de revoluties in Ethiopië en Nicaragua. In 1979 verloren de Verenigde Staten met de sjah van Iran een belangrijke bondgenoot en werden bovendien voor het oog van de wereld vernederd. 1979 leek een breukpunt in de Amerikaanse politiek. Tekenend is dat in dat jaar ook het NAVO-dubbelbesluit viel dat de politiek-militaire situatie in Europa zou destabiliseren. Vervolgens werd de Sovjet-invasie in Afghanistan (december 1979) gretig aangewend om een grootscheepse campagne tegen de Sovjet-Unie te lanceren.

Reagan personifieerde het neoliberale offensief dat in de Verenigde Staten begon en zich ook in de andere ontwikkelde kapitalistische landen zou manifesteren (1). Het betekende een opdringen van het monetarisme, de krachten van de "vrije markt", en afbraak van sociale voorzieningen. Op buitenlandspolitiek terrein betekende dit een agressievere houding van de Verenigde Staten tegenover alles wat zich tegen dit land zou kunnen keren. Trilateralisme werd vervangen door unilateralisme. De militaire komponent in de buitenlandse politiek werd belangrijker (de invasie in Grenada, de interventie in Libanon, de aanval op Libië, de geheime oorlog tegen Nicaragua...). De bewapening en de Amerikaanse militaire aanwezigheid in de strategisch belangrijke regio's, met name de Indische Oceaan, het Midden-Oosten en het noordelijk deel van de Stille Oceaan, werden sterk opgevoerd. Aanvankelijk dacht Brezjnev dat de relaties met de VS na de invasie in Afghanistan weer snel zouden normaliseren. De Sovjet-Unie had de veranderingen in de westerse wereld duidelijk verkeerd ingeschat en verzuimde haar buitenlandse politiek in te stellen op de nieuw ontstane situatie.

De Sovjet-Unie had haar militair apparaat in de loop van de jaren zeventig ook sterk uitgebouwd en het nieuwe zelfvertrouwen van de Sovjet-Unie kwam tot uitdrukking in het verschijnen van de Sovjet-marine in alle wereldzeeën, mede dank zij een aantal steunpunten. (2) De Sovjet-Unie reageerde op de westerse bewapeningsinitiatieven door te pogen deze te volgen. Illustratief was de plaatsing van de SS-23-raketten in Tsjechoslowakije en de DDR, in reactie op de plaatsing van de Pershing-2 en kruisraketten. Onder Gorbatsjov is een

nieuwe benadering ontstaan, gekenmerkt door vergaande concessies van Sovjetzijde, teneinde wapenbeheersingsakkoorden mogelijk te maken.

Reagan versnelde de bewapeningswedloop mede met het doel de Sovjet-Unie "dood te bewapenen". Gorbatsjov weigert hierin mee te gaan, alhoewel Boris Jeltsin, de nieuwe partijchef van Moskou, er in mei 1986 nog op wees dat het verder aanzwengelen van de wapenwedloop een zware slag zal betekenen voor de realisering van het hervormingsprogramma. De Sovjet-Unie blijft bevreesd voor een hernieuwde nucleaire superioriteit van de Verenigde Staten en voor de mogelijkheid dat de Verenigde Staten de Sovjet-Unie nucleair zullen kunnen gijzelen, door een mogelijkheid van een eerste slag zonder dat de Sovjet-Unie doeltreffend terug kan slaan. Volgens de militaire experts blijft dit denkbaar en het SDI-programma moet ook in dit licht worden bezien.

Ook in de huidige situatie van strategische pariteit laten de Verenigde Staten duidelijk merken dat zij militair de sterkere zijn. Seweryn Bialer constateerde onlangs in Foreign Affairs dat "zowel de oude als de nieuwe (Sovjet)leiders inzagen dat de strategische pariteit de Sovjet-aanspraak op globale gelijkwaardigheid met de VS in politiek en militair opzicht niet kon ondersteunen." (3).

Onder Reagan zijn de militaire provocaties, die vijftien jaar minimaal waren geweest, snel in aantal toegenomen. We noemen onder andere het bewust schenden door Amerikaanse marineschepen van de territoriale wateren van de Sovjet-Unie (Zwarte Zee, 13 maart 1986), waarbij de Verenigde Staten nota bene aanspraak maakten op het recht van vreedzame doorvaart. We noemen de regelmatige schendingen van zowel Amerikaanse als Zuidkoreaanse vliegtuigen van het Sovjetluchtruim, voorts de marineoefeningen in de directe nabijheid van de Sovjetkusten. Er komen steeds meer aanwijzingen dat de Amerikanen de hand hadden in het schenden van het luchtruim van de in 1983 door de Sovjet-Unie neergeschoten Zuidkoreaanse KAL 007 (4). De huidige Sovjetleiding antwoordt met vergaande concessies tegenover de Verenigde Staten. Uniek in de Sovjetgeschiedenis zijn de recente voorstellen tot vergaande verifiëring van ontwapeningsovereenkomsten ter plekke. Tijdens de conferentie van Stockholm is dit zelfs in een overeenkomst vastgelegd. Sinds kort geeft de Sovjet-Unie toe ook chemische wapens te hebben en tegelijkertijd biedt men aan tot een overeenkomst in deze te komen. Aan de ene kant zien we dus een geweldige militaire opbouw aan Amerikaanse zijde, met als speerpunt het SDI-programma, aan de andere kant een in het defensief zijnde Sovjet-Unie, die zeer ver wil gaan om een verdere ronde in de wapenwedloop en/of een hernieuwde alomvattende Amerikaanse militaire superioriteit te voorkomen. Een akkoord dat de Pershing-2-raketten, die binnen 6 minuten commandocentrales in de Sovjet-Unie kunnen treffen, uit West-Europa zal doen verdwijnen, is een stap in de goede richting. Maar de vraag is of het Amerikaanse offensief hiermee tot staan zal worden gebracht.

Sovjet-Unie economisch in problemen

Onder Brezjnev bereikte de Sovjet-Unie een nucleair-strategische pariteit met de VS, maar tegelijkertijd werd de economie van de Sovjet-Unie zodanig verwaarloosd dat de materiële basis onder de globale aspiraties van de Sovjet-Unie langzaam wegsleet.

Het tempo van de groei van het nationaal inkomen van de Sovjet-Unie daalde de laatste twintig jaar, van 41% gedurende het achtste vijfja-

renplan tot 28% in het negende vijfjarenplan, 21% in het tiende en 17% in het elfde (1980-1985). We moeten hierbij beseffen dat de gemiddelde arbeidsproduktiviteit in de Sovjet-Unie momenteel slechts 40% bedraagt van de Amerikaanse (5). De produktiviteit in de landbouw is bedroevend. In de Sovjet-Unie voedt een werknemer in de landbouw 8 tot 9 mensen, de gemiddelde Amerikaanse boer voedt daarentegen 67 mensen (6). De gezaghebbende Sovjeteconoom Aganbegjan karakteriseerde de Sovjet-Unie onlangs als een achtergebleven industriële maatschappij (7).

Ook als handelsnatie is het niet best met de Sovjet-Unie gesteld. De Sovjet-Unie heeft geweldig geprofiteerd van de olieprijsstijgingen - de helft van haar export bestaat uit olie en gas (1984) -, maar dat kon niet verhinderen dat in de omvang van de buitenlandse handel van de Sovjet-Unie ongeveer dezelfde daling plaatsvond als in die van Nederland (waarbij aangetekend dat Nederland gezien haar omvang een belangrijke handelsnatie is) (8). Belangrijker is dat de Sovjetaandelen op de industriële markten van de OESO-staten de afgelopen 20 jaar alleen maar gedaald zijn en dat is zeker niet op de eerste plaats te wijten aan de protectionistische maatregelen van de ontwikkelde kapitalistische staten. De Sovjet-Unie had niet alleen het Westen economisch weinig te bieden, hetzelfde gold voor haar vrienden in de Derde Wereld. Dit betrof natuurlijk niet landen als Vietnam, Cuba, Ethiopië en Nicaragua, die veel economische hulp vanuit de Sovjet-Unie ontvingen. De Sovjet-Unie maakte echter tevens duidelijk dat men zich geen tweede Cuba kan permitteren. Mozambique en Laos merkten dat bijvoorbeeld, toen zij lid van de RWEH (ook wel COMECON genoemd) wilden worden. De Sovjet-Unie en haar bondgenoten in de RWEH kunnen zich geen uitbreiding van deze gemeenschap van socialistische staten veroorloven (9). Men moet daarbij bedenken dat de RWEH de Sovjet-Unie jaarlijks miljarden guldens kost. Westerse schattingen wijzen uit dat de kosten van de zes Oosteuropese RWEH-lidstaten voor de Sovjet-Unie van 1975 tot 1981 opliepen van 5,8 miljard dollar tot 18,6 miljard dollar per jaar. Het laatste bedrag is gelijk aan ongeveer 1% van het nationaal produkt (10).

Het belangrijkste exportprodukt van de Sovjet-Unie in de Derde Wereld zijn wapens en dat kwam de anti-imperialistische bewegingen goed van pas. Echter noch deze wapenleveranties, noch de militaire macht die de Sovjet-Unie in de loop van de jaren op alle wereldzeeën kon manifesteren waren voldoende om blijvende invloed in een reeks van Derde-Wereldlanden te verwerven. De recente geschiedenis heeft laten zien hoe gemakkelijk Derde-Wereldlanden die niet in de invloedssfeer van de Sovjet-Unie liggen, zich van de Sovjetinvloed konden ontdoen: Egypte, dat in 1973 de banden met de Sovjet-Unie verbrak en de Sovjet-Unie met een vordering van 3 miljard dollar liet zitten, vormt het spectaculairste voorbeeld.

In de jaren tachtig zag de Sovjet-Unie zich geconfronteerd met een kwalitatief nieuwe verhouding tot de kapitalistische wereldmarkt. In de loop van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig was de afhankelijkheid van importen uit het Westen snel gegroeid. Vooral de Sovjet-Unie stelde zich in economisch opzicht open naar het Westen. Dit werd mogelijk gemaakt door de explosief stijgende olieprijzen; 78% van de Sovjetverdiensten aan harde valuta wordt verdiend met verkopen van olie en aardgas (1985). Met de recente daling van de olieprijs was de Sovjet-Unie gedwongen haar importen uit het Westen aanzienlijk te verminderen en nu wordt duidelijk wat tot voor kort min of meer verborgen bleef: de importen uit het Westen zijn geen restpost meer in de economische planning, maar een onmisbare aanvulling op wat de andere lidstaten van de RWEH leveren. Op de eerste plaats moeten we denken aan de snel toe-

genomen voedsel importen. Treml berekende dat de westerse importen aan voedsel, pesticiden, kunstmest e.d. bijdragen aan 21,2 tot 27,2% van het calorieverbruik van de gemiddelde Sovjetburger (11). De import van hoogwaardige technologie uit het Westen is minder belangrijk dan hier veelal wordt voorgesteld. De Sovjet-Unie importeert, vergeleken met ontwikkelde kapitalistische landen, zelfs weinig hoogwaardige technologie en kan deze technologie bovendien moeilijk absorberen (12).

De Sovjet-Unie en de derde industriële revolutie

Nog zorgwekkender dan de afnemende importen uit het Westen is het inzicht dat de economische achterstand van de Sovjeteconomie en andere planeconomieën ten opzichte van de ontwikkelde kapitalistische landen sprongsgewijs dreigt te vergroten, als gevolg van de diepgaande herstructurering van de economische verhoudingen in de kapitalistische wereld. De vraag is of en hoe de Sovjet-Unie de derde industriële revolutie mee zal maken. Voor de Sovjet-Unie doemt zelfs de vraag op of zij haar status van supermacht kan behouden. Dit had Gorbatsjov waarschijnlijk voor ogen toen hij zei: "Wat heden ten dage aan de orde is, is het vermogen van de Sovjet-Unie het nieuwe millennium binnen te gaan op een manier die een grote en welvarende mogenheid waardig is. Zonder het harde werken en de volledige toewijding van iedereen is het zelfs niet mogelijk te behouden wat we nu bereikt hebben." (13)

Bij het moderniseren van de economie stuiten de ontwikkelde planeconomieën nu op geheel nieuwe obstakels die grotendeels gelegen zijn in het functioneren van het economisch systeem. In traditionele planeconomieën is de produktie georganiseerd in zeer grote produktie-eenheden, per produktiecategorie, met sterk gecentraliseerde besluitvormingsprocedures waarbij interacties tussen verschillende sectoren minimaal zijn. Toen in een vroegere ontwikkelingsfase de groei vooral gedragen werd door industrietakken die bulkgoederen produceerden (staal, cement, chemicaliën e.d.), was dit een secundair probleem. De opkomende, minder materiaalintensieve en meer waarde toevoegende industrieën (elektronische industrie, instrumentenbouw, fijne chemicaliën e.d.), gekarakteriseerd door complexe intra- en interindustriële verbindingen, zijn voor hun functioneren veel meer afhankelijk van factoren die in traditionele planeconomieën niet of nauwelijks aanwezig zijn.

De schaalvoordelen van grote ondernemingen worden geringer naarmate de produktie verschuift van massaproduktie van eenvoudige produkten, waar mensen veelal nog als een verlengstuk van machines ingezet kunnen worden, naar een type produktie waarbij flexibiliteit in de arbeidsorganisatie en initiatief van werknemers van groot belang zijn. In traditionele planeconomieën bestaat ook de neiging van produktie-eenheden (ondernemingen, maar ook nationale economieën) zoveel mogelijk in eigen huis te produceren om zo weinig mogelijk afhankelijk te zijn van de steeds terugkerende tekorten en stagnaties in de aanvoer. Deze tekorten hangen samen met het feit dat bedrijven nauwelijks negatieve gevolgen ondervinden van slecht produceren en het niet of slecht nakomen van leverantieverplichtingen. Verlies wordt veelal uit het staatsbudget gedekt. Prikkels om zich om de wensen van de klant te bekommeren zijn er niet, evenmin als stimulansen om zuinig met materiaalgebruik om te gaan. De Sovjeteconoom Aganbegjan beweert dat met een hogere inzet van goederen de Sovjet-Unie slechts 67% van het nationaal inkomen van de Verenigde Staten produceert (14).

Voorts is de dienstverlenende bedrijvigheid in planeco-

nomieën een traditioneel onderontwikkelde sector. En juist bij de moderne industrieën is de aanwezigheid van een goed functionerende ondersteunende dienstensector van wezenlijk belang.

De arbeidsproduktiviteit wordt in het Westen aanzienlijk verhoogd door de revolutionering van de communicatietechnologie. Uitbreiding van nieuwe communicatietechnieken in de Sovjet-Unie wordt o.a. door politieke factoren belemmerd. In Moskou is het uiterst moeilijk een telefoonboek te vinden en voor het grote publiek zijn kopieerapparaten niet toegankelijk. Andere reproduktietechnieken, zoals stencillen, zijn weinig verbreid en op kantoren is het schaarse carbonpapier veelal het belangrijkste reproduktiemiddel.

Ook vanuit dit perspectief is een democratisering van de Sovjetsamenleving een eerste vereiste. Alleen dan kan het geweldige economische potentieel dat in de Sovjet-Unie aanwezig is tot ontwikkeling worden gebracht. Daarbij kan worden gedacht aan de 8 tot 10 miljoen mensen met een hogere opleiding die nu handarbeid verrichten (vaak omdat dit meer verdient, maar ook omdat veel mensen hun kennis en vaardigheden niet toe kúnnen passen (15). We wijzen ook op het feit dat van de 129 miljoen werknemers in de Sovjet-Unie, 30% van degenen die in de industrie werken en 70% van degenen die in de landbouw werken, eenvoudig handwerk verrichten' (16).

Al vanaf het eind van de jaren zeventig stelden vooraanstaande Sovjeteconomen zich de vraag in hoeverre de produktieverhoudingen in de Sovjet-Unie op wezenlijke punten verandering behoefden opdat de Sovjeteconomie de aansluiting met de wetenschappelijk-technische vooruitgang in de wereld niet zou verliezen. De kwalitatief nieuwe situatie van de Sovjet-Unie en andere lidstaten van de RWEH met betrekking tot de wereldmarkt is nu gelegen in een vrij plotseling aan het licht tredende groeiende gevoeligheid voor importen uit het Westen in een situatie van afnemende Oost-Westhandel, en een dreigende sprongsgewijze vergroting van de economische voorsprong van de ontwikkelde kapitalistische landen. Dat zou politiek-militair grote gevolgen kunnen hebben. Het is in het licht van deze problematiek dat de versnelde opening naar de wereldmarkt van de Sovjet-Unie en andere planeconomieën gezien kan worden. Voor wat betreft de Sovjet-Unie noemen we de mogelijkheid van "joint ventures" (gezamenlijke ondernemingen) met westerse ondernemingen (waarbij ook de mogelijkheid bezien wordt van westerse managementsmethoden), de hervorming van de organisatie van de buitenlandse handel, de aanvrage van het lidmaatschap van de GATT en de opening naar de EEG. In dit verband moet er wel op gewezen worden dat Gorbatsjov de nadruk legt op de nationale basis van de modernisatie van de Sovjeteconomie. Desalniettemin is de buitenlandse handel steeds meer een groeifactor geworden en een afname van de omvang van de buitenlandse handel zal een rem betekenen op de economische groeimogelijkheden.

De strategie van Gorbatsjov

Bovengenoemde problemen worden in de Sovjet-Unie verscherpt door de onder Brezjnev toegenomen corruptie, het machtsmisbruik, het toegenomen nepotisme binnen de nomenclatura (de heersende elite van de Sovjet-Unie), een justitieel en politioneel apparaat dat wetten overtrad waardoor onschuldigen vaak het slachtoffer werden, etcetera. Het zijn allemaal problemen die in de sfeer van openheid uitvoerig in de Sovjetpers zijn beschreven. Gorbatsjov zei januari j.l. nog dat "een minachting van de wetten, omkoperij en de aanmoediging van kuiperij een verderfelijke invloed hadden op het morele klimaat in

de Sovjetsamenleving." Onder Breznjev ontstonden verziekte maatschappelijke verhoudingen (die letterlijk de volksgezondheid bedreigden: toegenomen alcoholisme, verhoogde sterftecijfers) waarin de autoriteit van de partij ernstig werd aangetast en wat een bedreiging inhield van een politieke destabilisatie (17).

Het toegenomen besef van een zich ontwikkelende maatschappelijke crisis en een algemeen onbehagen onder alle lagen van de bevolking (behalve het grootste deel van de bureaucratie) hebben een uitbreiding van de machtsbasis van Gorbatsjov c.s. mogelijk gemaakt. De nieuwe Sovjetleiding onder Gorbatsjov begon, zoals ook onder Andropov gebeurde, met een disciplineringscampagne, waarbij ook de ergste uitwassen van machtsmisbruik binnen de partij werden aangepakt. Deze disciplineringscampagne en het herstellen van het gezag van de partij moesten de basis leggen voor hervormingen. Het eerst werden die doorgevoerd op cultureel gebied, waarmee Gorbatsjov c.s. zich konden verzekeren van de steun van met name de culturele intelligentsia, die grote morele invloed heeft in het maatschappelijk leven. Het is eerst op cultureel gebied dat een democratisering doorbreekt en schijnverkiezingen afgeschaft worden.

Een verdere democratisering, vooral in het economisch leven, lijkt noodzakelijk teneinde economische hervormingen mogelijk te maken en een eind te maken aan "de rigide ministeriële betutteling en centralisatie van winsten die niet alleen initiatieven smoorden, maar eveneens de vergroting van de efficiency tegenhielden." (18).

Tegelijkertijd zal de partijleiding de teugels strak in handen willen houden. Dit lijkt tegenstrijdig met democratisering, maar het is het niet: democratisering van het maatschappelijk leven kán samengaan met een krachtdadige leiding van partij en staat, mits die leiding de ontwikkeling van het geweldige creatieve potentieel wat nu in de Sovjetsamenleving besloten ligt, niet aan banden legt. Er blijft daarbij een spanning tussen democratisering en het bij elkaar houden van een veelvolkerenstaat, waar zoveel nationale spanningen zijn opgehoopt. De uitbarstingen in Kazachstan zijn wat dat betreft een teken aan de wand.

Ommekeer in het denken

Een ander probleem is dat van de ideologie. Teneinde noodzakelijke hervormingen door te voeren zullen vele oude leerstellingen verlaten moeten worden. Een vernieuwing waar ongetwijfeld ook vele westerse marxisten moeite mee zullen hebben. Overigens zullen in een liberaler geestelijk klimaat ook tal van niet-marxistische opvattingen meer kansen krijgen.

Een voorbeeld: In de vormgeving van het reëel bestaande socialisme heeft steeds een rol gespeeld hoe het kapitalisme gedefinieerd moest worden en wat het socialisme bijgevolg niet moest zijn. Zo heeft het idee dat (uitgebreide) warenproduktie en waar-geldbetrekkingen vreemd zijn aan het socialisme, er mede toe geleid dat er in het verleden in verschillende socialistische landen experimenten waren om de geldeconomie uit te bannen. Nog steeds geeft het bestaan van warenproduktie planeconomieën aanleiding tot discussies onder marxisten.

Onder marxisten, zowel in Oost als in West, is de opvatting gemeengoed dat het wezenskenmerk van de kapitalistische produktiewijze de produktie voor de markt is, met het doel winst te maken, en dat het karakteristieke van de socialistische produktiewijze daarom het plan is en de planmatigheid van de maatschappelijke ontwikkeling. De reducering van het onderscheid tussen

maatschappelijke systemen in Oost en West tot de tegenstelling plan/ markt heeft ook bij niet-marxisten algemeen ingang gevonden en vindt mede haar uitdrukking in het onderscheid tussen plan- en markteconomiën.

In de socialistische staten heeft men, vanuit bovengenoemde notie van de onverenigbaarheid van plan en markt, pogingen ondernomen alle marktelementen in het economische leven te elimineren, alhoewel dit streven ook verband hield met de wens het gehele maatschappelijk leven onder controle te krijgen. Nog steeds staan vele marxisten en communisten op het standpunt dat marktrelaties niet te verenigen zijn met een socialistische economie.

Ook in de Sovjet-Unie wordt nu afstand genomen van dit gedachtengoed. De econoom G. Pisarevski schreef onlangs dat het streven naar winst het wezen vormt van het toekomstige economische mechanisme. "Betekent dit dat de Sovjet-Unie marktgeoriënteerd gaat worden? Jazeker?" (..) "Maar wat verstaat de Sovjet-Unie onder markt? Een markt omvat gewone waar-geldbetrekkingen welks betekenis ten onrechte door dogmatici en bureaucraten gekleineerd is. Het voluntaristische geweld dat de objectieve economische wetten is aangedaan heeft ons veel gekost, in het bijzonder gedurende de laatste 20 tot 25 jaar." (19). Het artikel waaruit bovengenoemde citaten zijn gehaald, wordt door de Sovjetpersbureaus in het Westen verspreid. Maar een jaar geleden was het nog taboe om op een instemmende manier het verschijnsel "markt" te beschrijven.

Het citaat probeert enerzijds duidelijk te maken hoezeer de oude leer tot in haar grondslagen opnieuw bezien wordt en anderzijds te duiden welke nieuwe theoretische problemen opgeworpen worden. Ook voor westerse marxisten zal een en ander aanleiding geven oude standpunten opnieuw te doordenken. Betekent meer marktelementen in het kader van een planeconomie het begin van een terugkeer naar het kapitalisme? Of kan meer ruimte voor zelfregulerende mechanismen in de economie de planning van de hoofdlijnen van de maatschappelijke ontwikkeling verbeteren en de ontwikkeling van de produktiekrachten bespoedigen? En voor wat betreft de kapitalistische produktiewijze: wordt deze niet gekarakteriseerd door een samengaan van vrije loonarbeid en vrij kapitaal? Zo bezien is er geen sprake van een herinvoering van het kapitalisme in de Sovjet-Unie.

Beweging en tegenbeweging

Conservatieven in de Sovjet-Unie zullen ongetwijfeld Marx-citaten weten te vinden als argument om hervormingen te blokkeren, maar of zij daarmee een marxistische positie innemen valt te betwijfelen. Gorbatsjov pleit voor een betere afstemming van het loon op de geleverde prestatie. Conservatieven zullen wijzen op het ontstaan van nieuwe inkomensverschillen. Het zullen vaak dezelfden zijn die vroeger zwegen over de talrijke privileges van de "kleine tsaren." (20). Er hangt ook een hervorming van het prijssysteem in de lucht. Want momenteel verdwijnt 12 % van het nationale budget naar subsidies voor vlees, zuivel en bakkerijprodukten. Het brood is zo goedkoop dat het vaak aan het vee gevoerd wordt. Kinderkleding wordt zozeer gesubsidieerd dat het goedkoper is kinderkleding als poetsdoek te gebruiken dan ongesubsidieerde poetsdoeken te kopen.

Hervormingen zullen niet meteen leiden tot hogere groeicijfers. Nu moeten deze cijfers ook met de nodige scepsis bezien worden. Nemen we het voorbeeld van een schoenfabriek in Wolgograd die tot voor kort grote hoeveelheden onverkoopbare schoenen produceerde. Deze onverkoopbare

schoenen verschenen wel in de groeistatistieken. Nu er kwaliteitscontrole is ingesteld werd 70 %van de produktie van de fabriek afgekeurd. Bij de keuze voor meer produktie van mindere kwaliteit en minder produktie van hogere kwaliteit kiest de huidige Sovjetleiding eenduidig voor het laatste. Herstructurering zal soms ook tot direct produktieverlies leiden en een aantal bevolkingsgroepen zal af moeten zien van bepaalde privileges, zonder daar meteen wat voor terug te krijgen. Men doelt daarbij niet alleen op de bureaucratie, ook op de afgenomen mogelijkheden om zich onder werktijd met privé-activiteiten, zoals winkelen, bezig te houden. Bonussen zullen minder makkelijk verdiend worden. Gorbatsjov wees er onlangs nog op dat de komende twee tot drie jaar de moeilijkste zullen zijn en dat de herstructurering vermoedelijk pas een feit zal zijn aan het begin van het volgend vijfjarenplan. De vooraanstaande Sovjeteconoom Popov wees erop dat "Sovjetmanagers en arbeiders de economische hervormingen frustreren vanwege te weinig prikkels, angst om verantwoordelijkheid ter plekke en onwil om radicale veranderingen in te voeren." Hij schreef ook dat er nog geen structurele hervormingen hebben plaatsgevonden en de toegenomen groei vooral te danken is aan personele wijzigingen (21). De dissidente Sovjethistoricus Roy Medvedev wijst erop "dat de herstructurering tot nu toe alleen de hogere echelons van de partij geraakt heeft en slechts weinig invloed had op het werk van de middenniveau's" (22). Het lijkt onwaarschijnlijk dat er binnen vijf jaar vergaande economische hervormingen kunnen worden doorgevoerd. Er is nog geen consensus gegroeid over een concept voor alomvattende hervormingen. In Hongarije heeft het bijvoorbeeld jaren geduurd voordat een door een denktank van vooraanstaande economen ontworpen concept voor economische hervormingen in brede kring was geaccepteerd. Het zal in de Sovjet-Unie vermoedelijk blijven bij deelhervormingen die evengoed het functioneren van de economie kunnen verbeteren. Het grote gevaar daarbij is dat het gedrag van ondernemingen, wanneer maar één aspect van de economische omgeving verandert, niet of zeer weinig zal veranderen. Dat is zowel in de Sovjet-Unie als in andere planeconomieën bij eerdere hervormingen gebleken. Snellere vooruitgang lijkt mogelijk in de landbouw en de private sector, zoals ook in China en Hongarije bleek. Op buitenlands politiek terrein zullen de invloedsmogelijkheden van de Sovjet-Unie eerder af- dan toenemen. Maar de huidige Sovjetleiding zal de beperktere ruimte beter kunnen benutten dan eerdere regeringen. Volgens Kissinger hebben de huidige Sovjetleiders "de intellectuele bagage voor een veel dynamischer buitenlandse politiek dan hun voorgangers en deze kwaliteiten maken hen tot veel geweldiger tegenstanders." (23).

Hans van Zon

Noten:

1) Zie Pijl, K. van der, "The making of an Atlantic ruling class", VERSO, 1984

2) De VS hebben de bewapeningsinspanningen van de SU in de jaren zeventig systematisch overschat en de groei van de Sovjetbewapeningsuitgaven was in die periode niet 4% maar 2%, waarmee de NAVO in die periode meer bewapende dan het Warschaupact (Theo Sommer, hoofdredacteur van Die Zeit in O'Neill (ed.) "The Conduct of East-West Relations in 1980", 1985)

3) Bialer, S. en Afferica, J. "The Genesis of Gorbachevs World", in Foreign Affairs, "America and World - 1985", p.633

4) Wiebes, C., "Raadsels rond KAL 007", in Intermediair, 14 maart 1986

5) Aganbegjan, EKO, nr. 8, 1985, p. 18

6) Hanson, Ph., "Soviet Foreign Trade in the 1980s", in Berichte des Bundesinstitut fur ostwissenschaftliche und internationale Studien, nr. 41, 1986, p. 49

7) Aganbegjan, in EKO, nr. 8, 1985, p. 18

8) "Soviet Foreign Trade: today and tomorrow", Moskou, 1985, p. 1985: de aandelen van Nederland en de Sovjet-Unie in de wereldexporten waren respektievelijk in 1980 74,0 miljard dollar (3,7%) en 76,4 miljard dollar (3,8%)
9) Lavigne, M., "Economie Internationale des Pays Socialistes", 1985, p. 47 en Zaslavksy, V. in Telos, nr. 65, 1985, p. 14
10) Adomeit, H., in O'Neill, R. (ed.) "The Conduct of East-West Relations in the 80s", 1985. Berekend op basis van verschillen tussen wereldmarktprijzen en intra-RWEH-prijzen.
11) Treml, V., geciteerd in Hanson (noot 6), p.15
12) Brada, J. in Parrott, B. "Trade, Technology and Soviet-American Relations", 1985
13) Geciteerd in Bialer en Afferica (noot 3)
14) Aganbegjan, in EKO, nr 8, 1985
15) Gloeckner, E., "Das Sowjetsystem und der wissenschaftlichtechnische Fortschritt", in Ost Europa, 8/9, 1986
16) Zaslavskaja, T., "Tsjelovestjeskii faktor razvitije ekonomiki i sotsjialnija spravedlivost", in Kommunist, 13/1986, p. 68
17) De politieke stabiliteit van de SU moet ook niet onderschat worden. Wilhelm Christian, woordvoerder van de Deutsche Bank, constateerde in dit verband het volgende: "Het gaat de Sovjetburgers, naar hun eigen verleden gemeten, materieel beter als ooit tevoren. Allen hebben werk, allen hebben een dak boven hun hoofd, kunnen zich kleden, reizen en hun kinderen onderwijs laten volgen. En dat bij een bevolking van 280 miljoen mensen. Het is hier niet zo als in menig ontwikkelingsland of elders, waar de mensen honger lijden, waar de nood op straat te zien is." (Der Spiegel, 9/1987, p. 143
18) Korenev, V., in Press Release Ambassade USSR, Den Haag, 30-9-86
19) Pisarevski, News From the USSR, press release van de ambassade van de USSR, Den Haag, 13 januari 1987
20) Zie kritiek in Pravda op gepriviliegieerde toegang van elite tot schaarse goederen en speciale diensten, 13-2-1986
21) Pravda, 21 januari 1987
22) Financial Times, 30 januari 1987.
23) Newsweek, 2 maart 1987.

Bijna twee jaar na de conferentie 'La Grande Barricade, kunstbeleid in crisistijd' (1) organiseerde de cultuurgroep van de CPN op zaterdag 21 februari 1987 de discussiedag 'Cultuur en Provincie'. De aanleiding voor de dag was de nadering van de Statenverkiezingen. Centraal stond de vraag hoe een progressief cultuurbeleid op provinciaal niveau er uit zou moeten zien. De opkomst was niet zo groot als de organisatoren hadden gehoopt, zo'n dertig mensen, maar de inleidingen en de discussies waren beslist een verslag waard. Bij deze.

Provinciale maar geen provinciaalse cultuurpolitiek

Het ochtenddeel van de dag was bestemd voor twee bijdragen vanuit 'de politiek'. Marius Ernsting, CPN-lijsttrekker voor de Statenverkiezing in Noord-Holland, had uitgezocht hoeveel de verschillende overheden besteden aan de kunsten. Hij vertelde dat er gaandeweg een soort taakverdeling tussen rijk, provincie en gemeente is ontstaan. Het rijk is verantwoordelijk voor de produktie van het landelijk kunstaanbod, de provincies zijn verantwoordelijk voor de coördinatie, stimulering en spreiding (en voor de produktie van het provinciale aanbod) en de gemeenten voor de afname en de accommodaties. In 1986 bedroegen de uitgaven van het rijk voor de kunsten 311 miljoen gulden, ofwel 0,2% van het totaal aan rijksuitgaven. Provincies en gemeenten gaven in hetzelfde jaar 414 miljoen uit aan kunst, wat van hun totale uitgaven 0,7% is. (Van deze 414 miljoen namen de gemeenten 365 miljoen voor hun rekening.) Provincies en gemeenten samen besteden dus relatief drieëneenhalf maal zoveel aan de kunsten als het rijk. Maar de verschillen tussen de provincies onderling en de gemeenten onderling zijn groot. Zo gaf de provincie Noord-Brabant in 1986 iets meer dan 2 miljoen uit aan kunst en Noord-Holland, met een vergelijkbaar aantal inwoners, 9,5 miljoen. Noord-Holland staat daarmee op eenzame hoogte: gemiddeld gaven de provincies in 1986 een rijksdaalder per inwoner uit aan kunst, Noord-Holland kwam per inwoner op *f* 4,-. De conclusie van Marius Ernsting was dat het voor de kunst veel uitmaakt welke politieke kleur een college van gedeputeerden van een bepaalde provincie heeft. En vooral, welke politieke kleur de gedeputeerde heeft

die verantwoordelijk is voor de kunsten. En daarmee gaf hij het woord aan Rinus Haks, de afgelopen vijf jaar CPN-gedeputeerde in Noord-Holland en onder meer verantwoordelijk voor cultuur.

Rinus Haks noemde zichzelf een provinciaal bestuurder die cultuur in de portefeuille had gekregen zonder zelf een 'cultuurdeskundige' te zijn. Cultuur zag hij als een breed begrip, niet alleen de kunsten omvattend, maar ook bijvoorbeeld de sport. Hij vertelde dat hij ervaren had dat het, ondanks de bezuinigingen, wel degelijk mogelijk is ruimte te scheppen voor een 'progressief cultuurbeleid', nu even toegespitst op de kunsten, als een beleid gericht op het mogelijk maken van álle functies van kunst, van het bewaren van tradities tot het verstoren daarvan en het optreden als horzel.

Het verhaal van Rinus Haks over zijn belevenissen als cultuur-gedeputeerde (2) maakte veel los. Zo werd vanuit de zaal aandacht gevraagd voor het grote belang van een goed provinciaal beleid op het gebied van lezen en schrijven. Als voorbeeld van hoe het niet moet werd de geschiedenis genoemd van het plan middelbare scholieren een bloemlezing te geven van Multatuli. Omdat het rijk slechts de helft van de (bescheiden) kosten voor zijn rekening nam en provincies en gemeenten niet bijsprongen, ging het gehele plan niet door. De provincies zouden meer moeten doen aan het bevorderen van schrijven en lezen - en niet alleen als het gaat om dialecten - bijvoorbeeld in de vorm van literaire prijzen. Haks was het hier mee eens en wees er in dit verband op dat er een goede bibliotheekwet was, maar dat die nu is afgeschaft. Het bibliotheekwezen maakt nu deel uit van de welzijnswet, terwijl er een kunstenwet had moeten komen waaronder ook de bibliotheken hadden moeten vallen. Noord-Holland heeft ervoor gekozen het bibliotheekwerk op peil te houden en dus extra geldmiddelen, 1,4 miljoen, ter beschikking te stellen om de rijksbezuinigingen op te vangen. Noord-Holland is ook tegen drempelverhogende maatregelen en zal de contributievrijstelling voor jongeren handhaven.

Een andere opmerking uit de zaal was dat Haks dan wel vindt dat de provincie geen doorgeefluik moet zijn van het rijksbeleid, maar dat gedeputeerden van andere provincies, zoals de VVD-er Loos van Flevoland, die mening wel zijn toegedaan. Hoe krijg je dan ooit samenhang in het beleid van de diverse provincies? Rinus Haks antwoordde dat ondanks alles het idee veld wint dat de provincies géén doorgeefluik moeten zijn. En dat kan ook moeilijk anders, gezien de maatschappelijke ontwikkelingen. In het Inter Provinciaal Overleg (IPO) hebben de provincies inmiddels afgesproken dat het gemeenschappelijk belang van de provincies tegenover de rijksbezuinigingen zwaarder moet wegen dan de belangen van de provincies afzonderlijk. Nu nog de praktische uitwerking. Haks zelf zag de toekomst van het IPO redelijk optimistisch tegemoet.

Drentse dans

Een volgende zaalspreker ging in op het brede cultuurbegrip van Rinus Haks. Bergt zo'n brede visie geen gevaren in zich? Natuurlijk is de hele bovenbouw te beschouwen als cultuur, maar het ging vandaag toch over de kunsten, over de cultuur in engere zin, en als kunst binnen de cultuur in brede zin geen specifieke plek houdt, verdwijnt ze. Als voorbeeld hiervan werd de opschuiving genoemd van de muziekscholen in de richting van het sociaal-cultureel werk. Haks antwoordde dat binnen het brede cultuurbeleid alle onderdelen een eigen specifiek beleid nodig hebben, dus ook de kunsten. Wat de muziekscholen betreft, hijzelf heeft ervoor gekozen deze bij kunst onder te brengen en niet bij welzijn.

Maar dat neemt niet weg dat muziekscholen óók een taak hebben naar de sociaal-culturele instelingen. De discussie hierover moet op de muziekscholen nog gevoerd worden, waarbij een belangrijke vraag is hoe je het elitaire karakter van de muziekscholen kunt veranderen.

Ten slotte werd er vanuit de zaal nog verteld hoe sterk het dansbeleid per provincie verschilt. Tegenover Noord-Holland staat Drenthe, waar de afgelopen drie jaar niet meer dan elf professionele dansvoorstellingen zijn geweest. En moeten provincies met een degelijk uiteenlopend beleid een gezamenlijke vuist naar het rijk maken? Haks ontkende de situatie op het gebied van de dans niet, maar bleef van mening dat de provincies stap voor stap tot een meer gemeenschappelijke stellingname zullen komen. Omdat, nogmaals, ze wel zullen moeten.

Vernieuwende popmuziek

Het middagdeel van de dag was gereserveerd voor bijdragen uit een viertal 'velden'. Vier mensen was gevraagd iets te vertellen over hun ervaring met en hun verwachtingen van het provinciale beleid. Allereerst deed Marcel Deen, jongerenwerker in Grootebroek, verslag van de situatie van de popmuziek in Noord-Holland. In Noord-Holland bestaan 100 podia voor 'vernieuwende popmuziek', waarbij 'vernieuwend' werd omschreven als 'niet van Veronica en zo'. Onder deze 100 podia zijn twaalf kernpodia. Samen trekken de podia 20.000 tot 25.000 bezoekers per week. In 1981 trok de provincie Noord-Holland voor het eerst een bedrag voor popmuziek uit, 250.000 gulden. Sinds de komst van Rinus Haks als gedeputeerde is dit bedrag verdubbeld. De helft ervan wordt uitgekeerd aan de kernpodia, de rest wordt incidenteel verdeeld over de overige plekken. Al met al is de situatie in de popmuziek in Noord-Holland, in vergelijking met die in de andere provincies, 'nog niet eens zo slecht'. Het 'veld' pleit dan ook allereerst voor het behoud van de subsidieregeling en vervolgens voor versoepeling van de ambtelijke wijze waarop deze wordt uitgevoerd. Nu moet de subsidie drie maanden van tevoren worden aangevraagd en wordt vier maanden achteraf misschien uitbetaald. Een groot gevaar voor de regeling komt van buiten de provincie: de bezuinigingen op het sociaal-cultureel werk bedreigen de helft van de podia in het bestaan. Een ander knelpunt ligt juist bij de gemeenten: het 'veld' pleit voor een regeling die de gemeenten verplicht te zorgen voor repetitieruimtes, hét grote probleem voor de circa 500 bands in Noord-Holland. 'Hoeveel van die 500 bands zijn professioneel?', werd er vanuit de zaal gevraagd. Het antwoord was dat er in heel Nederland 30 à 40 professionele bands zijn, waarvan misschien drie van de popmuziek echt kunnen leven. De meeste professionele Nederlandse popmusici moeten voortdurend naar de bijstand. De grens tussen amateurs en beroeps is in de popmuziek dus schimmig. De professionele bands spelen op de kernpodia en ontvangen per optreden 3000 tot 4000 gulden. Een amateurband krijgt 1200 tot 1500 gulden. Van zowel de beroeps- als de amateurbands worden de inkomsten voornamelijk gebruikt voor de afbetaling van de instrumenten en de geluidsapparatuur.

Noord-Holland Utopia?

Als tweede kreeg Sipke Huismans het woord, directeur van de Academie voor Beeldende Kunsten in Enschede en daarmee de eerste spreker van de dag die het werkterrein niet in Noord-Holland had. Nu al het voor-

gaande leek Noord-Holland hem een utopisch land. De provinciale overheid in Overijssel had hij ervaren als een overheid op zéér, zéér grote afstand. In de beeldende kunst is de paradoxale toestand dat er een verandering van taken moet plaatsvinden, zoals de invoering van een voorbereidend jaar op de academies, terwijl het budget sterk wordt ingekrompen. Een provinciaal cultuurbeleid zou in de eerste plaats van het regentisme af moeten. Het zou al een goed begin zijn wanneer de provinciale bestuurders eens gewoon gingen luisteren naar de mensen in het veld. Waarna het verhaal van Sipke Huismans overging in een discussie over de kwestie van de besteding van de BPBK, de tijdelijke rijksbijdrage Bevordering Provinciale Beeldende Kunst, het restant van de opgeheven BKR. De provincie Overijssel geeft aan de beeldende kunst niet één eigen cent uit en doet zelfs over de verdeling van dit rijksgeld moeilijk. Ten slotte kwam nog het probleem ter sprake van de afgestudeerden in Overijssel die vervolgens verhuizen naar het westen. De Enschedese academie doet alles om de afgestudeerden te helpen in hun beroepsmogelijkheden, bijvoorbeeld door hen ervaring op te laten doen met lesgeven in creativiteitscentra. Want het probleem is niet alleen dat afgestudeerden de provincie verlaten, maar ook dat velen die wel blijven na hun opleiding iets anders moeten gaan doen, of niets.

Kruisbestuiving

Als derde sprak Gemma van Zeventer van de Zuidhollandse jeugdtheatergroep Maccus. Het jeugdtheater heeft in de taakverdeling tussen de overheden ten aanzien van de kunsten een uitzonderlijke positie. Sinds enige tijd bestaat de principe-afspraak dat het rijk op het gebied van het jeugdtheater uitsluitend verantwoordelijk is voor de vernieuwing en de experimenten. De verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de vaste gezelschappen is van het rijk doorgeschoven naar de provincies. Alleen Zeeland en Zuid-Holland hebben geweigerd zich bij deze afspraak neer te leggen. (Voor Maccus is een noodregeling getroffen.) Tien provincies zouden dus nu jeugdtheatergezelschappen moeten subsidiëren, maar in de praktijk zijn dat er slechts vier: Gelderland, Noord-Brabant, Overijssel en Noord-Holland. Utrecht en Limburg doen onduidelijk. De overige vier provincies subsidiëren niet, met als gevolg dat er in het noorden van het land geen enkel professioneel jeugdtheatergezelschap is.

Gemma van Zeventer legde ook uit waarom het maken van goed jeugdtheater nu eenmaal veel geld kost. De interessante produkties van dit moment worden gemaakt door de al langer bestaande gezelschappen. Voor continuïteit, rust en stabiliteit heb je niet alleen een vaste artistieke groep nodig, maar ook een uitermate degelijke, zakelijke leiding. Een kleine groep als Maccus kost per jaar vijf en een halve ton. Voor dat bedrag kan jaarlijks slechts één produktie worden gemaakt, die zeer vaak moet worden gespeeld (120 keer), omdat het publiek niet erg koopkrachtig is en voor een voorstelling weinig (en steeds minder) kan betalen.

Vervolgens noemde Gemma van Zeventer nog enkele knelpunten in de verhouding met de provincies die wél subsidiëren. Provincies zijn geneigd zich met het artistieke beleid van 'hun' groepen te bemoeien. Provincies eisen soms onmogelijke speelplekken, zoals ongeschikte klaslokalen. Provincies willen soms zoveel voorstellingen binnen hun grenzen, dat er geen ruimte overblijft voor de noodzakelijke kruisbestuiving met gezelschappen in andere provincies. Ze drong aan op onderling overleg van provincies. Ze zouden kunnen komen tot uitwisseling van groepen met gesloten beurzen. Provincies (ook zij die nu niet subsidiëren) kunnen samenwerken in de instandhouding van een gezel-

schap. De zaal had één vraag: is het terecht dat vernieuwing en experiment rijkstaak zijn gebleven? Gemma van Zeventer haalde Rinus Haks aan, die bij het maken van de principe-afspraak sterk tegen de loskoppeling van 'bestaand' en 'vernieuwend' was geweest: 'Valt het jeugdtheater onder provincies? Goed, dan ook het héle jeugdtheater.' Al eerder had Gemma van Zeventer Rinus Haks uitdrukkelijk bedankt, 'want hij heeft echt voor het jeugdtheater gevochten.'

Allochtoon theater

De vierde en laatste spreker 'uit het veld' was Yaşar Üstüner, voorzitter van de FAT, de Federatie van Allochtone Theatermakers, gericht op belangenbehartiging. De FAT bestaat pas sinds november 1986 en Yaşar Üntüner kon nog weinig over zijn ervaringen met de provincies vertellen. De contacten waren tot nog toe vooral met het rijk en de gemeenten geweest. Maar het uitgangspunt ook naar de provincies toe was duidelijk: gelijkwaardigheid in faciliteiten en deelname aan commissies en geen isolering in een cultureel getto; geen verplichting uitsluitend stukken te spelen over 'migrantenproblemen', maar de erkenning dat allochtone kunstenaars bijdragen aan een 'progressieve, universele cultuur'.

Het voorbeeld van de FAT inspireerde de zaal tot het benadrukken van het belang van het samengaan van kunstenaars in het algemeen, niet alleen in de bestaande landelijke bonden en verenigingen, maar ook bijvoorbeeld in een recent initiatief als 'Componisten in de regio'. Al werd er ook op gewezen dat bondgenootschappen in de praktijk vaak erg tijdelijk blijken te zijn: ze vallen uiteen op het moment dat het op de verdeling van gelden of faciliteiten aankomt. Dan is het vaak: mag ik even voorgaan.

Het slotwoord van de dag was voor voormalig Tweede-Kamerlid Evelien Eshuis. Ze legde de zaal enkele conclusies en aanbevelingen voor die ze in de loop van de dag en op grond van eerdere ervaringen had verzameld.

In de eerste plaats stelde ze nog eens vast dat een financieel terugtredende overheid een terugglijdende kunst betekent. Provincies moeten tegen de rijksbezuinigingen natuurlijk protesteren, maar vooral moeten ze, zoals Noord-Holland, een eigen beleid hebben, waar ze consequent aan vasthouden. Het laatste wat provincies moeten doen is op eigen initiatief alvast maar overgaan tot zelfbesnoeiing.

In de tweede plaats herhaalde ze de provinciale taken binnen de huidige taakverdeling: de coördinatie, de stimulering en de spreiding. Als provincies niet optreden voor spreiding, wie doet het dan? Waarbij spreiding moet worden opgevat als de verdeling van een breed en veelvormig kunstaanbod over de gehele provincie en over alle groepen van de bevolking.

In de derde plaats kwam Evelien Eshuis tot aanbevelingen voor de progressieve fracties in de diverse Provinciale Staten. Haal eruit wat erin zit, doe zelf aan budgetbewaking, controleer regelmatig of op papier uitgetrokken gelden ook werkelijk worden uitgegeven en stimuleer 'in het veld' dat er aanvragen worden ingediend. Laat de provincies zelf actief wijzen op subsidiemogelijkheden, bijvoorbeeld door middel van advertenties. Ga verdeel-en-heers tegen, laat je niet verstrikken in valse tegenstellingen zoals oud voor nieuw of populair tegen elitair. Vraag helderheid over welke taken de provincie nu precies op zich heeft genomen, want de onduidelijkheid van sommige provincies op het gebied van het jeugdtheater bestaat ook op andere terreinen. En als laatste: let op

de uitstralingseffecten. Een provincie kan met een kleine subsidie gemeenten verleiden ook te gaan betalen, terwijl een weigering ook andere weigeringen kan opleveren.

Gemma van Zeventer voegde hier van haar kant nog aan toe dat de ervaring van het jeugdtheater is dat je over een verwijzing naar het provinciale niveau niet altijd negatief hoeft te zijn. Annie van Otterloo van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen wees ten slotte op de door de Federatie georganiseerde dag over hetzelfde thema, 'Cultuur en provincie' (maar dan met nadruk op bijdragen vanuit 'de politiek') en op de uitgave van de Boekmanstichting 'Cultuur in alle staten'.

Nonja Meintser

Wim Jurg

Noten:
1) Schrijversgroep 'La Grande Barricade, kunstbeleid in crisistijd', P & C, mei 1985
2) Rinus Haks, P & C, 1/1987

Het is juli 1985. Twee grijsharige mensen ontmoeten elkaar. Ze rusten uit op een podium tijdens de Europese Nucleaire Ontwapenings-Conferentie in Amsterdam. Volgens Marcus Bakker, die daar voor de CPN was, klikte er iets en werd hij nieuwsgierig naar 'wat de ander bezielde'. Volgens de dichteres Neeltje Brands, lid van de Remonstrantse Broederschap, kwamen twee verschillende levenswijzen daar als in een brandglas bij elkaar. Er begint een briefwisseling. Die is onlangs uitgegeven onder de titel: 'Wat bezielt jou? - brieven over geloof en politiek'. Er worden 36 brieven verstuurd tussen juli 1985 en mei 1986. Die gaan dus over de Volkspetitie, over het 1 novemberbesluit en de 'ongehoorzaamheid' erna. Dat is dan meteen heel herkenbaar en aantrekkelijk voor de lezer.

Wat bezielt jou?

Marcus Bakker en Neeltje Brands willen van elkaar weten wat hen nu precies beweegt. De één kan zich weinig voorstellen bij een christelijke inspiratie. De ander weet niet echt wat communisme is. Beiden zijn volkomen toegewijd aan de strijd voor de vrede. Is het een toeval dat ze elkaar treffen? Ze relativeren dat allebei door erop te wijzen dat de conferentie behulpzaam was bij het totstandkomen van dit toeval. Belangrijker is wellicht dat ze beiden open staan voor een verdieping in elkaars achtergrond. En dat ze elkaar kennelijk mogen. Kan het los gezien worden van de gemeenschappelijke ervaringen van christenen en communisten in de vredesacties de laatste 10 jaar? En van de nieuwsgierigheid naar de kennelijk diepe bronnen, die inspireren tot alsmaar voortgezette activiteit?

Marcus vraagt Neeltje Brands precies uit te leggen hóe de religie haar in Godsnaam kan motiveren. Om het gemakkelijker te maken geeft hij aan dat hijzelf volkomen god-loos is: 'het feit dat mensen gelovig zijn, vervult me eigenlijk voortdurend met een lichte verbazing'. Hij wil het nochtans begrijpen. Hij constateert ook dat er aardig wat partijgenoten zijn, die gelovig zijn. Er kan zelfs toegevoegd worden dat die christelijke inspiratie volgens het nieuwe CPN-programma deze partijgenoten tot volstrekt gelijkwaardige communisten maakt.

Brands voelt zich door die vraag wat in de hoek gedreven. Religie begint vaak als mensen het allemaal niet meer begrijpen. 'God' gebeurt, ontstaat door wat mensen doen, komt op straat tot leven zoals tijdens de 21

novemberdemonstratie in Amsterdam. Liever dan beoordeeld te worden op het gehalte van haar argumentatie, wordt ze beoordeeld op wat ze doet, op het ophalen van handtekeningen voor de Volkspetitie, op haar 'praxis'. Zij vertelt dat ze deel uitmaakt van een groep Nederlandse christenen, die contact onderhoudt met een evangelische gemeente in de DDR. Hoe zij proberen het wederzijdse vijandsbeeld om te zetten in een mensbeeld. 'Liebe Feinde', zegt hun predikant in een begroeting. Zij beschrijft de moeilijkheden en de trouw, waarmee deze relatie wordt vastgehouden. Zij ziet het ook als vredeswerk: vast en zeker. En ze vindt het moeilijk haar beoordeling van Nederlandse communisten los te maken van haar ervaringen in de DDR en haar ideeën over de Sovjet-Unie.

En dus vraagt Brands Marcus Bakker naar zijn communistische inspiratie en naar zijn opvatting over de relatie tussen vrede en mensenrechten. Naar zijn houvast voor de praxis. En Marcus gaat hier open op in. De inhoud van zijn antwoord kennen we van Politiek en Cultuur of uit zijn recente boek 'Wissels'. De vorm is nieuw en fris. Moedig ook. En soms veranderen zijn antwoorden. Zo gaat Marcus aan het slot van 'Wissels' uitvoerig in op het gegeven dat hij als Kamerlid en politicus een strikte scheiding aanbrengt tussen zijn politieke en persoonlijke leven. Het eerste is een open boek, voor ieder die het wil lezen. Het tweede zit potdicht voor buitenstaanders. In een eerste brief aan Brands rechtvaardigt en objectiveert hij opnieuw deze strikte scheiding. Maar in een snel volgende tweede brief relativeert hij. Hij verwijst naar (koude) oorlogservaringen. Zwijgzaamheid en wantrouwen: het waren destijds reflexen en het zijn karaktertrekken geworden. Voor slechts zeer weinigen ging de deur op een kier. En deze briefwisseling heeft die deur dus verder open gezet. Het is misschien niet toevallig dat beide auteurs elkaar verhalen kunnen vertellen over hoe de oorlog is verdwenen...

De brieven zijn ook om andere redenen het lezen waard. Zo is er bijvoorbeeld de korte schets over zijn bezoek aan China en een rake typering van Mient-Jan Fabers optreden aldaar (lachen!). Zijn herinnering aan de N-bomdemonstratie van maart 1978 – de eerste 'moderne' en massale antikernwapendemonstratie in de wereld – brengt weer veel naar boven. Of zijn pleidooi voor woede, ongehoorzaamheid en wantrouwen jegens onderdrukking, kapitaalbezit en machtsmisbruik (in 'Ongeduldig geduld').

Zo is er haar poëtische benadering van een aantal jeugdervaringen. Ze vertelt in een gedicht over haar moeder en hóe diens leven bepaald is door de vader, die scheepskapitein was. Door zijn 'gaan en komen' en hoe zij 'met steeds dunner wordende lippen en moed' wacht tot hij voorgoed aan wal kan blijven:

'Maar als hij dan met andere kapiteins
nog in zijn leunstoel zit te varen
is zij haast zonder afscheid
afgenokt.'

Veel mensen bedienen zich nog uitsluitend van de telefoon. Als deze publicatie bedoeld is als opwekking méer brieven te schrijven, is hij geslaagd. De traditionele 'man-vrouw'-tegenstelling is wel aanwezig als 'begrip-gevoel'-tegenstelling, maar tegelijkertijd wordt geprobeerd die barrière te slechten. Ook gebeurt er veel subtiels tussen de regels. Zo werpt Marcus in zijn vierde brief op dat het Engels de charme heeft dat het de keuze tussen U en jij vermijdt. Om vervolgens direkt op de 'jij'-vorm over te stappen. En dan Neeltje Brands in een

reactie op een boze tirade van Marcus tegen de theologe Dorothée Sölle. Hij kritiseert - mijns inziens ten onrechte - een aantal passages uit een lezing van Sölle in Groningen (in 'God en de Bom'). Brands weerlegt zijn kritiek met argumenten ('dialect' heet die brief), maar stelt daarna dat ze zich niet wil laten verleiden tot een discussie over het eigen gelijk: 'Leer ik het eindelijk af altijd gelijk te willen krijgen?'. Als dat geen gevoelige manier is om te zeggen dat je eigenlijk gelijk hebt...

Ten slotte wil ik de hoop (!) uitspreken dat deze briefwisseling de CPN zal stimuleren om die oude discussie over het thema 'communisme en christendom' weer eens op te pakken. De gezamenlijke praxis geeft daar alle aanleiding toe. Dat blijkt.

Leo Molenaar

Marcus Bakker en Neeltje Brands, 'Wat bezielt jou?', Amsterdam, uitgeverij Balans, *f* 21,50.

Tsjagatajev is een zoon van het volk Dzjan, een groep verschoppelingen die in de onmetelijke woestijn van Centraal-Azië wegkwijnt. Zijn moeder, die nóch voedsel voor hem had, nóch een toekomst, liet hem eenzaam in de steppe achter. Door een speling van het lot en met steun van de jonge Sovjet-macht wordt Tsjagatajev naar Moskou gezonden. Hij brengt er zijn jeugd door en studeert techniek. Dan wordt hij teruggeroepen naar zijn geboortestreek waar hij de opdracht krijgt zijn met ondergang bedreigde volk te redden. Om het volk Dzjan niet aan malaria te laten bezwijken wordt het vanuit de gloeiendhete moerassen van het Aralmeer naar een hoger gelegen rotsgebied in de Kara Koemwoestijn geleid. De barre omstandigheden, waaronder deze reddingspoging plaatsvindt, vormen het centrale thema van het verhaal.

'Dzjan' van Andrej Platonov

De schrijver Andrej Platonov weet op bijna onnavolgbare en minutieuze wijze het onmogelijke leven in de hel van de aarde, de Kara Koemwoestijn, op de lezer over te brengen. Een deel van het volk Dzjan overleeft de tocht niet. De rest strompelt gelaten verder. Er worden woestijngrassen gegeten, verdwaalde schapen afgeslacht, roofvogels neergeschoten en verslonden. Zelfs nat zand wordt tegen dorst en honger naar binnen gewerkt. Een troosteloos fort blijkt jaren geleden door khans en slavenhandelaren te zijn veroverd. Geraamten van soldaten uit het Rode Leger, compleet met helm en ster, zijn de trieste restanten van de Sovjetmacht die Tsjagatajev aantreft. Toch bereikt de groep het dal van Sary Kamysj. Er is brak water, wat steppegras en schildpadden. Het is er ook koeler.

'Hierop bracht Tsjagatajev het hele volk bijeen en vroeg of het wenste te leven. Niemand gaf antwoord. Tsjagatajev keek in vele fletse ogen, die moeite hadden niet dicht te vallen van zwakte en onverschilligheid. Hij voelde een stekend verdriet: blijkbaar wilde zijn volk vergetelheid alvorens windverkild gestadig op te lossen in de ruimte.'

De wil om te leven was bij het volk Dzjan maar uiterst zwak aanwezig. Door de langdurige uitputting door honger en dorst, door de martelingen van het feodale regime van de khans had het een stadium van apathie bereikt. Vóór de Oktoberrevolutie had het volk al een mars van een week door de woestijn gemaakt om naar de khan van Khiva op te trekken. Hun verzoek was om gedood te mogen worden. Dit paste niet in het bestaande patroon van onderdrukking en vervolging. De massamoord werd geweigerd. Na een stevige plundertocht trok het volk Dzjan zich weer terug in de woestijn. 'Weet je mamma,' zegt de kleine Tsjagatajev, 'we gaan leven zonder ergens over na te denken, net of we niet bestaan.'

De levensloop van de Russische schrijver Andrej Platonov en de omzwervingen van zijn boek 'Dzjan' vormen een weerspiegeling van de officiële Sovjet-houding ten opzichte van zowel Andrej Platonov zelf als van de literatuur in het algemeen. Platonov werd in 1899 in Woronezj geboren als zoon van een spoorwegarbeider. Begin jaren twintig was hij korte tijd lid van de communistische partij. Hij heeft lang geaarzeld tussen een technisch beroep en een loopbaan als schrijver. In de liberale jaren twintig werd hij een gevierd auteur. Zijn kritisch volgen van de landbouwcollectivisatie bracht hem in de jaren dertig in een omstreden positie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij oorlogscorrespondent, maar de novelle 'De thuiskomst' (1946) deed hem voorgoed in ongenade vallen. Dat betekende onder meer een publikatieverbod. Hij stierf in grote armoede in 1951.

Toen Platonov in 1934 Toerkmenië bezocht, moest hij niets hebben van officiële festiviteiten. Hij zocht het leven in de woestijn op. Daar werd het idee om het boek 'Dzjan' te schrijven, geboren. Zijn nauwgezette studie van de werkelijkheid gaat gepaard met een sterk beeldend vermogen, zodat een ogenschijnlijk gebeurtenisloze periode vele detailspanningen oproept.

'Op een steppestationnetje zag hij leidersportretten hangen, dikwijls amateuristisch geschilderd... Lenin leek een oude man, een soort goede vader van alle verweesde aardbewoners.' En als het volk Dzjan het nieuwe woonoord bereikt, wordt een arbeidersraad gekozen. ...'Soefjan werd voorzitter, omdat hij de alleroudste was'. Duidelijk komt hier de in onze ogen vaak

overdreven eerbied in Centraal-Azië voor stokoude mensen tot uitdrukking.

Toen Platonov 'Dzjan' schreef (± 1935) was de gewapende strijd tegen de rondtrekkende roversbenden van de verslagen khans zojuist beëindigd. Eindelijk had de Sovjetmacht zich in alle uithoeken van Toerkmenië en Oezbekistan gevestigd. De burgeroorlog had daar 18 jaar geduurd! Het boek werd niet gepubliceerd. De oorzaak is waarschijnlijk de slotpassage. Het volk Dzjan krabbelt met stedelijke Sovjethulp overeind. Toch weet Tsjagatajey het niet bijeen te houden. De mensen verlaten de woestijn en gaan alle kanten op. 'Maar de mensen zouden zelf wel beter weten wat het beste voor hen was.'

De strekking van deze slotpassage is duidelijk. De belangrijke rol, die de communist Tsjagatajev heeft gespeeld bij de verheffing van het volk Dzjan, kan geen automatische claim leggen op leiderschap. Ontworsteld uit de apathie, bepaalt een mens grotendeels zelf de inhoud van zijn leven. Platonov herschrijft het laatste deel van zijn boek, maar het mag niet baten. Pas in 1964, dertien jaar na zijn dood, werd 'Dzjan' voor het eerst gepubliceerd, en wel in de oorspronkelijke versie. Helaas wordt sinds 1978 in de Sovjet-Unie uitsluitend de herschreven versie gepubliceerd, waarin aan het slot het volk Dzjan een socialistische toekomst wordt voorspeld en Tsjagatajev in Moskou een gelukkig huwelijk tegemoetgaat. Uiteraard is bij Pegasus de oorspronkelijke versie uitgegeven.

De beschuldigingen van antisovjetisme en volksvijandigheid zijn absurd. Het boek 'Dzjan' geeft blijk van een duidelijke sympathie voor de doelstellingen van de revolutie, maar geeft ook een reële kijk op de gebeurtenissen en verhoudingen. Over het regime van vóór 1917 schrijft Platonov: 'De uitzichtloze armoe van het volk was zo groot, dat het de arbeid op de landerijen (van de khans) – die overigens maar enkele weken per jaar besloeg – als een weldaad beschouwde, omdat het gedurende die tijd graankoeken en zelfs rijst te eten kreeg. Aan de bevloeiingsmolens nam het de plaats in van ezels... Een ezel moest het hele jaar te vreten hebben, de lui van Sary Kamysj alleen maar zolang ze in de molen liepen, en daarna vertrokken ze weer. En omdat het volk niet totaal uitstierf, kwam het een jaar later weer terug, na ergens op de bodem van de woestijn te hebben rondgetobd.'

Het boek 'Dzjan' van Platonov laat zich in één ruk uitlezen. Inmiddels is in het tijdschrift 'Znamja' een boek van Platonov gepubliceerd, dat in de jaren dertig werd geschreven en een halve eeuw door de censuur in de kast werd opgeborgen. Het draagt de titel 'De zee van de jeugd'.

Mocht dit werk hetzelfde peil hebben als 'Dzjan', dan kan een Nederlandse vertaling met graagte tegemoet worden gezien.

Max van den Berg

Nieuw bij Pegasus: Andrej Platonov, Dzjan. *f* 22,90

correctie. Hij deed dat 12 jaar lang punctueel, met grote toewijding en een hang naar perfectie.
Marcus Bakker schreef in dat dozijn jaren een drie dozijn artikelen - de laatste tijd relatief meer dan in het begin. Hij schreef vaak over actuele ontwikkelingen in de politiek, waarbij zijn Kamerlidmaatschap goed van pas kwam. Maar ook beschouwende artikelen over de vredesstrijd, over de samenwerking tussen socialisten en communisten, over het begrip 'fascisme' en over de inhoud van de democratie. Hij gaf ruimte aan discussie en meningsvorming in een tijd, waarin dat nog niet gebruikelijk was. Zo dateert de pittige kritiek op de propaganda van de partij van 1977 en de felle discussie over feminisme in P&C van 1979. Daarna kwam de discussie over het nieuwe partijprogramma in de periode 1979-1984. In die periode bewaakte Marcus in P&C de politieke lijn van de meerderheid van het partijbestuur. De redactie plaatste in 1982 artikelen zoals aan de ene kant Rudi van de Veldes verhaal over 'rechtsstaat en democratie' en aan de andere kant Jules de Leeuwes kritiek op het ontwerp-CPN-programma. Maar dat ging samen met het ongezouten en overtuigende commentaar van de kant van de hoofdredacteur.
Met name vanaf 1984 probeert Marcus in verschillende artikelen de partij(genoten) te overtuigen op te treden voor de politiek en het bestaansrecht van de CPN zèlf. De twee artikelen in P&C ná de verkiezingsnederlaag van mei 1986 vormen een afronding in een lang denkproces, inspireren, versterken het zelfbewustzijn en zijn van grote betekenis bij de voorbereiding van het 30e congres. In veel afdelingen en districten zijn deze stukken vermenigvuldigd en bepraat. Ook al zou een abonnement meer voor de hand hebben gelegen.
Overigens moet duidelijk zijn dat dit dankwoord geen afscheid is. Marcus zal gewoon bij blijven dragen aan P&C, zij het niet als redactielid. En van Wouter Warmerdam verwachten we meer artikelen dan in zijn tijd als redactiesecretaris.

De beleidslijnen van de nieuwe redactie staan in het volgende nummer. Zeker is dat er eind september een speciaal nummer komt met het oog op '70 jaar Oktoberrevolutie' en de visie van de CPN op de actuele inspirerende ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. Samen met de stichting 'Studie en vorming' van de CPN worden activiteiten rond het verschijnen van dit nummer opgezet.

Leo Molenaar

Nieuwe Pegasusuitgaven

Het eerste boek in de nieuwe literaire reeks van Pegasus is verschenen:

Dzjan door Andrej Platonov

f 22,90

Platonov schreef dit verhaal omstreeks 1935. Pas in 1964 kon het verschijnen, hoewel het algemeen als een meesterwerk wordt beschouwd.
Dzjan gaat over een klein volk, in de barre woestijn van Midden-Azië, dat zichzelf **Dzjan** ('ziel' of 'leventje') heeft genoemd, omdat het niets anders bezit dan een ziel, een leven.
Dit 'volk' is een samenraapsel van armoedzaaiers uit alle windstreken, vegeterend aan de uiterste rand van het bestaan, voor wie het leven een ondraaglijke kwelling is waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van **Theun de Vries** verscheen bij Pegasus een bijzonder fraaie uitgave van zijn verhaal

Het hert

f 15,-

In een dorpje in de Ardennen tijdens de tweede wereldoorlog staan verzetsstrijders en collaborateurs tegenover elkaar, tot het - bijna mytische - hert door de bezetter wordt bedreigd...

Leningrad en Moskou een gids

f 24,75

Een onmiskenbaar boek voor iedereen die de Sowjetunie bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijkse leven. Ook wordt een eenvoudige methode geboden om snel het alfabet te leren.

Al deze uitgaven zijn in iedere boekhandel verkrijgbaar.

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 3
juni 1987

LOSSE NUMMERS 5,75

Periodiek van de Communistische Partij van Nederland

PEN C

IN DIT NUMMER

Juni - actiemaand voor het ANC
BART LUIRINK

'Voorwaarts en Niet Vergeten'
SIEP GEUGJES

Het basisinkomen
INA BROUWER

Voorzieningen in de knel
MARIUS ERNSTING

De commissie-Dekker
ROBERT SCHURINK

De zwarte weduwe
MAX VAN DEN BERG

Lezen moet
JOS VAN DIJK

Politieke verdediging
THEO DE ROOS

Samen verder

In dit nummer twee achtergrondartikelen bij activiteiten waaraan de CPN in juni prioriteit geeft. In de eerste plaats de 'actiemaand' voor steun aan het ANC. Bart Luirink gaat in op de achtergronden van het verzet van de Nederlandse bourgeoisie tegen de betrekkingen met het ANC. De westerse harten kloppen vurig voor een nieuwe machtsformatie naast het ANC, die een 'derde weg' zou kunnen effenen voor de blijvende rendementen van de grote concerns. Tot nu toe tevergeefs. Hij onthult hoe de tegenwerking van minister Van den Broek een demonstratieve erkenning van het ANC - een ontvangst van voorzitter Oliver Tambo door Koningin Beatrix - doorkruiste.
In de tweede plaats gaat Robert Schurink in op de voorstellen van de commissie-Dekker. Hij geeft in detail gevolgen aan van die voorstellen voor de gezondheidszorg en het levenspeil. Hij toont aan dat het beoogde verlies aan gezondheid en inkomsten bij gewone mensen staat tegenover de beoogde winst van de particuliere verzekeraars, de staatsbureaucratie en het Vendexconcern. Er is al veel verzet gestimuleerd, met name door 'Stop het Eigen Risico', en er worden alternatieven aangedragen. CPN en FNV zijn zeer actief geweest op dit terrein. Een eerste resultaat is dat de regering de behandeling van de voorstellen over de zomer getild heeft. Nu verder. Dekker moet van de baan!

In dit nummer verder veel variatie in onderwerpen. Er is terecht veel aandacht voor 'Voorwaarts en Niet Vergeten' van Siep Geugjes. Deze brochure is in de eerste plaats een actuele polemiek met Kok en andere sociaal-democraten die de klok voor wat betreft de vakbewegingspolitiek een 40 jaar terug willen zetten. Publikaties zoals die van Geugjes zullen dat er niet gemakkelijker op maken. Twee vak-

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 3
juni 1987

Redactie
Max van den Berg
Jeanette van Beuzekom
Jan de Boo
Pim Juffermans
Leo Molenaar (hoofdredacteur)
Wiky van Rijssel (redactiesecretaris)
Eddy Schwarzwälder

Lay out:
Bram IJzerman
Correctie:
Eric Mol

Ons gironummer is: 173127
De abonnementsprijs is
f 32,50,- per jaar
Een los nummer kost *f* 5,75 en is te bestellen door *f* 6,50 (incl. porto) over te maken op postgiro 173127 t.n.v. uitgeverij Pegasus, met vermelding van het gewenste nummer.
Correspondentie over betaling en verkoop s.v.p. zenden aan de administratie van P en C, p/a uitgeverij Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam.
Alle correspondentie over de inhoud richten aan Redactie P en C, Hoogte Kadijk 145, 1018 BH Amsterdam.

ISSN 0032-3349

INHOUD

Brede beweging nodig voor steun aan ANC
Bart Luirink 103
Inleiding bij 'Voorwaarts en Niet Vergeten'
Siep Geugjes 108
Reacties uit vakbondskring
Eddy Schwarzwälder
Lodewijk de Waal 118
Het basisinkomen, een eigentijdse utopie?
Ina Brouwer 121
Crisis in de verzorgingsstaat, voorzieningen in de knel
Marius Ernsting 127
De commissie-Dekker tegen het licht
Robert Schurink 131
Wat deed Rost van Tonningen en wat doet de zwarte weduwe?
Max van den Berg 136
Lezen moet
Jos van Dijk 143
Politieke verdediging
Theo de Roos 147

bondskaderleden geven een korte reactie.
Dan een prachtige bijdrage van Jos van Dijk over de betekenis van 'het lezen en schrijven.' Hij knoopt aan bij het vormgeven aan een 'progressief cultuurbeleid', dat in de beide voorgaande nummers aan de orde was. Hij betoogt dat 'het geschreven woord een belangrijke rol zal moeten blijven spelen in een samenleving met democratische idealen.' In de slotzinnen van zijn artikel doet hij een suggestie, die serieuze aandacht verdient.
Van Ina Brouwer is een bijdrage over 'het basisinkomen.' Zij begint met een opsomming van de aantrekkelijke kanten en lijkt de argeloze lezer voor dit ideaal te willen winnen. Dan volgen bedenkingen en fundamentele overwegingen. Het artikel lijkt met name ook door zijn vorm erg geschikt voor de actuele discussie hierover.
Van Marius Ernsting is er een stuk over de 'crisis in de verzorgingsstaat', met name voor wat betreft het voorzieningenpeil. Hij geeft aan hoe kortzichtig het slopen van het voorzieningenpeil is: opnieuw kijkt het kapitalisme niet verder dan de neus lang is. Hij stelt dat er alle recht en reden is om op te treden voor goede overheidsvoorzieningen. En dan niet als noodzakelijk kwaad, maar als een investering voor de toekomst. Een pleidooi voor zelfbewustzijn in de actie.
En dan is er een bijdrage van Max van den Berg over de kwestie van de weduwe-Rost-van Tonningen. Daarin worden de personen en de activiteiten van het zwarte echtpaar belicht. Grote acties leidden er toe dat de Tweede Kamer òm ging wat betreft de intrekking van het pensioen. Maar die strijd is nog niet gestreden. Deze achtergrondinformatie zal de waakzaamheid stimuleren.
Het nummer sluit met Theo de Roos' recensie van het proefschrift van mr. Bakker-Schut. Lastige vraagstukken rond de rechtstaat, die hier aan de orde zijn, verdienen inderdaad meer aandacht.

De nieuwe redactie heeft enkele malen over de toekomst van het blad gesproken. Maar naast plannen zijn er in de eerste plaats ook zorgen. De periode vanaf 1974 tot 1987 kende opgang en neergang. De oplage steeg van een 2500 naar 3500 en daalde tot rond de 1000. De tik, die de CPN als partij te verduren kreeg, trof ook hard het eigen blad. De eerste opgave van de nieuwe redactie zal dan ook zijn om te werven. Het bestaansrecht van Politiek en Cultuur zal opnieuw bewezen moeten worden in termen van het aantal lezers. Het blad kent een traditie sinds 1935. Het is alleszins de moeite waard hierop voort te bouwen.
Een van de wervingsactiviteiten is een speciaal nummer van Politiek en Cultuur over de visie van de CPN op de

- vervolg op de achterflap -

Nu moet het er dus van komen. Die vele honderden anti-apartheidsschakeltjes moeten een ketting vormen. Dán kan de politieke druk op 'Den Haag' toenemen en zullen er mogelijkheden ontstaan voor een zelfstandige anti-apartheidspolitiek.
Nu zwijgt de minister van Buitenlandse Zaken voornamelijk en hij kan het zich permitteren. Van het sanctiefront niks nieuws want, zo zegt Van den Broek, West-Duitsland en Groot-Brittannië willen niet. Dus schakelt Van den Broek over op dat 'tweede spoor' van 'positieve maatregelen.' Dat wil zeggen: steun aan de frontlijnstaten (maar niet meer dan nu het geval is) en steun aan die organisaties in Zuid-Afrika die een 'vreedzame verandering' voorstaan.
Het ANC? Da's ingewikkeld.

DOCUMENTATIECENTRUM NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN

Brede beweging nodig voor steun aan het ANC

Juni actiemaand

In feite is de allergie in het Haagse voor de 75-jarige bevrijdingsbeweging groot. De vijf-en-een-halve ton die jaarlijks naar het ANC toevloeid zijn aan strikte voorwaarden verbonden. Het is louter bestempeld voor opvang van vluchtelingen en dat wordt, zo lijkt Den Haag met spijt toe te geven, nu eenmaal door het ANC geregeld. Met de regelmaat van de klok blokkeert Van den Broeks ministerie subsidies ten behoeve van projecten die beogen steun voor het ANC te bewerkstelligen. Een videofilm van de Anti-Apartheids Beweging Nederland werd subsidie onthouden vanwege een interview met ANC-president Tambo en ook de viering van de Zuidafrikaanse vrouwendag werd niet gehonoreerd vanwege de betrokkenheid van de ANC-vrouwensectie.

Hoewel er tijdens het kabinet-Den Uyl eerste officiële contacten tussen de Nederlandse regering en het ANC zijn geweest, wist de huidige minister van Buitenlandse Zaken nog in het voorjaar van 1986 te voorkomen dat koningin Beatrix

getekend door Eddie Greidanus

Oliver Tambo zou ontvangen. Een persoonlijke bemiddeling van de onlangs overleden Marga Klompé tussen de Anti-Apartheids Beweging Nederland en premier Lubbers zou de instemming van Hare Majesteit met het voorgestelde idee tot gevolg hebben gehad. Maar in dergelijke beslissingen worden ook de verantwoordelijke ministers gekend en Van den Broek bleek tegen.

Van den Broeks afwerende houding ten aanzien van het ANC hangt ongetwijfeld samen met het in nogal wat westerse harten gekoesterde verlangen naar een *derde weg* in Zuid-Afrika. Er wordt in de Haagse kringen vurig gehoopt op een nieuwe machtsformatie naast de bevrijdingsbeweging die de zekerheid van een westerse, kapitalistische oriëntatie biedt. Van den Broeks zorg gaat ook in eerste instantie uit naar de blanke minderheid. Zij bepaalt, zo is de opvatting van de minister, het tempo van de veranderingen aan de Kaap. Die 'veranderingen' zijn gericht op het behoud van de blanke, economische overheersing. Tegen die achtergrond moeten de talrijke, veelal in studeerkamers ontwikkelde, toekomstscenario's voor Zuid-Afrika worden bezien.

Het ANC stelt tegenover de indeling van Zuid-Afrika in 'stammen' (en alle daarvan afgeleide pseudo-democratische toekomstmodellen) het nonracialisme, de eenheidsstaat. De bevrijdingsbeweging heeft dat vastgelegd in het Handvest van de Vrijheid dat in 1955, na werkelijk tienduizenden grotere en kleinere bijeenkomsten, tot stand kwam op het Congress of the People. 'Zuid-Afrika behoort aan allen die er wonen, zwart en blank' - is de kernzin uit het Handvest. En dat is in zijn essentie bedreigend voor de blanke economische overheersing, die schuil gaat achter de apartheid.

Het aannemen van dit principe heeft tot de eerste en enige afsplitsing geleid in de 75-jarige geschiedenis van het ANC: de oprichting van het Pan-Afrikaans Congres. Dat stelt zich een Zuid-Afrika ten doel zonder blanken en baseert zich op de filosofie van het zwarte bewustzijn. Het PAC heeft haar aanhang zien minimaliseren, terwijl de steun voor het Handvest nationaal en internationaal enorm gegroeid is. Alle belangwekkende bovengrondse organisaties verenigd in het UDF, de snelgroeiende vakbondsfederatie Cosatu en kerkelijke leiders als Boesak, Beyers-Naudé, Tutu en Chikane onderschrijven het Handvest. Dit politieke program bepaalt in hoge mate de voorname en centrale positie van het ANC in het spectrum van de Zuidafrikaanse anti-apartheidskrachten. Er werd en er wordt vanuit het Westen, ook vanuit Nederland, immens veel geld gekanaliseerd in de richting van groeperingen, waarvan men hoopt dat ze een alternatief voor het ANC kunnen vormen of verdeelheid onderling kunnen veroorzaken. Met andere woorden: krachten die een alternatief voor het vrije, democratische en niet-racistische Handvest vormen. Het is tot op heden niet gelukt.

Bij de verkiezingen die de New Nation, de zwarte krant die geleid wordt door Zelakhwe Sisulu, op 6 mei onder haar lezers organiseerde, won, met een overweldigende meerderheid, Nelson Mandela, gevolgd door Oliver Tambo, bisschop Tutu en Joe Slovo. De laatste is de secretaris van de grote, ondergronds gedreven communistische partij en lid van de ANC-leiding. Al mogen de verslaggevers het niet meer registreren - nog steeds dragen de mensen in elke demonstratie (dat wil zeggen bij elke begrafenis) de kleuren van het ANC: zwart, groen en geel. In Soweto zijn de scholen vernoemd naar Mandela en Tambo en, recentelijk, naar Klaas de Jonge. Als zich, onder de noodtoestand en terwijl tienduizenden leiders gevangen zitten, enige weken voor de verkiezingen een nieuwe jongerenorganisatie presenteert - het zeshonderdduizend leden tellende South African Youth Congress - dan is dát een uitdrukking van de politiek van het ANC gericht op eenheidsvorming.

Bedding

Voor dat ANC gaat Nederland in juni massaal de straat op. In weerwil van Van den Broek. De oproep van de Anti-Apartheids Beweging Nederland en het Komitee Zuidelijk Afrika om juni tot actiemaand voor het ANC te maken ondervindt een indrukwekkende respons. Er wordt gecollecteerd in tientallen steden, waaronder de vijf grote. Er staan vele manifestaties, benefietconcerten, openingen van Mandelaparken en onthullingen van anti-apartheidsmonumenten op het programma. Het doel is om de praktische solidariteit met de bevrijdingsstrijd vorm te geven, het breed levende anti-apartheidsgevoel zichtbaar te maken en te richten op een pro-ANC-keuze.

Iedereen is tegen apartheid of zegt het te zijn. Er zijn meerdere, sterke landelijke anti-apartheidsorganisaties. Zeventig gemeenten ver-

klaarden zich anti-apartheid. Elke zichzelf respecterende vakbond, kerk of welke organisatie dan ook heeft iemand vrijgemaakt voor 'Zuid-Afrika.' Vrijwel alle omroepen zenden spots uit die opwekken geld te geven voor de verzetszender van het ANC, Radio Freedom. Er zijn vele, vele honderden werkgroepen actief op dit thema. Als de gemeente Haarlem een anti-apartheidsavond organiseert, komen er vierhonderd bezoekers. De kranten staan er vol van, de televisie bericht onophoudelijk en de strekking is overwegend anti-apartheid. Kortom, de bedding voor een brede, op praktische solidariteit met de bevrijdingsstrijd gerichte beweging is aanwezig. De 'kwestie-Zuid-Afrika' kan voor veel mensen een handvat tot (verdere) politieke bewustwording worden. Mensen die willen ontdekken dat de zwarte Zuidafrikanen niet lijdend maar strijdend geschiedenis maken. Die verschillen en overeenkomsten gaan zien tussen apartheid daar en racisme hier. Die in gaan zien dat de apartheid economische, kapitalistische belangen dient. Die kennis vergaren over de geschiedenis en de positie van het ANC, haar bondgenotenpolitiek, haar werkelijk inspirerende politieke programma.

'Zuid-Afrika' kan in de meest letterlijke zin beweging veroorzaken. Wie had het vijf jaar terug voor mogelijk gehouden dat kerken liturgische vieringen aan het ANC zouden opdragen? Welnu, in juni staan er tientallen

TEGEN APARTHEID?
STEUN HET ANC

Thami (21 jaar, gevlucht uit Zuid-Afrika):
"We willen ons land bevrijden van apartheid. We verzetten ons tegen de beulen. We vechten voor een vrij, democratisch en non-raciaal Zuid-Afrika. Daarvoor vraag ik uw steun."

GIRO 7155 OF HOLLANDSE KOOPMANSBANK 63.50.09.900
t.n.v. anti-apartheidsbeweging nederland
o.v.v. steun anc

op het program. Wie zou de loftuitingen van de praeses van de Nederlandse Hervormde Kerk op het ANC vijf jaar terug voor mogelijk hebben gehouden? Wie zou verwachten dat de Katholieke Plattelands Jongeren of die hele deftige Besturen Bond in het Beroepsonderwijs het ANC op enigerlei wijze zouden steunen?

Of dichter bij huis. Nog geen jaar terug interviewde de Anti-Apartheids Beweging Nederland de toenmalige PvdA-leider Den Uyl voor haar blad. Hij bleek grote moeite met het ANC te hebben, vergeleek het 'geweld' van de bevrijdingsbeweging met de bombardementen op Tripoli, sprak van 'communistische allianties' tussen het ANC en Oost-Europa die twijfel deden zaaien aan de oprechtheid van haar strijd. Op 19 mei dit jaar sprak de eminence grise op de Universiteit van Amsterdam. Hij noemde het ANC 'een organisatie waarin een veelheid van politieke inzichten aanwezig is', prees haar strategie die 'gericht is op het zo weinig mogelijk gebruiken van geweld.' De jeugd in de zwarte townships (door de voormalige Volkskrant-journaliste Janny Groen weinig smaakvol als 'Rode Khmer-jeugd' betiteld) noemde Den Uyl 'een blijvende voorhoede van het verzet.' En ten slotte bestreed Den Uyl dat het ANC in communistische handen zou zijn (zie De Waarheid, 20 mei 1987).

Het blijkt moeilijk te zijn voor Den Uyl de coalitiepolitiek van communistische partijen, zoals van die van Zuid-Afrika, naar waarde te schatten. Maar de wending is natuurlijk ten goede. Dat bleek ook uit de aanwezigheid van een ANC-woordvoerder op het laatste PvdA-congres.

Het ANC vraagt om politieke en materiële steun.

Ze wenst de erkenning als vertegenwoordigster van de werkelijke aspiraties van de overgrote meerderheid van het Zuidafrikaanse volk.

Ze vraagt ons alle banden met het misdadige aprtheidsbewind door te snijden.

Het is meer dan ooit zaak dat de CPN zich richt op het vormgeven van een brede beweging van praktische steun aan het ANC. In een dergelijke bedding kan de keuze voor het ANC – meer dan tot nog toe het geval is geweest – expliciet aan de orde worden gesteld. Juni is de start.

Bart Luirink

Siep Geugjes is al geruime tijd bezig met het schrijven van een boek over de vakbondsgeschiedenis in Nederland. Hij maakte er ons op opmerkzaam dat Wim Kok onlangs op een conferentie van Westeuropese socialistische partijen merkwaardige uitspraken had gedaan. Kok had opgeroepen lering te trekken uit de jaren 1945-1950. In die periode zouden er namelijk belangrijke positieve resultaten behaald zijn op sociaal en economisch gebied. De rol van de vakbeweging in de wederopbouwperiode zou als voorbeeld kunnen dienen voor de rol die de vakbeweging nu zou moeten spelen. Een dergelijke benadering is uiteraard geen onschuldige. Net zomin als Koks uitspraken over het vermeende conventionele overwicht van het Warschaupact op 1 mei jl. onschuldig waren. Op verzoek van de Stichting 'Vorming en Scholing' van de CPN hield Siep Geugjes op 24 april jl. een lezing, die wij hierbij afdrukken. Daarnaast werd tevens een brochure gepresenteerd van Siep Geugjes over dit onderwerp: 'Voorwaarts en Niet Vergeten' - de Nederlandse vakbeweging van koude oorlog naar het jaar 2000. In deze brochure worden de uitspraken van Kok (en anderen) mede geconfronteerd met recente publikaties over de PvdA en de vakbeweging. Aan twee van de aanwezige vakbondskaderleden vroegen we een korte reactie op de brochure. Na de tekst van de lezing volgen daarom reacties op de brochure van Eddie Schwarzwälder en Lodewijk de Waal.

Voorwaarts en Niet Vergeten

Een van de belangrijkste vragen van deze tijd is naar mijn mening stellig deze: Waar staat nu eigenlijk de FNV precies, in deze tijd waarin rechts keer op keer de mening van brede groepen van de bevolking op uiteenlopend gebied schoffeert, aanval op aanval lanceert op verworven rechten en voorzieningen, en waarin matiging van lonen en uitkeringen als het belangrijkste antwoord gepresenteerd blijft worden op de economische problemen van deze tijd.

Het gaat hier stellig om een vraag van hoge prioriteit. *De vakbeweging is tenslotte niet 'één uit vele'. Zij is de belangrijkste sociale beweging waarover de niet-bezitters beschikken,* zij biedt in doelstelling en grondslag bij uitstek

mogelijkheden aan mensen van uiteenlopende opvatting voor gezamenlijke belangenbehartiging, maar ook voor gezamenlijke machtsontplooiing, gericht op het menselijker maken van deze samenleving.

Dit alles vereist echter wél dat de FNV zich niet laat afbrengen van de weg naar een strijdbare *autonome, op democratische besluitvorming gebaseerde vakbeweging, breed en maatschappij-kritisch georiënteerd.* Een weg die op de kentering van de jaren zestig en zeventig werd ingeslagen.

Vernieuwing?

De vakbeweging staat onder druk. Ondernemerswoordvoerders als Ter Hart verklaren de vakbeweging tot verouderd. De 'nieuwe werknemer' kan best zijn eigen boontjes doppen. Van Albeda kwamen soortgelijke geluiden. En niet alle vakbondsvertegenwoordigers tonen zich daar immuun voor. Er zijn uitspraken ook van die kant, waarin de vakbondstaak voornamelijk wordt gezien in enerzijds een zich 'redelijk' opstellend partnerschap voor regering en ondernemers bij het ontwikkelen van het sociaal-economisch beleid en anderzijds in een dienstverlenend instituut voor het individuele lid.

Kort geleden heeft zich bij dit alles het pleidooi gevoegd een voorbeeld te nemen aan wat wordt genoemd *'de zin voor compromis en pragmatisch leiderschap'* zoals socialistische partij- en vakbondsleiders als Drees en Suurhoff demonstreerden in de jaren 1945-1950. De jaren van de 'koude oorlog' dus.

Dit werd geformuleerd door de vroegere voorzitter van de FNV en tegenwoordige voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA, Wim Kok. Het gebeurde begin oktober van het vorig jaar op een conferentie van Westeuropese socialistische partijen, belegd door het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckmanstichting. Koks pleidooi was geen toevallige opmerking. De conferentie 'ging' erover.

Het thema was de vraag hoe het optreden van de socialisten in de eerste naoorlogse jaren te omschrijven: als gericht op 'vernieuwing' of op 'aanpassing'. Kok spreekt zich uit voor het eerste. Maar hij motiveert dat met de uitspraak dat die vernieuwing zich ook daadwerkelijk zou hebben voltrokken. Hij noemt de periode 1945-1950 jaren van 'belangrijke successen', met name op sociaal-economisch terrein. Hij noemt het economisch herstel, de sociale zekerheid, de wat hij noemt 'normalisering' van de betrekkingen tussen ondernemers en werknemers, die in zijn ogen heeft geresulteerd in volledige werkgelegenheid, en een gematigde loon- en prijsontwikkeling.

Vooral bij dit laatste plaatst de brochure kanttekeningen. De behoefte om snel te reageren op dit pleidooi tot opwaardering van wat zich aftekende in de koude oorlog, was de voornaamste aanleiding tot haar verschijning. Maar niet de enige. Al langer doet zich naar mijn mening de behoefte gevoelen aan een studie naar 'toen'.

Er zijn, de laatste jaren vooral, veel historische beschouwingen over de vakbeweging verschenen, waarin ook over de tijd na 1945 veel feiten zijn vermeld. En ook al wordt dit geplaatst in een kritisch kader - en dat gebeurt vaak - het blijft toch altijd laten we zeggen 'begripsvol'. Zo van: in die jaren van de koude oorlog was nu eenmaal alles verwrongen, vertekend, vergiftigd. Dat is stellig juist.

Mensen, geroepen tot samengaan - want van gelijke, onderliggende positie in de maatschappij, van gelijk verlangen ook naar een

wereld zonder vrees voor de toekomst, een wereld met gelijke kansen op een eigen zorgeloze ontplooiing - die mensen, communisten, socialisten, katholieken, waren diep verdeeld, elkaars vijanden. Hoe vaak hebben we - de mensen die er bij waren - niet verbijsterd op die tijd teruggezien, en dat temeer naarmate wij elkaar beter leerden kennen in de acties voor vrede, voor een beter levenspeil, en vooral ook in gezamenlijk vakbondslidmaatschap sinds het begin van de jaren zeventig, toen een eind werd gemaakt aan anticommunistische discriminatie.

Maar met een verwijzing naar de koude oorlog is op zich natuurlijk niets verklaard. En zeker niet is de vraag beantwoord waarom de vakorganisaties, waarover de werkers van ons land bij de bevrijding beschikten, hebben gefunctioneerd zoals ze hebben gedaan... Historici houden je voor dat het vrij onvruchtbaar is je de vraag te stellen of het anders had kunnen gaan dan het is gegaan. Journalisten hoeven zich, geloof ik, daardoor niet geremd te voelen. En zeker niet als zij behoren tot mijn generatie, die er bij was, voor wie het verleden nog steeds voelbaar aanwezig is in het heden. Zij mogen, móeten nieuwsgierig blijven naar 'toen', naar antwoord op de vraag wat er nu eigenlijk, destijds, in die tumultueuze eerste naoorlogse jaren, fout is gegaan en hoe het anders had kunnen gaan.

Hoe stellig waren we er niet van overtuigd dat met de vernietiging van het Hitler-fascisme een nieuwe tijd zou aanbreken. Daarover bestonden in brede kring ideeën. Er werden ook initiatieven ontwikkeld. Initiatieven erop gericht de in het verzet gegroeide eenheid te bewaren en te versterken. Ideeën, die zowel de naoorlogse partijvorming betroffen als vooral ook de structuur en inhoud van maatschappelijke organisaties als jeugdbeweging, vrouwenbeweging, maar vooral ook de vakbeweging. Voortspruitend uit die ideeën, uit deze initiatieven - terwijl de strijd tegen de bezetter doorging en een zware tol bleef eisen - kristalliseerde zich een aantal breed gesteunde verlangens en eisen uit over

hoe de wederopbouw aangepakt zou moeten worden. Met voorop herstel en uitbreiding van de democratie, garanties voor een snelle voorziening van de bevolking met de noodzakelijkste eerste levensbehoeften, bestraffing van verraders en collaborateurs.

Restauratie

Hoe anders is het gegaan. Het is nu, ruim veertig jaar na de bevrijding, nog steeds verbijsterend te lezen wat er allemaal werd aangekondigd en beloofd. En dan heb ik het vooral over de verklaringen, proclamaties en plechtige manifesten van wat zich in 1945 als gezagsdrager en autoriteit presenteerde. De oude tijden zouden niet meer terugkeren. Niet de zuilen, niet de onrechtvaardige verdeling van macht, kennis en inkomen zoals die vóór de oorlog bestond. Gelijke kansen voor ieder.

Maar in plaats van ruim baan te verschaffen aan de vernieuwing van het politieke en het maatschappelijke leven, werd de gang van zaken in het naoorlogse Nederland al spoedig gekenmerkt door een blokkade van de in het verzet ontwikkelde ideeën over welke vernieuwing ook; door *restauratie* van de op kapitalistische leest geschoeide machtsverhoudingen.

Inplaats van een eigen bijdrage te leveren aan het bevorderen van vrede en ontspanning werd het officiële Nederland één van de meest serviele verdedigers van Amerikaanse hegemonie, één der ferventste koude-oorlogsstokers, en misschien wel het allerschandelijkste: het éérste land na 1945 dat gewapenderhand probeerde zijn oude koloniale macht te herstellen.

Tot de eerste maatregelen van het noodkabinet-Schermerhorn-Drees behoorde het uitstel van de verkiezingen, de afkondiging van een streng gecontroleerde lage-lonenpolitiek, die de al zo verarmde bevolking nog eens jarenlang veroordeelde tot een achterblijven in koopkracht bij de stijging van produktiviteit, prijzen en winsten.

De verschijning van deze brochure wil intussen niet zeggen dat mijn nieuwsgierigheid is bevredigd wat betreft de vraag hoe dit nu allemaal kon; hoe een breed verlangen naar democratische vernieuwing, steunend op de in de antifascistische strijd gegroeide samenwerking, al gauw tijdens wat dan heet de 'koude oorlog', zo'n teloorgang kon beleven. Daarvoor zijn er nog teveel aspecten die onderzoek behoeven. En dat houdt méér in dan kennisnemen van wat er aan beschouwingen over die tijd verschenen is, hier en elders. Dat verlangt bronnenstudie. En vooral ook het verzamelen van meningen en ervaringen van de mensen die er bij waren.

Dat intussen deze brochure toch is verschenen, is zoals gezegd vooral te wijten aan de wens het opwaarderen van 'toen' niet te lang onweersproken te laten. Om dat met enige kracht van argument te kunnen doen behoeft overigens niet zoveel onderzoek te worden gedaan. In de brochure wordt herhaaldelijk verwezen naar o.a. materiaal uit socialistische en vakbondsbron zelf, dat bevestigt hoe onterecht het is wanneer gesproken wordt van 'belangrijke successen' als gevolg van het pragmatische optreden van de socialistische partij- en vakbondsstop uit die jaren.

Géén van de drie successen die door Kok worden aangevoerd als voldoende grond om, in zijn woorden, 'met gerechtvaardigde trots' terug te zien op wat Drees en de zijnen destijds verrichtten, blijkt steun te vinden in de feiten.

Neem wat hij zegt over het herstel van de economie,

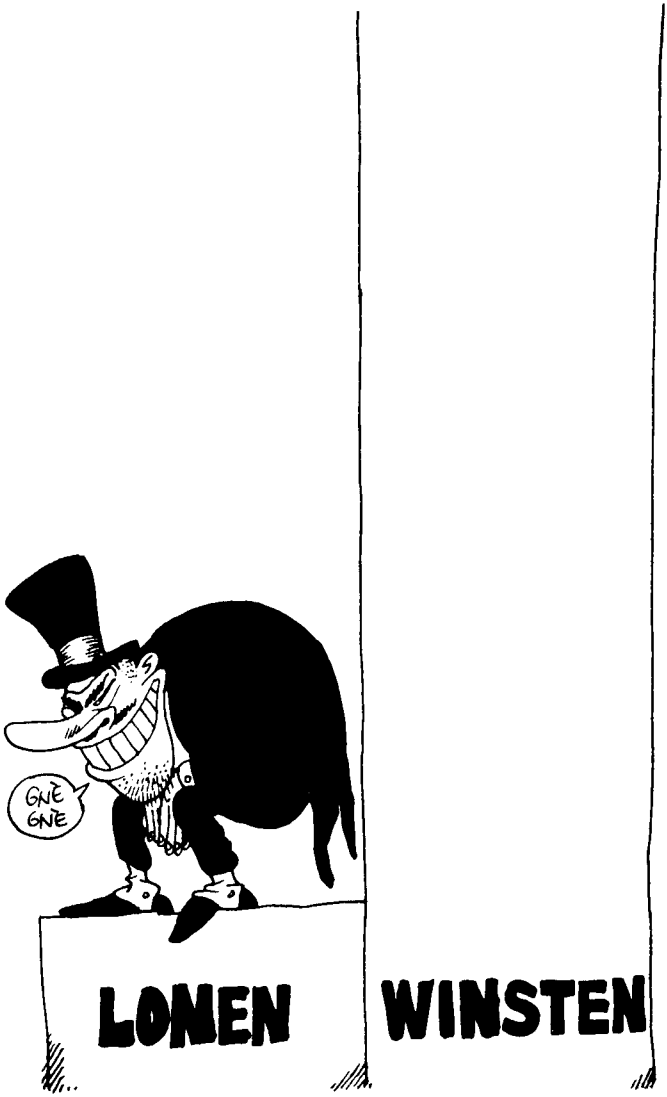

waarbij volgens Kok de ideeën van de socialisten met betrekking tot plannen, socialistische en overheidssturing 'een doorslaggevende rol' zouden hebben gespeeld. Die bewering is onjuist. Zo er sprake was van socialistische ideeën bij de eerste naoorlogse regering - waarvan dan vooral de toenmalige minister van Economische Zaken Hein Vos als woordvoerder optrad -, stuitten die op botte afwijzing van de confessionele partners. En al in 1946 verdwijnt Vos van het ministeriële toneel en worden de touwtjes al spoedig in handen genomen door de latere bankdirecteur Van den Brink wiens lijfspreuk, neergelegd in zijn industriële nota's, was 'dat de industriële ontwikkeling vooral de vrucht moet zijn van private economische beslissingen'. En wiens voornaamste instrument om dat te bevorderen het laag houden van het levenspeil was via achter de prijzen aanlopende loonronden, ten gunste van een ongeremde ontwikkeling van de winsten...

Zo passen ook bij het tweede 'belangrijke succes' waarvan wordt gewaagd, vraagtekens. Dat betreft in Koks woorden 'De belangrijke wetgeving, tot stand gebracht op het terrein van de sociale zekerheid, ouderdomspensioen, werkloosheidsuitkeringen en ziekteverzekering'. We volstaan met wat hierover wordt geschreven in een uitgave van de Arbeiderspers gewijd aan veertig jaar PvdA ('Een partij in de tijd'): '...Een beeld van een sociaal compromis dat bewust was gesloten met de bedoeling om te komen tot de bouw van een verzorgingsstaat, blijkt ...een constructie achteraf'. Pas in 1957 werd de AOW van kracht, zo wordt geconstateerd, en zo wordt vervolgd: '...de belangrijkste sociale wetten (zijn) niet in de periode-Drees tot stand gekomen, maar in de jaren zestig, deels onder het bewind van de kabinetten waarvan de PvdA geen deel uitmaakte'.

Het meest aandacht verdient intussen het derde 'succes' waarop Kok zich beroept en dat omschreven wordt als de bijdrage tot de 'noodzakelijke normalisering van de betrekkingen tussen ondernemers en vakbeweging. Deze bevorderde in snel tempo de totstandkoming van volledige werkgelegenheid in samenhang met een gematigde loon- en prijsontwikkeling'. Vooral in deze uitspraak vinden we het verlangen weerspiegeld de periode van toen, wat het optreden van de vakbeweging betreft, te 'cleanen'.

In werkelijkheid was er geen enkele sprake van 'normalisering' van de betrekkingen tussen werkgevers en werknemers. Eerder was sprake van het omgekeerde. Via het al in Londen voorbereide Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen werd het vaststellen van lonen en arbeidsvoorwaarden tot de uitsluitende bevoegdheid verklaard van de minister en diens College van Rijksbemiddelaars. De vakbeweging was van elke wezenlijke invloed beroofd. Zij mocht slechts advies geven. Maar dat wel alleen via haar vertegenwoordiging in de samen met de ondernemers gevormde Stichting van de Arbeid. Wie zich daar niet naar voegde, zoals de Eenheidsvakcentrale en haar bonden, schond de 'spelregels' en werd niet erkend. Dit stelsel van centraal geleide loonpolitiek onder uitschakeling van enige bevoegdheid van de vakbeweging om in onderhandelingen en actie invloed uit te oefenen - en onder een feitelijke beknotting van het vrije recht van organisatie en het recht van staken - heeft tot ver in de jaren vijftig - en formeel zelfs tot 1970 - het loon- en arbeidsvoorwaardenbeleid beïnvloed. En hoe! In 1960, toen inmiddels het economisch herstel al lang was voltooid, de winsten duizelingwekkend waren gestegen en Nederland zich in hoog tempo tot een industriële natie had ontwikkeld, behoorde het inkomen in ons land tot de laagste van de hele EEG. Alleen Italië betaalde nog slechter.

De vraag is op zijn plaats - en een nadere studie waard - of juist ook de politiek van lage lonen bij een gelijktijdig vrijlaten van de winsten niet juist het veelgeroemd herstel van de werkgelegenheid heeft afgeremd. En zeker is het een feit dat die politiek op de langere termijn van schadelijke invloed is geweest op het voortbestaan van een aantal van oudsher in Nederland bestaande industriële activiteiten.

Alles overziende is er inderdaad weinig grond met trots terug te zien op wat toen door de 'officiële' vakbeweging werd voorgestaan, laat staan een voorbeeld te nemen aan de 'zin voor compromis en pragmatisch leiderschap', die er aan ten grondslag lag. Juist door deze opvatting van leiderschap te huldigen, heeft men zich in de eerste naoorlogse jaren een rol laten opdringen die neerkwam op *medewerking* aan een snelle restauratie van de machtsverhoudingen in ons land.

Ingroei

De brochure gaat in op de vraag wat dat toenmalige lei-

derschap bewoog tot het accepteren van hun feitelijke onderschikking aan ondernemers en regering. En meer dan dat: tot hun actieve medewerking aan de voorbereiding van zo'n situatie die er in het bijzonder verantwoordelijk voor moet worden gesteld dat in Nederland zo spoedig na de bevrijding de 'restaurateurs' de overhand kregen boven de 'vernieuwers'. Het antwoord op die vraag levert mijns inziens twee conclusies op. Eén betreft de 'erkende' organisaties en één de hele vakbeweging, de EVC incluis.

Allereerst wat de opstelling van het NVV en de confessionele centrales betreft. De verklaring voor wat hen bewoog tot hun actieve medewerking aan een situatie waarin de vakbeweging zichzelf de handen had gebonden via acceptatie van BBA en Stichting van de Arbeid heeft haar wortels al vóór de oorlog, in de toen al te bespeuren illusies namelijk over de ontwikkeling van het kapitalisme in ons land, in de verwachting van een ingroei van socialistische elementen en van de vakbeweging zelf in het maatschappelijke stelsel, dat van liever-

lede wel bereid zou zijn zich los te maken van een alleen op winst gerichte produktie. *In nauwe samenhang met zo'n opstelling voltrekt zich het loslaten van het denken over een autonome, strijdbare en vooral democratische opstelling van de vakbeweging en de vervanging daarvan door wat het best in de woorden van Kok omschreven mag worden: 'de zin voor compromis en pragmatisch leiderschap'.*

Vooral hierin ook ligt mijns inziens de verklaring voor het fenomeen van de overrompeling van de vakbeweging door de bezetter, en vooral ook voor het uitblijven van een op verzet geïnspireerde houding jegens de bezetter. En erger nog – de brochure gaat daarop in –, voor het vervallen in collaboratie met de Duitse propaganda.

Op het falen van de 'oude' vakbondsleidingen jegens het verzet volgt, in 1943 al, een akkoord met de vertegenwoordigers van de ondernemers inzake de Stichting van de Arbeid waarin de ingroei-illusie tot de uitspraak voert – in mei 1945 kwam dat in de openbaarheid – dat terwille van een gezamenlijke aanpak van de wederopbouw en 'herstel van de orde in het bedrijfsleven, medezeggenschap in het beheer van de onderneming niet zou worden gevraagd'. Vooral bij dr. L. de Jong is te vinden hoe bij deze overeenstemming in het prijsgeven van een eigen rol van de vakbeweging meespeelt de overtuiging bij beide 'partners' dat er een gemeenschappelijk belang ligt in het voorkómen dat de geradicaliseerde werkers 'in de armen van de communisten terecht komen'. Voor dezen was immers van 'ingroei' geen sprake en zij getuigden daarvan ook met

eisen gericht op een effectieve democratisering van het maatschappelijke leven, uitdrukkelijk ook op economisch gebied.

Het is deze illusie over de ingroei die nog jaren achtereen blijft rechtvaardigen waarom de socialistische vakbonds- en partijleidingen in zulke kwesties als economisch herstel, maar ook op ander gebied, tot dat van de bewapening toe, uit bleven gaan van een gemeenschappelijk belang tussen ondernemers en werknemers, en hun respectievelijke politieke en religieuze zuilen.

Eerst in de jaren zestig – en dan allereerst in kringen van het NKV – breekt het inzicht baan dat er van een gemeenschappelijk belang geen sprake is. Daar wordt het eerst – en in vaak zeer openhartige bewoordingen – geconstateerd hoe de maatschappij er werkelijk uitzag; hoe twintig jaar volgzaamheid in wezen niets had veranderd aan de machtsverhoudingen en hoe het hoog tijd werd het roer om te gooien en de medewerking op te zeggen.

En dan de tweede kanttekening met betrekking tot de vraag waarom de vakbeweging in 1945 functioneerde zoals ze deed, een conclusie die zich ook uitstrekt tot de EVC. En dat is het feit dat vakbonden in ons land, van oudsher mag je wel zeggen, functioneerden in afhankelijkheid. Afhankelijkheid van een confessie, een partij, een zuil. Om het in de term te zeggen zoals destijds gebruikelijk was in de communistische omschrijving van vakbondspolitiek: de vakbeweging functioneerde als 'transmissieriem voor de partij'. En zoals het bij de sociaal-democratie werd gezegd: de vakbeweging was deel van de Rode Familie waarin de dienst werd uitgemaakt door de partij.

Deze benadering van de vakbeweging heeft naar mijn mening wezenlijk bijgedragen tot enerzijds het degraderen van NVV en beide confessionele organisaties tot volgzaamheid aan de door hun zuilen gesloten regeringscoalitie, en anderzijds de communisten belet om op vakbondsgebied te reageren zoals later erkend werd dat gereageerd had móeten worden op de vanuit restauratiegedachten gevoede blokkade van een fusie. Namelijk met opheffing van de EVC, toen al.

Hoe anders had het inderdaad kunnen gaan als de Nederlandse arbeidersbeweging en alle progressieve mensen in 1945 hadden beschikt over een autonome, maatschappijkritische en breed georiënteerde vakbeweging. Wat voor kansen waren er dan niet geweest voor ten minste een eigen Nederlandse bijdrage aan een klimaat van democratisering, van ontspanning temidden van de snel verslechterende verhoudingen op het Europese en het wereldtoneel.

Basis

Het heeft zo'n twintig jaar geduurd voor er een wezenlijke doorbraak kwam, vóór er eerste beslissende stappen werden gezet op weg naar vakbondsautonomie.

Jaren waarin de koude oorlog gewelddadig en met vaak smartelijke gevolgen ons land en de wereld in zijn greep hield, maar waarin tegelijkertijd ook wat je noemt het gevecht tegen de restaurateurs en alles wat zich daarmee vereenzelvigde niet werd opgegeven. Op vele gebieden ontbrandde die strijd. Tegen de aanval op de jonge Indonesische republiek, tegen de atoombewapening, tegen herlevend fascisme en revanchisme, voor het recht bijv. Hannie Schaft te herdenken, de vijfde mei te vieren.

Maar uiteraard vooral ook was er *de niet aflatende strijd*

voor verdediging van het loon, de arbeidsvoorwaarden, de verbetering van de positie van de werklozen en de sociaal gesteunden. In menige geschiedschrijving blijft dit alles onderbelicht, of nog altijd niet helemaal ontdaan van de toen gebruikelijke koude-oorlogsverpakking. Ik denk dat daarmee onrecht wordt gedaan aan het ongelooflijke belang van veelvuldige 'basisbewegingen' op sociaal-economisch gebied – juist in de jaren van de koude oorlog – waarbij mensen over alle tegenstellingen heen elkaar de hand reikten en onder aanvoering van zelf gevormde strijdleidingen in het offensief gingen om niet helemaal platgewalst te worden.

Juist in deze basisbewegingen verwierven de mensen zich inzicht in de maatschappelijke werkelijkheid, in de rechtvaardigheid van het opkomen voor je eigen belang tegenover dat van de ondernemers, in de mogelijkheid ook om resultaten te boeken. Het is boeiend te volgen hoe zich vervolgens het denken over de positie van de vakbeweging temidden van dit alles ontwikkelt. De brochure probeert daar een beeld van te geven.

Met de oproep tot opheffing van de Eenheidsvakcentrale en vereniging van alle werkenden in het NVV, eind jaren vijftig, treden de communisten op voor het idee van een onafhankelijke autonome vakbeweging, steunend op besluitvorming door de leden. Vervolgens, zoals gezegd, ontworstelt het NKV zich aan de katholieke zuil. De metaalbedrijfsbond van het NVV kiest omstreeks 1965 de weg naar democratisering. En dan een uiterst beslissend moment: eind jaren zestig vormen middenkaders en bestuurders in NVV en NKV de werkgroep Maatschappij Kritische Vakbeweging die wezenlijk bijdraagt aan het inzicht dat de vakbeweging zich al te lang tot volgzaamheid had laten bewegen.

En opnieuw verdient onderstreping: dit hele proces voltrekt zich temidden van een baaierd van acties. Nauwelijks een jaar gaat voorbij of er vinden massale acties plaats. Stuk voor stuk aansporingen aan de vakbonds-

mensen om hun zuilgericht handelen los te laten, de fractiestrijd te beëindigen en het contact leden-leiding in een proces van democratische meningsvorming te herstellen. Ook deze acties blijven naar mijn gevoel in sommige beschouwingen onderbelicht. De sociaal-economische strijd in de jaren vijftig en vooral in de jaren zestig stond zo niet aan de wieg van het vernieuwings- en democratische proces dat in de tweede helft van de jaren zestig het hele maatschappelijke leven op stelten zette, dan toch in elk geval mee vooraan.

De opvatting waarvan thans Wim Kok blijkt geeft, is met dit alles méér dan een wat al te gemakkelijk de feiten negerende terugblik op wat Drees en de zijnen destijds dreef. Zij vertegenwoordigt mijns inziens een breuk met de conclusies waartoe de vakbeweging in vervolg op de brede sociale bewegingen van de jaren vijftig en zestig zelf kwam. Conclusies die de stoot gaven tot een ontwikkeling in vakbondsland, waarbij een streep werd gezet onder het zuilengedoe, ernst werd gemaakt met de leuze 'baas in eigen bond' van de werkgroep Maatschappij Kritische Vakbeweging, die uitgangspunt werd voor het organisatieleven in menige bond, en waarbij een strijdbare opstelling werd gekozen jegens deze kapitalistische maatschappij. In opzet en grondslag van de FNV op de kentering van de jaren zeventig en tachtig vinden we daar de weerslag van!

Het heeft lang geduurd voor we zover waren. Er is alle reden om niet op onze schreden terug te komen!

Siep Geugjes

De brochure 'Voorwaarts en Niet Vergeten' is een uitgave van de Stichting Vorming en Scholing v.d. CPN, Hoogte Kadijk 145, 1018 BH Amsterdam.
Prijs: *f* 5,-.

Correcties vanuit de basis nodig

Een korte reactie op slechts enkele aspecten van hetgeen Siep Geugjes heeft verwoord in 'Voorwaarts en Niet Vergeten.'

Allereerst moet mij van het hart, dat grote gedeeltes van dit geschrift voor mij ronduit onthullend zijn. Niet alleen voor wat betreft de periode van de koude oorlog, maar met name ook onthullend als het gaat om houdingen en stellingnames van personen en bonden in een recenter verleden.

Voordat ik begon te lezen vroeg ik mij af of ik dit stuk moest beschouwen als een naslagwerk, een stuk geschiedenis, of dat het tevens als leidraad zou kunnen dienen voor mij, als actief vakbondsman met het oog gericht op morgen. Mijn antwoord vindt u verderop.

Eén van de belangrijkste aspecten vind ik dat Siep er in is geslaagd heel duidelijk aan te geven dat geleide loonpolitiek ofte wel de politiek van lage lonen zeer zeker géén garantie geeft voor werkgelegenheid. Vroeger niet, nu niet en in de toekomst ook niet! Krachtig verzet tegen het matigingsbeleid van overheid en ondernemers blijft dan ook een eerste vereiste. Terecht wordt geconstateerd dat ook in de FNV-leiding 'matiging' het sleutelwoord schijnt te zijn/worden als oplossing voor veel problemen. Gevechten rondom de prijscompensatie, uitholling daarvan, of de prijscompensatie als matigingsmiddel zien, zoals nu actueel is, hadden wat mij betreft best wat uitvoeriger beschreven mogen worden.

Ik wil in dit kader even memoreren dat de strijd voor behoud van de prijscompensatie in 1977 (drie weken staking) de **laatste** staking is geweest die door de vervoersbond FNV is uitgeroepen in de stukgoedsector van de Amsterdamse haven. Waarmee ik maar de noodzaak wil onderstrepen (net als Siep overigens) van correcties vanuit de basis op het beleid van de FNV-top, en tevens dat vaak de mensen zelf wel uitmaken of zij in actie komen of niet.

Uiteraard ben ik het als havenarbeider eens met de stelling dat de grote havenstakingen van 1970 en 1979 en stakingen in andere bedrijfstakken onder meer hebben geleid tot een heroriëntatie van bepaalde bondsbesturen en zelfs van de gehele vakbeweging.

Echter, hoogmoed komt voor de val en waakzaamheid is en blijft geboden. Zeker als ene Kok wil omzien in bewondering.

Onthullend voor mij waren ook de verschillen tussen NKV en NVV en het vergaande anticommunisme. Kortom, 'Voorwaarts en Niet Vergeten' is te veelomvattend om zo maar even een reactie op te geven.

Mij verschaft het inzicht en het sterkt mij in mijn streven naar een strijdbare en autonome vakbeweging (pech voor Bert de Vries).

Eddy Schwarzwälder
Voorzitter ondernemingsraad
Stichting Samenwerkende Havenbedrijven, Amsterdam,
Kaderlid Vervoersbond FNV.

Van centralistische politiek geen sprake

Siep Geugjes verwijt in zijn brochure 'Voorwaarts en Niet Vergeten' Wim Kok de behoefte om een niet zo brandschoon verleden te willen oppoetsen. Op grond van een publikatie van Piet Vos en een enkel citaat uit een geschiedenisboek van de Vervoersbond wordt een mogelijke tendens bij sociaal-democratie en vakbeweging geconstrueerd naar restauratie van de verhoudingen uit de jaren '45-'50. Ik denk dat waakzaamheid tegen dergelijke tendenzen altijd wel op zijn plaats is, maar dat de angst van Siep Geugjes, zeker wat betreft de vakbeweging, wat aan de overdreven kant is.

Uit de brochure blijkt, dat direct na de oorlog de vakbeweging sterk gecentraliseerd was, ondergeschikt werd bevonden aan de partijpolitiek - bereid was zich ook zo te gedragen - en uitging van een bijna ongebreideld vertrouwen in het marktmechanisme. Dat leidde, bijvoorbeeld binnen het NVV tot een weinig autonome, niet strijdbare koers, waarbij de beïnvloeding van de koers door de leden minimaal was.

Op een aantal punten zijn de verhoudingen dermate veranderd dat, ondanks alle kritiek die op onderdelen op beleid en functioneren van (delen van) de vakbeweging kan worden uitgeoefend, voor een dergelijke koers niet direct gevreesd behoeft te worden.

Het rapport FNV-2000 bijvoorbeeld bepleit een verlegging van accenten naar de bedrijven en de regionale organisatie. In een dergelijke aanpak ligt de kiem van een strijdbaarheid die op z'n minst overeenkomt met het bewustzijn van mensen in bedrijven en buurten. Van enige onderschikking aan partijpolitieke doelen is geen sprake. En welke bezwaren ook tegen het feitelijk functioneren van de vakbondsdemocratie gemaakt kunnen worden, van een centralistische politiek als in de jaren vijftig is geen sprake. Eerder lijkt zelfs een waarschuwing op zijn plaats in de richting van een te ver doorslaan van de decentralisatie van bijvoorbeeld het CAO-beleid naar bonden en bedrijfstakken, waardoor een centraal beleid in het gedrang komt.

Als FNV en bonden er werkelijk in slagen de aandacht, die men beweert te willen gaan geven aan de arbeidsorganisatie, op bedrijfsniveau een structuur te geven, dan lijkt dát op zich de beste garantie tegen restauratietendenzen zoals Siep Geugjes die meent te moeten signaleren.

Toch bevat de brochure van Siep Geugjes, ondanks het feit dat ik zijn angst voor terugval van de vakbeweging niet deel, een groot aantal waardevolle aanknopingspunten voor hedendaagse vakbondspolitieke discussies. Zo is het wellicht wel zo, dat de vakbeweging zelf de neiging heeft tot autonomie, maar de vraag is of dit besef ook voldoende bij politieke groeperingen is

doorgedrongen. Bijvoorbeeld de politieke discussies over de vraag of er wetgeving zou moeten komen rond arbeidstijdverkorting (waardoor wezenlijke taken van de vakbeweging door de politiek geannexeerd worden) of rond de loonmaatregelen in het verleden geven aan, dat er tussen vakbeweging en politiek nog heel wat te discussiëren is over de wederzijdse taken.

Verhelderend is ook de kritiek op de communistische opvatting over de positie van de vakbeweging. Deze liet evenmin veel ruimte voor een autonome vakbeweging en stond daarmee ook op gespannen voet met principes van democratische besluitvorming. Te hopen valt dat niet de noodzaak zal ontstaan nog eens een brochure te schrijven over restauratietendenzen op dít punt.

Al lezend krijg je de indruk dat de brochure een aantal zaken vermengt: de emoties van deelnemers aan een historische gebeurtenis met veel, nog steeds pijnlijke aspecten, de angst voor herhaling van bepaalde historische processen, en een poging tot inbreng in een actuele discussie in de sociaal-economische politiek.

Als zodanig is de brochure dan ook zeker interessant; leerzaam ook voor degenen die - zoals ik - het bewuste strijdperk slechts kennen vanuit de koele, afstandelijke beschrijving van de historici. Natuurlijk gaat een dergelijke, zeer betrokken benadering van de geschiedenis wel eens ten koste van de precisie en objectiviteit. Maar er is voldoende literatuur beschikbaar om één en ander weer in zijn context te kunnen plaatsen.

Lodewijk de Waal
bondsbestuurder Dienstenbond FNV

Het idee van een basisinkomen lijkt vooral de wens tot uitdrukking te brengen om te komen tot een 'Umwertung aller Werte.' Voorstanders worden niet moe uit te leggen dat zij streven naar een maatschappij waarin niet langer langdurige werkloosheid, om zich heen grijpende armoede en een ongelijke verdeling tussen man en vrouw centraal staan, maar het recht op inkomen voor iedereen als ware het een natuurlijk geboorterecht. Het basisinkomen zou een revolutionaire omwenteling betekenen in het denken van mensen over arbeid, in de verhouding op de arbeidsmarkt, in de verhouding tussen mannen en vrouwen. Als betaald werk niet langer het ijkpunt zal zijn, zal gebrek daaraan ook een andere betekenis krijgen. Men is niet langer werkloos, men verricht gewoon andere bezigheden of doet niets, al naar gelang men wenst.

Het basisinkomen, een eigentijdse utopie?

Het idee lijkt aanlokkelijk.

Als iedereen een inkomen krijgt van staatswege, is controle overbodig. Geen sociale controleurs meer, geen ingewikkelde berekeningen met partnerinkomens e.d. De overbodige bureaucratie die daar mee samenhangt, kan ook verdwijnen. Een ideale situatie voor de ontvanger.

Een situatie, zoals wij die in Nederland bijvoorbeeld kennen bij de volksverzekering AOW, die vanaf 65 jaar recht geeft op een individuele uitkering ongeacht wat men verder nog doet of verdient.

Het aardige van het basisinkomen is, dat het mensen als het ware op een ander been zet. Het idee laat zien dat je met dezelfde maatschappelijke middelen een heel andere ordening kunt aanbrengen. Het laat ook zien dat de huidige geïndustrialiseerde maatschappijen sterk georganiseerd zijn rond de factor betaalde arbeid met alle onderdrukking, uitbuiting en ongelijkheid van dien. Ten slotte laat het zien dat een meer geautomatiseerde en gerobotiseerde maatschappij in staat moet worden geacht haar leden ongestoord van levensonderhoud te voorzien.

Het basisinkomen is daarmee een soort eigentijdse utopie. Een ideaal dat soms als vervanging lijkt te dienen voor het oude socialistische ideaal, dat de afgelopen decennia aan vergaande erosie onderhevig is geweest omdat het uiteindelijk toch geen eind aan alle onderdrukking maakte. Zou op deze manier dan toch eindelijk het oude streven 'werken naar vermogen, inkomen naar behoefte' kunnen worden gerealiseerd? Het basisinkomen als sleutel naar een geheel andere wereld, waarin het rijk der onderdrukking, geborneerdheid en verpaupering wordt ingeruild voor het rijk der vrijheid, bestaanszekerheid en ontplooiing!

Wie zou daar iets op tegen hebben? Ik in elk geval niet. De geschetste perspectieven zijn immers oneindig veel aanlokkelijker dan de sombere situatie van nu. De kracht van het idee zit bovendien in zijn eenvoud. En ook dat is aantrekkelijk in een wereld waarin de verhoudingen op de arbeidsmarkt, het gezin en de cultuur aan complexe verschuivingen onderhevig zijn.

Hebben we hier nu te maken met een typisch 'fin de siëcle' ideaal of met een reëel perspectief voor de post-industriële samenleving?

Enerzijds

Speurend naar een antwoord op die vraag heb ik eerst de veronderstellingen verzameld, die aan het idee van een basisinkomen ten grondslag liggen. Hoewel voorstanders zich nogal eens bedienen van verschillende invalshoeken en je dus eigenlijk niet van één soort basisinkomen kunt spreken, worden een aantal redenen toch vrijwel altijd aangevoerd:

1.- 'De uitstoting van arbeid gaat door, automatisering zal op den duur zo'n hoge vlucht nemen dat er permanent minder arbeid nodig zal zijn. Het is dus een illusie te blijven streven naar een oplossing voor het probleem van de langdurige werkloosheid. Volledige werkgelegenheid komt niet meer terug.-'

Op zich is het juist dat automatisering en de herstructurering van het produktieproces arbeidsplaatsen kosten. Nieuwe vormen van werkgelegenheid zullen er voor in de plaats komen maar de totale benodigde arbeid in het directe produktieproces zal waarschijnlijk afnemen. Langdurige werkloosheid is echter een gevolg van het feit dat arbeidstijdsverkorting geen gelijke tred houdt met automatisering. Volledige werkgelegenheid is wel degelijk mogelijk maar dan spreken we over arbeidsweken met minder uren.

2.- 'Het produktieproces vernieuwt zich in snel tempo en schakelt meer en meer om van massaproduktie op produktie op maat. Daardoor ontstaan flexibele vormen van produktie en arbeid, die aansluiten bij groepen nieuwe werknemers maar minder zekerheid geven.-'

Bij automatisering behoort een andere arbeidsorganisatie. Vele bedrijven voeren dat door in het management. Door de zwakheid en de interne verdeeldheid van de vakbeweging kunnen ondernemers de arbeidsorganisatie bepalen. D.w.z. een kleine kern vaste werknemers en veel flexibele arbeidscontracten. Tijdelijk sluit deze organisatie aan bij de behoeften van groepen, die niet geheel beschikbaar (willen) zijn voor het arbeidsproces zoals vrouwen met verzorgende taken en jongeren. Deze arbeidsorganisatie is echter niet het resultaat van een doordacht proces van behoeftebepaling bij werknemers. Zwakke groepen zijn daardoor de dupe en hebben minder zekerheid dan enkele jaren geleden.

Uiteraard is voor die groepen een gegarandeerd inkomen boven de armoedegrens een eerste vereiste, maar het is niet een antwoord op een scheefgroeiende arbeidsorganisatie, waarin twee groepen werknemers ontstaan.

3.- 'Het proces van arbeidstijdverkorting kost te veel, loon inleveren kan alleen maar als daar een basisinkomen tegenover staat.-'

Automatisering zal, zeker op termijn, de arbeidsproduktiviteit enorm verhogen. Een oude wet van de arbeidersbeweging is, dat verbetering van produktiviteit moet leiden tot arbeidstijdverkorting met behoud van loon. Dat in veel landen tot nu toe is ingeleverd voor ATV hangt samen met de grote werkloosheid en de zwakte van de arbeidersbeweging.

Zodra echter de herstructurering is voltooid, winsten stijgen maar arbeidskrachten schaars worden, zal in diverse bedrijfstakken ATV met behoud van loon mogelijk blijken te zijn. Nu al zijn daar voorbeelden van.

Het is een misvatting te suggereren dat de westerse industriële landen armer worden. Er is sprake van een grondig proces van herstructurering. De grote aantallen mensen, die buiten het arbeidsproces staan, zijn een bewijs van de verminderde noodzaak van menselijke arbeid, niet van vermindering van de produktie.

4.- 'De bevolkingssamenstelling verandert. Vergrijzing en individualisering hebben een grote invloed op de sociale structuur van de maatschappij. Steeds meer mensen staan langer buiten het arbeidsproces dan erin.-'

Zeker in maatschappijen, zoals in Nederland, waarin het gezinsdenken zeer sterk aanwezig is geweest en er dientengevolge een grote achterstand van vrouwen op de arbeidsmarkt is, betekent individualisering een geweldige verandering zowel in het gezinsleven als op de arbeidsmarkt. De noodzaak tot arbeidstijdsverkorting - wellicht in velerlei vormen - wordt daardoor alleen maar vergroot.

In feite geldt de achterstand ook voor bejaarden. Door de langere levensduur en verbeterde gezondheidstoestand voelen steeds minder ouderen ervoor volledig te worden uitgesloten van de arbeidsmarkt. Ook voor hen geldt dat een inkomen alleen niet voldoende is, maar dat ze maatschappelijk willen blijven functioneren. In sommige bedrijfstakken begint men de ervaring van ouderen te onderkennen en worden ze op grond daarvan gevraagd.

5.- 'Grote groepen in de maatschappij raken gemarginaliseerd, m.n. zij die langdurig op een uitkering zijn aangewezen, vrouwen, migranten, ongeschoolden, gehandicapten en bejaarden.-'

De marginalisering van deze groepen is geen natuurwet maar het gevolg van de combinatie van structurele veranderingen en een conservatief monetaire politiek. Het zo goed mogelijk opvangen van die groepen is een eerste vereiste. Rechtszekerheid bieden en het voorkómen van armoede zijn dat ook. Maar dat alles maakt geen einde aan de marginalisering, die zijn oorzaak grotendeels vindt in de organisatie van het arbeidsproces.

Daarvoor is een veelomvattend beleid nodig, gericht op ATV, sociale zekerheid, scholing, herverdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen, een andere arbeidsorganisatie.

6.- 'Het huidige stelsel van sociale zekerheid is te veel gebonden aan betaalde arbeid en dan nog vooral aan de arbeid van de kostwin-

ner. Een geheel nieuw stelsel is nodig.-'

In de rijkere Europese landen vindt een vernieuwing van het systeem van sociale zekerheid plaats. Langdurige werkloosheid, gelijke behandeling, vergrijzing en de noodzaak tot bezuiniging zijn de argumenten daarvoor. In het nieuwe sociale-zekerheidstelsel in Nederland is het verband tussen uitkering en betaalde arbeid in sommige opzichten losser dan voorheen. Nieuw is bijvoorbeeld dat een bepaalde periode van verzorging van kinderen meetelt bij de bepaling van het arbeidsverleden. De grens tussen betaalde en onbetaalde arbeid is daarmee voor het eerst vervaagd.

Vernieuwing van het stelsel bracht echter wel een verlaging van de uitkeringspercentages met zich mee. Het aandeel van de mensen met een minimumuitkering liep op van 74% in 1983 tot 83% in 1986. (Financ. Nota sociale zekerheid 1987.) Vernieuwing heeft tot nu toe daarom voor grote groepen uitkeringsgerechtigden alleen maar verslechtering betekend. Bij een geheel nieuw stelsel zal eveneens rekening moeten worden gehouden met de verschillende situaties waarin mensen verkeren. Voor mensen die wegens arbeidsongeschiktheid bijvoorbeeld niet kunnen werken zal een extra verzekering moeten komen als aanvulling op het basisinkomen. Ook dan tellen de vragen van draagkracht e.d.

Voor de sterkere groepen is dit alles veel minder een probleem. Zij kunnen zich privé bijverzekeren.

7.- 'De stelsels binnen de EEG zijn zeer verschillend. Wenselijk is een sociale integratie als tegenhanger van een economische integratie. Het idee van een basisinkomen biedt daar de ruimte voor.-'

Integratie van Europese sociale stelsels is een complex vraagstuk, dat feite los staat van de discussie over basisinkomen.

De Noordeuropese landen kennen reeds een lange traditie van sociale zekerheid, die zich sinds het begin van deze eeuw ontwikkelde van armen- en ongevallenwetten naar een stelsel van inkomensgarantie. Zelfs na de forse aantasting in de afgelopen jaren bieden de stelsels en voorzieningen meer zekerheid dan de sociale zekerheid van de Zuideuropese landen, die nog maar zelden uitkomt boven het niveau van armoedebestrijding.

Van een integratie kan dan ook, nuchter bezien, geen sprake zijn tenzij dat gaat ten koste van het niveau van de Noordeuropese landen onder het voor vrouwen inmiddels bekende motto 'even slecht is ook gelijk!' Of anders gezegd, wat een verbetering is voor de gemarginaliseerde groepen in Italië, is een geweldige achteruitgang voor diezelfde groepen in Nederland en West-Duitsland. Juist daarom moeten pleidooien voor een basisinkomen uit conservatieve hoek nauwlettend worden gevolgd.

Zinniger lijkt een pleidooi voor een snelle opbouw van inkomensgaranties en voorzieningen in de Zuideuropese landen.

Anderzijds

Uit het voorgaande mag wel duidelijk zijn dat ik veel van de veronderstellingen deel met de voorstanders van het basisinkomen, maar niet de uiteindelijke oplossing.

Het belangrijkste probleem van het basisinkomen is dat het veronderstelt dat door een drastische herverdeling van inkomen en een sterke rol van de staat aan de huidige tweedeling in de maatschappij een halt is toe te roepen.

Hoewel voorstanders zien dat er een nauwe relatie bestaat tussen produktieproces, de arbeidsmarkt, de gezinsstructuur en de inkomensverdeling wedden zij met het basisinkomen slechts op één paard.

De bevestiging van de huidige ongelijkheid in de andere sferen is daarmee een groot risico.

Bovendien zijn de genoemde voordelen bij nadere bestudering nogal aanvechtbaar, bijvoorbeeld:

- 'Een basisinkomen vermindert de controle van de staat.'

Dat is maar ten dele waar. Tegenover het wegvallen van controle aan de uitkeringskant staat noodzakelijkerwijs een versterking van de controle aan de inkomenskant aangezien een cumulatie van inkomens zwaarder wordt belast.

- 'Een basisinkomen vermindert de afhankelijkheid van ondernemers.'

Voor de primaire levensbehoeften is dat juist, maar voor alles wat daar bovenuit gaat blijven afhankelijkheid en harde concurrentie bestaan. Bovendien creëert het basisinkomen een grotere afhankelijkheid van de staat en daarmee van politieke beslissingen. De solidariteit tussen werkenden en uitkeringsgerechtigden waar de vakbeweging een beroep op kan doen, valt weg. De gemarginaliseerde groepen zullen puur en alleen afhankelijk worden van de verkiezingsuitslag.

- 'Met een basisinkomen behoeft niemand meer vuil, ongeschoold en onderbetaald werk aan te nemen.'

Dat is zeer de vraag, want voor iedereen zal blijven tellen of hij/zij boven het basisniveau uit kan komen en dan telt de positie op de arbeidsmarkt. Een basisinkomen kan wel een verdere marginalisering betekenen omdat het maatschappelijke belang voor ATV en werkgelegenheid kleiner wordt.

- 'Basisinkomen verandert de verhouding tussen mannen en vrouwen. Er is geen economische reden meer voor de afhankelijkheid van vrouwen.'

Dat is juist. Ook het recht op bijstand vergrootte de zelfstandigheid van vrouwen. Maar daarmee vindt er nog geen herverdeling van arbeid plaats, laat staan van onbetaalde arbeid.

Herverdeling

Nu kun je zeggen: natuurlijk, er zijn nog zoveel problemen maar laten we in elk geval beginnen met de invoering van het basisinkomen.

Ik denk dat die redenering alleen op papier kans van slagen heeft. Nog afgezien van de bureaucratische rompslomp, die een totale inkomensverdeling via de staat met zich mee brengt, is voor de invoering van het basisinkomen een brede consensus nodig. Die consensus is onwaarschijnlijk aangezien niet te verwachten is dat grote groepen in de samenleving er voor voelen een inkomen te garanderen aan die groepen, die het niet nodig hebben omdat ze al inkomen uit arbeid krijgen. En dan heb ik het nog niet over het financieringsprobleem en de vraag hoe controle te krijgen op de winsten van de grote en geautomatiseerde ondernemingen.

Een vraag overigens, die ook zonder basisinkomen beantwoord moet worden omdat zowel arbeidstijdverkorting als sociale voorzieningen mede uit de vruchten van automatisering betaald zullen moeten worden.

Voorlopig ligt een simpele oplossing dan ook niet voor de hand. Maar welk perspectief is er dan wel? Ik denk dat er gevechten op verschillende plaatsen nodig zijn: op de arbeidsmarkt, in het produktieproces, in de privé sfeer. Daarbij zal het ook moeten gaan om het verkrijgen van consensus over het na te streven perspectief. Een perspectief dat een gemeenschappelijk belang vertaalt van werkenden en uitkeringsgerechtigden, van mannen en vrouwen.

De formulering van zo'n gemeenschappelijk belang (ik heb het nu niet over vrede, veiligheid, democratie, een schoon milieu, hoewel dat uiteraard ook zaken zijn van gemeenschappelijk belang) is van grote betekenis en tekent zich ten dele ook al af: minder arbeid voor werkenden en meer voor de groepen die geïsoleerd en gemarginaliseerd dreigen te worden, een herverdeling van inkomen m.n tussen mannen en vrouwen, een herverdeling van status, zeggenschap, ontplooiing, verzorging, arbeid en macht, en ten slotte de vruchten van automatisering voor humanisering van de maatschappij.

Op velerlei terreinen vinden de gevechten daarvoor plaats. Soms zichtbaar, soms onzichtbaar. Van een echte gemeenschappelijke strategie is echter nog geen sprake. Het basisinkomen is een poging daartoe, maar lijkt daar uiteindelijk niet voor geschikt. Voor progressieve maatschappelijke vernieuwing is het inkomensspoor nu eenmaal te smal!

Ina Brouwer

Bovenstaande bijdrage werd namens de CPN door Ina Brouwer geleverd op een internationale conferentie op 11 en 12 juni. Deze vond plaats in het Europees Parlement op initiatief van de Regenboogfractie onder de titel 'De toekomst van het sociaal zekerheidssysteem en het idee van het basisinkomen'. De Regenboogfractie bestaat onder meer uit het Nederlandse 'Groen Progressief Accoord', dus de samenwerkingsfractie van CPN, Groen Platform, PPR en PSP.

Beschouwingen over de verzorgingsstaat en de crisis waarin die zich al of niet bevindt, spitsen zich meestal toe op de meest primaire taken ervan: het voeren van een beleid gericht op werkgelegenheid, sociale zekerheid en openbare veiligheid. Er is echter een zeker zo belangrijk ander kenmerk van een verzorgingsstaat: het in stand houden van voorzieningen gericht op ontplooiing, gezondheid en welzijn van de burgers. In dit artikel willen we aan die kant van de verzorgingsstaat wat meer aandacht geven.

Crisis in de verzorgingsstaat, voorzieningen in de knel

Voor we dieper ingaan op het voorzieningenaspect van de verzorgingsstaat is het nodig dat begrip verzorgingsstaat zelf te preciseren. Essentieel in een verzorgingsstaat is dat er inkomensoverdracht plaatsvindt tussen groepen en/of tussen leeftijdsfasen. Die inkomensoverdracht kan plaats vinden in geld, in de vorm van uitkeringen, maar ook in de vorm van voorzieningen. Bekostiging vindt plaats uit de algemene middelen, waaraan ieder naar vermogen via het progressief belastingstelsel bijdraagt en waarvan ieder gelijkelijk gebruik kan maken (althans dat is de theorie).

Als we praten over voorzieningen, dan bedoelen we daar vooral de voorzieningen mee die het de mensen mogelijk moeten maken optimaal deel te nemen aan het maatschappelijk proces: voorzieningen, gericht op ontplooiing, zorg- en dienstverlening, communicatie, cultuur, sport en recreatie en opvang. De meeste van deze voorzieningen, die wij traditioneel met de term reproduktief aanduiden, vallen onder de ministeries van Onderwijs en Wetenschappen en van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. De kosten ervan, althans het aandeel van de rijksoverheid erin, belopen ruwweg zo'n *f* 40 miljard, ofte wel 10% van het nationaal inkomen.

Deze voorzieningen hebben in het eerste driekwart van deze eeuw, en vooral na de Tweede Wereldoorlog, een onstuimige groei gekend, onder druk van de emancipatie van de arbeidersklasse maar ook onder druk van economische omstandigheden en ontwikkelingen. De tendens sinds grofweg 1975

(de 1%-norm van Duisenberg) is er echter een de andere kant op. Het is een tendens die startte met een beperking in de groei van de overheidsuitgaven en uitmondde in een verlaging ervan. Het is een tendens, die gepaard gaat met het vragen van meer bijdragen van afnemers van voorzieningen (profijtbeginsel) en met het overdragen van verantwoordelijkheid voor voorzieningen aan derden (privatisering).

Het is van belang om te onderkennen dat het bij de geschetste tendens in eerste instantie om een puur financieel motief ging: het ging om het aandeel van de collectieve middelen in het nationale inkomen, om het financieringstekort, om de rentestand.

Pas later werd het bijbehorende ideologische offensief ingezet, kennelijk omdat een puur financiële benadering niet voldeed. Met het eerste kabinet-Lubbers krijgen we het politieke verhaal erbij: de terugtredende overheid, de zorgzame samenleving: ook in de sociaal-democratie wordt de maakbare samenleving ter discussie gesteld. In de periode 1982-1986 groeit een vrij brede consensus over het onvermogen van de staat om alles te regelen, over de onwenselijkheid van te grote afhankelijkheid bij burgers van staatsvoorzieningen, en over de noodzaak om de bureaucratie terug te dringen. Die consensus omvat niet alleen de regeringspartijen CDA en VVD, maar ook delen van de PvdA (met name rond de Wiardi Beckman Stichting) en onafhankelijke adviesinstanties als de regeringscommissaris voor de rijksdienst en de Harmonisatieraad Welzijnsbeleid.

Het is opvallend dat veel beschouwingen daarbij nogal oppervlakkig zijn. Zo gaat de stelling dat de staat niet in staat is effectief maatschappelijke processen te sturen er kennelijk vanuit dat de staat een neutraal gegeven is en wordt voorbijgegaan aan de vraag of de staat, als uitdrukking van maatschappelijke verhoudingen, wel bereid is effectief te sturen of in feite wil volstaan met bijsturen. Zo is het ook zeer de vraag of de bureaucratie een onontkoombaar gevolg is van een veel regelende staat of misschien eerder van een onmachtige staat, die veel regelt op de vierkante millimeter, terwijl de vierkante meters door anderen, in casu de ondernemers, gevuld worden.

En vloeit het gevaar van afhankelijke burgers niet meer voort uit een feitelijke maatschappelijke afhankelijkheid als gevolg van permanente inkomensmatiging en een kwalitatief slecht voorzieningenniveau, dan uit het bestaan van die voorzieningen als zodanig? Kortom, er is op de voorhand heel wat af te dingen op de ideologische rimram rondom het harde financieel-economische beleid. Daarom is het beter ons te concentreren op de werkelijke processen die aan de gang zijn. En daarbij zijn een aantal onverbiddelijke:

- de staat trekt zich terug, zowel inhoudelijk als financieel
- de markt krijgt meer ruimte, niet alleen voor de eigen activiteiten, maar ook om staatsactiviteiten over te nemen (althans de lucratieve!)
- wat overblijft aan staatsbemoeienis is ook onderhevig aan verschuivingen:
  - in zorg- en dienstverlening een grote prioriteit voor ouderen
  - in het onderwijs meer nadruk op basisvorming, en voor het overige een meer aanvullende rol
  - in de gezondheidszorg ook meer nadruk op basiszorg en meer prioriteit voor zorg aan huis, gepaard met stelsels van eigen bijdragen en eigen risico's en particuliere voorzieningen en verzekeringen.

Het is hierbij van belang dat er geen sprake is van openlijke, duidelijke verschuivingen, maar eerder van sluipende ontwikkelingen. Dat

heeft tot gevolg dat er allerlei effecten ontstaan die, althans officieel, niet bedoeld waren. Zo is op het terrein van de zorg en maatschappelijke dienstverlening sprake van minder intramurale voorzieningen, maar dat gaat niet gepaard met meer extramurale voorzieningen, maar met een zwaardere druk op de letterlijke thuiszorg, het huishouden als primair zorgniveau.

Een ander voorbeeld is het streven naar eigen bijdragen c.q. het profijtbeginsel: de gedachte is dat burgers meer gaan meebetalen aan overheidsvoorzieningen, maar het eind van het liedje is dat die voorzieningen zo duur worden dat particuliere voorzieningen concurrerend worden, d.w.z. dat er een naadloze overgang naar privatisering ontstaat.

Vrije jongens

Bovengenoemde tendenzen op het terrein van overheidsbemoeienis met voorzieningen lopen parallel met een andere tendens: die van snelle technische ontwikkelingen, van de ontwikkeling van nieuwe bedrijfssectoren en markten, kortom van een ingrijpende heroriëntatie in de produktieve verhoudingen. Het is een tendens die gepaard gaat met de noodzaak van ruimte voor particulier initiatief: ruimte in financiële zin, maar ook in de zin van minder regelgeving, en in de zin van meer vrijheid en flexibiliteit in arbeidsverhoudingen, rechtsposities en arbeidsomstandigheden. De vrije jongens vragen om ruim baan in een proces dat we rustig mogen beschouwen als de tweede industriële revolutie.

We zien dus dat motieven op het vlak van de staatsfinanciën, de politieke ideologie en de produktieverhoudingen in elkaar grijpen in een gevaarlijke belangengemeenschap. Gevaarlijk, want zeer kortzichtig. Op de wat langere termijn is er alle reden tot het instandhouden en zelfs versterkten van overheidsvoorzieningen. Zowel op grond van demografische ontwikkelingen (de middelbare leeftijdsgroepen zullen een steeds belangrijker aandeel vormen in het totale arbeidsaanbod, wat de noodzaak van omvangrijke inspanningen op het terrein van om-, her- en bijscholing en opleiding met zich meebrengt), versterkt door technische ontwikkelingen die voortdurend nieuwe kennis, inzichten en toepassingsgebieden scheppen, en die hoge eisen stellen aan het niveau van basisvorming van iedereen, als op grond van doorgaande processen van emancipatie, individualisering, vrije tijd en nieuwe ontwikkelingen op het terrein van gezondheid en welzijn, is een alerte, vooruitziende en initiatiefnemende rol van de overheid van levensbelang. Niet alleen voor de individuen die met al deze zaken geconfronteerd worden, maar evenzeer voor de produktieverhoudingen zelf en degenen die daarin de toon aangeven, de ondernemers: een kwantitatief en kwalitatief onvoldoende voorzieningenniveau wreekt zich in fricties op de arbeidsmarkt en in een gebrek aan hoogwaardigheid waarvan de industrie in het ontwikkelde kapitalisme het toch moet hebben. Een ontwikkeling waarin de collectieve voorzieningen op uiteenlopende manieren, door afbraak, door halve en hele privatisering, door profijtbeginsels en eigen bijdragen, ondergeschikt worden gemaakt aan de korte-termijn-belangen van de markt, betekent in feite dat met de bestrijdingsmiddelen van de huidige problemen à la Lubbers en Ruding de kiemen worden gelegd voor de volgende problemen: een klassiek beeld in het kapitalisme. Het is politiek van vandaag en morgen, met alle grillen van dien en daarna zien we verder. Eens te meer lijkt het kapitalisme niet in staat tot gelijkmatige ontwikkeling, tot een verder kijken dan de neus lang is. Voor degenen die dat kapitalisme, juist daarom, wensen te bestrijden ligt er een uitdaging: laat je niet in het

defensief dringen, er is recht en reden om op te treden voor goede overheidsvoorzieningen, niet als een noodzakelijk kwaad, maar als een investering in de toekomst. Daarbij is inspelen op die toekomst, op ontwikkelingen en verhoudingen die zich aftekenen van groot belang. Een inspelen dat meer is dan een opportunistisch of reformistisch meedrijven met de stroom: het gaat om een kwalitatieve inzet, gericht op de versterking van de arbeidskracht, morgen en overmorgen.

Marius Ernsting

CPN-Studieweekeinde: 'Zomercursus 1987'

ACHTERGRONDEN EN PERSPECTIEVEN VAN DE VREDESSTRIJD

Vrijdagavond 3, zaterdag 4 en zondag 5 juli vindt op het mini-landgoed 'De Vergulde Eenhoorn' in Amsterdam een studieconferentie plaats.

Inleidingen worden verzorgd door:

vrijdagavond: 'Kunnen we de wapenwedloop beinvloeden?'
inleider: Marcus Bakker.

zaterdagochtend: 'Internationale verhoudingen in beweging'.
inleider: Duco Hellema.

zaterdagmiddag: 'Nieuwe perspectieven en wat ons te doen staat'.
inleider: Leo Molenaar.

zaterdagavond: barbecue, muziek, film 'The Atomic Café' en video.

zondagochtend: 'Vrouwelijke vreedzaamheid in het interbellum',
(IVVV -ANVB).
inleidster: Marijke Mossink.

zondagmiddag: slotwoord door CPN-voorzitter **Elli Izeboud.**
Uiteraard is er volop gelegenheid tot discussie. Bijdragen in ieder geval van Nico Schouten en Jan de Boo.
Het studie-weekend begint 3 juli 1987 om 20.00 uur en eindigt op 5 juli 1987 om 17.00 uur.
De deelnemersbijdrage is *f* 30,- (incl. het gezamenlijk eten).

Aanmelden kan door storting van *f* 30,- op gironummer 1980487 o.v.v. zomercursus 1987, t.n.v. Stichting Vorming en Scholing CPN te Amsterdam of telefonisch bij Erika Voss, 020-128297
Deelnemers die een slaapplaats in Amsterdam willen moeten dit opgeven bij het CPN-distrikt Amsterdam 020-250472 of 250473.
Kinderopvang is aanwezig.

Adres: De Vergulde Eenhoorn, Ringdijk 58 A, Amsterdam.

Onder de gevleugelde term 'Bereidheid tot verandering' heeft de Commissie Structuur en Financiering Gezondheidszorg (de zogenaamde commissie-Dekker) een advies aan de regering uitgebracht over de mogelijkheden tot beheersing van de volume-ontwikkeling, de mogelijkheden tot verdere herziening van het stelsel van ziektekostenverzekeringen en de mogelijkheid tot deregulering en stroomlijning van de adviesstructuur. Een advies dat voorstellen bevat om te komen tot de in het regeerakkoord afgesproken bezuiniging van *f* 1,2 miljard in 1990 op de collectief gefinancierde uitgaven voor de volksgezondheid. Een advies waarbij de sleutelwoorden marktwerking en concurrentie vergezeld gaan van modieuze kreten als flexibilisering, keuzevrijheid en kostenbeheersing. Een advies dat breekt met het principe van onderlinge solidariteit.

De commissie-Dekker tegen het licht

In een nadere beschouwing over die plannen wil ik me beperken tot de kern van de voorstellen, namelijk het invoeren van een nieuw stelsel van ziektekostenverzekering. Als het aan de commissie-Dekker ligt komt er een basisverzekering voor maar 85% van het huidige ziekenfonds en ABWZ-pakket, die echter wel voor elke ingezetene verplicht is, het zogenaamde basispakket. In het basispakket vinden we de volgende zaken niet terug: geneesmiddelen, kunst- en hulpmiddelen, paramedische hulp (bijvoorbeeld fysiotherapie), tandheelkundige hulp boven 18 jaar, consultatiebureauhulp, cosmetische plastische chirurgie, in vitro fertilisatie, abortus en sterilisatie. Voor delen van dit 15% - pakket of voor het totaal kun je je aanvullend verzekeren, echter op basis van een nominale (vaste) premie, te weten *f* 488,- voor een volwassene en *f* 244,- voor een kind (voor het totale aanvullende pakket). Voor het basispakket geldt een premie naar draagkracht die 4,2 procent gaat bedragen, maar ook hier worden nominale premies gehanteerd: *f* 388,- voor een volwassene zonder kinderen en *f* 325,- voor een volwassene met kinderen, waarbij voor elk kind *f* 244,- per jaar moet worden betaald. Door het nemen van eigen risico's kunnen verzekerden zowel de nominale premie van het basispakket als het aanvullende pakket beïnvloeden.

Ook worden door de commissie-Dekker nieuwe eigen bijdragen voorgesteld en bestaande verhoogd. Nieuw is het invoeren van een eigen bijdrage van *f* 25,- voor elke verwijskaart naar een specialist. De eigen bijdragen voor de psychotherapeut gaan omhoog van *f* 5,- naar *f* 10,-, die voor de wijkkraamzorg van *f* 39,- naar *f* 50,- per dag en de maximale bijdrage voor het verpleeghuis wordt verhoogd van *f* 1350,- naar *f* 2000,-.

Tevens wil de commissie-Dekker het huidige in-natura-systeem, waardoor een ziekenfondsverzekerde geen bemoeienis heeft met de financiële afhandeling, gaan vervangen door het restitutiesysteem, waarbij de patiënt eerst de nota's moet gaan betalen en die vervolgens van zijn of haar verzekeraar terug moet zien te krijgen. Eén van de wezenskenmerken van de voorstellen van de commissie-Dekker is het introduceren van de marktwerking en de concurrentie in de gezondheidszorg. Hiertoe moeten de monopolieposities van de ziekenfondsen worden opgeheven. Het onderscheid tussen ziekenfondsen en particuliere ziektekostenverzekeraars wil de commissie-Dekker laten vervallen en vervangen door een systeem van onderlinge concurrentie.

De commissie-Dekker stelt zich op het standpunt dat het totale pakket dat zij voorstelt, overgenomen moet worden en stelt voor het gefaseerd in te gaan voeren. In de eerste fase zou de ziekenhuiscapaciteit met 12.000 bedden gereduceerd moeten worden, zouden de ziekenfondsen gebudgeteerd en de eigen bijdragen ingevoerd moeten worden en tevens zou de accijns op alcohol en tabak moeten worden verhoogd.

In de tweede fase zou dan het basispakket ingevoerd, de monopolieposities van de ziekenfondsen opgeheven, de specialisten onder het ziekenhuisbudget gebracht moeten worden en regels zouden moeten worden vastgesteld voor een acceptatieplicht voor verzekeraars.

Handelswaar

De CPN is het op fundamentele punten oneens met de voorstellen van de commissie-Dekker.

Zo zal met het opheffen van de monopoliepositie van de ziekenfondsen de regionale deskundigheid van de ziekenfondsen verloren gaan en zal er een gigantische slag om de markt uitbreken, waar alleen een aantal sterke ziektekostenverzekeraars als winnaar uit de strijd zullen komen en de sociale functie van de ziekenfondsen voorgoed verleden tijd zal zijn. Om die particuliere ziektekostenverzekeraars voor de markt te interesseren is gekozen voor het invoeren van forse nominale premies, het hanteren van eigen risico's en het splitsen van het huidige ziekenfondspakket in een verplicht en een aanvullend deel. Voor een modaal gezin dat zich zowel voor het basispakket als voor het aanvullende pakket heeft verzekerd praat je dan al gauw over ongeveer *f* 2400,- per jaar. Daar staat tegenover dat de premie naar draagkracht slechts 0,7 procent daalt, zodat in bovenstaand voorbeeld het betrokken gezin plus minus *f* 85,- per maand inlevert. Voor een gezin met twee kinderen met een minimuminkomen is dat *f* 75,- en voor een alleenstaande op bijstandsniveau *f* 25,- per maand. In deze bedragen zitten echter nog niet de eigen bijdragen die betaald moeten worden en die behoorlijk op kunnen lopen voor bepaalde groepen die vaak een beroep moeten doen op de gezondheidszorgvoorzieningen zoals chronisch zieken, bejaarden en gezinnen met kinderen. 'De gebruiker betaalt' is het motto, alsof je kunt kiezen. Ziek zijn overkomt je. Het principe van de onderlinge solidariteit wordt hierdoor overboord gegooid. Dat principe wordt nog verder uitgehold door de splitsing van het hui-

dige ziekenfonds- en ABWZ-pakket in een verplicht basispakket en een vrij te verzekeren pakket. De commissie-Dekker gaat uit van nominale premies gebaseerd op de veronderstelling dat iedereen zich voor het aanvullende pakket gaat verzekeren. In de praktijk zal blijken dat niet iedereen zich voor dat aanvullende pakket gaat verzekeren, waardoor de premies van mensen die niet zonder die aanvullende verzekering kunnen, omhoog zullen vliegen. Ook zal zich in de praktijk vaak voordoen dat met name lager betaalden omwille van de kosten geen aanvullende verzekering nemen in de veronderstelling dat geen beroep op dat pakket gedaan hoeft te worden. Hierdoor kan het voorkomen dat mensen niet of te laat naar de dokter gaan met alle schadelijke gevolgen voor hun gezondheid van dien. In feite gokken met je gezondheid, met alle financiële consequenties van dien wanneer toch dat beroep nodig is. Beschik je over de nodige financiële reserves, dan kun je je permitteren een kleiner pakket of hoge eigen risico's te nemen, waardoor je een lagere nominale premie hoeft te betalen. De door Dekker zo geroemde keuzevrijheid komt hierdoor in een heel ander licht te staan.

Het introduceren van marktwerking en concurrentie in de gezondheidszorg is niet te accepteren. Een zieke kan nu eenmaal niet concurreren met een gezonde, een oudere niet met een jongere, en een minder draagkrachtige niet met een kapitaalkrachtige. Gezondheid is geen handelswaar en de inhoud van je portemonnaie mag niet bepalen voor welke zorg je wel of niet in aanmerking komt. Het introduceren van financiële drempels in de gezondheidszorg brengt de toegankelijkheid van de zorg ernstig in gevaar. Voorbeelden uit Amerika, waar het marktgerichte denken hoogtij viert, spreken wat dat betreft boekdelen. Daar is de gezondheidssituatie voor delen van de bevolking sinds het invoeren van de marktwerking hard achteruit gegaan, terwijl de uitgaven voor de gezondheidszorg exposief zijn gestegen.

Kostenverschuiving

Als inkomensverschillen de toegankelijkheid bepalen van (delen) van de zorg is te vrezen dat de gezondheidstoestand van mensen die minder draagkrachtig zijn nog verder achter gaat lopen bij die van de beter gesitueerden. Een opmerkelijk feit, zeker gezien de onlangs door het ministerie van WVC uitgebrachte Nota 2000, waar met name het terugdringen van die verschillen in gezondheidstoestand als eerste doelstelling wordt genoemd. Overigens staat de Nota 2000 van het ministerie van WVC op meerdere punten haaks op de voorstellen van de commissie-Dekker.

Van kostenbeheersing is in de plannen van de commissie Dekker geen sprake, vanuit de noodzaak tot terugdringen van het collectief gefinancierde deel komt ze niet verder dan een verschuiving van de lasten van het collectief naar het individu. Die verhouding is nu 72:28 en zou 67:33 moeten worden, een verschuiving van *f* 2 miljard naar de burgers. In feite wordt dus een pure privatiseringsoperatie in gang gezet. Alleen sommige bejaarden en kleine zelfstandigen kunnen er op vooruit gaan. Direct voordeel bij realisering van deze plannen hebben dus eigenlijk alleen de overheid en de particuliere ziektekostenverzekeraars.

Met één klap dreigen allerlei verworvenheden die in de afgelopen jaren in het pakket zijn gekomen, vaak na jarenlange strijd, daar nu weer uit te verdwijnen. Abortus en de pil zijn daar de meest sprekende voorbeelden van. Theoretisch gesproken komt dit in het aanvullende pakket, maar wie zal zich in de praktijk verzekeren voor abortus?

Zo zitten er in dit rapport naast fundamenteel onjuiste keuzes tal van ondoordachte effecten. Dat is misschien nog wel het duidelijkst te demonstreren door te wijzen op de veranderde relatie hulpverlener-patiënt, die gaat ontstaan als naast medische noodzaak de financiële positie van een patiënt een rol gaat spelen. Bijvoorbeeld bij doorverwijzing naar een specialist, nu voorgesteld wordt om voor elke verwijskaart *f* 25,- te verlangen. Een situatie die in het huidige ziekenfonds ook al speelde bij invoering van de medicijnknaak.

Al jaren zijn ook op het terrein van de gezondheidszorg allerlei bezuinigingen aan de orde van de dag. Afstoten van ziekenhuisbedden, budgettering van ziekenhuizen en sluiten van bejaardenhuizen zijn maar een aantal exponenten daarvan. De voorstellen van de commissie-Dekker om tot nieuwe bezuinigingen te komen gaan gepaard met een terugtredende overheid en een vergrote inbreng van particulieren die denken in termen van winst en verlies op het terrein van de gezondheidszorg. Op dit moment zijn er al duidelijke tekenen van die toenemende commercialisering van de gezondheidszorg: de Boerema-klinieken van het Vendexconcern en Medi-cheque waar managers tegen grof geld een '10.000 km-beurt' wordt aangeboden.

Hoewel de commissie-Dekker zelf signaleert dat bij doorvoering van het advies meer controle van de overheid op de kwaliteit van de zorg als zodanig nodig is, is het tekenend dat juist nu op het ministerie van WVC met name de inspecties getroffen worden door de bezuinigingswoede van dit kabinet.

Een volgende inconsequentie is het stopzetten van de bouw van bejaardentehuizen, terwijl er een toenemende vergrijzing, dus behoefte, aan is. In de visie van de commissie-Dekker zou de toenemende zorg die door de vergrijzing ontstaat voor een belangrijk deel door de eerste lijn overgenomen moeten worden. Zonder dat daar overigens de noodzakelijke gelden voor vrij worden gemaakt. Op dit moment zijn er al wachtlijsten van twee jaar voor bijvoorbeeld gezinsverzorging, een probleem dat alleen maar zal toenemen gezien het huidige kabinetsbeleid om nu al tal van bejaardenhuizen te sluiten zonder extra geld voor de eerste-lijnsopvang te garanderen.

Petitie

De toegankelijkheid van de gezondheidszorg is in gevaar. Nog voor de zomer zal het kabinet met een standpunt komen over de commissie-Dekker. De verwachting is dat delen van de voorstellen die gedaan zijn al door het kabinet tot besluitvorming worden omgezet. Dit omdat er alvast *f* 600 miljoen bezuinigd zou moeten worden. Zoals te verwachten viel heeft dit kabinet de voorstellen zeer positief ontvangen. Toch ligt het niet zo eenvoudig voor dit kabinet. Dit blijkt al uit het uitstel van behandeling in de Tweede Kamer onder druk van het verzet tegen de plannen. Het blijkt ook uit het feit dat het kabinet eerst een hoorzitting moet houden alvorens met een standpunt te komen.

De landelijke initiatiefgroep 'Stop het Eigen Risico', waar o.a. de FNV, diverse ouderenbonden, patiëntengroeperingen en plaatselijke comité's deel van uitmaken, is al jaren actief tegen het invoeren van eigen risico's in de gezondheidszorg. Van meet af aan heeft ze gestreefd naar een zo breed mogelijke bundeling en heeft zo vele eigen risico's tegen kunnen houden. De initiatiefgroep wijst de plannen van de commissie-Dekker af en pleit voor een volksverzekering, mét behoud van ten minste het huidige ziekenfonds- en ABWZ-pakket, mét een premie naar draagkracht en dús zonder eigen risico's, zónder

eigen bijdragen en zónder nominale premies. Voor dit alternatief is ze een handtekeningen-campagne gestart. Omdat voor veel mensen nog volstrekt onduidelijk is hoe die plannen van de commissie-Dekker in elkaar zitten en in de praktijk zullen uitwerken, is de initiatiefgroep begonnen met een uitgebreide informatiecampagne. Ook de FNV is op dit terrein erg actief en belegt overal informatiebijeenkomsten. Tevens worden initiatieven genomen om overal plaatselijke comités van de grond te krijgen met een zo breed mogelijk draagvlak. In een twaalftal plaatsen zijn nu comités werkzaam of in oprichting.

De CPN heeft het bestrijden van de plannen van de commissie-Dekker tot een belangrijke prioriteit gemaakt en op alle niveaus zijn communisten betrokken bij het helpen bevorderen van een zo breed mogelijk verzet tegen die plannen. In dit artikel heeft vooral de nadruk gelegen op het voorgestelde stelsel van ziektekostenverzekering, enerzijds omdat dit de kern van de voorstellen is, anderzijds om de ideologie achter de plannen toe te lichten en de indruk weg te nemen als zou de commissie-Dekker een echte volksverzekering voorstellen. De CPN verwacht geen heilzame werking van het introduceren van marktwerking en concurrentie in de gezondheidszorg. Niet als middel om de kosten van de gezondheidszorg te beperken en niet als middel om het huidige gezondheidszorgsysteem te verbeteren.

Zeker vindt ook de CPN dat er in het huidige systeem het nodige kan veranderen. De partijgroep gezondheidszorg die in het recente verleden heeft gefunctioneerd, heeft op dit terrein de nodige aanzetten gegeven. Uitgangspunt was dat de nadruk op de eerste lijn moet komen te liggen en dat daarop aansluitend een tweede lijn moet worden aangepast. Voorwaarde is dan wel dat de eerste lijn versterkt moet gaan worden. Ook op een aantal andere terreinen, zoals de beddenreductie en de maatschappelijke factoren van het ziek-zijn, zijn interessante gedachten ontwikkeld.

Op een landelijk beraad van onze partij op 25 april is afgesproken onze communistische visie op de noodzakelijke ontwikkelingen in de gezondheidszorg op een vijftal terreinen verder uit te werken. Het gaat dan om het gestalte geven aan preventie, de noodzaak tot versterking van de eerste-lijnsgezondsheidszorg, het uitbannen van winstbejag in de gezondheidszorg, onze opvatting over de noodzaak van een volksverzekering en de specifieke positie van vrouwen in de gezondheidszorg.

Robert Schurink

Eind 1986 werd bekend, dat de weduwe van Rost van Tonningen al meer dan veertig jaar een staatspensioen genoot. Dit bericht viel min of meer samen met een groeiend gechicaneer door regeringskringen rond de pensioenen en uitkeringen van verzets- en vervolgingsslachtoffers '40-'45. De verontwaardiging was dan ook groot en er ontstond in korte tijd een golf van protest. Mede door de intensieve inzet van Joop Wolff, ex-Kamerlid van de CPN, werden alle verzetskringen, organisaties van vervolgingsslachtoffers en joodse gemeenschappen gemobiliseerd voor een indrukwekkende hoorzitting in de Tweede Kamer. De aarzelingen in het parlement werden daardoor overwonnen en besloten werd om te onderzoeken hoe het pensioen van deze zwarte weduwe kan worden beëindigd.
Een overwinning voor de democratie!
Een overwinning die bij velen meteen de vraag opwerpt: Wie was nu eigenlijk die Rost van Tonningen? En wat voert die weduwe in haar schild? Daarom een overzicht.

Wat deed Rost van Tonningen en wat doet de Zwarte Weduwe?

Pro-Duits en extreem antisemiet

Meinoud Marinus Rost van Tonningen is een telg uit een oud regentengeslacht, dat de grondslag legde voor het gehate cultuurstelsel in Nederlands Oost-Indië. Hij werd op 19 februari 1894 in Soerabaja geboren, volgde de HBS in Den Haag en studeerde in Delft en Leiden. Hij was werkzaam bij enkele internationaal georiënteerde financiële instellingen.

Namens de Volkerenbond gaat hij in de jaren dertig in Wenen opereren. Daar raakt Rost verzeild in nazikringen en wordt de grondslag gelegd voor zijn extreme zogeheten austro-antisemitisme.

Op 10 augustus 1936 wordt Rost lid van de NSB en kort daarop lid van de Tweede Kamer. Hij wordt benoemd tot hoofdredacteur van het NSB-orgaan 'Het Nationale Dagblad'. De krant kreeg financiële steun vanuit Hitler-Duitsland en ging zich zowel vóór als tijdens de bezetting te buiten aan het meest platvloerse antisemitisme. Zo erg, dat zelfs Mussert er van tijd tot tijd mee in zijn maag zat.

In 1939 krijgt Rost van Tonningen uit handen van de Duitse regering een eremedaille voor zijn bijdrage aan de Oostenrijkse 'Anschluss' bij Duitsland. In maart 1940 krijgt hij van zijn vriend de SS-Reichsführer Himmler een porceleinen levensboom cadeau. 'Met het oog op de te verwachten zware tijden'.

Arrestatie

Op 3 mei 1940, een week vóór de Duitse inval, wordt Rost van Tonningen als enige echt belangrijke NSB-leider, met het oog op zijn staatsgevaarlijke achtergrond, gearresteerd. Tegelijkertijd worden vier communisten opgepakt. Pas ná 1945 wordt bekend, dat minister-president De Geer de communisten heeft laten arresteren om naar Hitler-Duitsland toe een neutrale indruk te maken.

Na zijn terugkeer uit de internering, tijdens de eerste maanden van de bezetting, ontvlamt een machtsstrijd tussen Rost van Tonningen en Mussert. De ondergronds voortwoekerende haat tussen beiden loopt door de gehele bezettingsperiode heen.

Mussert staat op het standpunt van een Nederlands (Dietsch) nationaal-socialisme met de WA als machtsinstrument, terwijl Rost voorstander is van het Groot-Germaanse Rijk en steunen wil op de SS. Zijn relaties met Himmler en zijn kennis van Nazi-Oostenrijk (waar Seyss-Inquart vandaan kwam) geven hem een tijdelijke voorsprong en leveren in ieder geval vele functies op.

Commissaris voor de marxistische partijen

Op 20 juli 1940 wordt Rost van Tonningen benoemd tot 'commissaris voor de marxistische partijen' en als zodanig beëdigd door Seys-Inquart. Opdracht: 'Terwijl de CPN en de RSAP geliquideerd worden, moet er wat de SDAP betreft zorg voor worden gedragen dat de organisatie als zodanig van marxistische werkzaamheden en opvattingen wordt bevrijd'. Het gaat hier om een groot opgezette poging om de gehele moderne arbeidersbeweging met haar instellingen als de Arbeiderspers, de VARA, het NVV, de AJC, sport- en zangverenigingen in nazi-vaarwater te manoeuvreren. De opzet mislukt volledig. Niet door de krachtige houding van sociaal-democratische leiders, maar doodeenvoudig omdat de leden en abonnees wegliepen.

De uitplundering van Nederland

In maart 1941 wordt Rost van Tonningen benoemd tot

directeur van de Nederlandsche Bank. Vlak daarna ook nog tot secretaris-generaal voor bijzondere economische aangelegenheden.

Bij de uitplundering van Nederland ten behoeve van de Duitse oorlogsmachine heeft Rost een bijzonder landverraderlijke rol gespeeld. Bij het 'ariseren' van zelfs de kleinste joodse sigarenzaak of fietsenstalling, bij het benoemen van Rijksduitse- of NSB-Verwalters over deze zaakjes, bij het 'zuiveren' van de VARA, het NVV, de Arbeiderspers, de bank- en verzekeringsinstellingen van 'joodse invloed'. Het is allemaal verbonden met het optreden van Rost van Tonningen.

De Nederlandse Oost-Compagnie

Om het verlies van koloniën te compenseren wordt onder leiding van Rost van Tonningen de Nederlandse Oost-Compagnie opgericht. Doel: de exploitatie van landbouwgrond in de door de Duitsers bezette gebieden van de Oekraine en Wit-Rusland. Boeren uit alle 'Germaanse' landen kwamen daarvoor in aanmerking. Ondanks de forse reclamecampagne onder verarmde Nederlandse boeren kon maar een handjevol voor de NOC worden geronseld. Ook deze opzet mislukte. Niet in de laatste plaats door de snel groeiende partizanenbeweging in de Sovjet-Unie zelf.

Rost en de SS

De SS heeft op Rost van Tonningen een sterke aantrekkingskracht gehad. Verscheidene malen heeft hij zich vrijwillig bij deze organisatie gemeld, maar zijn leeftijd werd voor dienstneming te hoog geacht en.... men twijfelde of hij wel van volledig arische afkomst was.

Zijn huwelijk met Florrie Heubel (thans de Zwarte Weduwe) werd pas door zijn vriend Himmler goedgekeurd en in zijn aanwezigheid voltrokken, toen het onderzoek van de sibbekundige afdeling van de SS in Berlijn de stamboom van Rost tot het jaar 1600 had uitgeplozen. De zegen van Himmler over het huwelijk werd vergezeld van een geschenk. Een soort Germaanse kaarsenstandaard, vervaardigd in het concentratiekamp Dachau. Pas in 1944 krijgt Rost toestemming om in de SS te treden. Er volgt een opleiding in Den Bosch, spoedig gevolgd door zijn arrestatie door de Canandezen in 1945, in de Betuwe. Tot een veroordeling van de in SS-uniform geklede landverrader is het nooit gekomen. In juni 1945 pleegde hij zelfmoord in de gevangenis van Scheveningen. Als een van de gevaarlijkste handlangers van Hitler-Duitsland zou hij zonder twijfel ter dood zijn veroordeeld.

Florrie Rost van Tonningen-Heubel

Florrie Heubel en haar broer Wim waren van gedeeltelijk Duitse afkomst. Wim Heubel werd SS-Hauptsturmführer en sneuvelde in de oorlog. Florrie was in 1939 werkzaam aan de Humboldt-universiteit in Berlijn. Zij had contact met Dr. W. Ispert, vooraanstaand medewerker van de SD-centrale in Düsseldorf. Deze instelling hield zich bezig met het zogenaamde 'Holland Plan' voor mei 1940 en had tot taak zich vooraf allerlei contacten in Nederland te verschaffen.

In de eerste weken van de bezetting kwam Florrie in contact met Rost. Zij ontwierpen samen een plan tot vorming van één grote Nederlandse jeugdorganisatie. Eind augustus 1940 krijgen beiden de opdracht van Seyss-Inquart direct aan de uitvoering van dit plan te gaan werken.

Maar ook Florrie werd het slachtoffer van de machtsstrijd tussen Mussert en Rost. De eerste trok met zijn jeugdstorm aan het langste eind. Florries ambitieuze opzet verviel. Ze heeft nog korte tijd als nationaal-socialistisch vormingswerkster een functie gehad, maar speelde daarna in de bezettingstijd geen rol meer. Na de bevrijding heeft ze enige tijd in internering doorgebracht. In de jaren zeventig hervatte ze haar racistische en nationaal-socialistische activiteiten in volle openbaarheid.

Politiek testament

Tijdens zijn verhoor door de geallieerde militairen schreef Rost in de Engelse taal een soort politiek testament. Hij komt daarbij tot de conclusie dat de tijd voor het nationaal-socialisme voorbij is. Dit 'testament' wordt later door de Zwarte Weduwe vertaald en in Nederland uitgegeven. Ook zij verklaart in Vrij Nederland op 28 juli 1984:

'Het nationaal-socialisme is een fase in de geschiedenis, die voorbij is. We zijn nu op zoek naar iets nieuws. Naar een nieuw inspirerend idee'.

De vraag komt naar boven: wie zijn 'we' en wat is dat 'nieuwe inspirerende idee'?

Het consortium 'De levensboom'

Wie er met 'we' bedoeld wordt is vrij nauwkeurig vast te stellen. Met steun van en rondom de weduwe Rost van Tonningen verenigde zich een groep mensen in het consortium 'De levensboom'.

Deze levensboom, een oud Germaans teken, staat ook opgesteld in de tuin van haar villa en wordt benut bij het vieren van de zogenaamde zonnewendefeesten. De nazigeur komt een bezoeker daarbij al tegemoet. In en rond het consortium ontmoeten we ex-NSB'ers, aanhangers en ex-aanhangers van de NVU, CP en Nederlands Herstel, naast jongeren uit fascistische jeugdgroepjes en zweverige 'bloed en bodem'-figuren.

Naast persoonlijke uitspraken van de weduwe hebben we de publikaties van het blad 'De levensboom' en de activiteiten van een met die groep verbonden uitgeverij en een boekenimportverzendhuis.

De weduwe aan het woord

Om meer duidelijkheid te verschaffen over de 'nieuwe inspirerende ideeën' volgen hier enige uitspraken van de weduwe:

Over Himmler

'Hij heeft te weinig tijd gehad om (zijn ruime blik op de toekomst van Europa) uit te werken. Himmler had geen mogelijkheid zijn opvattingen waar te maken. Wel in de SS zelf, waar de ontwikkeling buitengewoon was. Daar waren de beste soldaten en idealisten'.

Over stamboom en huwelijk
'Wie bij de SS hoorde, moest weten wie zijn ouders en grootouders waren. Dat vind ik juist, aangezien ook bij dieren, honden en koeien, een stamboom bekeken wordt. Alle SS-mensen hebben zich aan een onderzoek onderworpen om (bij een huwelijk) de zegen van Himmler te verkrijgen.'

Op 12 september 1982 wordt tijdens een vergadering van het consortium 'De levensboom' vastgelegd dat
'... het wenselijk wordt geacht te gaan opereren als een pressure-group vanuit nationaal-socialistische levensbeschouwing'.

Enkele trefwoorden uit richtlijnen van het consortium:
'instinct en bewustzijn tot collectief zelfbehoud', 'De liefde tot het volk en het rassenbewustzijn', 'het erfdeel van onze vaderen doorgeven', 'tegen uitholling van zedelijke waarden', 'wortelen in de morele en folkloristische tradities van ons volk', etc. etc.

Huiszoeking

Op 12 juni 1984 vindt in de villa van de weduwe te Velp een huiszoeking plaats. In haar woning is een verzendhuis voor naziliteratuur ondergebracht. Antisemitisch materiaal wordt in beslag genomen en de weduwe Rost van Tonningen wordt veroordeelt tot vier weken voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar en een geldboete van *f* 3000,-. Uit het vonnis, dat betrekking heeft op het schendschrift 'Sechs millionen Juden vergast, verbrannt?' citeren we:
'In dit geschrift wordt geïnsinueerd dat het getal der joodse slachtoffers in de Tweede Wereldoorlog om kennelijk afkeurenswaardige vuige reden - namelijk winstbejag - is opgeschroefd tot 6 miljoen. Het woordgebruik is daarbij ook grof kwetsend voor mensen van joodse afkomst.'

Niets geleerd

De Zwarte Weduwe geeft geen enkel teken van inzicht of spijt. Integendeel. Sinds 1984 gaat de reeks publikaties en interviews met verhevigde kracht verder:

Haagse Post, 22 december 1984:
'Als de idealen van Hitler gewonnen zouden hebben vertoefden we nu in een geheel andere samenleving, in gezondere verhoudingen en een grotere harmonie'.

De levensboom, april 1985
'Natuurlijk is het hoogst oneerlijk dat verzetsmensen uitkeringen krijgen voor geleden smart en wij niet'.

De levensboom, mei 1986:
'Onze gedachten gaan naar Hess. De grote man, de ridder. Wij denken terug aan de maand mei 1940. Duitse soldaten staan op de boulevard van Scheveningen, met op de achtergrond het Kurhaus. Ze geven een concert. Zij stralen vriendschap en hartelijkheid uit.'

De levensboom, december 1986 (de pensioenaffaire is al aan het rollen):

'Gaat men nu de vraag stellen, wie waren de eigenlijke landverraders, dan kan men niet anders zeggen, dan dat waren de ministers van de exil-regering in Londen en haar handlangers: de Nederlandse illegaliteit. Voor alle andere Nederlanders moest gelden, dat zij zich gingen bezinnen op de werkelijkheid.'

Tweede inval

Terwijl de Tweede-Kamerwerkgroep bezig is met de pensioenaffaire, vindt op 18 januari een tweede huiszoeking in de villa van de Zwarte Weduwe plaats. In haar afwezigheid worden een vuurwapen en een stapel geschriften en documenten in beslag genomen.

De directe aanleiding voor deze inval lijkt opnieuw antisemitisme te zijn. Een Canadese fascist, Ernst Zündel, heeft in een aantal publikaties en uitspraken de moord op 6 miljoen joden ontkend of ten minste in twijfel getrokken en dat alles op grof beledigende manier. Tijdens het proces heeft hij zich op bijzonder smerige manier willen verdedigen en dat kostte hem de pittige veroordeling tot 15 maanden gevangenisstraf.

Het gehele proces, inclusief de uiterst antisemitistische verdediging is in de USA onder de titel 'The great holocaust trial' als boek uitgegeven. En prompt dreigt de distributie van dit werk over het verzendhuis van de weduwe te verlopen. Net zoals het aangekondigde werk van een zekere Isherwood, dat als fraaie titel meedraagt 'Ras en het ontstaan als natie. Het gevaar van multiracialisme'.

Ridicuul of gevaarlijk

Hoe moeten we het consortium beoordelen. Wat is de betekenis van al dat gewroet rond de weduwe Rost van Tonningen.

De openlijke Hitler-bewondering, de middeleeuwse mystiek, het riddergedoe stelt weinig voor. Daar is nauwelijks weerklank op. Het dromerige bloed-en-bodemgepraat, het nationalistische en anti-buitenlanders-aspect - vaak overgoten met een ecologisch of antroposofisch sausje -vindt in enkele groepjes in ons land wat weerklank.

Het is duidelijk dat de Zwarte Weduwe over uitgebreide contacten beschikt in Duitsland zowel als in Oostenrijk. Relaties met alle mogelijke obscure nazigroepjes komen tot uitdrukking in advertenties, die zij van haar firma in rechts-radicale bladen aldaar liet opnemen.

Maar ook verbindingen met Engelse fascisten, Vlaamse IJzerbedevaartgangers, Amerikaanse en Canadeze nazi's zijn aantoonbaar.

Als curiositeit mag worden genoemd de boycot van Nederlandse produkten in de USA door Amerikaanse nazi's. Dat alles in verband met haar veroordeling in 1984. 'Stop the Dutch show-trials. Let Flo go' aldus een nazistikker.

Kristallisatiepunt

Regelmatig wordt in het blad De levensboom een lijst gepubliceerd van 'bevriende organisaties'. De lijst varieert een enkele keer maar omvat toch zo'n 25 tot 30 clubs, stichtingen, studiecentra, jeugdgroepen en politieke partijen.

De meeste van deze groepjes leven met elkaar in onmin. Haat en nijd, achterdocht en verdachtmaking voeren in dit milieu de boventoon. Maar het consortium pretendeert zich boven dit ruziegedoe te verheffen. Het meet zich een status van denk-tank aan. Van een ideologisch, internationaal georiënteerd kristallisatiepunt. Het wil 'de vaandels aan jongere generaties doorgeven'. Een dergelijk consortium is in een democratische samenleving niet te accepteren en een zijdelingse financiering via een staatspensioen is ronduit stuitend.

Over onder- en overschatten

Het is goed om de ontwikkelingen rond het consortium te signaleren. Nog belangrijker is het het verschijnsel te isoleren.

De brede coalities van antifascistische krachten in ons land vervullen deze taak.

De kwestie-Menten, de actie Blijf van mijn makker, de 4 en 5 Mei-bewegingen, het terugdringen van de CP, de protesten tegen Janmaat, de adoptie van verzetsmonumenten door schoolkinderen, de Februariherdenkingen en de '1940-1945-lessen' van verzetsmensen op scholen. Dat alles draagt bij om de antisemieten, de anti-Turken en -Marokkanen, de anti-Surinamers en antidemocraten de weg te versperren. De beëindiging van het staatspensioen van de Zwarte Weduwe behoort ook zo'n versperring te zijn.

Max van den Berg

Onlangs zou ik met mijn zoon van elf naar de bibliotheek gaan om onze boeken te ruilen. Op het afgesproken tijdstip kwam hij echter met twee vriendjes aanzetten: of ze bij hem mochten spelen. Onze aanvankelijke afspraak bleek nu van ondergeschikt belang. 'Neem mijn boeken maar mee, ik haal volgende week zelf wel nieuwe', zei mijn zoon. Tegelijkertijd haalde zijn vriendje een videoband van onder zijn jas tevoorschijn. 'We hebben een heel leuke film!' Terwijl de jongens zich vergenoegd voor de buis installeerden, ging ik met gemengde gevoelens op weg naar de bibliotheek.

Lezen moet

Heeft het boek afgedaan bij de jeugd? Wordt er alleen nog maar TV gekeken? Raakt het lezen uit de tijd? Kan de nieuwe generatie alleen maar plaatjes kijken? Kweekt de televisie analfabeten? Ondanks vele verontrustende geluiden over de verdringing van het boek door de TV is er tot nu toe geen onderzoek bekend dat een rechtstreeks verband aantoont tussen meer kijken en minder lezen.

Toch is er reden om juist in dit televisietijdperk extra aandacht te besteden aan de bevordering van het lezen. Gezien de betekenis van het gedrukte medium voor de ontwikkeling van de democratie lijkt het niet overbodig het lezen (en het schrijven) meer expliciete aandacht te geven in het cultuurbeleid van de overheid op alle niveaus.

Lezen of kijken?

Vorig jaar werden de kinderen in de hoogste klassen van de basisschool in Amsterdam onderzocht op hun lees- en schrijfvaardigheid. De resultaten waren nogal zorgwekkend. Maar liefst 21% van de kinderen bleek niet of nauwelijks te kunnen lezen. En 7% moest worden beschouwd als 'functioneel analfabeet'. Dat wil zeggen dat zij misschien wel een eenvoudig woord kunnen spellen of schrijven, maar van begrip of een zinvolle communicatie is geen sprake. Wie niet kan lezen krijgt in onze maatschappij weinig kansen. Maar ook voor wie het grote moeite kost zijn de verwachtingen somber. Dat komt vooral omdat leesvaardigheid door regelmatige oefening op peil moet worden gehouden. Wie het niet regelmatig doet, bijvoorbeeld omdat het zo moeilijk gaat, of omdat men er geen plezier in heeft, verliest de routine. Het wordt uiteindelijk steeds moeilijker – én steeds vervelender – om er nog wat aan te doen. Een van de manieren om die routine in het lezen buiten de school te behouden is het regelmatig doornemen van de krant. Die mogelijkheid ontbreekt echter in steeds meer huishoudens. In Nederland wordt in 11% van de gezinnen geen krant meer gelezen. In Vlaanderen is dat al 25%, in de Verenigde Staten zelfs 45%.

Het ligt nogal voor de hand om hierbij te denken aan de

invloed van de TV. TV en ook radio geven je het voornaamste nieuws snel, als je wilt 'tussen de bedrijven door', en je hoeft er weinig moeite voor te doen. Het is echter nog maar de vraag of de TV altijd en voor iedereen het gedrukte woord verdringt. Nederlands onderzoek onder de jeugd van 12 tot 19 jaar laat zien dat er gemiddeld tussen 1975 en 1980 wel een stijging te constateren is van de tijd die men aan de TV besteedt (+ 16 minuten per dag), maar de tijd besteed aan lezen is nauwelijks afgenomen (− 3 minuten). Uit de stijging van het aantal uitgeleende boeken van de jeugdbibliotheek kan men bepaald niet opmaken dat er nu minder gelezen wordt dan vroeger. Wel is het zo dat er minder boeken worden gekocht, maar dat heeft waarschijnlijk vooral iets met de prijs te maken. Kinderen kijken dan misschien wel steeds meer TV. Maar dat kan ook best ten koste gaan van andere activiteiten zoals spelletjes en sport.

Dat het lezen over de hele linie verdrongen wordt door TV kijken is nog nooit aangetoond. De pedagogen Van der Voort en Beentjes die alle soorten onderzoek op dit gebied hebben nageplozen, veronderstellen zelfs dat de TV best ook eens het lezen zou kunnen bevorderen. Op de eerste plaats menen zij dat de Nederlandse gewoonte om buitenlandse programma's van ondertitels te voorzien de leesvaardigheid van de kijkers positief beïnvloedt. Een zware kijker leest volgens hun schattingen per week evenveel als er in twee boeken staat. En verder bevordert de TV het lezen door boeken aan te prijzen en door de belangstelling te wekken voor verfilmde boeken. De TV hoeft dus helemaal niet zo slecht te zijn voor het lezen. En dat er wat aan de leesvaardigheid van kinderen schort kan ook best aan iets anders liggen. Aan de kwaliteit van het onderwijs bijvoorbeeld. Of aan de ouders die te weinig het goede voorbeeld geven. Of aan de kwaliteit van het gedrukte medium. Misschien wordt er wel veel te moeilijk geschreven in krant en tijdschrift.

Deze laatste gedachte heeft de drukperswereld ertoe aangezet naar nieuwe vormen te zoeken om haar produkten te kunnen blijven verkopen. Zo verschijnen er in de Verenigde Staten en Turkije kranten die bijna geheel uit plaatjes, foto's en kaarten bestaan. Instructieboeken voor onderwijs en bedrijf worden vervangen door voorgeprogrammeerde handleidingen die in de computer gestopt worden. Men leest schema's en bekijkt plaatjes met een minimum aan tekst. Door simpele keuzes 'blader' je door het programma. Een nieuw scherm heet ook wel een nieuwe 'pagina'. Is dit niet gewoon een nieuwe vorm voor het boek? Kennelijk gaan we naar een andere cultuur waarin de communicatie meer en meer door middel van plaatjes, korte teksten en schema's gaat plaatsvinden. Moeten we dan nog wel zo verontrust zijn over het feit dat jongeren tegenwoordig geen dikke boeken meer lezen?

Waarom lezen? Postman nader beschouwd

Over de betekenis van het gedrukte woord kan men behartenswaardige dingen lezen (!) in een boek van de Amerikaanse communicatiedeskundige Neil Postman. Het is in het Nederlands vertaald onder de titel 'We amuseren ons kapot'. De oorspronkelijke ondertitel is niet letterlijk vertaald en dat is jammer want daarin zit nu juist de clou. Die ondertitel luidt zo ongeveer: communicatie (public discourse) in het tijdperk van de 'show-business'. Postmans voornaamste stelling is dat de drukpers een zakelijke, rationele manier van communiceren bevordert en kritiek mogelijk maakt, terwijl de televisie eigenlijk alleen maar amuseert en leidt tot passief consumeren van alles wat er wordt aangeboden. Gerrit Komrij, die jarenlang in de NRC zijn gal gespuwd heeft op de Nederlandse

'treurbuis' zoals hij het noemde, heeft een inleiding geschreven voor dit boek. Misschien is het daardoor in de Nederlandse pers vooral bekend geworden als een tirade tegen de hedendaagse TV. Minstens zo belangrijk is echter het historische verhaal en daarin de vergelijking tussen de rol van de drukpers en die van de TV in een democratische samenleving. Voor een cultuurbeleid waarin democratie een centrale waarde is biedt dit verhaal belangrijke uitgangspunten. Kort samengevat zegt Postman het volgende.

De pers (dat wil zeggen tijdschriften, kranten) is een belangrijke factor geweest bij de totstandkoming van de democratie. Het lezen van allerlei betogen en verhandelingen stimuleerde in het verleden bij grote groepen mensen het denken over politieke zaken. Dit maakte het openbare debat mogelijk. De burgerlijke democratie, zoals die na de Franse Revolutie tot stand kwam, steunt vooral op het gesproken en het geschreven woord. In de autoritaire middeleeuwse maatschappij nam men het zwaard om een conflict uit te vechten. In een democratische maatschappij neemt men het woord. Burgers worden geacht mee te denken, mee te redeneren. De geschreven media maken de vorming en de uiting van individuele meningen mogelijk. In politieke verhandelingen in kranten, tijdschriften, pamfletten en brochures gebruikt de auteur gewoonlijk een min of meer logische betoogtrant om de lezer te overtuigen. De lezer denkt daarin mee. De lezer volgt de schrijver en raakt al dan niet overtuigd. Indien de lezer zich niet kan vinden in de argumentatie van de auteur bedenkt hij tijdens het lezen of daarna een 'tegen-betoog' dat hij sprekend in het openbaar of schrijvend in de pers kan publiceren. Dit is een kerngegeven in de 19de- en begin 20ste-eeuwse democratie. De TV brengt volgens Postman een grote verandering in het openbare debat. Op de eerste plaats vanwege het onsamenhangende karakter van de TV-beelden. Je krijgt allerlei nieuws, reclame en vermaak door elkaar heen op je bord, klaar om geconsumeerd te worden, meer niet. Je krijgt zelden de gelegenheid er lang over na te denken en er je eigen mening over te vormen. Verder moet het beeld op zichzelf overtuigen. Voor achterliggende verhalen en betogen is er weinig plaats. De hongerenden in Ethiopië waren voor de westerse TV twee jaar lang oninteressant totdat ze in doodsnood met duizenden bij elkaar kwamen op een grote vlakte. Toen bleken ze voldoende fotogeniek om de westerse TV-kijkers te overtuigen dat er dringend hulp geboden moest worden.

Het enige wat een TV goed kan is amuseren, zegt Postman. En daar is niets op tegen als het daar maar bij zou blijven. Maar de manier waarop de TV werkt is zo suggestief en indringend dat ook op andere terreinen de communicatie beoordeeld gaat worden op zijn amusementswaarde. In de politiek draait het niet meer om de argumenten en de rationele kritiek, maar om de beeldvorming: hoe komt men over? De aantrekkelijkheid van zijn beeld is voor een politicus op dit moment belangrijker dan wat hij te vertellen heeft. De televisiemaatstaf dringt ook in het onderwijs door. Succesvol onderwijs lijkt vooral samen te hangen met de mate waarin de leerkracht en zijn materiaal kunnen concurreren met aantrekkelijke TV-programma's. De leerlingen eisen vermaak. Wat niet leuk is wordt niet geleerd.

Postman heeft een sombere, negatieve kijk op het televisietijdperk. Dat kan samenhangen met de verregaande vercommercialisering van de Amerikaanse TV en het grote aandeel dat de TV in de tijdsbesteding van de gemiddelde Amerikaan heeft. Daar wordt er in een huishouden meer dan zeven uur per dag TV gekeken. In Nederland ligt het gemiddelde op één uur en drie kwartier. En in een land waar een acteur president wordt lijkt Postmans kritiek wel passend. In Nederland is het tijdperk van de commerciële TV (met de STER-spot als kwaliteitsmaat) nog maar pas begonnen. En naast alle amusement en nieuws-

met-amusementswaarde blijven er toch ook nog programma's die tot nadenken en kritiek stemmen, die een functie hebben zoals het geschreven woord dat in een democratische samenleving vanouds altijd heeft gehad. Om deze functie in stand te houden zijn deze programma's alleen echter te zeldzaam. De belangrijkste functie van de TV blijft het amusement en de reclame. Vermaak en verleiding zijn moeilijk te combineren met zakelijke beoordeling en kritiek. Daarom zal toch het geschreven woord een belangrijke rol moeten blijven spelen in een samenleving met democratische idealen.

Lezen en schrijven in het cultuurbeleid

Hier ligt een aanknopingspunt voor progressief cultuurbeleid. Voor de ontwikkeling van de democratie, voor het tegengaan van autoritaire tendensen, passiviteit en apathie is het belangrijk de lees- en schrijfvaardigheid op peil te houden. Lezen is meer dan letters en woorden ontcijferen. Lezen en schrijven zijn 'cultuurtechnieken' in een democratische samenleving. Het regelmatig lezen van verhalen, romans, verhandelingen en betogen geeft stof tot nadenken en tot zelfstandige oordeelsvorming. Het levert een basis voor kritiek en weerwoord. Het schrijven vereist een zelfstandige ordening van de gedachten en bevordert creativiteit in het formuleren van standpunten. In het verleden hebben massa's mensen door te leren lezen en schrijven een aandeel kunnen krijgen in de democratische besluitvorming op alle niveaus. Nu het er op lijkt dat er wat hapert in de ontwikkeling van dergelijke essentiële vaardigheden, waardoor opnieuw grote groepen mensen buitengesloten dreigen te raken, is een extra inspanning ten behoeve van het lezen en schrijven geen overbodige luxe.

Hoe zou die extra inspanning in het cultuurbeleid geconcretiseerd moeten worden? Brinkman kondigt in zijn laatste notitie over het kunstbeleid (april 1987) aan dat er gelden binnen de kunstbegroting verschoven zullen gaan worden bij een gelijkblijvend budget. Voor leesbevordering zou hij meer geld uit willen trekken. Hoeveel is nog niet bekend, maar gezien de omvang van de kunstbegroting zal het bedrag wel niet zo erg hoog oplopen. En het is natuurlijk uitermate treurig dat zoiets ten koste moet gaan van andere cultuuruitingen. Kan men Beethoven inruilen voor Goethe?

Het cultuurbeleid zoals hierboven bedoeld omvat meer dan wat een rechtse regering over heeft voor de scheppende en uitvoerende kunsten. Het gaat allereerst om onderwijsbeleid: stop de afbraak van het basisonderwijs; stimuleer lezen en schrijven in het voortgezet onderwijs, want juist dáár dreigen kinderen af te haken. Het gaat ook om het tegengaan van verdere inkrimping van openbare bibliotheekvoorzieningen. De mogelijkheid die Brinkman geschapen heeft om de contributievrijdom voor jeugdigen af te schaffen staat haaks op zijn plannen voor de bevordering van het lezen.

Naast de structurele maatregelen die op landelijk niveau nodig zijn, kunnen ook lagere overheden best wat doen aan promotie van lezen en schrijven. Waarom niet een extra premie gezet op het programmeren van geschreven cultuur bij allerlei gesubsidieerde manifestaties? Schrijversfestivals verdienen evenveel aandacht als songfestivals. Literaire prijzen kunnen ook door gemeenten en provincies worden uitgeloofd. Het voorbeeld van het Amsterdamse 4 en 5 mei-comité dat dit jaar de manifestatie 'Amsterdam schrijft' organiseerde, verdient navolging. Juist op Bevrijdingsdag krijgt zo'n initiatief een extra, symbolische waarde. Kan het geen traditie worden?

Jos van Dijk

In mei 1972 pleegde de zichzelf als stadsguerrillagroep opvattende Rote Armee Fraktion (RAF) een serie bomaanslagen, onder meer op Amerikaanse militaire doelen in de Bondsrepubliek. Kort daarop werden - na een spectaculaire klopjacht - Andreas Baader, Gudrun Ensslin, Ulrike Meinhof, Holger Meins en Jan Carl Raspe aangehouden. Na 3 jaar voorarrest onder zeer uitzonderlijke omstandigheden begon, voor een uitzonderingsgerecht (de Staatsschutzsenat van het Oberlandesgericht Stuttgart), het strafproces tegen 'Baader u.a.'
Het vonnis tegen Baader, Ensslin en Raspe werd op 28 april 1977 uitgesproken - Meins en Meinhof waren inmiddels dood. Wegens de bewezenverklaarde moorden en pogingen tot moord alsmede geweldplegingen, alle begaan in het kader van een 'kriminelle Vereinigung', kregen zij levenslang. Op 18 oktober 1977 werden zij dood in hun cellen gevonden.

Politieke verdediging - dilemma's en paradoxen

De Amsterdamse advocaat en wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep strafrecht van de Utrechtse rechtenfaculteit Pieter Herman Bakker Schut schreef een in het Duits vertaalde en in West-Duitsland uitgegeven studie over dit strafproces. Hij was zelf betrokken bij de verdediging van enkele RAF-gevangenen (allereerst de Nederlander Augustin, vanaf 1974) en kan daarom met recht zeggen dat hij in zijn onderzoek de methode van de participerende observatie heeft toegepast. Gedurende de jaren dat hij zich met de RAF-verdediging bezighield trok hij sterk de aandacht, met name omdat hij hier te lande voorwerp werd van een hetze van de rechtse pers en zelfs van argwanende en verdachtmakende beschouwingen van de kant van liberale en progressieve zijde. Hij was één van de drijvende krachten achter het Medisch-juridisch Comité politieke gevangenen, dat vanaf 1975 optrad om de aandacht op de RAF-gevangenen te vestigen en hun strijd te steunen.

Na de publikatie van zijn boek maakte Bakker Schut een 'promotietour' door de Bondsrepubliek. Weliswaar trok zijn optreden steeds veel aandacht, opvallend genoeg vooral van jongeren, maar de grote pers hulde zich over het algemeen in stilzwijgen. In Nederland zag de Telegraaf in zijn promotie een welkome aanleiding het destijds ontworpen beeld van de 'terrorist in toga' met grove agitatorische middelen op te poetsen. H. Smeets schreef in het NRC-Handelsblad een curieuze, bijna stalinistisch aandoende 'bespreking', waarin Bakker Schut voor 'wild geworden kleinburger' werd uitgemaakt. Daarnaast waren er ook waarderende beschouwingen over het boek en zijn auteur, o.a. in De Groene.

Nood wordt deugd

Op het eerste gezicht lijkt vanuit wetenschappelijk oogpunt de betrokkenheid van Bakker Schut bij zijn onderwerp geen voordeel. De verdenking van eenzijdigheid ligt immers voor de hand. De gunstige keerzijde is dat de auteur maximaal toegang had tot informatie, ook niet-gepubliceerde, en – onschatbaar voordeel voor elke auteur, wetenschappelijk of niet – van nabij en zelfs aan den lijve de sfeer rondom het proces heeft ervaren. Juist door de betrokkenheid, en verder dank zij het feit dat hij geen Duitse maar een Nederlandse advocaat is, heeft hij dit boek kunnen schrijven. In de BRD is het onderwerp RAF zoal niet taboe, dan toch nog steeds zeer beladen, zeker voor juristen. Bovendien zijn Westduitse confrères van Bakker Schut getroffen door uitsluiting, disciplinaire straffen en strafrechtelijke veroordelingen naar aanleiding van hun rol in het RAF-proces.

Vermeld dient voorts, dat Bakker Schut van de nood der eenzijdigheid een deugd heeft gemaakt door zijn uitdrukkelijke themakeuze en de buitengewoon grondige en uitvoerige wijze waarop hij het thema – de politieke verdediging – heeft uitgewerkt aan de hand van de zaak-Baader c.s. als case study. Doordat hij consciëntieus zijn bronnenmateriaal verantwoordt en vaak, vooral in de talrijke noten, uitvoerig citeert, en doordat hij minutieuze juridische analyses geeft van gebeurtenissen en beslissingen in en rond het proces, ontkomt hij glansrijk aan het verwijt van vooringenomenheid – behalve dan van de kant van wie niet kan, of erger; niet wil lezen...

Eerlijk proces uitgesloten

Het boek is ingedeeld in negen hoofdstukken, voorafgegaan door een inleiding en gevolgd door noten, registers en een Nederlandstalige samenvatting. De indeling volgt de procesgang strikt chronologisch, maar enkele hoofdstukken hebben een wat algemener strekking, leggen dwarsverbindingen en ontwikkelen theoretische kaders, hetgeen alleen al vanwege de enorme omvang van de stof zeer welkom is. Daaraan is het te danken, dat het laatste, tevens meest theoretische hoofdstuk (Die Justiz als Instrument der präventiven Konterrevolution) voor de lezer die zich door de voorafgaande chapiters heeft heengewerkt niet uit de lucht komt vallen.

Het onderwerp van deze studie is, zoals gezegd, de verdediging in politieke strafzaken, en meer in het bijzonder de rol van de advocatuur. De rode draad door het betoog, in het laatste hoofdstuk wat meer uitgesponnen tot een patroon, laat zich als volgt samenvatten. De Westduitse overheid (staat) en de

RAF staan als onverzoenlijke politieke tegenstanders tegenover elkaar. Er is de staat veel aan gelegen om de repressie van de RAF langs geijkte strafrechtelijke kanalen te laten verlopen, hetgeen alleen dan mogelijk is wanneer aan de verdachten de mogelijkheid wordt ontnomen in het strafproces hun politieke identiteit te profileren. Anders zou het wapen van het met constitutionele en internationaal-rechtelijke waarborgen omgeven strafproces averechts kunnen werken, en de winst aan legitimiteit ten gevolge van repressie door middel van een eerlijk proces verloren gaan door verlies op politiek-ideologisch vlak. In dit verband is van belang, dat de verdachten zich in hun ideologische opvattingen en hun praktische strijdmiddelen rechtstreeks richtten tegen de rol van de Westduitse staat in het internationale imperialistische offensief, en vooral de oorlog van bondgenoot USA in Vietnam.

Dit dilemma wordt 'opgelost' doordat openbaar ministerie en rechter, met steun van politici en bijwijlen hysterische campagnes in de pers (uiteraard vooral in de bladen van het Springer-concern), van meet af aan een collectieve, politiek geïnspireerde verdediging trachten te verijdelen, met diverse middelen: specifieke uitzonderlijke voorwaarden waaronder het voorarrest wordt toegepast (vergaande isolatie e.d.), uitsluiting, tuchtrechtelijke en strafrechtelijke vervolging van advocaten, het aanwijzen van 'Zwangsverteidiger', ad hoc wetgeving waarbij de rechten van de verdediging worden beperkt en (na de ontvoering van Schleyer in 1977) het verkeer met de raadslieden wordt bemoeilijkt, het afluisteren van gesprekken tussen verdachten en hun advocaten.

Vastgesteld kan worden dat deze strategie in zoverre succes heeft gehad dat een effectieve politieke verdediging inderdaad is verijdeld. Maar de prijs die daarvoor in termen van legitimiteit is betaald, is zeer hoog: juristen in binnen- en buitenland laakten de twijfelachtige ad hoc wetgeving; Amnesty International intervenieerde naar aanleiding van de door de gevangenen gestarte hongerstakingen en achtte hun grieven tegen hun bejegening in het Stammheimcomplex gegrond en verontrustend: de afluisteraffaire maakte duidelijk hoezeer de staatsraison de processuele vormen marginaliseerde. De uitsluiting en vervolging van de advocaten Groenewold en Croissant, waarvan Bakker Schut overtuigend het juridisch onhoudbare karakter aantoont, wekte vooral in het buitenland verontwaardiging. En ten slotte blijven er grote twijfels hangen rond de dood van vier van de vijf gevangenen, omdat vele aanwijzingen niet vallen te rijmen met de stelling van de overheid dat zij zichzelf van het leven zouden hebben beroofd.

Onthutsend

De analyse van Bakker Schut beperkt zich tot het proces tegen Baader c.s. en de (on)mogelijkheid van het voeren van een verdediging in een dergelijk proces. De auteur stelde zich ten doel een bijdrage te leveren tot begrip voor de problematiek van de verdediging in 'politieke' strafzaken, waarbij hij zijn uitgangspunt koos in het begrip 'politieke justitie', dat door Otto Kirchheimer werd omschreven als het gebruik van juridische middelen ten behoeve van politieke doelstellingen. Dit doel heeft hij stellig bereikt. Hij heeft (bewust) nagelaten een historisch-kritische studie te schrijven over de RAF, haar ontstaan, ideologie en strategie; en evenmin pretendeert hij een theoretisch kader te ontwikkelen waarbinnen de wisselwerking tussen de Westduitse buitenparlementaire oppositie sinds het eind van de jaren zestig en de harde repressie van de overheid, waaraan de RAF rechtstreeks ontsproot, kan worden beschreven en verklaard. In zijn

juridische en feitelijke analyse toont Bakker Schut zich een typisch jurist in de beste burgelijke tradities; gedreven, en er steeds op bedacht elke stap in zijn verhaal kritisch te funderen. Het is onthutsend om te zien hoe in het beschreven proces en de gebeurtenissen daaromheen die burgerlijke traditie met voeten wordt getreden, waarbij vooral het lot van de gekozen raadslieden (Croissant c.s) een teken aan de wand is. Bakker Schut spreekt in dit verband van de 'dubbele paradox' van de verdediging in politieke strafzaken. Enerzijds staat de advocaat onder grote druk om zijn geloof in de rechtsstaat te belijden, en daarmee revolutionair geweld af te keuren, omdat het hem anders onmogelijk wordt de verdediging voort te zetten, anderzijds zou hij, door zich aldus van de politieke denkbeelden van zijn cliënten te distantiëren, onvermijdelijk hun vertrouwen verspelen en om die reden als raadsman voortaan onacceptabel zijn. Wie zich, zoals Klaus Croissant, niet distantieerde van de RAF, werd in het geëscaleerde klimaat van hetze tegen de RAF en 'sympatisanten' al snel met de methoden en doelstellingen van de RAF geïdentificeerd. Zodra deze reactie door de justitiële instanties werd overgenomen en gehonoreerd, betekende dat uiteraard een argument te meer voor de stelling dat de rechtsstaat niet meer was dan een ideologische façade...

Volstrekt ten onrechte is dit boek (meestal in polemische zin) vergeleken met Stefan Austs bestseller Der Baader Meinhof Komplex, al was het maar omdat het werk van Bakker Schut enerzijds niet het oogmerk heeft een karakteristiek van de RAF en de belangrijkste RAF-gevangenen te geven, maar anderzijds zijn beperkter oogmerk op een onvergelijkelijk grondiger en controleerbaarder wijze probeert te realiseren. Ten slotte de onontkoombare vraag: heeft deze studie betekenis voor de Nederlandse verhoudingen? Bakker Schut maakt hier en daar weliswaar (rechts)vergelijkende notities, en zijn over het boek verspreide en in het laatste hoofdstuk systematisch gepresenteerde evaluerende beschouwingen hebben een goeddeels generaliserende strekking, maar daarmee is de bovenstaande vraag nog niet beantwoord. Bakker Schut pretendeert dat ook niet. Niettemin is het niet gewaagd te stellen, dat de fundamentele dilemma's en mechanismen die in zijn analyse worden blootgelegd ook in ons land aan de orde zijn. Nederland heeft, bij alle historische, culturele en ook wel politieke verschillen, tenslotte een maatschappelijk systeem en een staatsinrichting en rechtsstelsel, die met hun tegenhangers in de BRD sterke gelijkenis vertonen. Dat het bij ons, tot dusver althans, niet zo'n vaart loopt met politisering van het strafproces, criminalisering van advocaten enzovoort betekent nog niet dat de genoemde mechanismen niet werkzaam zouden zijn. Persoonlijk geloof ik, dat dat wel degelijk het geval is, zij het – gelukkig – in veel minder extreme vorm. Het is daarom te betreuren dat Bakker Schuts indrukwekkende studie niet in het Nederlands is gepubliceerd. Zij behelst een indringende waarschuwing aan het adres van ieder, die de rechtsstaat meer inhoud toekent dan die van een loutere façade.

Theo de Roos

Bespreking van: mr. P.H. Bakker Schut, Stammheim – Die notwendige Korrektur der herrschenden Meinung. Neuer Malik Verlag Kiel, 1986 (tevens dissertatie RU Utrecht 1986).

actuele ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. Er zijn al heel wat mensen bezig met het schrijven van artikelen rond bepaalde vraagstellingen, zoals Henk Hoekstra, Elli Izeboud, Marcus Bakker, Jaap Wolff, Jan de Boo, Hans van Zon, Leo Molenaar en anderen. Het is de bedoeling dat dit dubbelnummer op de CPN-manifestatie van 27 september gepresenteerd wordt. Het zal dan een rol spelen in oktober, wanneer er in Nederland ongetwijfeld een verhoogde politieke belangstelling zal zijn voor de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie vanwege '70-jaar Oktoberrevolutie'. Ook zal deze uitgave erg geschikt zijn voor lezingen en bijeenkomsten van de CPN.

Dan is er het idee om de lezingen op het zomerscholingsweekeinde over 'Maatschappelijke achtergronden bij de vredesstrijd' van 2-4 juli a.s. (zie de advertentie in dit nummer) tot een speciale uitgave van Politiek en Cultuur te bundelen. Dit in verband met de zeer vele activiteiten op vredesgebied die er het najaar zal gepland zijn. Te beginnen met de activiteiten rond 10 jaar 'Stop de neutronenbom/Stop de kernwapenwedloop' van 5-12 september. De redactie zal samen met de drukker een werffolder verzorgen rond de nummers van het najaar en de ideeën rond de volgende jaargang. We hopen dat we al onze lezers bij deze werfcampagne in kunnen schakelen. De meeste communisten lezen het blad niet (meer). Dat moet toch anders kunnen! Laten we samen het voortbestaan van Politiek en Cultuur veiligstellen.

De redactie

Nieuwe Pegasusuitgaven

Het eerste boek in de nieuwe literaire reeks van Pegasus is verschenen:

Dzjan door Andrej Platonov

f **22,90**

Platonov schreef dit verhaal omstreeks 1935. Pas in 1964 kon het verschijnen, hoewel het algemeen als een meesterwerk wordt beschouwd.
Dzjan gaat over een klein volk, in de barre woestijn van Midden-Azië, dat zichzelf **Dzjan** ('ziel' of 'leventje') heeft genoemd, omdat het niets anders bezit dan een ziel, een leven.
Dit 'volk' is een samenraapsel van armoedzaaiers uit alle windstreken, vegeterend aan de uiterste rand van het bestaan, voor wie het leven een ondraaglijke kwelling is waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van **Theun de Vries** verscheen bij Pegasus een bijzonder fraaie uitgave van zijn verhaal

Het hert

f **15,-**

In een dorpje in de Ardennen tijdens de tweede wereldoorlog staan verzetsstrijders en collaborateurs tegenover elkaar, tot het – bijna mytische – hert door de bezetter wordt bedreigd...

Leningrad en Moskou een gids

f **24,75**

Een onmiskenbaar boek voor iedereen die de Sowjetunie bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijkse leven. Ook wordt een eenvoudige methode geboden om snel het alfabet te leren.

Al deze uitgaven zijn in iedere boekhandel verkrijgbaar.

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

Sinds de Sovjet-Unie 70 jaar geleden werd gesticht als resultaat van een wereldschokkende revolutionaire omwenteling, is wat dáár gebeurt in sterke mate toonaangevend geweest voor het heersende beeld van socialisme en communisme.
De eerste geslaagde socialistische revolutie werd en wordt als geen andere jaarlijks over de gehele wereld gevierd of herdacht.
Dit speciale nummer van Politiek en Cultuur en de diverse bijeenkomsten die de CPN belegt, vinden echter niet hun wortels in de behoefte aan traditionele vieringen en plichtmatige terugblikken. De achtergrond van deze activiteiten ligt in de actuele ontwikkelingen in en vanuit de Sovjet-Unie die nu opnieuw wereldwijd opzien baren.

Nieuwe vormen en gedachten

Deze recente gebeurtenissen vereisen een eigen beoordeling door de CPN. Niet alleen omdat we als communistische partij - met een overigens onomstreden autonome positie - ook verbonden zijn met ups en downs van communisme elders, maar omdat het vernieuwingsproces in de Sovjet-Unie invloed heeft op de internationale verhoudingen. Dat vraagt van iedereen die op de een of andere manier met politiek te maken heeft een oordeel en een antwoord.
Zeker geldt dat voor al degenen die zich de afgelopen jaren in de vredesbewegingen verenigd hebben om de kernwapenwedloop te keren. Het geldt ook voor degenen die zich tegen die vredesbewegingen gekeerd hebben en daarbij een dreiging vanuit de Sovjet-Unie als één van de hoofdargumenten hanteerden.
Het gaat hier immers om een politieke koerswijziging in een van de supermachten en dus om een proces met grote invloed op de internationale verhoudingen.
De reeks van voorstellen en initiatieven gericht op het terugdringen van atoombewapening en het keren van de wapenwedloop scheppen nieuwe perspektieven voor ontwapening en ontspanning.
Vergeleken met de stagnatie en voortgaande bewapeningsinitiatieven, die kenmerkend zijn voor de opstelling van de VS en de NAVO, zijn de ontwikkelingen in de politiek van de SU hoopgevend en bemoedigend.

Het nieuwe denken

Het meest direkt raakt de politiek van de SU ons in kwes-

ties van vrede en veiligheid. Het zoeken en formuleren van politieke in plaats van militaire antwoorden op vraagstukken van vrede en veiligheid, markeert een wezenlijke verandering in de opstelling van de SU.
Die nieuwe koers wordt gemotiveerd vanuit het zogenaamde 'nieuwe denken', en is afgestemd op 'de realiteiten van het nucleair-kosmische tijdperk'. Het 'nieuwe denken' bevat inderdaad nieuwe gedachten. Verlaten is het idee dat uiteindelijk met name de militaire kracht van de SU beslissend zou zijn voor de vrede. Opnieuw wordt de rol van vredesbewegingen erkend, evenals de eigen rol en verantwoordelijkheid van kleine(re) landen in oost en west en van niet-gebonden landen.
De nieuwe benadering van vredesvraagstukken gaat gepaard met een andere oriëntatie in internationale betrekkingen, zowel op het niveau van staten als op partijen-niveau. Enkele kenmerken daarvan zijn: het streven naar normalisering van betrekkingen en de erkenning en postieve waardering van pluriformiteit.

Democratische hervormingen

Niet minder opzienbarend is het proces van vernieuwing op het gebied van binnenlandse politiek.

Het lijdt geen twijfel dat de grote problemen en de stagnatie in de sociale en economische ontwikkeling van de SU de stoot gegeven hebben tot politieke heroriëntatie. 'Perestroika' en 'glasnost' hebben ten doel nieuwe impulsen te geven aan de ontwikkeling van de industrie en de dienstverlening. In de ingrijpende reorganisatie van de industrie en de arbeidsverhoudingen zijn versterking van democratie en terugdringen van bureaucratisch centralisme belangrijke kenmerken.

Nieuwe kwesties komen aan de orde: vergroting van zeggenschap in bedrijven (zelfbestuur); het meer afstemmen van produktie en dienstverlening op de behoefte; de rol van particulier initiatief en privé-bezit in een socialistische economie. In gesprekken, die delegaties van de CPN in de SU voerden, bleek belangstelling te bestaan voor onze opvattingen over kwesties van nationalisering en democratisering van de economie, over de positie van vrouwen en de betekenis van arbeid binnenshuis, over ervaringen van de arbeiders in hoogontwikkelde industrielanden met technologische vernieuwingen.
Duidelijk is, dat – zeker in een maatschappij waarin staat en economie zo nauw verweven zijn – hervorming en democratisering van de economie niet zonder consequenties kunnen blijven voor andere terreinen van het maatschappelijke leven. Met name door Gorbatsjov wordt de noodzaak van ontwikkeling van democratie sterk benadrukt. Ook in diverse besluiten en resoluties komt dat naar voren.
Sterke vormen van democratie zijn nodig om 'radicale omwentelingen te verwerkelijken in alle sferen van het maatschappelijk leven' en 'vormen de garantie dat de fouten uit het verleden niet herhaald worden; dat betekent een garantie voor de onomkeerbaarheid van de omwenteling' (citaten uit een redevoering van Gorbatjsov op een congres van de vakbonden, februari 1987).

Ingrijpend

Het is nogal wat, wat er in de SU overhoop wordt gehaald. Zelfs als je weet hoe lang de weg tussen woord en werkelijkheid kan zijn,

Elli Izeboud (rechts) met gedelegeerden op het 27ste congres van de CPSU, februari 1986.

kan vastgesteld worden dat we met een ingrijpende ontwikkeling te maken hebben.
Hoewel er zaken of formuleringen zijn die niet veranderen (waaraan sommige commentatoren met graagte refereren om aan te tonen dat er niets wezenlijks verandert) is – volgens goed marxistisch gebruik – vooral datgene het analyseren waard wat wél verandert.

Er is – naar eigen zeggen – sprake van een streven naar revolutionaire veranderingen in een socialistisch land.
Sommige zaken zijn wel eerder gezégd, maar niet eerder gedáán (bijvoorbeeld: het stellen van meerdere kandidaten bij verkiezingen was volgens de grondwet allang mogelijk). Vroegere taboes zijn nu bespreekbaar. Problemen worden onder ogen gezien, niet als toevallige afwijkingen of als resultaat van imperialistische propaganda, maar als zijnde inherent aan de Sovjet-maatschappij.

Fundamentele kwesties van communistische politiek zijn aan de orde, waaronder de verhoudingen tussen staat, partij, individu en sociale bewegingen.

Perspectieven

De CPN beschouwt de veranderingen in de SU als positief en heeft dat ook kenbaar gemaakt.
Wat er gaande is, is een verademing na de jarenlange verkramping. De vraag die ons – en vele anderen – uiteraard bezig houdt, is: Houdt het stand? Of beter: zet het door? Wat zijn de kansen op succes?

Als het gaat om kansen op atoomontwapening is volstrekt duidelijk dat die over de hele wereld eigen inspanningen vereisen door partijen, personen, bewegingen, parlementen en regeringen.
Al degenen die de recente ontwikkelingen in de SU positief beoordelen moeten tevens beseffen dat een voortgang daarvan gebaat is bij internationale ontspanning en bij concrete resultaten van ontwapenings-onderhandelingen.

Voor wat de binnenlandse ontwikkelingen aangaat, is de precieze uitkomst natuurlijk niet te voorspellen. Om de gestelde doelen te berei-

ken wordt erg veel overhoop gehaald. De nieuwe kwesties, die daarmee boven tafel komen, zullen veel moed en creativiteit vergen. De CPSU-leiding maakt er geen geheim van dat het hervormingsproces op sterke weerstanden stuit.

Anderzijds - en dat bleek ons op het laatst gehouden CPSU-congres - is duidelijk dat het vernieuwingsproces geen éénmanszaak is. Het congres werd voorafgegaan door verjonging en vernieuwing van kaders in diverse regio's, bedrijven en instellingen. De generatiekloof in de leiding wordt overbrugd en het kader lijkt aanwezig om het veranderingsproces vorm en inhoud te geven.

Hoe dat precies gebeurt en in welk tempo hangt af van de verhoudingen en overwegingen in de SU zelf.

De dringende objectieve noodzaak tot herstrukturering van de ekonomie schept mijns inziens een materiële basis voor het doorzetten van hervormingen, die bovendien berusten op een realistischer inschatting van de mogelijkheden dan bij eerdere vérstrekkende programma's het geval was. De crisis in Polen zal ook in socialistische landen een schok zijn geweest en een aansporing tot bezinning en verandering.

Zowel de noodzaak als de politieke wil tot verandering zijn aanwezig. Kritiek blijft niet steken op personen, maar raakt maatschappelijke strukturen.

De nieuwe politieke lijn van de CPSU is samenhangend, goed doordacht en gefundeerd. Een kritische verwerking van het verleden komt op gang. Communistische idealen worden opnieuw verwoord en gewaardeerd. Erkend wordt dat die idealen ook in het reëel bestaande socialisme tot geldige doelstellingen van politiek handelen moeten leiden. Dat betekent ook een herwaardering van de rol van de partij en van zelfstandige massa-organisaties als instrumenten voor maatschappijverandering en politieke vernieuwing.

Onzekerheid over de precieze uitkomst mag ons er niet van weerhouden om steun en sympathie uit te spreken voor de koers die is ingeslagen. Vraagstukken van socialisme en democratie zijn al zo oud als de socialistische beweging zelf. Een tijd lang is men in communistische partijen in meerdere of mindere mate krampachtig omgegaan met het vraagstuk van de democratie in socialistische landen.

Als antwoord op ondemocratische praktijken in socialistische landen werd vaak verwezen naar ondemocratische praktijken en strukturen in kapitalistische landen. Alsof niet juist van het socialisme iets anders verwacht mag worden.

Veel communistische partijen werden en worden geconfronteerd met wantrouwen ten aanzien van hun 'eigenlijke' doelstellingen: 'Jullie zijn betrouwbaar in acties. Jullie doelstellingen en idealen zijn prachtig. *Maar:* wat gebeurt er als jullie de macht hebben?' Diverse communistische partijen hebben diverse eigen wegen uitgewerkt en bewandeld. Dat geldt zeker ook voor onze communistische partij van Nederland. Onze eigen opvattingen over socialisme en democratie hebben we niet onder stoelen of banken gestoken.

Vanuit een autonome opstelling hebben we kritiek geleverd op de gang van zaken in de SU, als we dat nodig achtten. Vanuit een autonome opstelling komen we nu met een positieve beoordeling.

Vernieuwing of aanpassing?

In het beoordelen van de ontwikkelingen in de SU valt nogal eens - afhankelijk van de invalshoek van de betrokkenen - de hoop of de

vrees te beluisteren dat het hier zou gaan om aanpassing van de sovjetmaatschappij aan de kapitalistische economie en de in het westerse kapitalisme geldende politieke strukturen.
In deze gedachtengang zou het hervormingsproces vooral verklaard moeten worden uit een geslaagde campagne van westerse zijde bestaande uit een combinatie van opgevoerde bewapening en effectieve propaganda. Deze redenering gaat voorbij aan de eigen dynamiek van het gebeuren in de SU, waar ik eerder iets over heb gezegd. Het is de economische stagnatie dáár, waar zij antwoorden op zoeken.
Het zijn ervaringen en experimenten dáár, waar zij nieuwe wegen mee plaveien.

Zeker zullen er ervaringen in hoog ontwikkelde kapitalistische landen zijn, die benut (kunnen) worden. Maar van kapitalistsiche machthebbers leer je niet hoe je een directeur democratisch benoemt en controleert, noch hoe men tegelijk met technologische vooruitgang het levenspeil van de bevolking kan verbeteren.
Het is waar dat in veel ontwikkelde kapitalistische landen ontwikkelde vormen bestaan van politieke democratie. Deze zijn, zoals in Nederland, resultaat van succesvolle strijd voor politieke rechten waarin de arbeidersbeweging en de vrouwenbeweging een centrale rol hebben gespeeld.

De CPN heeft strijd voor democratie en de verdediging van democratische verworvenheden hoog in het vaanden staan.
Toch hanteren we 'onze democratie' in Nederland niet als toetssteen. We beseffen ook maar al te goed dat democratie een proces is en niet een statisch gegeven.
In een reeks kapitalistische landen heeft in de jaren tachtig een wending naar rechts plaatsgehad, die zich kenmerkte door afbraak van sociale en democratische rechten en door overheveling van macht en politieke invloed naar het grote bedrijfsleven. Ook zijn her en der ernstige crisisverschijnselen in de politiek zichtbaar, zoals corruptie en geheime handeltjes.
Juist omdat we democratie zo hoog in het vaandel hebben staan, kan voor ons onmogelijk het bestaande kapitalisme als toetssteen gelden. Ook andere progressieve partijen en bewegingen doen er mijns inziens goed aan om niet te gemakzuchtig tot een beoordeling van de ontwikkelingen in de SU te komen aan de hand van het 'westerse model'.

Er moet gebroken worden met het 'statische blokdenken' dat er ruwweg op neerkomt, dat mensen en volkeren slechts de keuze zouden hebben tussen twee maatschappij-inrichtingen: het bestaande kapitalisme aangevoerd door de VS èn het bestaande socialisme onder leiding van de SU. Die tijd is geweest. Het is het 'oude denken' van de status-quo, van angst voor verandering en vooral voor vernieuwing, waarin iedereen die waar dan ook iets wezenlijks wil veranderen tot 'de vijand' wordt gerekend.

Het is bekend dat de SU in haar huidige politieke opstelling rekening houdt met de publieke opinie in de wereld, in het westen ook. Maar dat wil niet zeggen dat het dus gaat om concessies aan de machthebbers in de kapitalistische landen en aanpassing aan de hier heersende strukturen. Voor rechtse krachten en behoudende politici kan dit een logische en wenselijke gedachtengang zijn. Voor ons, voor progressieve krachten in het algemeen, is zo'n gedachtengang heilloos.

De mensheid als geheel wordt met enorme vraagstukken geconfronteerd, zoals de overvloedige mogelijkheden om het leven op aarde in enkele klappen of stukje-bij-beetje te vernietigen.

In die situatie is overal ter wereld 'nieuw denken' nodig. Overal zijn drastische, concrete, toekomstgerichte stappen nodig om het leefmilieu te beschermen, om de bedreigende overvloed aan massa-vernietigingswapens kwijt te raken; om de waanzinnig opgevoerde produktie van destructie-tuig te stoppen; om zeggenschap te veroveren over ingrijpende technologische ontwikkelingen en deze uit handen te halen van enkele generaals en bonzen van multinationals; om ontwikkeling van mensen en volkeren veilig te stellen in plaats van bewapening en uitbuiting.

Nieuwe vraagstukken vragen om nieuwe antwoorden. Het besef daarvan klinkt door in het veranderingsproces in de SU. De grote vraagstukken van de tijd hebben onmiskenbaar een internationale dimensie en de organisaties en bewegingen die zich er mee bezighouden hebben dat evenzeer. Mijns inziens zijn de ontwikkelingen in de SU alleen op hun waarde te schatten als ze beoordeeld worden op hun betekenis voor de bevolking in de SU en in samenhang met belangen van de mensheid als geheel.

Bezinning en vernieuwing

Al langere tijd zijn in diverse communistische partijen processen van bezinning en vernieuwing aan de orde. Op verschillende manieren en in verschillende vormen zijn die verbonden met belangenstrijd en strijd voor maatschappelijke vernieuwing door progressieve massa bewegingen: bevrijdingsbewegingen in de derde wereld, demokratiseringsbewegingen, de vakbeweging, bewegingen tegen racistische onderdrukking, milieubewegingen, feministische bewegingen en de vredesbewegingen.

Er beweegt veel en diep. Klassieke analyses en strategieën zijn ontoereikend. Klassieke vormen van internationale betrekkingen tussen staten en partijen evenzeer. Het nieuwe denken in de SU is mede gevoed door nieuwe inzichten van partijen in kapitalistische- en in ontwikkelingslanden.

De vraagstukken die nu in de SU aan de orde zijn, en de termen die daarbij worden gehanteerd, klinken ons dan ook niet onbekend in de oren. Ze zijn ook in de CPN onderwerp van intensieve bespreking geweest. In ons partijprogramma voor een Nederlandse weg naar socialisme zijn niet alleen nieuwe kwesties behandeld, maar zijn ook eerder verworven inzichten en waardevolle tradities van de CPN vastgelegd.

De vernieuwing van communistische politiek in Nederland heeft nogal wat stof doen opwaaien – niet in het minst helaas in eigen gelederen. We werden geconfronteerd met de opvatting dat crisisverschijnselen in het communisme onherroepelijk tot de dood ervan zou leiden, of dat vernieuwing van communisme gelijk zou staan aan opheffing ervan, respektievelijk aan opgaan in de sociaal-demokratie. De karikatuur die soms van de CPN-diskussie is gemaakt, als ging het hier op z'n gunstigst om geïsoleerde eigenaardigheden van communisme in Nederland, ging en gaat voorbij aan het feit dat er vraagstukken aan de orde zijn gesteld die wezenlijk zijn voor mensen en voor een eigentijdse communistische politiek.

Wat zich nu in de SU voltrekt, bevestigt dat. Voor onze partij onderstreept het zowel *de noodzaak van een autonome eigen opstelling*, als *de waarde van het voortzetten van een dialoog*, ook wanneer er sprake is van diepgaande meningsverschillen, over kwesties die van wederzijds belang zijn. Beide uitgangspunten zijn inzet geweest van partijstrijd. Beiden zijn het waard om vastgehouden te worden.

Gasten op het 27ste congres met o.a. Elli Izeboud en Jaap Wolff. (derde rij)

Onze visie op de weg naar en de inhoud van een socialistisch Nederland lijkt me in de huidige omstandigheden nog actueler. De nieuwe ontwikkelingen in de SU, het doorbreken van de status-quo dáár, brengt ook het doorbreken van de status-quo elders meer in het blikveld.

Dat schept ruimte. Voor ons, voor progressieve bewegingen in kapitalistische landen, voor bevrijdingsbewegingen zoals in Zuid-Afrika, en voor eigen wegen van diverse socialistische landen.

Eigen rol waarderen

De bittere vormen die de meningenstrijd in onze partij aannam en de ontaarding in partijstrijd, heeft schaduwen geworpen op zowel de inzet van het vernieuwingsproces als op de resultaten ervan. We hebben al met al in de CPN nogal wat gepraat over wat er fout is gedaan en gegaan de afgelopen periode. Dat was en blijft nodig. Maar het is soms ook nodig om vast te stellen wat we goed hebben gedaan.

Dat is zeker interessant nu het perspectief van niet-plaatsing van kruisraketten in ons land groter is geworden door de nieuwe voorstellen van de zijde van de SU. De verwarring die hieromtrent in de NAVO is ontstaan, onderstreept hoe ingrijpend het is om tot ontwapening te geraken. Het onderstreept ook de blijvende betekenis van het optreden van vredeskrachten. Naarmate niet-plaatsing en ontmanteling van geplaatste middellange afstandswapens dichterbij komt, komen her en der de claims op tafel.

De NAVO claimt het. Lubbers claimt het. Deze of gene in de vredesbeweging claimt het. De CPN heeft in een eerste reactie gewezen op de beslissende betekenis van de vredesbeweging in al haar veelvormigheid bij de nieuwe internationale ontwikkelingen en nieuwe openingen in de onderhandelingen. Dat is onmiskenbaar.

De Sovjet-Unie bedient zich van de argumentatie die in

en vanuit de vredesbewegingen is ontwikkeld. Deze bewegingen hebben een eigen internationale rol gespeeld en de internationale politiek terecht niet overgelaten aan diplomaten en generaals.
In de vredesbeweging heeft de CPN een eigen rol gespeeld en naar mijn mening met grote politieke kwaliteit opgetreden. We hebben ons initiatiefnemend en verenigend opgesteld en hebben ons voortdurend ingespannen om de breedheid en democratie van de beweging te bevorderen en beschermen. Het werken in die coalitie stelde hoge eisen aan onszelf en stelde ons ook voor nieuwe vragen.
Sommige van die vragen kwamen voort uit de dagelijkse strijd hier. Andere hadden te maken met verschillende visies tussen communistische partijen. De CPN koos nadrukkelijk voor klasse-overschrijdende bondgenootschappen en keerde zich tegen het onderschikken van de vredesstrijd aan de klassenstrijd. Toen ons gevraagd werd of we mee deden aan een demonstratie waarin ook een leus tegen de SS-20 werd meegevoerd, besloten we dat te doen, en we verdedigden internationaal ook waarom we dat deden.

Gaande de ontplooiing van de vredesstrijd in eigen land werden we bovendien geconfronteerd met de inval door de SU in Afghanistan en met de crisis in Polen. Duidelijke stellingnames van onze partij waren nodig on naar bondgenoten in de vredesbeweging helderheid te verschaffen en om te voorkomen dat deze kwesties een verdelende rol in de beweging zouden gaan spelen.
We hebben die stellingnames ontwikkeld en verwoord met een groot gevoel van verantwoordelijkheid ten opzichte van de bevolking in Nederland. Mede daardoor is het de tegenstanders van de vredesbeweging niet gelukt om middels anticommunisme verdeeldheid te zaaien en de communisten te isoleren.

In het internationaal uitdragen van de doelstellingen van de vredesbeweging hebben we een eigen actieve rol gespeeld. Er was een druk internationaal verkeer met heftige debatten. We hebben onze mening en ervaringen gemeld in zowel bilaterale contacten als op grotere bijeenkomsten, congressen, studiebijeenkomsten en symposia. In de zomer van 1983 maakten we een speciale notitie ten behoeve van besprekingen met andere partijen. Daarin werden een aantal principiële uitgangspunten uitgewerkt alsmede een reeks meer concrete programmapunten (rondom kernwapenvrije zones, vertrouwenwekkende maatregelen, etc).
Deze gesprekken leverden mijns inziens, een groeiend begrip op voor de doelstellingen van de vredesbeweging en voor onze opstelling daarin.
Voor onszelf leverde het inzicht op in de verschillen in positie en benadering. In elk geval bleek ons dat her en der- ook in socialistische landen - nieuwe benaderingen is diskussie waren. De - bescheiden - bijdrage die de CPN heeft geleverd aan een internationaal denkproces, verklaart mede onze grote belangstelling voor het nieuwe denken in de SU en een gevoel van betrokkenheid.

Internationale betrekkingen

Welke betekenis hebben de recente ontwikkelingen in de SU voor de betrekkingen tussen communistische partijen?
Hier en daar worden balletjes opgeworpen of vernieuwingsgezinde communistische partijen nu - onder de nieuwe omstandigheden - weer zullen 'terugkeren naar de moederschoot' (NRC-artikel - term).
Zoiets is echter niet aan de orde. Iedere communistische parti dient haar eigen

koers te bepalen. Bovendien zijn communistische partijen niet uit de moederschoot van de CPSU geboren, maar voortgekomen uit de arbeidersbeweging in eigen land. *Zo ook de CPN die volgend jaar de leeftijd der sterken, 70 jaar, bereikt en zal vieren.*
Een herstel van oude vormen en gedachten rondom betrekkingen tussen communistische partijen is niet gewenst en niet reëel. Het opnieuw invoeren van één centrum (of meerdere) met alle ingewikkelde rangordes en hiërarchische lijnen die daarbij horen is uit de tijd. De restanten daarvan zullen slijten.

De stellingname van de Berlijnse Conferentie van 1976 van communistische - en arbeiderspartijen ten aanzien van betrekkingen tussen partijen zijn inmiddels onomkeerbaar geworden. Uitbreiding en normalisering van betrekkingen is volop gaande en nieuwe vormen worden ontwikkeld. De CPN heeft haar eigen ideën daarover in het partijprogram en latere artikelen uiteengezet.
Met name op het gebied van vredesstrijd ontwikkelt zich internationaal een rijk scala aan betrekkingen tussen communistische, socialistische en andere progressieve partijen en vredesbewegingen.
Opmerkelijk is dat in Nederland niet alleen de CPN van mening is dat de vernieuwingslijn van de CPSU steun verdient. Ook vele bondgenoten uit de vredesbeweging betogen dat een afwachtende houding niet past, zoals bleek op bijeenkomsten met woordvoerders van IKV, Pax Christi, Stop de Wapenwedloop en de PvdA. Die overeenstemming is een nieuw en belangrijk gegeven, voortkomend uit gezamenlijk optreden voor gemeenschappelijke vredesdoelen.

Hereniging

De periode waarin in Rusland revolutie werd gemaakt, werd gekenmerkt door scheiding der geesten en breuken in de arbeidersbeweging op nationale en internationale schaal. De gewenste vereniging van proletariërs aller landen tegen de imperialistische oorlog bleef uit. In afzonderlijke landen en op internationale schaal ontstonden diepe scheuren die later ook een eensgezind optreden tegen het opkomend fascisme belemmerden.

Verwerking van die ervaringen en een kritische beschouwing van de eigen rol daarin, legt de basis voor vernieuwing en hereniging van krachten. De CPN heeft het aangedurfd om het eigen verleden kritisch te verwerken. Hopelijk vindt dat navolging. In deze tijd is vereniging van geesten mogelijk en zichtbaar in gemeenschappelijk optreden tegen atoombewapening, voor verlaging van bewapeningsuitgaven en voor het bestrijden van armoede en onderontwikkeling.
De vraag 'wie er gelijk heeft (gehad)' is daarbij ondergeschikt aan de noodzaak tot het sluiten van bondgenootschappen *nú* die het atoomgevaar moeten keren. Een open internationale uitwisseling van ervaringen en ideeën is daarbij van grote betekenis.

Communistische partijen kunnen daarin, vanuit hun verbondenheid met massabewegingen, een belangrijke rol spelen. Ingrijpende ontwikkelingen met een grote internationale uitstraling, zoals in de SU maar ook bijvoorbeeld in Zuid-Afrika, scheppen nieuwe kansen. We moeten deze ontwikkelingen volgen, steunen en benutten om bondgenootschappen in eigen land voor vrede en maatschappijvernieuwing te versterken en te verbreden. De nieuwe tegenstellingen die tussen kapitalistische en NAVO-machthebbers ontstaan

inzake de opstelling tegenover socialistische landen, moeten door vredeskrachten worden aangegrepen om voorwaarts te gaan.

Het is er de tijd niet naar dat de vredesbeweging zou kunnen gaan slapen en passief de uitkomst van onderhandelingen afwachten. Het is ontoelaatbaar dat ons land, het land van de 'hollanditis', zich internationaal alleen zou laten horen via de mond van de huidige regeerders die zich – tegen de wil van de meerderheid van de bevolking in – door het oude denken laten leiden en de eigen rol van Nederland uit handen geven aan de NAVO en de VS.

Hun denken heeft macht, maar geen toekomst.
Het vredesdenken heeft toekomst en moet dringend macht veroveren.

Elli Izeboud

Gorbatsjov, Alexandrov en Zagladin (rechts). Zagladin is vice-hoofd van de afdeling Internationale Betrekkingen en auteur van het volgende artikel over 'vreedzame coëxistentie'.

Bij het begin van een bespreking over dit onderwerp dient vooraf het volgende gezegd te worden: het aan de orde stellen van de noodzaak van vreedzame coëxistentie van staten met een verschillend maatschappelijk stelsel, het formuleren van het principe van vreedzame coëxistentie komt toe aan ons land, aan de grondvester van onze staat - aan Lenin.

De Sovjet-Unie en vreedzame coëxistentie

Maar nu dringt zich de gewettigde vraag op: waarom was dat principe noodzakelijk? Immers ook vroeger bestonden er in de wereld van elkaar verschillende staten, en bestond het probleem van de betrekkingen tussen hen. Dat is juist. Tot aan de Oktoberrevolutie evenwel waren de verschillende staten die er in de wereld bestonden, op het sociale vlak van hetzelfde type - het waren allemaal staten waarin het privé-bezit van de produktiemiddelen heerste en waarin betrekkingen bestonden van uitbuiting van de meerderheid door de minderheid. En de betrekkingen tussen hen waren vervuld van ordinaire concurrentie, van strijd om de markten, invloedssferen, enzovoorts.

Waarom vreedzame coëxistentie?

Vanaf oktober 1917 ontstond een principieel nieuwe situatie, - ontstond het fenomeen van het naast elkaar bestaan van staten met een principieel onderscheid, of nauwkeuriger gezegd met tegenovergestelde maatschappelijke systemen. Zoals V.I. Lenin toen schreef was de toestand niet alleen nieuw, maar ook buitengewoon moeilijk geworden.

En hier dringt zich nog een vraag op: waarom moeilijk? Immers naar het scheen werd de situatie er zelfs eenvoudiger op. Er kon toch geen enkel conflict ontstaan tussen Sovjet-Rusland en de westelijke landen inzake vraagstukken van markten, van strijd om koloniën of van sferen voor kapitaalsbeleggingen? Het socialisme had immers volledig gebroken met de uitbuiting van andere landen en volkeren, en pogingen om koloniën te verwerven of haar heerschappij te vestigen op de markten voor grondstoffen, waren of kapitalen zijn haar volkomen vreemd.

Aan de andere kant verklaarde het socialisme vanaf de dag van haar ontstaan: zij zou de contacten met andere staten opbouwen op basis van volledige gelijkberechtiging, niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden, onvoorwaardelijke eerbiediging van het recht van ieder volk op zijn sociale en politieke keuze. Export van de revolutie, die ons in het Westen toegeschreven werd – en die men ons nu nog steeds probeert toe te schrijven – was door ons van het begin af aan uitgesloten, als zijnde in strijd met onze principes en nog nutteloos bovendien. Immers, de sociale hervorming van het een of andere land kan slechts succesvol worden uitgevoerd als dat de wil is van zijn volk, als deze hervorming, zogezegd, van binnenuit gerijpt is.

Uitgaande van deze fundamentele stellingname heeft ons land zijn opvattingen geformuleerd over die principes, waarop de betrekkingen tussen landen met een verschillend maatschappelijk systeem behoren te worden opgebouwd. Alhoewel deze principes in brede kringen bekend zijn, is het blijkbaar nuttig te herhalen dat de CPSU de politiek van vreedzame coëxistentie vroeger en nu opvat als een politiek, die vooronderstelt het afzien van oorlogen, het afzien van het toepassen van geweld of dreiging met geweld voor het oplossen van conflicten, en het oplossen van deze conflicten langs de weg van onderhandelingen. Vreedzame coëxistentie vooronderstelt tevens het zich niet-inmengen in binnenlandse aangelegenheden, het rekening houden met de wettige belangen van elkaar, het recht van de volkeren om zelfstandig over hun lot te beslissen, strenge eerbiediging van de soevereiniteit en territoriale onschendbaarheid van staten en hun grenzen.

En dus scheen er geen enkele moeilijkheid te zijn voor een normale ontwikkeling van de betrekkingen tussen landen met een verschillend maatschappelijk systeem. Maar toch ontstonden die problemen. Meer nog, een belangrijk deel van de conflicten, conflictsituaties en zelfs van de oorlogen, die in de wereld ontstonden na oktober 1917, waren tot op een of andere hoogte rechtstreeks of indirect verbonden met het bestaan van socialistische en kapitalistische staten. Maar de schuld daarvan lag niet bij het socialisme.

Het is namelijk zo, dat, terwijl ons land de vreedzame coëxistentie uitriep tot leidend principe, het Westen, de kapitalistische regeringen, de geboorte van het socialisme tegemoet traden als een 'fout' van de geschiedenis, die moest worden 'rechtgezet'. De fout moest koste wat kost worden hersteld, met ieder middel, zonder rekening te houden met recht of moraal: gewapende interventies, economische blokkades, ondermijnende activiteit, sancties en 'bestraffingen' en het afzien van welke samenwerking dan ook. In de jaren na oktober deed in het Westen een door W. Churchill gelanceerde opvatting opgeld dat het nodig was de bolsjewistische baby in de wieg te vernietigen. En dat was beslist niet slechts de beeldspraak van een publicist. Het was exact de uitdrukking van de politieke formule van de verhouding tot Sovjet-Rusland. Deze formule werd vervolgens om te beginnen gematerialiseerd in de interventie van 14 staten en in de Hitler-agressie tegen de USSR. En als we de naoorlogse periode nemen werd zij aanvankelijk opnieuw belichaamd in de vorm van de 'koude oorlog' en vervolgens in verschillende ideeën en pogingen tot organisatie van een 'kruistocht' tegen het socialisme.

Vier redenen

Van het begin af aan, vanaf de eerste naoorlogse jaren, hebben Lenin en de Sovjetregering begrepen, dat de pogingen om het socialisme

Natan Altman:
Schets van Lenin uit 1920.

te ondermijnen, om het 'terug te dringen', wel nooit zullen ophouden. Op grond waarvan bleven wij dan toch vasthouden aan het idee van vreedzame coëxistentie? De mogelijkheid van vreedzame coëxistentie zag W.I. Lenin om de volgende redenen.

In de eerste plaats omdat het socialisme zelf een stabiel systeem is, in staat om zich te ontwikkelen, te versterken, zijn onafhankelijkheid te verdedigen, de verwezenlijking van de door het werkende volk gedane socialistische keuze te verzekeren. De juistheid van deze conclusie werd bewezen in de loop van de laatste 70 jaar. Zij wordt opnieuw en dunkt me volstrekt overtuigend bewezen door de perestroika.

Ten tweede. Lenin zag de mogelijkheid van vreedzame coëxistentie, omdat hij rekening hield met het feit dat juist een politiek van vrede brede ondersteuning zou ondervinden van de volksmassa's in alle landen. In dat opzicht sprak hij erover dat wij, dat wil zeggen Sovjet-Rusland, een in geen enkel verdrag vastgelegd verbond hebben met de werkers van alle landen, dat evenwel hechter is dan vele contractueel vastgelegde verbonden. En deze opvatting werd volledig bevestigd in de daarop volgende decennia.

Ten derde. Lenin hield rekening met de wederzijdse verbondenheid van staten door de economische betrekkingen. In brede kring is zijn uitspraak bekend dat er een kracht is die groter is dan de wens van deze of gene kapitalistische regering om een einde te maken aan het socialisme: 'dat is de

kracht van de economische wereldbetrekkingen. Vandaag de dag, onder de omstandigheden van de zich verdiepende internationalisatie van de produktie en de handel, is de betekenis van de economische en andere banden tussen staten als grondslag voor vreedzame coëxistentie tussen hen nog groter geworden.

En in de vierde en laatste plaats hield Lenin er rekening mee dat er in de westerse wereld niet één zelfde, eensluidende opvatting bestaat inzake de verhouding tot het socialisme. Er waren en zijn ook nu natuurlijk krachten die onverzoenlijk staan tegenover de nieuwe maatschappij èn krachten die in staat zijn om de bestaande problemen realistisch tegemoet te treden en zich daarbij rekenschap geven van de onvermijdelijkheid van een vreedzame oplossing van de in de wereld bestaande tegenstellingen. En deze inschatting was kennelijk juist, zeker ook in onze tijd.

Toestand veranderd

Alleen maar te zeggen dat de ideeën en principes die door Lenin zijn ontwikkeld, dat zijn conclusies inzake de mogelijkheid van vreedzame coëxistentie, door de geschiedenis zijn bevestigd, zou totaal onvoldoende zijn. Waarachtig, de toestand in de wereld is niet alleen in zeven decennia en zelfs niet alleen in de ruim vier decennia na de Tweede Wereldoorlog, maar ook in de laatste jaren aanzienlijk veranderd. Ik spreek daarbij niet over veranderingen van conjuncturele aard, die zich altijd voordoen, maar over veranderingen van fundamentele aard. Per slot van rekening is er nauwelijks iemand te vinden, die ontkent dat de wereld vandaag niet helemaal meer is zoals ze tot voor kort was. Eén van de belangrijkste verschijnselen die wij nu opmerken en die alle mensen van onze planeet verplicht om veel historische situaties te herwaarderen, is evenwel het onstaan en de stormachtige ontwikkeling van de kernbewapening.

De dreiging van een nucleaire confrontatie, de dreiging van de ondergang van de wereldbeschaving als er een oorlog zou uitbreken, heeft bovenal geleid tot veranderingen in onze benadering van het probleem van vreedzame coëxistentie. Waaruit bestaan die veranderingen?

In de jaren na oktober spraken wij over de mogelijkheid en de wenselijkheid van vreedzame coëxistentie. Vandaag moeten we zeggen dat vreedzame coëxistentie een absolute noodzaak is voor alle landen en volkeren. Een alternatief daarvoor is er niet. Je zou het zo kunnen zeggen, dat in onze tijd alle landen en volkeren door de geschiedenis zelf worden gedwongen tot vreedzame coëxistentie.

Ik gebruikte niet toevallig de uitdrukking 'alle landen en volkeren', hoewel we er net nog over spraken dat vreedzame coëxistentie ontstond als principe van betrekkingen tussen landen met een verschillend maatschappelijk systeem. Het is namelijk zo, dat in de reële omstandigheden, die zijn onstaan in het atoomtijdperk, vreedzame coëxistentie in wezen een universeel principe bleek te zijn, waar alle landen en volkeren zich aan dienen te houden. Er is nu geen enkele oorlog toelaatbaar, laat staan een kernoorlog. Alle bestaande internationale problemen dienen opgelost te worden langs vreedzame weg, in de eerste plaats langs de weg van onderhandelingen. Maar dat betekent ook, dat vreedzame coëxistentie universele betekenis kreeg en een onvervangbare grondslag werd voor de ontwikkeling van contacten tussen alle leden van de wereldgemeenschap zonder enige uitzondering. Juist dit idee werd een van de grondslagen van de bekende verklaring van Delhi, ondertekend door de Indische premier R. Gandhi

en de secretaris-generaal van de CC van onze partij, M.S. Gorbatsjov. Een vreedzame wereld, vrij van geweldsdreiging: dat is wat vandaag de dag alle continenten, alle gebieden van de wereld zonder één uitzondering, nodig hebben.

En nog iets. In het verleden was het nog mogelijk te spreken over vreedzame coëxistentie als eenvoudig het ontbreken van oorlogen, in het bijzonder van grote oorlogen. Nu is dat totaal niet meer voldoende. Het is niet alleen noodzakelijk om een nu mogelijke catastrofe te verhinderen, maar om voorwaarden te scheppen die de mogelijkheid van het ontstaan van de dreiging van zo'n catastrofe zouden uitsluiten. En daarvoor is een nieuwe internationale orde nodig. Een orde, die het gebruik van geweld uitsluit. Een orde, gebouwd op de erkenning van de rechten en belangen van alle volkeren. Een orde, waarin goede nabuurschap en samenwerking zouden heersen, waarin een brede uitwisseling van verworvenheden van wetenschap, techniek en cultuurschatten zou plaats hebben in het belang van alle volkeren. Een orde, die gunstige voorwaarden zou openen voor de oplossing van de wereldproblemen, die in onze tijd bijzonder scherp zijn geworden, door gemeenschappelijke inspanningen van alle staten. Deze opvattingen voor de huidige tijd zijn vastgelegd in het partijprogramma van de CPSU. Daarmee hebben wij de verwerkelijking daarvan uitgeroepen tot de belangrijkste richting van onze activiteiten in de komende historische periode.

Gemeenschappelijk Europees huis

Ik zou nu de aandacht willen vestigen op een vorige zinsnede die de nieuwe internationale orde zoals wij die zien, karakteriseert. De zinsnede namelijk, die spreekt over het belang van samenwerking op het gebied van wereldproblemen. Natuurlijk ligt de grootste dreiging en de belangrijkste zorg van de huidige mensheid in het gevaar van een wereldoorlog, en de noodzaak om dat gevaar uit de weg te ruimen. Maar dat is niet het enige dreigende probleem waar we mee te maken hebben. Er bestaan ook andere problemen, ontstaan door de groei van de wereldhandelsbetrekkingen, de voortdurende uitbuiting van de ontwikkelingslanden, enz. Dat zijn de problemen van de bescherming van het milieu, het probleem van de energie en de voedselvoorziening. Dat is het probleem van het overwinnen van de achterstand van ontwikkelingslanden, en vele andere. Het is volslagen duidelijk, dat het oplossen van deze problemen alleen mogelijk is door gemeenschappelijke inspanningen, alleen langs de weg van brede wijdvertakte samenwerking van alle leden van de wereldgemeenschap. Maar dat betekent: vreedzame coëxistentie vandaag houdt nu al de breedst mogelijke samenwerking in van staten, onafhankelijk van de plaats waar zij zich bevinden en welke sociaal systeem er bij hen heerst. Voor zulk een samenwerking is er thans ook geen alternatief.

Tot nog toe sprak ik over vreedzame coëxistentie in het algemeen, met betrekking tot het probleem in zijn geheel. Het is evenwel noodzakelijk om met alle kracht te onderstrepen: indien het gezegde inderdaad van toepassing is op de hele wereldgemeenschap, dan is dat in de eerste plaats van toepassing op ons Europeese continent.

In Nederland is waarschijnlijk het concept bekend van het 'gemeenschappelijke Europese huis', dat door ons land naar voren is gebracht. Dat idee is in wezen niets anders dan de toepassing van het principe van vreedzame coëxistentie op de werkelijkheid van het continent.

Het is bekend, dat de Sovjet-Unie aan de Europese richting van zijn politiek een betekenis van de eerste rang toekent. Deze stand van

zaken is (tussen haakjes voor het eerst in de geschiedenis) rechtstreeks vastgelegd in het programma van onze partij aangenomen door het 27ste congres van de CPSU. Daarover sprak M.S. Gorbatsjov meerdere malen. Laten we de vraag zo stellen: waarvan gaan wij uit bij het uitwerken van onze Europese politiek?

In de eerste plaats gaan wij ervan uit, dat de volkeren die het continent bewonen, de wettige erfgenamen zijn van de hier ontstane beschaving en hun onvervreemdbare bijdrage aan haar ontwikkeling leveren. Bij alle verschillen en tegenstellingen die er bestaan in de betrekkingen tussen Europese landen, is Europa toch een bepaald historisch geheel. Bij het naar voren brengen van het begrip 'gemeenschappelijk Europees huis' heeft onze leiding van onze kant de erkenning naar voren gebracht van dit geheel, heeft ze de scherpe noodzaak onderstreept om ervoor zorg te dragen dat alle volkeren van het continent het onvoorwaardelijke en verzekerde recht hebben op een verdere onafhankelijke, vrije en veilige ontwikkeling.

Het tot stand brengen van een 'gemeenschappelijk Europees huis' betekent in de eerste plaats het garanderen van de veiligheid van de in Europa wonende volkeren. Bedreigingen van deze veiligheid bestaan, en geen geringe: het is nauwelijks nodig daar uitvoerig over te spreken, want het is iedere Europeaan goed bekend. Rekening houdend met de aanwezige bedreigingen van de veiligheid voor het leven zelf van de Europese volkeren, treedt ons land vastberaden op voor vermindering van het niveau van bewapening, te beginnen met de liquidatie van kernwapens op het continent, voor het overwinnen van zijn verdeeldheid in tegenover elkaar staande militaire blokken. Wij willen bereiken dat elk Europees land, terwijl het in staat is zichzelf afdoende te verdedigen en de veiligheid van zijn grenzen te verzekeren, niet te zelfder tijd de mogelijkheid zou hebben om agressie te plegen tegen een andere Europese mogendheid en een agressor te worden.

Verder: ons concept van het 'gemeenschappelijk Europees huis', dat wil zeggen onze opvatting over hoe de principes van vreedzame coëxistentie kunnen worden toegepast in de omstandigheden van ons continent, voorziet tevens in een brede ontwikkeling van samenwerking van de Europese landen.

Nederland eigen rol

Hier moet begonnen worden, dunkt mij, met de problemen van de vervuiling van het milieu. De omvang van de industrialisatie en de ontwikkeling van het transport in Europa zijn zodanig, dat het ecologische gevaar reeds het kritische punt genaderd is. Dit probleem is ver uitgegroeid over de nationale grenzen en werd algemeen. Gezien deze situatie is het ook nodig haar gemeenschappelijke Europese **bestrijding** te verzekeren.

En nemen we het gebied van de economie. Ieder van de Europese landen stuit in bepaald opzicht op verschillende problemen van de ontwikkeling van zijn volkshuishouding. De economieën van Oost- en West-Europa hebben in wezen een elkaar aanvullend karakter. En dus zou vooruitgang van de economische banden op het continent grote nieuwe mogelijkheden openen voor de oplossing van de problemen van elk hier wonend volk.

Het wordt tijd om er ook over na te denken hoe de integratieprocessen in beide delen van Europa verder zullen verlopen. De wetten van de wereldeconomie zijn objectief. En ook de wetenschappelijk-technische vooruitgang zet aan tot het zoeken naar nieuwe vormen van wederzijds voordeel bren-

gende samenwerking.

Aan het besprokene dient te worden toegevoegd, dat nieuwe processen in de economie van de Sovjet-Unie en andere landen van de socialistische gemeenschap het kennelijk mogelijk maken om de economische samenwerking van beide helften van Europa te activeren, te verrijken en een nieuwe inhoud te geven.

Tenslotte, onze opvatting van het principe van vreedzame coëxistentie voor Europa houdt op zichzelf in ook een actieve benadering van de historisch-culturele problemen. Hier in Europa is de wereldbeschaving verrijkt met de ideeën van de Renaissance en de Verlichting. Door de inspanningen van vooraanstaande vertegenwoordigers van alle Europese naties is in de wereld een onschatbaar fonds gevormd in alle takken van wetenschappelijke kennis en kunstzinnig begrip. Vreedzame ontwikkeling van een veelkleurige en tegelijkertijd één geheel vormende Europese cultuur – dat is een van de belangrijkste richtingen van de vreedzame samenwerking van de staten van het continent.

Wij zijn ervan overtuigd dat iedere 'woning' in ons 'gemeenschappelijke Europese huis' een tastbare bijdrage kan leveren aan de oplossing van problemen die zijn bewoners aangaan. In Nederland heb ik tijdens discussies niet zelden de opmerking gehoord: 'Ons land is klein. Het kan niet zo erg veel doen'. Dit is onjuist. In de eerste plaats zijn alle landen van de wereld, en natuurlijk ook van Europa, gelijkberechtigd. Zij allen kunnen hun bijdrage leveren aan de algemene Europese zaak. En ten tweede: het gewicht van het een of andere land, zijn invloed op de zaken van wereldbelang, hangt helemaal niet noodzakelijkerwijs af van zijn grootte. Dat gewicht, die invloed, wordt vooral bepaald door de reële bijdrage van het betrokken land aan de oplossing van Europese vredesvraagstukken.

Nederland, met zijn wereldbekend intellectueel potentieel, met zijn belangrijke scheppende mogelijkheden, heeft in de loop van de geschiedenis een belangrijke bijdrage geleverd aan de gemeenschappelijke Europese beschaving. Wij in de Sovjet-Unie zijn ervan overtuigd, dat deze bijdrage ook in de toekomst kan groeien. Dat betreft zowel de vraagstukken van buitenlandse politiek en de Europese vrede, als de economische problemen en vraagstukken betreffende het gebied van de cultuur.

Met name uitgaande hiervan is de Sovjetstaat gaarne bereid en vastbesloten om ook in de toekomst langs alle wegen vruchtbare en wederzijds voordelige contacten met Nederland te ontwikkelen. Wij zijn ervan overtuigd dat op dat gebied nog lang niet alle bestaande reserves zijn benut. En naarmate de vrede en veiligheid op het continent wordt versterkt, naarmate het systeem van gemeenschappelijke Europese samenwerking wordt vervolmaakt, zullen ongetwijfeld op andere gebieden de mogelijkheden van onze contacten sterk toenemen.

Vadim Zagladin

Het was een zomerse dag in de julimaand van 1918 toen de Nederlandse communist Sebald Justinus Rutgers (1879-1961) de Russische bodem voor het eerst betrad om zijn diensten aan te bieden aan de Russische revolutie en aan de opbouw van het eerste socialistische land ter wereld.

Sebald Rutgers, internationalist

Sebald Rutgers studeerde in 1900 cum laude af aan de afdeling Weg- en Waterbouwkunde van de Technische Hogeschool te Delft. Tijdens zijn studietijd volgde hij lezingen die Henriëtte Roland Holst, Herman Gorter en anderen op de TH hielden en in zijn ouderlijk huis beluisterde hij regelmatig Domela Nieuwenhuis waardoor hij met de ideeën van Marx en Engels in aanraking kwam.

De lezingen en gesprekken inspireerden het politiek denken dat bij hem zou gaan postvatten en gaven er richting aan. Op zijn vakgebied werkzaam in Rotterdam ontwikkelde hij zich tot een internationaal erkend deskundige op het gebied van gewapend beton nadat hij in Rotterdam de eerste zodanig geconstrueerde brug had gebouwd en ook het caisson had uitgevonden.

Politiek was hij aangesloten bij de SDAP waarbinnen de tegenstellingen, mede onder invloed van de 1905-revolutie in Rusland, er indertijd toe leidden dat Rutgers samen met Wijnkoop, Ceton en Van Ravesteyn een eigen blad, *De Tribune,* oprichtte. Dit blad riep op tot revolutionaire strijd en tot eenwording van het proletariaat. In 1909, toen Troelstra dreigde *De Tribune* op te heffen, scheidde de Wijnkoop-groep, waaronder Rutgers, zich af van de SDAP. De Sociaal-Democratische Partij (SDP) werd opgericht, later herdoopt in Communistische Partij Holland (CPH) en sinds 1935 CPN geheten.

Via het toenmalige Nederlandsch-Indië belandde Sebald Rutgers in 1915 in de Verenigde Staten, waar hij als ingenieur werkzaam was. Naast zijn dagelijks werk besteedde Rutgers 's avonds en in de overige vrije tijd zijn aandacht aan de Liga voor Socialistische Propaganda, een bezigheid die hem door de plaatselijke autoriteiten, met name de politie, niet in dank werd afgenomen. Vooral na 1917, toen de Russiche Oktoberrevolutie een belangrijke rol in de propaganda ging spelen, werd de situatie voor hem onmogelijk. Dat was het moment waarop Rutgers het besluit nam om naar Moskou te reizen en contact te zoeken met Lenin. Hij wilde daadwerkelijk dienstbaar zijn aan de opbouw van het socialisme.

Sebald Rutgers in 1959.

Op weg naar Moskou

Rutgers reisde via het Verre Oosten omdat de Eerste Wereldoorlog het onmogelijk maakte via Europa zijn doel te bereiken. Via Vladivostok zette hij koers naar het westen, op weg naar Moskou.

Aangezien de tegenwoordige reiziger in luttele uren of dagen per vliegtuig of trein onmetelijke afstanden aflegt, is het wellicht nuttig om even de omstandigheden op te roepen waaronder Rutgers zich moest verplaatsen. Het land – van het Verre Oosten tot in het westen – verkeerde in oorlog. Buitenlandse interventielegers van veertien landen trokken tegen de revolutie ten strijde om de kapitalistische belangen te beschermen. Contrarevolutionaire troepen van de Witrussische generaals Koltsjak, Denikin, Joedenitsj e.s. richtten bloedige slachtingen aan in gebieden waar de jonge Sovjetmacht werd gevestigd. Plunderaars, roversbenden en door de honger geplaagde bewoners zwierven rond. Dwars door steeds wisselende fronten bereikte Rutgers met zijn vrouw na een uitputtende reis van ruim zes weken – per trein, vrachtauto, paard en wagen –eind september 1918 Moskou.

Ontmoeting met Lenin

In november werd Rutgers door Lenin ontvangen. Hij stelde Lenin op de hoogte van de toestand in de arbeidersbeweging in Nederland, Japan en de Verenigde Staten en ontvouwde hem zijn ideeën. Hij bood aan zijn kennis en werkkracht in dienst van de revolutie te stellen. Lenin accepteerde dat aanbod. Rutgers ging aan de slag in de functie van hoofdingenieur om de Russische waterwegen en -huishouding te bestuderen en te moderniseren. Maar hij moest zijn eerste project – de herbouw van de haven van Riga – staken wegens het zegevieren van de contrarevolutie in Letland. Daarop keerde hij tijdelijk naar Nederland terug om er een Westeuropees bureau van de Komintern te vestigen.

In 1921 had Rutgers zich weer in Moskou gevestigd. Het was de periode waarin de Nieuwe Economische Politiek (NEP) werd afgekondigd om de staathuishouding weer op de been te krijgen. De internationale interventie was inmiddels opgegeven en de contrarevolutionairen waren naar de uithoeken van het land verdreven. De gevolgen waren catastrofaal. Het land zat economisch aan de grond. De landbouw was niet in staat de toenemende honger onder de bevolking te voorkomen. Grondstoffen voor textiel-, metaal- en andere bedrijven waren mondjesmaat beschikbaar mede doordat de transportmogelijkheden ontoereikend waren. Kolen- en staalproduktie stagneerden.

Rutgers vatte plannen op om de rijkdommen van Siberië, waarvan hij de onmetelijkheid al vermoedde, te ontginnen. Tijdens een con-

sowjet-unie

MIJN ONTMOETINGEN MET LENIN III

S. J. RUTGERS

In het voorjaar van 1921 kwam ik in Moskou terug, om mijn arbeid aan de socialistische opbouw voort te zetten. Tijdens mijn werk in het jaar 1918, toen ik een studie maakte van de waterwegen, was ik tot de overtuiging gekomen, dat een praktische medewerking van buitenlandse arbeiders en specialisten op de beste wijze tot stand zou kunnen komen, wanneer hun, als een georganiseerde groep, een bepaalde taak zou kunnen worden opgedragen. Tijdens mijn vroeger werk had ik o.a. kennis genomen van de oude plannen met betrekking tot een Koesnets-Oeral-combinaat [1]); in deze plannen werd in de verbinding tussen de beide ekonomische gebieden door een waterweg voorzien. Het was in het algemeen verbazingwekkend, hoeveel grootse, nooit verwezenlijkte plannen, ten dele zelfs in vele varianten tot in onderdelen uitgewerkt, in de archieven van de tsaristische ministeries waren opgehoopt, zonder dat iemand zich om de uitvoering daarvan bekommerde; totdat de plannen alweer verouderd waren, door nieuwe werden vervangen enz., tot in het oneindige.

Het begin van een artikel van Rutgers in P&C van juli 1936 (de 2de jaargang).

Sebald 80 jaar: feestje in Felix Meritis.

gres van de Komintern waar hij de Amerikanen Haywood en Calvert, leiders van de Industrial Workers of the World, ontmoette, zette hij zijn ideeën uiteen. Hij stelde hen voor om op internationale schaal specialisten aan te trekken en vond een enthousiast gehoor. Op 12 juni 1921 stelden zij in een brief aan Lenin voor om 'industriële arbeiderskolonies van buitenlandse arbeiders en specialisten uit industrieel hoogontwikkelde landen' te stichten en om een onderzoeksexpeditie te zenden naar het Koeznetski Bassin (Koezbass) in Centraal-Siberië. De belangrijkste voorwaarde die Rutgers en de zijnen stelden bij het verwezenlijken van hun ideeën, was dat de kolonie een zelfstandig, autonoom karakter zou hebben. Het moest uitgesloten worden dat in het kader van de NEP buitenlands kapitaal greep op de ontginning zou krijgen.

Lenin bereikte in de Raad voor Arbeid en Verdediging, het hoogste orgaan in de eerste jaren na de revolutie, dat Rutgers toestemming kreeg om een verkennende expeditie te organiseren. Nog dezelfde maand vertrok deze met zijn medewerkers uit Moskou, richting Novonikolajevsk, het huidige wetenschapscentrum Novosibirsk.

Vaste vorm aan de plannen

De stad ademde nog de geest van de oorlog. Het leger van Koltsjak was nog maar kortgeleden verslagen (vier jaar na de revolutie!). Terroristische groeperingen hielden zich op in de uitgestrekte Siberische wouden en pleegden van daaruit overvallen en moordaanslagen op het nieuwe bewind. Onder die erbarmelijke omstandigheden, maar gesteund door het Siberische Revolutionaire Comité, gaat Rutgers aan de slag. Per trein, te paard en te voet reist het gezelschap naar Koeznetsk waar men de puinhopen van verwoeste hoogovens ontwaart, maar waar de steenkool in metersdikke lagen aan de oppervlakte ligt.

Op de terugweg slaat men de tenten op in Kemerovo. Een ideale plaats voor de plannen van Rutgers. Er zijn mijnschachten. Er is een spoorlijn en de brede rivier Tom loopt er doorheen. De toekomstige transportmogelijkheden zijn dus aanwezig. Rutgers ziet het vóór zich: hier zal het hoofdkwartier komen van de internationale kolonie! Op 5 september keert Rutgers te-

rug naar Moskou en hij dient zijn verslag in bij de regering. Het organisatieplan voor de kolonie heeft vaste vorm gekregen.

De AIK Koezbass wordt opgericht

Dat wilde niet zeggen dat er zonder slag of stoot aangepakt kon worden. Meningsverschillen onder de initiatiefnemers en vertraging in de besluitvorming van de autoriteiten vertraagden het plan-Rutgers. Uiteindelijk gaf de persoonlijke inbreng van Lenin de doorslag bij het bespoedigen van de beslissing, die resulteerde in de oprichting van de Autonome Industriële Kolonie (AIK) Koezbass. Het voornaamste doel was het vergroten van de steenkoolproduktie, waardoor de Transsiberische Spoorweg in staat zou zijn niet slechts steenkool maar ook levensmiddelen en grondstoffen naar het Europese deel van het land te vervoeren.

Het aanwerven van kolonisten werd georganiseerd. De Amerikaan Calvert vertrok naar New York om een wervingsbureau op te zetten. Rutgers ging naar Nederland om aldaar en elders in West-Europa vrijwilligers aan te trekken. Hun werk leidde ertoe dat in de lente van 1922 de eerste kolonisten – Amerikanen, Duitsers, Fransen, Hongaren, Finnen, Belgen en Nederlanders – in Siberië arriveerden. Enige maanden later voegde Rutgers zich bij hen om de leiding van de AIK Koezbass op zich te nemen.

Resultaten

Het dorp Kemerovo, waar het hoofdkantoor van Rutgers gevestigd was, werd door de rivier de Tom in een hoger en een lager gelegen deel gesplitst. Het werd bevolkt door zo'n 3000 inwoners, die in blokhutten woonden zonder water of elektriciteit. De verbinding tussen beide Tom-oevers werd onderhouden door een met paarden 'aangedreven' veerpont. Bestrating was onbekend. Wegen en paden bestonden uit de huid van Moeder Aarde. Onder die omstandigheden streken ongeveer 175 specialisten in Kemerovo neer. Het was Rutgers gelukt ook een aantal Nederlandse mannen en vrouwen voor het project te winnen en onder zijn voortvarende leiding ging men aan de slag.

Vele moeilijkheden – tegenslagen, onbegrip, mislukkingen – moesten worden overwonnen, maar het werk vorderde dank zij een enorme inzet gestaag. In 1924 werd het eerste grote succes van de AIK geboekt: de chemische fabriek, leverancier van cokes en gas, was voltooid!

Nieuwe mijnen werden geëxploiteerd. Er kwam voldoende elektriciteit beschikbaar en het aantal boerderijen werd uitgebreid. De grondslag was gelegd voor het belangrijkste industriële centrum van het land, met Kemerovo als centrum.

Niet onvermeld mag blijven dat in het 230 km verderop gelegen Novokoeznetsk op initiatief van Rutgers de uitgestrekte ertsgebieden geëxploiteerd werden. Dat resulteerde in een omvangrijke staalindustrie, die in de Tweede Wereldoorlog 50% van alle staalproduktie van de Sovjet-Unie leverde. Deze industrie speelden daarmee een beslissende rol in het toeleveren van tanks, kanonnen en ander materiaal dat nodig was om de vijand te verslaan. De stad is inmiddels uitgegroeid tot een metropool met ruim 600000 inwoners.

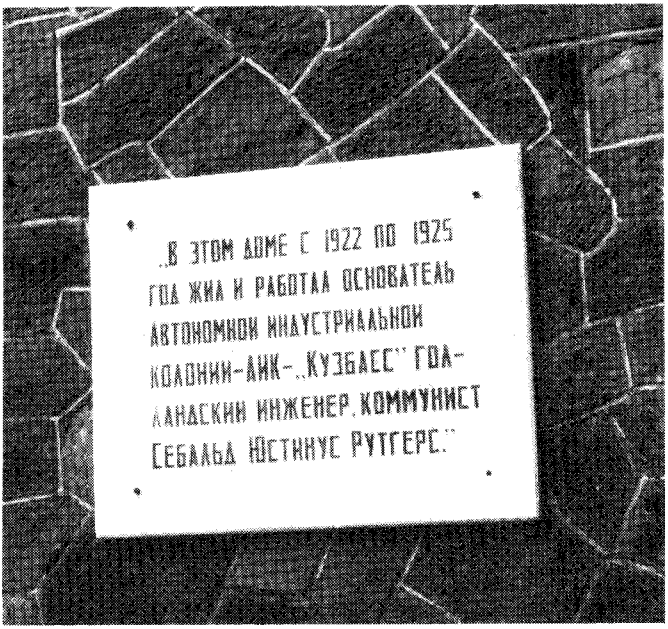

In dit huis leefde en woonde van 1922 tot 1925 de grondlegger van de autonome industriële kolonie – AIK 'Koezbass' – Hollands ingenieur, communist: Sebald Justinus Rutgers.

Blijvend ontzag voor Rutgers

Wie in 1987, zeventig jaar na de Oktoberrevolutie, een bezoek brengt aan Kemerovo treft er een bloeiende, moderne stad aan met 650000 inwoners. De stad heeft hogescholen, technische instituten, theaters, dans- en filmacademies. Het kost moeite zich in te leven in de tijd waarin deze stad nog een armzalig dorp was.

De door Rutgers opgezette cokesfabriek draait, evenals de door hem geïniticerde staalindustrie in Novokoeznetsk, op volle toeren. Beide steden drijven volkomen – economisch, cultureel, wetenschappelijk – op deze kolossale industrieën. De naam Rutgers, evenals de inbreng van de door hem aangetrokken buitenlandse specialisten, is voor altijd verbonden aan het Koezbass-gebied. In de musea van Kemerovo en Novokoeznetsk en in de fabrieken van die plaatsen hangen portretten van Rutgers en zijn medewerkers, er zijn documenten uit die tijd en foto's van de feestelijke opening van de opgezette bedrijven.

In Kemerovo is een straat naar Rutgers genoemd, waarvan een plaquette in de muur van de aldaar gevestigde Tsjaikovski-muziekschool getuigt: 'Deze straat draagt de naam van Sebald Justinus Rutgers (1879-1961), Hollands communist, vurig internationalist, organisator van de Autonome Industriële Kolonie AIK Koezbass'. De straat leidt naar de hooggelegen oever van de Tom waar zich het huis bevindt dat Rutgers als hoofdkwartier van de AIK had ingericht. Van daaruit werden de operaties, die tot op de dag van vandaag hun invloed doen gelden, opgezet en geleid. Dit huis zal in 1988 als museum zijn gerenoveerd en ingericht en een permanent monument worden als eerbetoon aan Sebald Rutgers en zijn kolonisten. Gezien de internationale en wetenschappelijke prestaties van Sebald Rutgers zou ook een straatnaam in

Delft, Rotterdam of Amersfoort (waar hij overleed) voor de hand liggen.

Op nieuwe wegen

Het Sovjetvolk leeft thans in het historische tijdperk van 'glasnost' (inspraak) en 'perestroika' (vernieuwing). Deze begrippen zijn inmiddels aan het wortelen in het gevoels- en gedachtenleven, ook van de bewoners van het verre Siberië. Tijdens gesprekken in Kemerovo en Novokoeznetsk met zowel leiders van fabrieken, burgemeesters en partijfunctionarissen als met 'de man in de straat' komt kenmerkend naar voren dat men donders goed weet wat de bedoeling is. Dat er een gevoel leeft van 'dat wilden we in ons hart al lange tijd'. Men voelt instinctief dat de nieuwe ontwikkeling goed is, maar men moet zich eigen gaan voelen met het nieuwe dat onvermijdelijk en noodzakelijk op til is.

Uit de gesprekken blijkt echter dat men nog zoekt en tast naar de juiste manier, naar de goede weg, en dat er menige bruisende discussie gevoerd wordt. Maar de goedwillende burgers zijn duidelijk bereid, tegen conservatieve opvattingen en personen in, de perestroika te verdedigen en door te voeren in hun directe werk-en woonomgeving. Men beseft dat het een moeilijke en langdurige strijd zal zijn. De media ondersteunen de nieuwe opvattingen en stimuleren daarmee de bevolking op dat gebied. Het vernieuwingsproces omvat alle geledigen van de samenleving en het is duidelijk dat het Russische volk op buitengewoon moedige wijze bezig is afgeleefde begrippen, mistoestanden en fouten uit het verleden van zich af te schudden.

Het onbetwistbare verleden van de Koezbass en zijn kolonisten zal echter voor Centraal-Siberië van blijvende, erkende betekenis blijven en onaangetast in de historie blijven voortleven.

Naschrift

Rutgers was vóór de Tweede Wereldoorlog in Nederland teruggekeerd, nam deel aan het politieke werk van de CPN en zat tijdens de oorlog in het verzet. Nadien trad hij weer actief op voor de partij met het houden van lezingen, het geven van scholing en het schrijven van vele artikelen voor dit blad.

Sebald Justinus Rutgers was een toegewijde communist en internationalist die zijn sporen in vele continenten heeft nagelaten.

Eric Mol

Wrk. S. Rutgers, 'Ontmoetingen met Lenin', Istorik Marksist, no. 2-3, Moskou 1935
S.J. Rutgers en A. Huber, 'Indonesië', dl. I, Amsterdam, 1937
S.J. Rutgers, 'Indonesië', dl. II, Amsterdam, 1947
Lit. Tini Schoorl-Straub, 'Een beetje vrijheid', Laren, 1965
G.C. Trincher-Rutgers en K. Trincher, 'Rutgers. Zijn leven en streven in Holland, Indonesië, Amerika en Rusland', Moskou, 1974
Aukje Holtrop, Ageeth Scherphuis en Max van Weezel, 'Nederlanders over de Oktoberrevolutie', bijlage Vrij Nederland, 26 november 1977
Dirk Struik, 'Een Nederlander in Siberië. Brieven van Anton Struik', Nijmegen, 1979
G. Jacobs en H. Olink, 'Het levenswerk van Sebald Rutgers', bijlage Vrij Nederland, 21 maart 1987

De Oktober-revolutie in Rusland betekende een ommekeer in de geschiedenis, het ontstaan van een nieuw maatschappelijk stelsel, van het socialisme. Het resultaat van de revolutie moest na een vrijwel vreedzame machtsovername verdedigd worden in een jarenlange burgeroorlog en in de strijd tegen de interventie van veertien staten. Pas in de herfst van 1920 werd een vredesverdrag gesloten met het Polen van Pilsudski, dat als laatste vertegenwoordiger van de kapitalistische landen getracht had met militair geweld de Sowjet-macht neer te slaan. Nadien konden de nog overgebleven legers van de vroegere heersende klassen in het zuiden van Rusland worden overwonnen. De strijd met de wapens was geëindigd. De opbouw moest beginnen.

In vogelvlucht door zeventig jaren

Dat moest gebeuren in een land met een enorme oppervlakte, bewoond door een veelheid van volken. Met een bevolking die voor het grootste deel uit boeren bestond en waar de eerste wereldoorlog, buitenlandse interventie en burgeroorlog een spoor van vernietigingen teweeg hadden gebracht. Het toch al lage levenspeil was gedaald tot een derde van wat het in 1913 was geweest. Als ook de gevolgen van epidemies en honger in de jaren 1922 en 1923 worden meegerekend, komen de demografen tot een daling in het bevolkingstal van bijna dertien miljoen mensen, ongeveer tien procent van de toenmalige bevolking. Om de mensen in de steden in het leven te houden en de soldaten in het Rode Leger te voeden, was een systeem van voedselrequisitie op het platteland ingevoerd dat het mogelijk maakte om minimale rantsoenen te verstrekken. In de steden werd het loon aan de fabrieksarbeiders voor een belangrijk deel (in 1920 voor meer dan 92 procent) in natura betaald. Het aantal in de industrie werkzame arbeiders was trouwens aanzienlijk verminderd; velen waren naar familie op het platteland gegaan, terwijl wegens gebrek aan grondstoffen reeksen fabrieken waren gesloten. Zo was de staalproduktie gedaald tot het peil van de tijd van Peter de Grote!

Het geheel van maatregelen dat in de periode van de bur-

geroorlog werd doorgevoerd, stond in die jaren bekend als 'oorlogscommunisme', waarbij allerlei door de omstandigheden bepaalde en door de nood gedwongen stappen samengingen met een soms op utopische overwegingen steunend, primitief en egalitair communisme.
Duidelijk was, dat dit 'oorlogscommunisme' niet kon worden gehandhaafd. Er moest rekening mee worden gehouden, dat als gevolg van de afschaffing van het feodale grondbezit de individueel werkende boeren bijna 75 procent van de bevolking uitmaakten en dat niet alleen met de armere maar ook met de midden-boeren (te onderscheiden van de het meest met kapitalistische methoden werkende en rijkere boeren, de 'koelakken') overeenstemming bereikt moest worden. De gedwongen en vaak gewelddadige verlopende graanrequisities wekten naarmate het duidelijk was dat de contra-revolutionaire krachten de strijd verloren hadden, steeds meer weerzin en verzet op en leidden in sommige delen van het land tot botsingen en zelfs opstanden. De muiterij in Kronstadt in maart 1921 bewees op dramatische wijze, dat deze zich niet tot het platteland dreigden te beperken. In de communistische partij was een discussie gaande, waarbij wel bepleit was deze situatie te lijf te gaan met in de tijd van de burgeroorlog geleerde methoden, met 'militarisering' van de arbeid, met vakbonden als deel van het staatsapparaat en met voortzetting van dwang op de boerenbevolking.

De nieuwe economische politiek

In de winter van 1920-1921 werden ideeën uitgewerkt om een ommekeer te bewerkstelligen. Deze werden de nieuwe economische politiek genoemd, afgekort bekend als NEP, zij het niet met de Nederlandse betekenis van dit woord, ofschoon dat van ultra-linkse zijde in die jaren vaak genoeg gesuggereerd is. Op het 10de congres van de communistische partij (maart 1921) werd de belangrijkste van deze stappen, de vervanging van de requisitie door een systeem van belasting in natura, door Lenin voorgelegd en beargumenteerd. Dit was nodig ten einde de betrekkingen tussen de boeren (dat wil in dit verband zeggen: de midden-boeren en de arme boeren) en de Sowjet-staat te verbeteren en een bondgenootschap tussen de arbeidersklasse en de arme en midden-boeren te vormen. Dit hield in, dat na het betalen van de belasting in natura de boeren vrij over het overblijvende deel konden beschikken. De handel tussen de boeren en de kleinere en de, meestal in staatshanden verkerende, grotere bedrijven werd vrij gegeven; naast handelaars speelden daarbij ook coöperaties een rol. Een hierop aansluitende stap was het streven naar een stabiele geldeenheid.

In de loop van het jaar 1922 en nadien gingen deze maatregelen effect opleveren. De landbouw ontwikkelde zich weer en ook in de industrie trad een herstel in. De staatsbedrijven leerden handel te drijven met het platteland en slaagden erin, vooral nadat ze zich in de afzonderlijke bedrijfstakken in syndicaten verenigden, de speculanten die in het kielzog van de NEP waren verschenen terug te dringen.
De ervaringen die met de nieuwe economische politiek werden opgedaan zijn, ofschoon ze uiteraard bepaald werden door de bijzondere situatie van de Sowjet-Unie in die jaren, niet alleen van nationale betekenis. Ze tonen hoe het mogelijk is voor een betrekkelijk snelle ontwikkeling van de economie, zowel in landbouw als in industrie, gebruik te maken van de mogelijkheden die de arbeid in het privébedrijf biedt. Het is niet toevallig, dat de in de NEP-periode verkregen lessen een rol hebben gespeeld bij de opbouw in de Oosteuropese landen in de tijd vlak na de

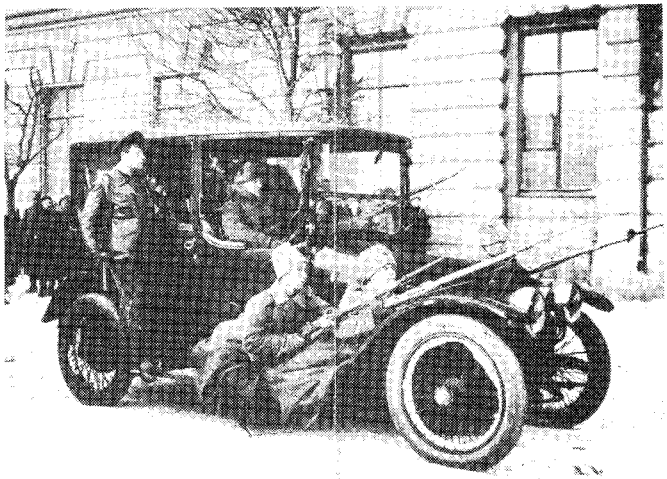

Lenin in 1917.

Tweede Wereldoorlog; mogelijk hadden ze een grotere betekenis kunnen hebben als niet het uitbreken van de koude oorlog en de daarmee in Oost-Europa gepaard gaande verstrakking en super-centralisatie de toepassing van deze ideeën had gesmoord. Het is trouwens niet toevallig, dat bij de maatregelen die nu in Sowjet-Unie genomen worden ter versnelling van de economische groei vaak verwezen wordt naar de ervaringen die bij de nieuwe economische politiek zijn opgedaan.

Naar industrialisatie

De nieuwe economische politiek had er toe geleid, dat in een betrekkelijk korte periode op economisch en sociaal gebied grote vooruitgang tot stand kwam.
In industrie en landbouw bereikte de produktie omstreeks het midden van de jaren twintig het peil dat voor de eerste wereldoorlog was behaald. Zowel het levensniveau als de arbeidsproduktiviteit waren gestegen.

De toestand van de Sowjet-Unie bleef echter uiterst moeilijk. In vergelijking met de kapitalistische staten was ze in velerlei opzicht nog een achtergebleven land, in hoofdzaak agrarisch en met een nog zwakke industrie die moest werken met veelal oude, versleten machines. Op de arbeidsbureaux waren eind 1925 anderhalf miljoen mensen als werklozen geregistreerd, de helft van de bevolking kon lezen noch schrijven, op het platteland waren er gehele streken waar nog nooit iemand een auto of een tractor had gezien. Internationaal was de situatie voor de jonge socialistische mogendheid steeds dreigend. De vrees voor een overval van de zijde van de kapitalistische staten was geen uit de lucht gegrepen hersenspinsel, doch het eigen leger kon technisch niet goed uitgerust worden.

Om verder vooruit te gaan, was industrialisatie, ontwikkeling van de socialistische industrie, vereist en dan in de eerste plaats van de takken die machines en werktuigen konden voortbrengen. Daarover werden felle discussies gevoerd binnen de communistische partij en in de instanties die waren

gevormd om de perspectieven voor de toekomst te tonen en voorstellen aan te dragen.
De eerste beslissingen werden in december 1925 genomen. Op het 14de congres van de communistische partij, dat besloot koers te zetten op een economische opbouw, die de Sowjet-Unie zou veranderen van een land dat gedwongen was om machines en fabreiksuitrusting in te voeren in een land dat deze zelf kon voortbrengen.

Terwijl de debatten en de harde botsing der meningen over de methoden en het tempo van de industriële ontwikkeling voortduurden, kregen de eerste besluiten vorm; in de loop van 1926 en 1927 werden 528 nieuwe fabrieken gebouwd en 260 oude bedrijven nieuw uitgerust. Eind december 1927 riep het 15de congres van de communistische partij op in een onverzwakt tempo de politiek van socialistische industrialisatie voort te zetten en begon de uitwerking van verschillende varianten van een vijfjarenplan.
Een in de discussies steeds terugkerende vraag was hoe de voor de industrialisatie noodzakelijke middelen verkregen moesten worden. In de beginjaren van de NEP-periode was steeds duidelijk uitgesproken, dat de ontwikkeling van de industrie - ofschoon inspanningen van de gehele bevolking nodig waren voor haar herstel en groei - niet in strijd mocht zijn met de belangen van de boeren. De belangrijkste bron werd gezien in de fondsen die de industriële bedrijven zelf dienden te vormen en die dan gecombineerd moesten worden met de mogelijkheden die de staatsbegroting zou bieden. Door verhoging van de prijzen wisten de fabrieken inderdaad middelen bijeen te brengen, maar dit leidde er bijvoorbeeld toe dat een boer voor een ploeg in 1923 vier maal zoveel graan moest geven als in het vooroorlogse jaar 1913. Dit leidde op haar beurt waar tot afzetproblemen voor de produkten van de industrie en tot moeilijkheden op het platteland.

Zo dreigde toch het dorp (en wel zonder nuances wat de sociale lagen op het platteland betrof) alle lasten van de industriële opbouw te moeten dragen. In de strijd van de stromingen binnen de communistische partij en tussen de personen die daarvan de woordvoerders waren, leidde deze problematiek tot een uiterste verscherping. De standpunten liepen uiteen van het benadrukken van een voorrangspositie van het platteland tot aan het beschouwen van een dorp als een soort kolonie die naar hartelust uitgebuit kon worden ten voordele van de industrie. De NEP had het gezicht gekeerd naar het dorp; de vraag was, ruw gesteld, of alleen en uitsluitend naar de boeren gekeken moest worden of dat het kijken zou worden vervangen door de vuist. Tussen deze uitersten en de vele nuances die daarin mogelijk waren, ging het gevecht. En in de loop daarvan werd nog vaak van positie veranderd, kwam het tot tijdelijk samenvallen van meningen en het weer verbreken van samenwerkingen. Een uiterst ingewikkeld geheel, waarop ongetwijfeld toekomstige onderzoekingen nog licht zullen werpen.

Hoe hard en scherp het er ten aanzien van en op het platteland ook toeging, het inzicht dat niet alleen het dorp de vereiste middelen kon opbrengen, leidde ook tot andere stappen. Deze betroffen o.a. het ontketenen van een beweging voor de verhoging van de arbeidsproduktiviteit (in de taal van die jaren de beweging van de oedarniks, de stootbrigadiers), het opleiden van technische kaders uit de arbeiders in de fabrieken en het uitschrijven van leningen voor de industrialisatie waarvoor vooral in de steden grote campagnes werden gevoerd.

In 1927/1928 waren er drie varianten van een vijfjarenplan uitgewerkt. Ze schommelden tussen een bescheiden benadering en steeds verdergaande cijfers. Uiteindelijk kwam in maart 1929 een plan tot stand, dat voor

de vijf jaren van 1928/29 ot 1932/33 'basis'-cijfers en 'optimale' cijfers gaf; de optimale variant kreeg de goedkeuring van een speciale conferentie van de communistische partij (april 1929). Enkele dagen na de conferentie kwam het plan in boekvorm uit en het maakte een overweldigende indruk.
Een van de historici die deze periode heeft onderzocht, schrijft erover: 'Het was een indrukwekkend en alomvattend overzicht van de gehele economie. Sommige schattingen bleken veel te optimistisch, vooral toen het jaar daarop de doelstellingen nog werden verhoogd en het besluit kwam om het vijfjarenplan in vier jaar te volbrengen. Maar het gaf een enorme stimulans aan het uitvoeren van grote projecten voor de ontwikkeling van de zware industrie; gezegd kan worden dat zonder de golf van optimisme die het plan voorbracht, deze resultaten niet hadden kunnen worden bereikt. Het vijfjarenplan werd de as waar de gehele economie om draaide.' (E.H. Carr – The Russian Revolution from Lenin to Stalin,' 1917 - 1929, Londen 1979)

Collectivisatie van de landbouw

In nauwe samenhang met de uitvoering van het eerste vijfjarenplan voltrok zich de collectivisatie van de landbouw. Deze enorme verandering op het platteland hing eveneens samen met de ontwikkeling zoals die sinds het midden van de jaren twintig zichtbaar werd.
Reeds in de eerste jaren van de Sowjet-macht waren er, bezield door de revolutionaire geest van die tijd, vormen van collectieve landbouwbedrijven verschenen: in die tijd communes genoemd. Of ook een minder vergaande vorm als de artels. Onder de omstandigheden van de NEP ontstonden tevens allerlei andere vormen van coöperatie, op het gebied van de produktie (gezamenlijk machinegebruik, voor grondverbetering, voor zaaigoed enz.) en het inkopen en verkopen. Door coöperaties in de steden en staatsinkooporganisaties werd gestreefd naar overeenkomsten en contracten met deze samenwerkingsvormen op het platteland. Berekend is, dat ongeveer de helft van het aantal boeren aan allerlei soorten van

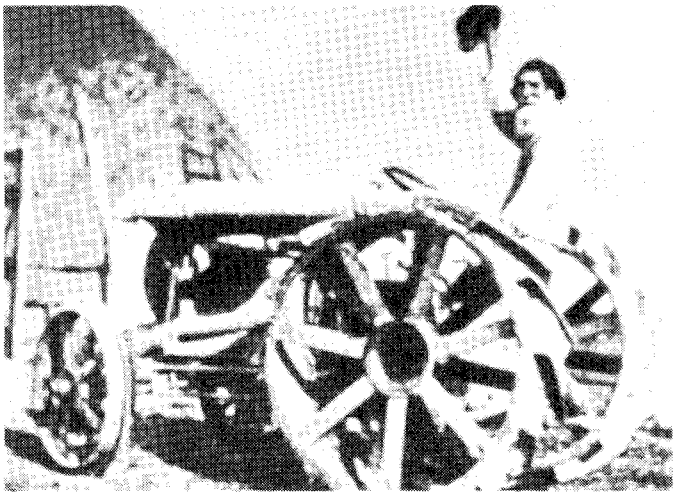

Eén van de eerste traktoren.

samenwerking, soms uiterst los van aard, deelnam. Ook is zeker, dat al deze vormen nog groeimogelijkheden hadden.
Doch tegelijkertijd toonden zich toenemende spanningen op het platteland. De arme boeren, ongeveer een derde van het totale aantal boerenhuishoudingen, waren in toenemende mate gedwongen hun grond ter beschikking te stellen aan de rijkere boeren (de 'koelakken'). De koelakkenbedrijven werden sterker en stelden zich steeds harder op, zowel tegenover de andere dorpsbewoners, o.a. door de grofste uitbuiting van de landarbeiders, als tegenover de staatsaankoop van het graan. In de jaren 1927 en 1928 leidde dit tot ware crisissen, die zowel de economische banden tussen stad en land verstoorden als ook de opbouw van de industrie belemmerden. Er werden allerlei harde maatregelen genomen om het graan van het platteland te krijgen; de verkoop werd afgedwongen en stond vaak niet ver van requisitie af. Bovendien beperkte deze dwang zich niet tot de koelakkenbedrijven, ook werd soms zelfs het zaaigraan weggenomen.

Zo stonden twee ontwikkelingslijnen naast en tegenover elkaar. Onder die omstandigheden kwam het tot een geforceerde en overhaaste collectivisatie en het verdrijven van de koelakken, wier grond aan de collectieve landbouwbedrijven (de kolchozen) ter beschikking werd gesteld. In november 1929 werd opgeroepen de algehele collectivisatie in de grote graangebieden in een jaar te voltooien.

In die winter stormde en kolkte het op het platteland in de Sowjet-Unie. Miljoenen boerenbedrijfjes gingen op in de kolchozen, vele vrijwillig en bewust, vele andere echter alleen onder druk van de dwang, onder druk van de bedreiging anders als koelakken uit het dorp te worden verdreven en de burgerrechten te verliezen. In het dorp uitte zich op vaak gruwelijke wijze de opgekropte haat tegen de koelakken; maar aan de andere zijde leidden overhaasting en overdrijving tot weerzin tegen de collectivisatie die het slachten van het vee tot gevolg had. Aanvankelijk werden waarschuwingen in de wind geslagen, maar toen de voorjaarsuitzaai in gevaar dreigde te komen werd een halt toegeroepen aan de pressie en de overdrijving. Dit gebeurde bij een besluit van het bestuur van de communistische partij, dat Stalin uiteenzette in een artikel dat op 2 maart 1930 verscheen onder de titel 'Duizelig van het succes' en met grote voldoening op het platteland werd ontvangen. Het werd mogelijk gemaakt de kolchozen weer te verlaten, terwijl ook duidelijk werd gemaakt dat het mogelijk was een eigen stukje grond te blijven bebouwen en eigen gebruiksvee te houden.

Dat jaar was de oogst buitengewoon groot, de hoogste sinds de revolutie. In de jaren daarna ging de collectivisatie verder, ondersteund door het oprichten van de machine- en tractorenstations (MTS) die in toenemende mate hulp konden bieden bij het bewerken van de grond en het oogsten. De verliezen als gevolg van het afslachten van vee en de wanorde die de landbouwwerkzaamheden belemmerde, oefenden nog vele jaren een nadelige uitwerking uit. In een reeks gebieden heerste in de jaren 1931 en 1932, toen de oogst slecht was, honger; pas in 1935-1937 groeiden de oogstopbrengsten weer, ofschoon zij gemiddeld in het tweede vijfjarenplan (1933-1937) lager waren dan in het eerste. In die zelfde jaren versterkte het kolchosstelsel zich, er kwamen nieuwe verhoudingen op het platteland tot stand, waar de tegenstellingen van voorheen waren weggenomen. Hoe vast het wortelde, werd getoond toen dit stelsel de beproevingen van de oorlog met het Hitler-fascisme weerstond.

De oorzaak van de vele moeilijkheden en van de ernstige verliezen die de collectivisatie met zich heeft gebracht, heeft ongetwijfeld gelegen in de schending van de vrijwilligheid, die van beslissende betekenis is voor de levenskracht en de duurzaamheid van collectieve bedrijven. Bovendien konden

de kolchozen niet van de aanvang af worden uitgerust met technisch op hoog peil staande machines en werktuigen, zodat handenarbeid voor elke werkzaamheid vereist was. Zo werd de produktiviteit van de arbeid niet verhoogd en toonden zich een zekere tijd eerder de nadelen dan de voordelen van het grotere bedrijf, nog versterkt omdat er aanvankelijk sterke neigingen waren tot gigantomanie, het tot stand brengen van bedrijven met een enorme oppervlakte die moeilijk te besturen waren. Was het ongetwijfeld mede de bedoeling het platteland groter bijdragen te laten leveren tot de industrialisatie, dit is zeker niet gelukt. De belangrijkste bijdrage daartoe is geleverd door de arbeidersklasse van de Sowjet Unie, die zich uitbreidend met een stroom van nieuwe werkkrachten van het platteland tijdens de eerste vijfjarenplannen werkte voor een lager reëel inkomen dan voorheen. Bovendien uitte het enthousiasme voor het uitvoeren van de plannen zich in een beweging voor vernieuwing en rationalisering, waaraan talrijke arbeiders deelnamen; veelal jonge mensen ontwikkelden zich sneller dan voorheen verwacht tot geschoolde en ervaren krachten en uit de arbeiders kwamen nieuwe technici en economische leiders voort.

Het pathos van de opbouw

De resultaten op het gebied van de industriële ontwikkeling waren in de jaren dertig indrukwekkend, vooral als ze worden afgezet tegen de diepgaande crisis die de kapitalistische wereld teisterde.

Met alle middelen van een sterk gecentraliseerde planning werden de krachten gericht op het uitvoeren van de voornaamste taken van het plan, vooral het tot stand brengen van de ontwikkeling van nieuwe bedrijven in de zware industrie. Bijna de helft van de investeringen was bestemd voor een vijftig tot zestig grote projecten, waarbij aan een veertiental daarvan de meeste aandacht werd besteed. In totaal zijn in die jaren 1500 grote bedrijven gebouwd en in gebruik genomen. Deze bouw werd met grote geestdrift ter hand genomen. Het is bijvoorbeeld bekend, dat de werkers die bouwden aan de staalfabrieken in Magnitogorsk vaak geen gebruik maakten van vrije dagen. In film en literatuur van de jaren dertig is dit pathos van de opbouw nog te bespeuren.

De resultaten waren groot. In deze vijfjarenplannen in de jaren dertig werd de industriële produktie zes en een half maal zo groot; wat de omvang van de produktie betreft, rukte de Sowjet-Unie op van de vierde naar de eerste plaats in Europa en op wereldschaal bezien van de vijfde naar de tweede plaats. Het aantal arbeiders en employees steeg tot het drievoudige. In een land, dat kort voordien nog zo agrarisch was, leverde de industrie in 1937 53,1 procent van het nationale inkomen. De Sowjet-Unie was geworden tot een economisch onafhankelijk land, dat zijn industrie zelf de nodige technische uitrusting kon leveren en ook voor de verdediging de noodzakelijke middelen kon voortbrengen.

Was er een andere weg?

Terugkijkend op de weg die ingeslagen werd aan het eind van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig, zowel in economisch als in politiek opzicht, kan de vraag gesteld worden of er toen geen andere mogelijkheden waren. Inderdaad zijn toen in de organen die zich bezig hielden met het ont-

werpen van plannen en het schetsen van perspectieven van de economische ontwikkeling een reeks van elkaar afwijkende en elkaar soms tegensprekende opvattingen ontwikkeld. In de communistische partij bestonden eveneens verschillende benaderingen. Sommige van deze opvattingen verschilden voornamelijk in het aanduiden van het tempo van de industriële groei; andere liepen uiteen in de plaats die zij aan het platteland in het groeiproces toekenden, of dit voorop moest gaan bij de groei om zo met graanuitvoer produktiemiddelen te kunnen kopen of dat het volledig ondergeschikt moest zijn aan de industrie en hoofdzakelijk moest dienen voor de levering van arbeidskrachtenn

Verschillende varianten dus. Maar de keuze deed zich voor in een buitengewoon gespannen situatie, in het land, in de communistische partij en ook ten aanzien van de verwachtingen die gekoesterd werden op het gebied van de verhoudingen met het buitenland. Sowjet-publicisten die dit probleem, zij het slechts in het voorbijgaan en met weinig woorden hebben aangesneden, wijzen erop dat de druk van zowel objectieve als subjectieve factoren zodanig was dat er uiteindelijk geen plaats was voor het verwezenlijken van een alternatief. In 'Nieuwe Tijd' (1987, 31) zegt Gawriil Popow daarover, dat naar zijn mening het ontbrak aan krachten die een andere variant van de socialistische opbouw - zonder administratieve methoden (d.w.z. zonder de centralistische almacht van de toppen van staat en partij) - tot stand hadden kunnen brengen. De fouten die gemaakt zijn, hadden volgens hem theoretisch gezien vermeden kunnen worden, doch in de praktijk was dit niet zo en gebeurde dit met behulp van de methode van 'vallen en opstaan'. Volgens Popow bleek het centrale administratieve systeem lange tijd dynamisch en in staat de problemen op te lossen, waarvoor het werd gesteld. Deze auteur acht niet het probleem van de varianten het belangrijkste, maar de vraag door welke factoren juist de gekozen variant tot realiteit werd.

Van Lenin tot Stalin

In zijn werken heeft Lenin steeds de noodzaak van democratisering aan de orde gesteld. Dit gold voor de omstandigheden onder het kapitalisme, waarin volgens hem de strijd voor democratie een wezenijk onderdeel was van de strijd voor een sociale ommekeer, maar zeker ook voor de socialistische maatschappij. Onder socialistische verhoudingen achtte hij een maximale ontplooiing van de democratie nodig omdat alleen daardoor iedere werker betrokken kon worden bij het leiden van maatschappij en staat en alleen zo de maximale activiteit voor de ontwikkeling daarvan kon worden verzekerd. Alleen zo zou ook het gevaar van bureaucratisering en overheersing door ambtenaren met succes bestreden kunnen worden. Hij beschouwde het gebrek aan algemene en politieke cultuur, en daarbij stond het analfabetisme voorop, als een rem en een hindernis op een reële democratisering.

In de revolutieperiode ontstonden en groeiden de Sowjets, de raden waarin de democratie zich ontplooide. Maar na de overwinning, toen een staatsapparaat met alles wat daarbij behoort werd gevormd en uitgebreider en sterker werd, ging het optreden door het volk steeds meer plaats maken voor een optreden voor het volk. Weliswaar boden de grondwet en de wetten meer plaats aan rechten en vrijheden van het volk dan ooit voordien was gezien, maar bij de praktische verwerkelijking daarvan deden de hindernissen van tijd en plaats zich meer en meer gevoelen. In de Sowjets op allerlei niveau, van de dorpssowjet tot de Opperste Sowjet die het volk van de gehele Sowjet-Unie vertegenwoordigt, namen arbeiders en

boeren plaats in een mate zoals dat nog nooit voorheen in vertegenwoordigende lichamen was gebeurd, maar een beslissende deelname aan het directe bestuur werd zo niet door hen uitgeoefend. Er kon eerder gesproken worden van een democratie van de instemming (consensus-democratie), waarin de van te voren uitgewerkte beslissingen unaniem werden goedgekeurd, dan van een actieve democratie, waarin de gekozenen direct invloed uitoefenen en optreden voor de belangen van hun kiezers.

De ontwikkeling van het culturele peil – gelijk te stellen aan een ware culturele revolutie – ging in de Sowjet-Unie gestaag voorwaarts, maar zij uitte zich eerder in het ontstaan van een eigen uit de werkers voortgekomen technische intelligentsia dan op het politieke vlak. Op het politieke niveau liepen de belangrijkste lijnen via de besluiten van de communistische partij en kwam de strijd der fracties en stromingen in deze partij voortdurend tot uiting. Aan het eind van de jaren twintig zette de lijn van Stalin en degenen die zich met hem hadden verbonden zich door en sindsdien vormden deze het machtscentrum, waar alle belangrijke besluiten genomen werden en over de bezetting van belangrijke functies in de staatsapparaten werd beschikt.

In de jaren dertig, met name na 1934, concentreerde zich alle macht bij Stalin en hingen alle besluiten, zelfs de vonnissen van rechtbanken, van zijn, uiterst wantrouwige en ruwe oordeel af. Omstreeks 1937-1938, toen het fascistische gevaar steeds nader kwam, kwam het tot repressies tegen partij-, staats- en legerkaders waarbij een ieder werd getroffen die wel eens in een conflictsituatie met een partijmeerderheid was betrokken of, vaak door listige manoeuvres van fascistische geheime diensten, verdacht was gemaakt. Over de onwettigheden, de misdaden en de willekeur van die jaren en over het optreden van de leiding die toen de macht uitoefende, mag niet op een overschillige of vergevende of verdedigende manier gesproken worden. Het is te hopen dat de onderzoekers van de geschiedenis van de Sowjet-Unie de tragische gebeurtenissen uit deze periode naar waarheid zullen schetsen en zullen trachten oprecht de bronnen en achtergronden van dit immorele gedrag, dat zovele offers heeft gekost, duidelijk te maken.

Het raadselachtige en tegenstrijdige van deze jaren uitte zich op verschillende wijzen.

Het uitte zich in de houding van Stalin zelf en in de opvattingen die over hem bestonden. In Stalins redevoeringen en artikelen werden vaak volkomen juiste dingen gezegd, werden oordelen gegeven en een politieke lijn geschetst die terecht ondersteuning vonden. Tegelijkertijd was de praktijk vaak geheel anders, soms zelfs diametraal tegengesteld. Dan ging het blijkbaar niet om wat juist was, maar wat volgens het machtsdenken moest geschieden. Het uitte zich ook in de mening over Stalin. Macchiavelli, in de Italiaanse Renaissance-periode mogelijk de eerste politicoloog van betekenis, meenden dat een heerser niet geliefd moest zijn maar gevreesd moest worden. Van Stalin kan gezegd worden, dat hij zowel gevreesd als geliefd was. Dat gaf het bewind dat door hem werd uitgeoefend als het ware een extra dimensie. Zelfs de afgrijselijke gebeurtenissen van het eind der jaren dertig werden door de bevolking niet aan hem toegeschreven; onder de mensen werd dit aangegeven als de 'jezjowsjtsjina' (Jezjow was toen de volkscommissaris van binnenlandse zaken die de leiding van de vervolgingen had), zoals heel lang geleden het volk voor de wandaden onder Iwan de Verschrikkelijke de term 'opritsjnina' had gevonden die ook de persoon van de heerser buiten beschouwing liet en het optreden in die tijd als het ware objectiveerde.

Maar met de methoden van denken en handelen die het marxisme heeft geleerd en zoals die door Lenin in zijn werken zijn uiteengezet,

De overwinning!

heeft zo'n wijze van optreden niets gemeen. De tegenstelling uitte zich tevens in de omstandigheid, dat terwijl opgetreden werd op een wijze die onsocialistisch was en het socialisme schade berokkende op het zelfde moment de communisten en hun partij, de bevolking van het Sowjet-land vol opoffering werkte, voor de opbouw van dit socialisme en toen het Duitse fascisme de aanval begon en aanvankelijk overwinningen behaalde het socialisme met heldenmoed verdedigden en het met brengen van de grootste offers wisten te verslaan. En als men het volk uiteindelijk ziet als de schepper van het historische proces, dan is dit het wezenlijke en beslissende.

Oorlogseconomie

In de tweede wereldoorlog die voor de Sowjet-Unie begon met de overval door de Duitse fascistische legers op 22 juni 1941 toonde het Sowjet-volk zich in staat om het socialistische systeem te verdedigen en te handhaven en het fascisme een beslissende nederlaag toe te brengen. Daarmee droeg

het bij tot de bevrijding van de Europese volken van de overheersing door Hitler en zijn trawanten en legde het de grondslag voor ingrijpende progressieve veranderingen in het gehele wereldbeeld.

Alle gebeurtenissen die aan de oorlog voorafgingen en het verloop ervan bepaalden, zijn in dit bestek niet te vermelden. Zij slechts onderstreept hoeveel er gebeurde op het gebied van het behoud van een industriële basis. In de eerste zes maanden van de oorlog, met de fascisten in een overrompelend offensief, gelukte het 1360 grote bedrijven, die van grote betekenis zouden zijn voor de produktie van wapens, uit de westelijke gebieden over te brengen naar het oosten. Bij het bouwen van nieuwe bedrijfsgebouwen werden daar tienduizenden mensen ingeschakeld, in ploegen het gehele etmaal door werkend. In de korste tijd die denkbaar was, konden de bedrijven zo weer hun produktie opnemen. De fabrieken in de oostelijke gebieden gingen over tot het produceren van wapens. Ook werden nieuwe fabrieken gebouwd en in gebruik genomen. Zo werd in Magnitogorsk in de loop van vier maanden een hoogoven gebouwd die toen de grootste van Europa was. Het resultaat was dat reeds in 1943 in de Oeral 6-maal, in West-Siberië 34-maal en in het Wolga-gebied 11-maal zoveel oorlogsmateriaal werd voortgebracht als in het jaar 1940. Op het gebied van landbouw was, om gedeeltelijk het verlies van de gebieden in het westen op vangen, de ingezaaide oppervlakte met ongeveer vijf miljoen hectare uitgebreid; de verzorging met levensmiddelen richtte zich in de eerste plaats op het front, voor de bevolking als geheel bleef de verzorging met levensmiddelen moeilijk en karig.

In 1944 ging de groei van de oorlogsbedrijven verder. Uit de cijfers over deze periode blijkt, dat de produktie van staal en van steenkool in 1944 een derde hoger was dan in 1943; de produktie van zware machines steeg met meer dan 30 procent. In de loop van de laatste drie oorlogsjaren leverde de industrie van de Sowjet-Unie gemiddeld per jaar bijna 40.000 vliegtuigen, meer dan 30.000 tanks en gepantserde wagens, ongeveer 120.000 kanonnen. Dit was meer dan Hitler-Duitsland produceerde en was zelfs meer dan de Amerikaanse produktie.

Het herstel van de oorlogsschade

De tweede wereldoorlog en de bezetting van uitgebreide gebieden door de fascistische legers berokkenden het Sowjet-volk onmetelijke schade. Twintig miljoen mensen verloren het leven; 1710 steden en meer dan 70.000 dorpen werden verwoest en afgebrand. Ongeveer 32.000 industriebedrijven waren geheel of gedeeltelijk vernield; ook op het platteland hadden de Hitler-fascisten enorme vernietigingen aangericht. De totale verliezen kunnen worden geschat ongeveer op dezelfde hoogte te staan als wat in twintig jaar was uitgegeven door opbouwwerkzaamheden in industrie en landbouw.
De eerste taak was nu de door de oorlog teweeg gebrachte vernietigingen te herstellen, het vooroorlogse peil van de economie weer te bereiken en dat te overtreffen. Daarop richtte zich het vijfjarenplan voor de periode 1946-1950, dat onmiddellijk na de beëindiging van de oorlog was uitgewerkt. Er werden grote prestaties verricht. In omstreeks drie jaar was het vooroorlogse peil in de industrie weer bereikt; meer dan 6.000 bedrijven werden gebouwd of hersteld, bijna net zoveel als in de eerste twee vijfjarenplannen voor de oorlog. Uiteindelijk bleek het in 1950 mogelijk te zeggen, dat de taken van het plan op industrieel gebied waren overtroffen, met een stijging boven het vooroorlogse peil van 73 procent. In de landbouw was het herstel moeilijker. In 1946 was er een misoogst en ook nadien lukte het niet het

graanprobleem op te lossen, de veestapel was in 1950 nog lager dan voor de oorlog. De stijging van het levenspeil werd door deze moeilijkheden op het gebied van de landbouw belemmerd, doch het lukte wel de voorziening met industriële verbruiksgoederen te verbeteren.

De noodzaak van hervormingen

In de loop van de jaren vijftig, toen het na-oorlogse herstel van industrie en landbouw was voltooid, begon het centralistische planningssysteem zijn drijvende kracht te verliezen. Het werd moeilijker en moeilijker om hoge groeitempi te behouden en op elk gebied de invoering van nieuwe technieken te bevorderen. Bureaucratische leidingsystemen werden in toenemende mate een hindernis. Versterkt werd dit nog door een dogmatisch en verstard denken dat de bestudering van de werkelijkheid verving door het prediken van uit lege abstracties en uit citaten uit het verleden geputte aanwijzingen die onder dwang van de staatsmacht uitgevoerd moesten worden, zelfs al leidde dit tot de meest vreemdsoortige en monsterlijke opvattingen en daden. Als afschrikwekkend voorbeeld daarvan wordt in de Sowjet-Unie thans vaak gewezen op het optreden van Lysenko op het gebied van de biologie (1948).

Het was noodzakelijk om deze methoden en denkwijze te doorbreken. Een eerste belangrijke stap in die richting werd gezet door het 20ste congres van de communistische partij van de Sowjet-Unie in februari 1956. Door de besluiten van dit congres werden nieuwe wegen geopend voor de ontwikkeling van de socialistische maatschappij en ook voor het optreden op internationaal gebied; allerlei met het optreden van Stalin en de verheerlijking van diens persoon samenhangende negatieve verschijnselen en zelfs misdaden werden veroordeeld. Aanvankelijk gebeurde dit vooral, met name in Chroesjtsjows rede op de besloten zitting van dit congres en later in talrijke andere wel of niet gepubliceerde uitlatingen, op anecdotische wijze. Na enige tijd werd dit vervangen door algemene formuleringen over 'ernstige fouten', 'schendingen van partij- en staatsnormen', 'gevolgen van de personencultus', zonder te komen tot een serieuze analyse van wat er is gebeurd in de Sowjet-maatschappij en wat daarvan de bronnen en oorzaken waren.

Hervormingen, een nieuwe wijze van denken, doorbreking van bureaucratische systemen – het liep in die tijd snel dood. Er werd gesproken over 'dooi', maar er bleef slechts een grijze brei van vele ondoordachte en halverwege weer door andere denkbeelden vervangen plannen die eerder grillen waren dan dat ze op inzicht berustten. Na de vervanging van Chroesjtsjow als secretaris van de communistische partij werd het gewoonte dit op bedekte wijze aan te duiden als 'voluntaristische opvattingen'.

Een nieuwe poging om hervormingen door te zetten, werd gedaan in de jaren 1965/70. Het ging toen om economische hervormingen, die de overdreven centralistische leiding met administratieve methodes en bureaucratische betutteling moesten terugdringen. Aan de bedrijven werden meer rechten en een grotere zelfstandigheid gegeven en de toepassing van de methode van bedrijfscalculatie moest de plannen in overeenstemming brengen met de realiteiten op het gebied van de afzet. Doch ook deze hervorming liep vast zonder veel vrucht af te werpen; in eindeloze palavers tussen leidende instanties en elkaar opvolgende correcties op de plannen kregen traagheid en apathie de overmacht en werd de wil om ingrijpende veranderingen aan te brengen geblokkeerd.

Jaap Wolff (links) in bespreking op het 27ste CPSU-congres.

Waarom mislukten in beide gevallen de gewenste hervormingen? Een duidelijk antwoord is er nog niet op deze vraag. Een bekende Sowjet-publicist, de Izwestija-redacteur Alexander Bowin, schreef daarover: 'Het algemene antwoord zal wel moeten luiden dat het gebrek aan vastbeslotenheid, het nemen van halve maatregelen en inconsequentie bij de uitvoering ervan een slechte uitwerking hadden. Met de ene hand werden rechten gegeven, met de andere werden ze weer teruggenomen. Er kwamen nieuwe wetten, maar de oude aanwijzingen bleven gehandhaafd. We wilden de waarheid zeggen, maar hielden daar halverwege mee op. En elke halve maatregel, elk besluit dat alleen op papier bleef staan, vormde een vesting waarin de tegenstanders van de hervormingen zich verschansten.' (Nieuwe Tijd, 1987, 5)

De gevolgen waren af te lezen in de cijfers, die de groei van het nationale inkomen in de op elkaar volgende vijfjarenplannen aangaven. In de jaren 1965-1970 nog 41 procent, in 1971-1975 28 procent, in 1976-1980 21 procent en in 1981-1985 17 procent (in deze laatste periode was 1982 het jaar met de geringste groei). Men mag natuurlijk niet vergeten, dat ook in deze jaren de groei zich wel voortzette en dan in afzonderlijke gebieden grote projecten met succes werden aangepakt. Maar over het geheel genomen daalde de doeltreffendheid van de nieuwe investeringen en bleef de stijging van de arbeidsproduktiviteit achter bij de mogelijkheden van de moderne techniek.

Thans wordt gesteld, dat dit alles heeft aangetoond dat de mogelijkheden om met behulp van extensieve methoden (meer fabrieken, meer grond in bewerking) de produktie uit te breiden, zijn uitgeput. Een ingrijpende verandering, een hervorming was nodig en dit werd ook wel gevoeld, er werden ook wel juiste dingen over gezegd en geschreven, maar voor het werkelijke overwinnen van de ingetreden stagnatie werd er tot 1985 weinig gedaan.

Koers op omschakeling

De koers die ingezet werd op versnelling van de econo-

mische ontwikkeling, op snellere groei van het levenspeil en de oplossing van zulke problemen als het vraagstuk van de verzorging met voedselprodukten en het vraagstuk van de woningbouw kreeg op het 27ste congres van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie (februari/maart 1986) definitief haar beslag. Ze werd neergelegd in het nieuwe vijfjarenplan (1986-1990) en in een perspectief - plan tot de eeuwwisseling. Vastgelegd werd tevens dat de realisatie van deze planen slechts mogelijk zou zijn bij ingrijpende veranderingen in het systeem van leiding geven, het beëindigen van de overtrokken centralisatie en het overbrengen van bevoegdheden en rechten naar de bedrijven en naar de instanties in de verschillende gebieden. Tevens onderstreepte Michail Gorbatsjow in zijn redevoering op het congres, dat dit alleen mogelijk zou zijn door het volledig betrekken van de mensen in alle te nemen beslissingen; zonder ontplooiing van de democratie kan dit niet. Dit leidde tot de leuze: 'Meer socialisme, meer democratie'. Dat is de weg die de stagnatie werkelijk zal kunnen overwinnen en de voordelen van het socialistische systeem tot uiting zal kunnen brengen.

In de sindsdien verlopen tijd is deze koers die een omschakeling, een transformatie, een reconstructie (op zijn Russisch een 'perestroika') op velerlei gebied vereist, voortgezet en heeft ze haar eerste resultaten reeds geboekt. Op bijeenkomsten van het centraal comité van de CPSU in januari en juni 1987 en op zittingen van de Opperste Sowjet zijn maatregelen besproken en wetten aangenomen die de omschakeling tot uitwerking brengen. Het blijkt dat er grote vastbeslotenheid is om de veranderingen en de daarmee samenhangende democratisering en openheid voort te zetten. Tot hen die de vrees uitspreken dat ook deze hervormingen teruggedraaid zouden kunnen worden, wordt gezegd dat dit niet gebeuren zal en niet gebeuren kan, als de Sowjet-mensen zich met al hun kracht inzetten om de omschakeling te ondersteunen en ten uitvoer te brengen.

Er is in de loop van zeventig jaar in de Sowjet-Unie een potentieel aan krachten op menselijk, economisch, cultureel en wetenschappelijk gebied gevormd, dat deze veranderingen kan volbrengen. Op grondslag van het bereikte kan het socialisme worden vernieuwd.

Jaap Wolff

Idealen

Voor me ligt een oud boek – een ex-boek bijna. De rug is er af, de bladzijden zitten los. Dat is niet alleen het gevolg van het vele openslaan, het komt ook doordat het in de bezettingsjaren onder de bodem van een gootsteenkastje of achter de schuifdeuren tussen twee kamers weggestopt is geweest. Het had al heel wat meegemaakt voor een oudere vriend het me gaf.

Het boek heet 'Zestien ijzeren schreden'. Een groep Sovjetauteurs stelde het samen en er staat een voorwoord in van Henri Barbusse, de Franse schrijver die beroemd geworden was door zijn hartverscheurende roman over de Eerste Wereldoorlog, 'Het vuur'. De zestien ijzeren schreden – dat zijn de zestien jaren die de Sovjet-Unie bestaan had toen het boek gemaakt werd. Voor elk jaar een hoofdstuk. Feiten en foto's, die laatste vooral. Op elke pagina zie je mensen bezig. Wat de feiten betreft, die gaan over de zonzij en over de verbetenheid. Overwinningen in strijd, rijke oogsten, bouw van fabrieken, opheffing van analfabetisme, volvoerde taakstellingen. Een soort epos van de zegepraal.

Het boek is propaganda, meer dan geschiedschrijving. Met de maatstaf van de wetenschap gemeten is het niet alleen beschrijving, maar ook herschrijving van de jongste historie. Het belooft een onbevooroordeelde uiteenzetting, maar het komt die belofte niet na.

Een werk als dit zou waarschijnlijk nooit meer geschreven, laat staan uitgegeven kunnen worden. Als dat zou gebeuren zou het zelfs geen vertedering oproepen, alleen nog cynisch commentaar. En toch – wat een verrukkelijk boek is het. Wat heerlijk om er in te bladeren en te kijken. Wat moeten arbeiders, werklozen, crisisslachtoffers er in 1934 een hoop en een zekerheid in gevonden hebben. Wat een idealen moet het hebben opgeroepen. 'Ons land is de stootbrigade van het proletariaat van alle landen', staat er aan het slot. 'Ja, dat is zo', moeten mensen in Sjanghai, in Detroit, in Jakarta en in Amsterdam destijds hebben gedacht.

Hoeveel mensen? Dat weet niemand. Velen waarschijnlijk, over de hele aarde geteld. Maar velen dachten niet, of dachten anders. En dat kon dan weer zijn voortgekomen uit de invloed van een gigantisch anticommunistisch propaganda-apparaat, waarin zulken als Hitler en Henri Ford de luidste partijen bliezen – het kon ook zijn uit kritische zin, uit onvermogen om sommige dingen te accepteren die daarginds gebeurden of gebeurd waren.

Zo bijvoorbeeld de sociaal-democratische journalist J.W. Mattijsen. Hij schreef omstreeks die zelfde tijd een boekje 'Mijn ontdekkingsreis door Sovjet-Rusland', dat niets van de galm van ijzeren schreden had. Hij had zich geërgerd aan van alles: aan bureaucratie, traagheid, censuur, maatschappelijke verschillen – en vooral aan onvrijheid van meningsuiting. Zijn boekje was werkelijk niet zo vijandig als het toen door sommigen gezien werd, hij voelde wel degelijk aan dat er iets van grote betekenis in gang was gezet en hij had veel feiten verzameld. Maar aan het slot, als hij beschrijft hoe hij in Duitsland voet aan land zet en makkelijk met zijn vrouw kan bellen, zegt hij: 'Goddank, ik ben weer thuis'. Een jaar later, toen Hitler de macht had overgenomen, zou dat schril klinken.

Twee stemmen dus.

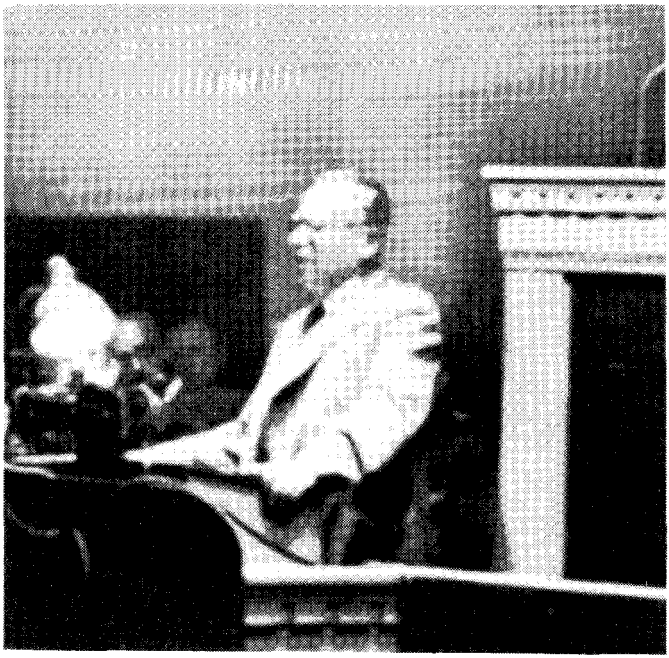

Litvinov in de Volkenbond. (1934)

Barbusse: 'Wie de resultaten van de socialistische opbouw wil schilderen, wie de weg wil aantonen die door mannen als Lenin en Stalin is aangegeven, heeft niet nodig omwegen te maken. Hij moet gevolgen en resultaten beschrijven die aan het wonderbare grenzen. Hij moet de overwinning bij haar naam noemen'. Mattijsen (eenmaal terug): 'Dat is het Europese tempo. Als ik het mij bewust wordt, is het of een pak opgezamelde ergernis me van het lijf valt. Goddank, ik ben weer thuis'. Een wereld van verschil. Hier betrokkenheid, bijna ongeremd idealisme. Daar ergernis vooral, en afstandelijkheid. Het is een nogal willekeurige greep, deze twee boeken uit het begin van de jaren dertig. Men zou er ook twee van tien jaar eerder of van dertig jaar later naast elkaar kunnen leggen, met het zelfde onderscheid. Hoewel – in de jaren zestig was het al heel wat makkelijker om een kritische beschouwing te vinden dan een lovende.

Maar willekeurig als ze is, die keus, ze dringt zich wel het meeste op. Want juist in die tijd woedde de grote economische crisis in z'n hele verwoestende kracht, terwijl de Sovjet-Unie haar eerste grote successen behaalde met de vijfjarenplanning. Mussolini en zijn bendes heersten over Italië, de Hitlerterreur begon, Japan voerde een vernietigende oorlog tegen China. Maar in de Volkenbond, de voorloper van de Verenigde Naties, deed Sovjet-minister Litvinov het ene voorstel na het andere om te komen tot non-agressieafspraken en tot een besef van collectieve veiligheid.

De Sovjet-Unie was op alle tongen. Weliswaar dichtte Jan Gresshof

'Voor het wel en wee van de Sowjet-Unie
Blijf ik onverschillig want
Ik doe niet mee'.

maar hij sprak voor zichzelf. Anderen dachten anders. Arbeiders vooral, arbeidersvrouwen; ook dichters en schilders en beeldhouwers. De zich ontplooiende macht van een andere wereld maakte stromen van idealisme los.

Geestdrift en teleurstelling

Dat was ook eerder het geval geweest, in 1917. De val van de tsaar, en vervolgens de machtsovername onder leiding van de bolsjewiki, had overal mensen hevig geraakt. Vooral toen het eerste ongeloof plaats maakte voor het besef dat de als kansloos gedoodverfde revolutie zou winnen en toen de opstand een jaar later ook in Duitsland uitbrak, leek een droom in vervulling te gaan.

Maar die geestdrift verloor in de jaren daarna terrein. De Duitse omwenteling werd gesmoord, de Hongaarse bloedig neergeslagen. Rusland was het enig overgebleven land van de revolutie en er was weinig moois aan, ondanks de gedichten en posters van Majakovski, de films van Eisenstein. Armoede, verpaupering en dood beheersten het beeld. Jarenlang ging het er bijna alleen nog om het naakte bestaan, waarbij dan nog het gevecht om macht en leiderschap schrille vormen begon aan te nemen.

In Europa liep het revolutionaire getij terug, overal buiten Rusland werd het publiek onderworpen aan het meest platvloerse anticommunisme. Een Amerikaans schrijver heeft van één krant, de Chicago Tribune, over een beperkte periode in de jaren twintig de sensatiekoppen op een rijtje gezet die boven artikelen over de Sowjet-Unie hadden geprijkt. Hij kwam tot een lange lijst van alleen maar verhongering, opstand, gevechten, afscheidingen, regerings- en andere crises. Het was de tijd waarin een toen fameuze predikant in Nederland zou beweren, dat de Russen kinderlijkjes uit blik aten.

Een povere Sovjet-Unie, waar buitensporige inspanningen steeds meer in het kader van een gemilitariseerde staatsstructuur werden verricht, zodat heldenmoed en doorzettingsvermogen makkelijk in een kwaad daglicht te stellen waren – en een gedesillusioneerde arbeidersklasse daarbuiten, voortdurend bewerkt met de zweep van het anti-communisme: slechts een handvol bleef er, in een land als het onze, vasthouden aan zijn beeld van een ontkiemend socialisme in dat verre Rusland.

Tot in die jaren dertig waarmee dit stuk begon, toen dat beeld weer sterker werd door de successen van de opbouw daarginds, die sterk afstaken tegen de crisis, de werkloosheid, de hopeloosheid van het kapitalisme dier dagen waarin het fascisme een dreigende macht begon te worden. Misschien was de Spaanse Burgeroorlog wel het moment, waarop het onderscheid het sterkste werd. De communisten, de Sovjet-Unie aan de kant van de democratie – het 'Vrije Westen' dat de Spaanse republiek verried toen Hitler en Mussolini de weegschaal deden doorslaan ten gunste van Franco.

Maar weer kwam er een keerpunt. De oorlogsdreiging werd groter, de Sovjetleiders zagen aankomen dat Hitler-Duitsland zich op hun land zou werpen met actieve of passieve steun vanuit het westen. Naar binnen en naar buiten kreeg een politiek gestalte waarin het nog steeds moeilijk is te herkennen wat verbetenheid was, wat wanhoop, wat cynisme. Verraadprocessen tegen Sovjetburgers, veelal beproefde revolutionairen; een verdrag met Hitler na de vervanging van Litvinov; de bezetting van een deel van Polen; een militaire operatie tegen Finland. Het schrijnendst voor de communisten elders waren vaak niet eens

de daden, maar de aankleding daarvan, de schijn dat het om communistische idealen ging. Slechts wat men bijna een Gideonsbende zou noemen, onverwoestbare communisten die van geen wijken wisten, hielden het ideaal vast.

Maar toen werd het oorlog, ook voor de Sowjet-Unie. En het wonder gebeurde, eerst voor Moskou en toen in Stalingrad: het rode leger sloeg de oppermachtig lijkende Hitlerbendes terug. Zelfs leek er nu een rechtvaardiging te bestaan voor wat voorheen zo velen had afgestoten. Terwijl het hier bezettingsnacht was, kwam daarginds de zon van de overwinning op – in het enige socialistische land ter wereld.

Toen kwam, na de hete hel van de tweede wereldoorlog, de ijskilte van de koude oorlog – en toen de nieuwe lente na Stalins dood – en daarna Hongarije, het conflict met China, Tsjechoslowakije en uiteindelijk de onttakeling onder Breznjew, het Poolse drama en het Afghaanse. Een machtige staat, zeker: maar log, verburocratiseerd, de aartsvijand van elke fantasie. Welke jonge mensen konden er nog zoals in 1917, in 1933 of in 1943, een ideaal in ontwaren?

Totdat dan, in onze dagen, opeens nieuw smeltwater begint te stromen voorzichtig aangeduid als 'glaznost' en minder voorzichtig als 'revolutionaire verandering'. Wordt communisme dan toch weer een fascinerend ideaal mede door diezelfde grote socialistische staat, de Sowjet-Unie? Is de scheppende kracht die de kern is van elke revolutionaire beweging dan toch behouden gebleven? Krijgt het idealisme, dat onmisbaar is in strijd voor vooruitgang, toch weer een voedingsbodem in wat daarginds gebeurt? En dan heb ik het niet over diegenen die alleen aan zichzelf en hun eigen hebben en houden denken, of over de eeuwig laatdunkend toekijkenden in hun ivoren verzuring – ik heb het over de grote massa van mensen die onrecht, uitbuiting en oorlog haten en bewust of onbewust uitzien naar een wereld die anders, rechtvaardiger, minder wreed en bloedig is.

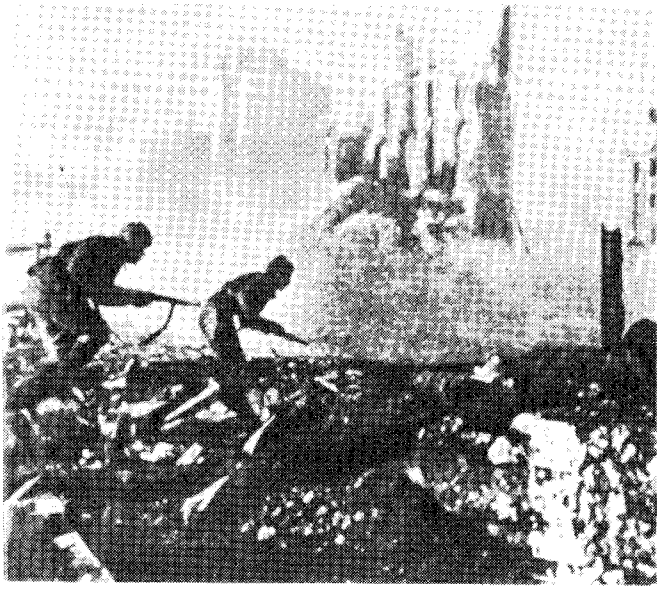

In de straten van Stalingrad.

Welke relatie?

Die vraag, of er opnieuw een relatie van betekenis gaat ontstaan tussen de ontwikkelingen in de Sowjet-Unie en het progressieve streven van machteloze massa's elders is nu niet te beantwoorden. Hoop, dat zonder twijfel. Maar een mate van zekerheid, voor een lange periode? Daar zal meer tijd mee gemoeid zijn. En toch houdt die vraag ons bezig want ze is van groot belang voor de toekomst. En dus ga je kijken naar wat houvast kan geven voor een oordeel.

En je gaat na, welke de relatie is geweest die in de loop der tijd communistische partijen met de Sowjet-Unie hebben gehad; speciaal omdat dat voor ons het beste te beoordelen is, de Communistische Partij van Nederland.

Eigenlijk is het verrassend te zien, hoeveel vormen zo'n verbinding in de loop van 70 jaar gekend heeft.
Het begon met pure steun, twee recht twee averecht. Hier werden voedselpakketten opgehaald omdat men daarginds niet te eten had; hier werd geweigerd schepen met wapens te lossen of te laden, die bestemd waren om er mee op verdedigers van het jonge socialisme te schieten. De Russen van hun kant gaven steun aan de opbouw van communistische partijen hier in West-Europa. Die relatie werd geformaliseerd via de Communistische Internationale, met haar hoofdkwartier in Moskou en Sowjet-mensen op de sleutelposten. De Communistische Partij werd een 'sectie' van de Internationale. De zeggenschap over eigen zaken werd uitgehold.

In die constructie verschoof de plaats van de Sowjet-Unie van een land dat verdedigd moest worden, naar een 'voorbeeld'. En dan niet alleen van plan-economie tegenover crisis-economie. In die tijd komt de leuze van een 'Sowjet-Holland' naar voren, nemen partijen het wereldbeeld over dat in Moskou gevormd of opgelegd is. Sociaal-democraten zijn sociaal-fascisten en communistische kindergroepen heten pioniers.

Nog weer later, in de tweede helft van de jaren dertig, wordt dat 'model' weer losgelaten. Anti-fascistische eenheid vraagt bezinning op nationale realiteiten. Maar de Komintern-structuur blijft intact.

Het zijn oorlog en bezetting die zorgen voor een wezenlijke verandering in de relatie. Wat voor ons al bevrijdingsstrijd is, heet in de Sowjet-Unie tot juni 1941 'imperialistische oorlog'. Dáar het pact met Hitler, hier de Februaristaking. De Komintern kan niet meer bestaan en verdwijnt dan ook – al blijven er, moeilijk zichtbare, draden doorwerken.
Een andere relatie krijgt vorm, die van bondgenoot. Terwijl met horten en stoten, die tot lang na de oorlog doorduren, het begrip 'voorbeeld' verdwijnt, wint dat van 'bondgenoot' terrein. Eerst in de oorlog, later tegen nieuwe Duitse druk en tegen atoomwapens. Niet de band, maar de gezamenlijke belangen treden op de voorgrond. Het is een verarming, na solidariteit en verbondenheid in één Internationale, maar daden van en ontwikkelingen in de Sowjet-Unie leiden daartoe.

Ondertussen worden er, vooral in de koude oorlog, pogingen gedaan de klok terug te draaien. Er onstaat een karikatuur van de Komintern, de Kominform. De CPN maakt er geen deel van uit maar verspreidt wel de publicaties en opvattingen, ze neemt die ook op in haar politiek. Er duikt een ander begrip op, dat van 'centrum'. Moskou, het centrum van een communistische wereldbeweging. Lang duurt dat niet, al loopt de schade flink op. Eerst na de Chroesjtsjow-onthullingen over Stalin en daarna bij het conflict tussen de Sowjet-

Unie en China meer nadrukkelijk, gaat de CPN haar autonomie onderstrepen. Ook de centrum-opvatting is nu geheel gediscrediteerd en het enige dat naast 'bondgenoot' overblijft is het vage begrip 'Communistische wereldbeweging', dat steeds minder helder in te vullen is – al is het alleen maar doordat verscheidene communistische partijen op voet van vijandigheid met elkaar staan en doordat de geijkte herkenningswoorden van vroeger als 'democratisch centralisme', 'Marxisme-Leninisme' niet meer hanteerbaar zijn.

Als de term 'Communistische wereldbeweging' nog bestaat, dan is het enerzijds omdat het zoeken naar een band niet stopgezet is, anderzijds om aan te duiden dat er geen rangordes van partijen zijn. Wat niet wegneemt dat binnen dat vage relatiebegrip waarmee banden onderhouden worden, de Sowjet-Unie toch altijd nog een speciale plaats inneemt, door haar eerstelingschap – en door haar macht.

Ideaal en macht

En met dat woord zijn we dan bij het sleutelbegrip dat aan de zo wisselende relaties toch steeds inhoud heeft gegeven, dat gemaakt heeft dat er bij alle veranderingen toch steeds iets tastbaars bleef bestaan: **macht.** Ik zal niet in herhalingen vervallen van wat ik eerder, in dit tijdschrift en elders, betoogd heb. Enkele regels mogen voldoende zijn.

De socialistische beweging had vanaf haar aanvang hervorming van de maatschappij ten doel en streefde als middel daartoe machtsvorming na. De meningen over die machtsvorming gingen uiteenlopen, bijvoorbeeld in de langdurige controverse tussen revolutionairen en reformisten. Maar de noodzaak ervan was buiten kijf. En is dat nog steeds. Bij tijd en wijle wordt macht als een vies woord gezien, maar macht bestaat. En de socialistische beweging, de arbeidersklasse, heeft bereikt wàt ze bereikt heeft door daarvan uit te gaan.
De vorming van de Sowjet-staat was machtsvorming in optima forma. Door veel reformisten was de begane weg afgewezen, velen echter gebruikten het resultaat van de oktober-revolutie wel degelijk bij hun eigen politieke optreden. Troelstra was een van hen.

Voor de communisten, de revolutionairen, was wat er in Rusland gebeurde de verwerkelijking van hun ideaal. Het bleek niet alleen te kunnen, het bleek ook te werken. In hun vaak machteloos aandoende posities hadden zij opeens een verbond gekregen met macht. Met staatsmacht welteverstaan, in een groot land. Het ideaal had een machtsbasis gekregen.
Hiervóór heb ik aangeduid hoe dat ideaal soms bijna doofde, dan weer opvlamde, maar bij dat opvlammen was het juist altijd ook weer het gevoel van macht dat sprak. Ook wie nu jong is kan zich waarschijnlijk indenken hoe dat in de bezettingstijd op je doorwerkte: Het waren jouw kameraden, die Hitler de nek braken.

Maar zelfs op zulke momenten – en andere keren veel sterker – was er in feite in die relatie een onopgelost probleem. Want de Sowjetcommunisten hadden twee rollen tegelijk te spelen. Ze waren, volgens al hun eigen verklaringen, internationalisten die de strijd voor een socialistiche wereld voorop stelden. Maar ze waren ook nog eens de politieke leiders van de Sowjetstaat met zijn staatsbelangen, die niet dezelfde hoefden te zijn als de belangen van andere volkeren, zelfs van arbeiders elders.

De bekendste van de 'stootarbeiders': Stachanov. (rechts)

Voor anderen geldt datzelfde – al spreekt het niet zo sterk als zij van de staatsmacht zijn buitengesloten. Men maakt nu eenmaal in de strijd die men voert deel uit van een natie, van een staat. En hoe internationalistisch men ook is, de eigen nationale plaats bepaalt in sterke mate inhoud en vorm van het handelen. De relatie met diegenen die in een andere staat macht uitoefenen, hoe inspirerend die relatie bij tijden ook kan zijn, blijft daardoor toch aan vrij scherp getrokken grenzen gebonden.

Dat is harde realiteit gebleken waar het de relatie met de Sowjet-Unie betreft. De Sowjet-staat had zijn verwarmende, maar ook zijn verkillende elementen. Er was vernieuwing, verheffing van mensen, opofferende strijd. Maar er was ook geestesdwang, botte burocratie en onmenselijkheid. De ondervanging van het probleem om inhoud te geven aan een werkelijk internationale gedachte zou hebben gelegen in een duidelijke scheiding tussen communistische partij en staat. De communistische partij had een verschil kunnen maken tussen wat ze voorstond en wat er gebeurde en ze had daardoor meer de gelijke van andere partijen kunnen zijn, met hun verbonden in idealen en in strijd.

Het werd anders. De een-partij-staat bracht met zich mee dat de Sowjet-communisten alle verantwoordelijkheid gingen dragen voor ieder staatsoptreden, hoe opportunistisch of verwerpelijk ook. En alsof dat niet genoeg was, werd de unieke positie van de communistische partij bovendien nog in de grondwet vastgelegd. Daarmee was een feitelijke internationale band tussen de communistische partijen vrijwel onmogelijk geworden. Er konden geen doeleinden worden geformuleerd die wezenlijk verschilden van wat de Communistische Partij van de Sowjet-Unie in de praktijk deed. En bovendien, hoe zouden er gedragsregels kunnen bestaan met gelijke kracht voor partijen die er naar streven om de eigen staat te beïnvloeden, en een partij die zelf staat is?

Zo is een situatie onstaan waarin communistische partijen enerzijds een, voor de verwerkelijking van belangrijke idealen waardevolle relatie hebben met macht – en anderzijds de benutting van die relatie ter wille van de internationale strijd ernstig gehinderd wordt doordat bij partijen – want het is al lang die ene niet meer – de verknoping met de eigen staatsmacht overheerst.

Dat is, uiteraard, niet het enige probleem van deze situatie. Want het is nu ook wel duidelijk hoezeer de in de grondwet vastgelegde, unieke positie van één partij een rem vormt op de ontwikkeling van het denken, van kritiek, van democratie. In de Sowjet-Unie is nu 'glaznost', openheid, een uitdagende leus. Ze komt voort uit de Communistische Partij en dat is verheugend en bemoedigend. Maar in al die openheid zal ook duidelijk moeten zijn dat diezelfde communistische partij lange tijd de draagster van, en verantwoordelijke voor, de geslotenheid is geweest en dat de partij daardoor niet alleen plichten verzaakt heeft, maar ook de internationale stroming waarin ze zo belangrijk was, reusachtige schade heeft berokkend. Als dat erkend wordt, kan aan een kritische beoordeling van een absolute monopoliepositie niet worden ontkomen. Want het zal ook moeten inhouden dat erkend wordt, dat anderen terecht verzet hebben gepleegd.

Van ideaal naar realiteit?

Waarom dit alles?

Omdat er aanwijzingen zijn dat opnieuw de Sowjet-Unie een grote rol kan spelen in de idealen die mensen bezielen over vrede, vrijheid, gerechtigheid. Het 'nieuwe denken' in de Sowjet-Unie vindt in sterke mate zijn basis in reusachtige economische problemen. Communisten kijken op zo'n oorsprong van nieuwe gedachten niet minachtend neer. Zij weten wat materiële factoren in de samenleving betekenen.

Het bemoedigende is, dat uit het denken over deze problemen ook nieuwe gedachten voortspruiten over andere vraagstukken – waarbij dat van de vrede vooropstaat. Het denken over de noodlottigheid van de bewapeningsspiraal, over de onaanvaardbare tegenstellingen tussen oorlogsuitgaven en verkommering van miljoenen, het opwerpen van nieuwe en moedige denkbeelden over de aanpak van die vraagstukken – het blaast de hoop aan, geeft voeding aan idealen die bij velen gedoofd leken.

Maar de verdere invulling – dat zal nog een gigantisch probleem zijn. Want de weg naar democratie, naar het ter discussie stellen van de macht – dat is de moeilijkste die er is. Als die sleutel gevonden wordt – het groeien van een maatschappij zonder uitbuiting naar een samenleving waar de macht gecritiseerd en uitgedaagd kan worden –, dan zal het socialistische ideaal voor velen de gestalte van realiteit kunnen krijgen.

Want wie, behalve een minderheid van profiteurs en botterikken, zou een hardvochtige, in wezen mensonterende wereld als die van het kapitalisme niet willen veranderen in zo'n humane maatschappij?

Marcus Bakker

Diepgaande veranderingen

Vanuit eigen visie beoordelen

Het is voor progressieve mensen verheugend dat thans in de communistische beweging op internationale schaal een sterke stroming is ontstaan die naar passende antwoorden zoekt op de grote vraagstukken van deze tijd. Het is hoopvol dat daarbij een vaste wil tot uiting komt om een langdurige periode van stagnatie en teruggang op velerlei gebied te beëindigen en crisis in eigen rijen te lijf te gaan.
Al jaren lang zijn heftige debatten gaande die echter nimmer bijdroegen tot ontwarring van de kluwen van geschillen. Scheuringen waren aan de orde van de dag. Er was sprake van een sterk uiteendrijvende situatie. In botsingen speelde maar al te vaak machtsstrijd een belangrijke rol waardoor beoordelingen van grote principiële zaken, die eigenlijk centraal zouden moeten staan naar de achtergrond verdwenen. Een dergelijke opvatting van partij- en meningenstrijd heeft grote schade aangericht. De internationale communistische beweging ging nationaal en internationaal zwaar gebukt onder deze gang van zaken.
Het lijkt erop dat daarin thans, door nieuwe impulsen, gedachten en praktijken, een kentering is gekomen. Op dit moment behoren tot de meest opmerkelijke verschijnselen daarvan de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en de ideeën die door Gorbatsjow naar voren zijn gebracht. Dat de politici uit de gehele wereld dit alles met grote spanning volgen, zij het al naar gelang de maatschappelijke positie met uiteenlopende gevoelens, is niet zo verbazingwekkend. Het betreft hier immers veranderingen met een revolutionair karakter binnen een supermacht. Dat dit een grote invloed zal hebben op het wereldgebeuren is reeds merkbaar. Het uitstralend effect staat buiten kijf.

Problemen bekend

Zij, die met enige nauwkeurigheid de communistische beweging gevolgd hebben, weten dat de veranderingen die thans in de Sovjet-Unie en elders aan de orde zijn, niet zo maar uit de lucht zijn neergedaald. Er is zeer veel aan voorafgegaan. In vele gevallen geschiedde dat onderhuids, wat eigenlijk voor een discussie tussen communisten ongewoon behoort te zijn. In een aantal partijen, zoals in de CPN, werd gekozen voor de publieke discussie, hetgeen leidde tot veel positieve en ook negatieve publiciteit. Al snel bleek dat de discussie niet alleen plaatsvond tussen dragers van verschillende opvattingen in de partij, maar dat deze zwaar werd beïnvloed door de media, die zoals bekend in de meeste gevallen niet geïnteresseerd zijn in een vooruitgang van de communistische partij: integendeel.

Toch mogen we constateren dat alle opwinding in eigen

rijen, de discussies en de heftige meningenstrijd, per saldo hebben geleid tot een meningsvorming die ons nu in staat stelt om vanuit eigen standpunten en visies, vastgelegd in een Program, te oordelen over wat elders geschiedt. De probleemstellingen en de debatten die in een groot deel van de internationale communistische beweging aan de orde zijn, komen ons niet vreemd voor. We kennen ze min of meer, met alle voetangels en klemmen. We weten dat de discussies volstrekt nodig zijn en vooral de besluiten die daarop moeten volgen. Het uit de weg gaan van die discussies heeft in het verleden tot een accumulatie van verkrampingen geleid. De crisis die daardoor is ontstaan wordt in dit moment vrij algemeen toegegeven. Dat die nu door nieuwe initiatieven wordt bestreden schept nieuwe vooruitzichten. Het gaat hier niet om een breuk met een communistisch verleden, maar juist om een herstel van een politiek klimaat waarin marxistische ideeën kunnen gedijen. De verwezenlijking van de doelstellingen van strijders van weleer en nu zal erbij gebaat zijn.

Vernieuwing nodig

Het was gezien al onze ervaringen niet overbodig, dat wij reeds in december 1981, in het Ontwerp-Program 'Doelstellingen en toekomstvisies van Nederlandse communisten', de zeer bedenkelijke verschijnselen in de internationale communistische beweging aan de orde stelden. Dit werd ons niet in dank afgenomen. Er waren er, die dachten dat we in een diep pessimisme verzonken waren. De nieuwe initiatieven die we namen tot massa-acties spraken echter andere taal. We spraken niet over de crisis op internationale schaal om een doek voor het bloeden te hebben voor de zeer ernstige verkiezingsnederlaag van 1977. Het was echter onverantwoordelijk om de precaire toestand van onze partij uitsluitend op te hangen aan eigen falen of aan nationale factoren, hoewel we zeker niet benauwd waren deze zaken onder de loup te nemen. De neerwaartse gang, de verkramping en verdeeldheid zoals die bijna alom in communistische gelederen heerste, deelde zich ook aan de CPN mee. Dit was trouwens al geruime tijd duidelijk, maar jammer genoeg geen aanleiding tot een ingrijpende stellingname. Het totaal overziende was in de jaren zeventig en tachtig sprake van een dubbele crisis: die van het kapitalisme en die van de communistische beweging. Deze situatie had een verlammende invloed, niet alleen op communistische partijen, maar op het hele wereldgebeuren, dat als het ware verstarde in blokken, bewapening en een vastgenageld vijandsbeeld. Elk initiatief van de NAVO – met de VS aan het hoofd – tot een nieuwe bewapeningsgolf werd gevolgd door militaire antwoorden daarop van de zijde van het Warschaupact en de leiding van de Sovjet-Unie. Het militaire evenwicht was heilig. De toch al niet diepgaande ontspanning van de jaren zestig en zeventig ging bij stukje en beetje verloren. Zij verzoop in de toenemende bewapening en de nieuwe wapensystemen. De hoogte van de bewapeningsuitgaven oefende een enorme druk uit op de sociaal-economische gesteldheid in elk land en niet het minst in de Derde Wereld. Politiek gezien leek alles vastgelopen.

Van het kapitalisme en de aanhangers daarvan is een doorbraak niet te verwachten. Van communisten mag geëist worden dat ze aan de slag gaan om de uitzichtloosheid te doorbreken door het scheppen van nieuwe perspectieven en gedurfde tactieken en stategieën. Als daarvoor scherpe analyses en ingrepen nodig zijn die eigen gelederen niet buiten schot laten, dan moet dat maar gebeuren. Onze partij heeft vanuit haar bescheiden positie en beperkte mid-

delen daartoe bijgedragen, wetende dat voor vooruitgang vernieuwing en reorganisatie onontbeerlijk zijn.
Terzijde wil ik opmerken dat wij ons niet hebben beperkt tot uitsluitend naar binnen gerichte activiteiten, maar tegelijkertijd belangrijke en voor de bevolking noodzakelijke initiatieven namen op het gebied van de vredesstrijd. De acties tegen de neutronenbom waren de eerste aanzet tot het ontstaan van de zeer brede vredesbeweging in ons land. Inzake de sociaal-economische strijd nam de 'Anti-Bestek '81'-campagne een grote plaats in het optreden van de communisten in. Het was zeker een juiste oriëntatie om bij een ernstige en diepgaande behandeling van de problemen van de communistische partij niet de minste twijfel te laten bestaan over de rol die de partij te vervullen heeft in voor de mensen essentiële vraagstukken. Het betreft hier een wezenskenmerk voor de partij. Het lijkt mij een illusie te zijn juiste lijnen voor de CPN te vinden als men de partij ontkoppelt van de directe strijdvragen. Later is dit toch menigmaal, vooral als gevolg van frusterende vleugdstrijd, uit het oog verloren.

Ontwerp-Program

Het kan van belang zijn beknopt aan te duiden wat mijns inziens de belangrijkste kenmerken waren van de neerwaartse gang van de internationale communistische beweging. Deze zijn overigens duidelijk geformuleerd in het Ontwerp-Program van december 1981, dat ik ik opdracht van het toenmalige partijbestuur mocht redigeren. Daar werd gewezen op de dogmatische verkramping, het negeren of ontkennen van de werkelijkheid, het blokkeren van vernieuwing in praktijk en theorie. Terwijl de communisten op tal van gebieden actief bleven, ontstond wat communistische partijen betreft een vervreemding van de ervaringen in praktische strijd en bewegingen. Dat had, aldus het Ontwerp, niet te overziene schade toegebracht, nationaal en internationaal. Er werd gesteld dat wij van mening zijn dat het debat daarover absoluut noodzakelijk is maar zich niet 'mag verwijderen van het lot van de mensen, hun leven, hun belangen, hun ervaringen' (zie inleiding Ontwerp-Program, dec. 1981).

Er speelden voor communisten bizarre omstandigheden een rol. De diep invretende scheuring tussen de communistische partijen van de Sovjet-Unie en China had haar gevolgen voor alle communistische partijen en voor hun onderlinge verhoudingen. De relaties tussen communistische partijen verliepen uiterst moeizaam en waren gediplomatiseerd. Internationale conferenties gingen daaraan mank. Naar buiten toe werd van alles gedaan om problemen te ontkennen, laat staan dat een serieuze behandeling daarvan plaatsvond. De ontstane wonden etterden voort.

Het was onontkoombaar dat dit zeer schadelijk zou uitwerken op de relaties tussen communisten en hun bondgenoten. De noodzaak van het bondgenootschap werd te zelfder tijd duidelijk in de strijd tegen de bewapening, atoomdreiging en tegen kapitalistische willekeur. In ons land werden grote stappen tot de vorming van dit bondgenootschap gezet, waarbij communisten het initiatief namen. Dat desondanks het ontstaan van brede bondgenootschappen in bewegingen geen politieke vertaling vond, werd mede veroorzaakt door de lange tijd van immobiliteit op dit gebied van de communistische beweging. Eenheid van actie is nodig, evenals een politiek vervolg daarop.

Een meerderheid in onze partij heeft dit begrepen en met grote klem de noodzaak van het bondgenootschap, coalitievorming nieuwe stijl,

bepleit. Het gaat hierbij om moderne machtsvorming welke onontbeerlijk is voor het tot stand brengen van structurele veranderingen op weg naar socialisme. Waar mogelijk spraken wij tijdens internationale contacten over de noodzaak om de communistische beweging te ontdoen van sectarisme en zelfgenoegzaamheid.

Het leek er in de beginjaren tachtig op dat de stagnatie zeer hardnekkig was en dat de bierkaai een sterke fundering had. Het was echter duidelijk dat het overal, ook in de socialistische landen, zij het meestal in het verborgene, broeide. De scepsis van onze, in de programdiscussie gevormde meningen, kwam vaak van 'officiële' zijde. In gesprekken van informele aard bleek de grote interesse, maar eveneens de huiver om over zulke gewaagde zaken in het openbaar te spreken. Er was angst dat de stabiliteit in gevaar zou komen. Er heerste vrees voor het doorzetten van noodzakelijke vernieuwing. Er was angst voor het verloren gaan van gevestigde posities en functies. De zorg voor de stabiliteit bleek een broeikas voor verstarring. Het is een grote opluchting dat dit thans op zo'n breed terrein onderkend wordt. Dat is een fundamentele verandering in een historisch gezien korte periode.

Toekomstvisie

Wat was ons antwoord op de situatie zoals die bestond eind jaren zeventig/begin jaren tachtig? In elk geval was het niet genoeg alleen maar de vinger op de zere plek te leggen en uit te roepen wat er allemaal verkeerd was. Daarom was het van zo'n groot gewicht dat we een eigen partijprogram ontwierpen en dit ter discussie stelden. De ervaringen uit het verleden werden op de toekomst gericht. Achteraf gezien heeft ons dat nu in een positie gebracht waardoor we vanuit eigen visies kunnen beoordelen wat elders gebeurt. Wij wensten de rol van actieve deelnemer te vervullen in plaats van die van passieve toeschouwer.

Bij de discussies over het partijprogram ging het niet simpelweg om de formulering van *onze* toekomstvisie. Wij wilden deze ter discussie stellen, ter beoordeling en wellicht ter verbetering voorleggen aan allen die zich beroepen op socialistische doelstellingen. Het moest vanuit eigen marxistische inspiratiebronnen een bijdrage zijn tot bondgenootschap. In de hele discussie speelde de coalitiepolitiek en progressieve machtsvorming voor onmiddellijke en lange-termijn doelstellingen een hoofdrol. Door onze practische activiteit waren we inmiddels in staat onze eigen ervaringen in de vredesstrijd en bewegingen voor socialie en democratisch doelstellingen aan de orde te stellen. We wisten dat progressieve machtsvorming niet alleen maar tot stand zou komen door van onze kant uitsluitend eisen aan anderen te stellen, maar dat er evenzeer eisen aan onszelf gesteld werden. Mede daardoor was het streven naar meer openheid, democratie en pluriformiteit aan de orde. Nieuwe vormen van partijorganisatie en samengaan met anderen, solidariteit op nationaal en internationaal niveau konden vanuit eigen ervaringen worden voorgesteld.

Het was dus niet alleen maar malaise. Er waren ook voorbeelden van nieuw elan hier en elders.

In de landen van de Derde Wereld brak de ene sterke vrijheidsbeweging na de andere door. Deze groeiden in omvang. Er zijn grote successen geboekt, maar de strijd voor onafhankelijkheid en voor een menswaardig bestaan stuitte ook op voortwoekerend kolonialisme. Er werd met nieuwe methodes van uiterst wrede onderdrukking geëxperimenteerd. Maar het werd duidelijk

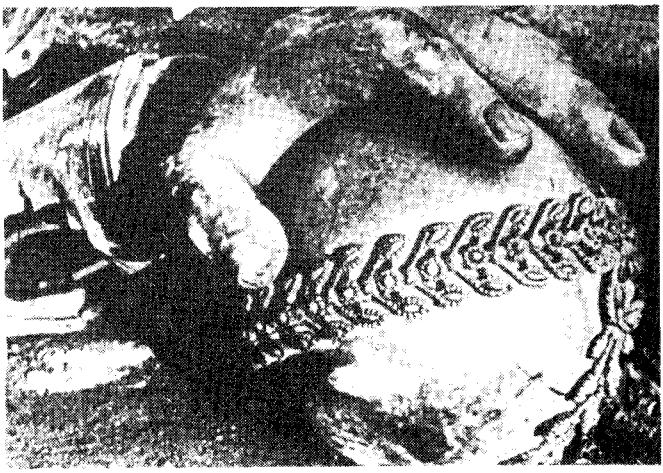

1917: de monarchie ten val.

dat in de landen van Latijns-Amerika, Afrika en Azië niet alleen sprake was van opstandige, zielige mensen. De revolutionaire massabewegingen in de Derde-Wereldlanden brachten een schat aan nieuwe ervaringen aan het daglicht. Er zijn nieuwe voorbeelden van machtsvorming, tactieken en strategieën geschapen. De strijd tegen de apartheid in Zuid-Afrika levert daarvan voorbeelden te over. Het idee dat de bevrijdingsbeweging in Zuid-Afrika voornamelijk van regionale betekenis zou zijn is reeds lang achterhaald. Volkomen terecht stelde de CPN-delegatie in haar gesprekken, onlangs in Lusaka met vertegenwoordigers van het ANC gehouden, dat 'de bevrijdingsstrijd in Zuid-Afrika en de ideeën en inzichten daarin ontwikkeld van wereldwijde betekenis zijn'.

Nu incasseren

Mij lijkt dat we thans in een periode gekomen zijn waarin voorwaarden zijn geschapen om een einde te maken aan verstarring en

volop te incasseren wat, dwars door alle remmingen heen, aan ervaringen en kennis is opgedaan. Het is dringend gewenst dit internationaal te coördineren. Wat dat betreft kan onze partij profiteren van de stappen die na 1977 zijn ondernomen. In de periode daarvóór was een zeker isolement in internationale contacten ontstaan. Na 1977 werden de relaties hersteld, genormaliseerd danwel gereactiveerd. Dat geschiedde met een reeks communistische partijen in Oost- en West-Europa, Azië en Latijns-Amerika. In deze contacten werd van onze kant zeer veel nadruk gelegd op de noodzaak van gemeenschappelijk optreden voor vrede, tegen de atoombewapening. Allengs groeide dit uit en kwamen ook opvattingen op breder gebied, zoals uitgedragen in de programdiscussies, aan de orde.

Wij verkeerden toen in een stormachtige periode die ver geleken met de situatie in de meeste andere partijen uitzonderlijk te noemen was. Dit is in een paar jaar drastisch veranderd. Zoals nu elders het geval is, voelden wij ons gedwongen in korte tijd een grote achterstand in te halen. Alle vraagstukken die de arbiedersklasse betroffen wilden wij onderzoeken. Er waren vele nieuwe en vernieuwende bewegingen. Vooral de radicalisering van de vrouwenstrijd vormde een inspiratiebron. De verandering van de samenstelling van de arbeidersklasse werd onderwerp van studie, de eerste consequenties daarvan werden duidelijk. De urgentie om een moderne inhoud te geven aan het begrip levenspeil hing daarmee samen. Hier gaat het om loonhoogte, maar tevens om aangelegenheden van culturele en morele aard. Het antwoord van de arbeidersklasse op de crisis van het kapitalisme met zijn volstrekte uitzichtloosheid, massawerkloosheid en verpaupering, dient op het niveau te staan van de huidige kennis en inzichten van die klasse.

Velen in en buiten de CPN hebben zich in de afgelopen jaren afgevraagd of dit nu wel de tijd was om zulke zwaargeladen problemen, met daarmee gepaard gaande heftige meningsverschillen, aan de orde te stellen. Het antwoord daarop moet mijns inziens zijn dat het absoluut nodig was deze weg te gaan om ons te behoeden voor een dood spoor. Er zijn er die stellen dat de discussie over de vernieuwing de oorzaak zou zijn van de moeilijkheden. Niets is minder waar.

De gebeurtenissen van 1977, de verkiezingsnederlaag en de gevolgen daarvan, hebben de ware toestand waarin onze partij verkeerde, blootgelegd. Daarop moest gereageerd worden, anders dan met te pleiten voor de opheffing van de CPN.

Bij het zoeken naar nieuwe wegen waren we aangewezen op onze eigen positieve en negatieve ervaringen. Voorbeelden of modellen waren niet aanwezig of voor ons onaanvaardbaar. We mochten ons niet laten verleiden tot de berusting en verstarring die alom heersten, waarbij met een cynisch leedvermaak, met openlijke of stille kritiek, de gebeurtenissen in de CPN werden gadegeslagen. Toegegeven, er waren overdrijvingen, karikaturen, vleugels en vleugelstrijd met platvloerse machtsambities. Te veel mensen hebben we in die tijd verloren en het wordt tijd om na te gaan hoeveel we er terug kunnen winnen. Het valt echter niet te ontkennen dat wat wij toen op de agenda plaatsten, volstrekt relevant was en thans overal - ook in de CPSU en andere communistische partijen - hoofdvraagstukken zijn.

Reorganisatie

De voorbereiding van de viering van de 70ste verjaardag van de Oktoberrevolutie in de Sovjet-Unie staat in het teken van reorganisatie en

vernieuwing. Wat hiermee bedoeld wordt is in de meest complete vorm aangegeven in de rede welke Gorbatsjov heeft gehouden op de plenaire zitting van het Centraal Comité van de CPSU in januari 1987. In juni van dit jaar is in de plenaire zitting van het Centraal Comité een uitwerking gevolgd van de voorgestelde economische hervormingen. Zeer opmerkelijk is dat afstand werd genomen van het rigide centralisme.

In het nummer van P en C van april 1987 is het slotwoord van Gorbatsjov op de zitting van 28 januari 1987 opgenomen. Het gold hier een onderstrepen van de hoofdlijnen, die door hem daarvóór in de inleiding aan de orde waren gesteld. Dit referaat is een document van uitzonderlijke betekenis dat sterk is in de behandeling van samenhangende problemen en zeer leesbaar. Het is fascinerend hoe hier de op handen zijnde processen worden geschetst als radicale veranderingen en maatregelen van een revolutionair karakter. Beklemtoond wordt dat democratie nodig is als de lucht die we ademen en om herhalingen van fouten uit het verleden te voorkomen.

Nieuwe vormen van democratie worden in het vooruitzicht gesteld met uitbreiding van burgerrechten en meer vrijheid.

Vormen van zelfbestuur met socialistische principes en verandering van kiessystemen zullen worden uitgewerkt. Geconstateerd wordt dat er nieuwe mechanismen voor controle en management zullen worden geschapen. Er is een roep om meer openheid, glasnost. Pers en massamedia worden opgewekt tot het brengen van meer kritiek. De rol die de CPSU te vervullen heeft bij het tot stand brengen van al deze veranderingen maakt de versterking van de democratische principes van de partij nodig. Elders wordt betoogd dat het scheppen van continuïteit van de leiding mede door haar vernieuwing tot stand moet komen en dat het apparaat de politiek moet dienen en niet de politiek het apparaat. Bij deze zeer summiere opsomming (die hopelijk zal bijdragen tot de kennisname van de gehele door mij vermelde inleiding van Gorbatsjov) wil ik nog vermelden dat voorzien wordt in reorganisatie en herschikking van het ministerie van Buitenlandse Zaken, terwijl een grondige reorganisatie van het militaire apparaat wordt bepleit. Om geen enkel misverstand te laten voortbestaan over de inzet van de reorganisatie in de Sovjet-Unie: 'reorganisatie betekent een beslissende omme-

1917: Rode Garde van de Boelkanfabriek

keer in het proces van stagnatie, ontbinding van remmende mechanismen en het scheppen van een betrouwbaar en doeltreffend apparaat voor de uitbreiding van sociale en economische vooruitgang van de Sovjet-maatschappij'.

Het lijkt mij duidelijk dat dit verder reikt dan de lijn-Chroesjtsjov, die in hoge mate gefixeerd was op de Stalin-praktijken en terecht daarmee resoluut wilde afrekenen. Thans zijn echter ook verstarde structuren doelwit en gaat het er om deze ingrijpend te veranderen. Fouten uit het verleden worden, zonder de geschiedenis tot besmet gebied te verklaren, scherp getekend maar de gehele operatie is op de toekomst gericht.

Van groot inspirerend belang is dat de veranderingen onmiddellijk doorwerken in de internationale politiek. Door de vele voorstellen van de Sovjet-Unie wordt een doorbraak op het gebied van atoom- en andere bewapening mogelijk. Het is een stimulans voor miljoenen vredesstrijders. Als eerste supermogendheid brak de Sovjet-Unie met de uitzichtloze opvatting dat het militaire evenwicht op steeds hoger niveau van bewapening de vrede en veiligheid zou dienen. De onbeweeglijkheid in blokdenken lijkt niet meer onontkoombaar te zijn. De dialoog is volop gaande tussen regeringen, organisaties, bewegingen en personen uit Oost en West. Gemeenschappelijke doelen worden geformuleerd, zij het niet zonder gram en tegenwerking van het militair-industrieel complex.

Opgaande lijn

De vraag is nu hoe het allemaal verder zal gaan. Wat zullen de resultaten zijn van de vernieuwingen in de Sovjet-Unie en de uitstraling daarvan? In welk tempo zal zich dat voltrekken? Dat wordt jammer genoeg niet alleen bepaald door goede voornemens; we weten daarvan mee te praten. Toch zou het kortzichtig zijn af te wachten. Wij kunnen vanuit onze eigen autonome visie actief stelling nemen, vooral door voort te gaan met de acties en het verder uitwerken van ideeën waarvan we nu weten dat ze wereldomvattend zijn. In ons partijprogram staat dat de CPN streeft naar een nieuw socialistisch internationalisme en dat dit in het verlengde ligt van onze coalitiepolitiek. Mij dunkt dat dit streven bij de huidige stand van zaken aan betekenis wint. Internationaal vindt veel breder overleg plaats, het omvat communistische en socialistische partijen en vredesbewegingen. Het zou een grote stap voorwaarts zijn als de vrijheidsbewegingen van de Derde-Wereldlanden daar hun vaste en onmisbare plaats in zouden vinden. Voor het op gang houden en stimuleren van internationaal overleg is het voorstel van Gorbatsjov om ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de Oktoberrevolutie in Moskou een bijeenkomst te houden van communistische, socialistische en andere partijen van de arbeidersbeweging, van groot belang. De tijd rijpt voor het tot stand brengen van een renovatie van internationaal overleg om de mogelijkheden tot aaneensluiting en voor gemeenschappelijk optreden te onderzoeken. Dat zou vaste voet geven aan een meer permanente gedachtenwisseling over wegen en inhoud van socialisme. De CPN staat in dit opzicht niet met lege handen.

Een opgaande lijn van de communistische beweging door het overwinnen van remmende factoren zal geestdrift in eigen gelederen tot gevolg hebben. Het zal apathie wegnemen en hoop en verwachting wekken. Zulk een opbloei zal echter ook spanningen oproepen.

Altijd zal er een confrontatie zijn tussen de strijders voor socialisme en de verdedigers van het kapitalisme. Van nature zijn socialistische

ideeën offensief van aard. Het gaat om een omwenteling, een revolutionair gebeuren, dat zoals nu blijkt niet ophoudt als het socialisme zich als staatsvorm manifesteert. Als het zal gaan zoals wij wensen, zal er een versterking van de strijd voor socialisme optreden en de aantrekkingskracht van het socialisme zal toenemen. Dat zal nooit en te nimmer zonder slag of stoot door behoudende kapitalistische formaties worden geaccepteerd.

Wat de Sovjet-Unie betreft werd de lijn-Gorbatsjov in de afgelopen tijd vrij algemeen positief beoordeeld. Maar de tekenen zijn al aanwezig dat wat rechtse politici van diverse pluimage betreft een omslag op handen is en toejuichingen veranderen in verwensingen. Er ontstaat voor hen een ongewikkelde situatie. Ze hebben vanuit hun antisocialistische oogmerken eisen gesteld, gebruik makende van grote tekortkomingen en wanbeleid in het bestaande socialisme. Nu van binnenuit met vaste wil gepoogd wordt daar een einde aan te maken kan dat leiden tot versterking van het socialisme en het democratisch en humanistische karakter daarvan. De reacties daarop vanuit de kapitalistische wereld zijn niet eens-luidend. Dat wordt mede veroorzaakt door de economische spanningen. Op 3 juni j.l. verscheen in het NRC Handelsblad de vertaling van een artikel, geschreven door een Amerikaanse bankier, Felix Rohatyn, eerder gepubliceerd in The New York Review. Daarin werd o.a. het volgende geponeerd: 'Met de Sovjet-Unie en het Oostblok moeten stap voor stap wapenakkoorden worden gesloten en moet een grotere economische samenwerking worden opgezet om voor extra afzetmogelijkheden in deze landen te zorgen'.

In andere gebieden zoals ruimtevaart bestaat in wetenschappelijke kringen een sterke behoefte om de reeds bestaande samenwerking te intensiveren om zodoende wederzijds te profiteren van wetenschappelijke en technische kennis. Er is dus niet een uitsluitend negatief optreden vanuit het Westen te verwachten. In de wirwar van belangen, opvattingen en twijfels, kan de activiteit van hen die een toekomst zien in ontspanning en samenwerking de doorslag geven.

Internationalisme

Zoals reeds eerder opgemerkt voltrekt zich een proces van diepingrijpende veranderingen in de communistische beweging. De uitkomst daarvan zal bepalen of een nieuw type communistische partij de weg zal vinden om gestalte te geven aan reeds lang gekoesterde idealen, gebruikmakende van alle ervaringen en reeds door strijd behaalde resultaten. Naar de beste communistische tradities zal daarvoor kennisverwerving moeten plaatshebben van alle hedendaagse verschijnselen en processen om daarmee gewapend een democratische machtsvorming tot stand te brengen.

Hierbij spelen alle communistische partijen een rol. De vernieuwing en reorganisatie is niet een zaak die zich kan voltrekken in van elkaar geïsoleerde communistische partijen en revolutionaire bewegingen. Wij hebben ons verzet tegen definitieve breuken en scheidslijnen die communistische partijen zodanig van elkaar vervreemdden dat uitwisseling van kennis en ervaring onmogelijk werd. Een nieuw socialistisch internationalisme moet zich ten doel stellen scheuringen te overbruggen en ongedaan te maken om de krachten van alle naar socialisme strevende partijen en bewegingen te bundelen. Zij kunnen de confrontatie met de fervente voorstanders van kapitalisme niet ontgaan, noch nationaal noch internationaal. Het zal wat ons betreft niet gaan om een botsing met de

wapenen der barbaren maar om die van ideeën en praktijken. Jammer genoeg beslissen wij niet alleen over de strijdmiddelen.
De steeds weer door de NAVO aangezwengelde bewapening en de daarbij behorende rechtse concentraties zijn ook binnenwaarts gericht, tegen heel links, tegen democratische oplossingen van de kapitalistische crisis. Er wordt thans in grote omvang revanche genomen op de resultaten van de harde strijd van de arbeidersbeweging in de afgelopen decennia.

Hoezeer echter de bewapening ook geperfectioneerd wordt, de kwetsbaarheid van het kapitalisme voor eensgezinde massa-acties blijft. Het gaat er om de oppositie daarvan bewust te maken, te verenigen, om daarmee de wapens uit handen van de behoudende machthebbers te slaan en een niet-militaire competitie af te dwingen. Dat is makkelijk gezegd, maar vraagt om een gezamenlijke inspanning voor politieke veranderingen, te beginnen in ons land.

Henk Hoekstra
juli 1987

Zeventig jaar is (bijna) een mensenleeftijd. Zeventig jaar Sovjet-Unie is een gebeurtenis, waarbij je niet zozeer aan een leeftijd denkt, maar meer aan een langdurige periode waarin zich zeer veel heeft voorgedaan. Wel dringt zich een vergelijking met een mensenleeftijd op: de geboorte, de kinderziektes, de periode van puberteit, het volwassen zijn, het ouder worden en de ouderdom. Elk van deze bijzonderheden zou op de Sovjet-Unie van toepassing kunnen zijn, maar helemaal gaat dat toch niet op. Het lijkt er af en toe op dat ze door elkaar heenlopen en dat er op dit moment sprake is van een zekere 'hergeboorte'. En wel in die zin, dat sinds het aantreden van Gorbatsjov als algemeen secretaris van de CPSU sprake is van ingrijpende revolutionaire veranderingen, die vele facetten van de Sovjet-Unie raken. De woorden 'glasnost' en 'perestrojka' zijn wereldwijd gemeengoed geworden, zowel voor de vijanden als voor de vrienden van de Sovjet-Unie, die vanuit nogal uiteenlopende invalshoeken de vele ontwikkelingen in dat land volgen en er al naar gelang hun instelling hun conclusies aan verbinden.
Allen zijn het er over eens dat de binnenlandse hervormingen de internationale positie van de Sovjet-Unie mede bepalen. Maar omgekeerd ook. In dit stuk enkele kanttekeningen bij die internationale positie.

Keerpunt in de wapenwedloop

Crisishaarden

Zonder Brezjnev met name te noemen – of het moet zijn diens oorlogsverleden, dat in de Sovjetmedia enige correcties heeft meegekregen – wordt over diens ambtsperiode (18 jaren) gesproken en geschreven als een periode van stagnatie. Over Gorbatsjovs voorgangers Andropov en Tsjernenko wordt niet zoveel vermeld, alhoewel bekend is dat ten tijde van Andropov al enige (voorzichtige) aanzetten tot veranderingen zijn gedaan. Als men over stagnatie spreekt, heeft dat veelal betrekking op de economie en de structuren, die er op dit gebied bestaan. Dit punt kwam op het 27ste CPSU-congres het meest duidelijk naar voren, en het kreeg een meer politieke vertaling toen Gorbatsjov en de leiding van de CPSU 'glasnost' op de voorgrond plaatsten en een verregaande

democratisering noodzakelijk achtten, juist ook om de 'perestrojka' te kunnen verwezenlijken.

Diepgaande hervormingen op economisch gebied zijn slechts mogelijk als in de bedrijven, instituten, instellingen van velerlei aard de bevolking erbij wordt betrokken en als afgerekend wordt met de idee dat alles zich wel op basis van directieven van hogerhand zal regelen. Om verstarring en bureaucratie te lijf te gaan is de inzet van zeer velen nodig: van hoog en laag, van jong en oud. Dit proces is nu in gang gezet en het einde daarvan is nog lang niet in zicht. Want voordat gevestigde structuren en gewoontes definitief zijn doorbroken, moet er zeer veel gebeuren. Het inspirerende van de huidige situatie is evenwel, dat 'glasnost' en 'perestrojka' niet alleen in redevoeringen en in de media worden gebezigd, maar dat er in de praktijk ook het nodige gebeurt. Als we kijken naar de internationale positie van de Sovjet-Unie, dan zijn uiteraard het meest opvallend de initiatieven, die de Sovjet-Unie op het gebied van de atoomontwapening - en de ontwapening in het algemeen - heeft ondernomen.

Een ander element is, dat er ten aanzien van een aantal crisishaarden in de wereld een lijn wordt gevolgd om aanvaardbare oplossingen te vinden. Er is sprake van toenadering tussen de Sovjet-Unie en China, sterker dan ten tijde van Brezjnev. Over de indertijd zo fel omstreden grenskwesties wordt men het zo langzamerhand eens en de Sovjet-Unie heeft troepenonderdelen uit Mongolië (dat aan China grenst) teruggetrokken. De economische betrekkingen en de handel tussen beide mogendheden nemen toe, evenals de culturele en wetenschappelijke samenwerking. Rond een tweede heet hangijzer, dat volgens China volledige normalisering nog steeds in de weg staat, Afghanistan, zijn initiatieven in gang gezet. Daarbij wordt van Sovjetzijde bij herhaling betoogd, dat indien er zekere garanties zijn over niet-inmenging en binnenlandse stabiliteit, de Sovjettroepen uit Afghanistan zullen wegtrekken. Het gaat hierbij om een gecompliceerde aangelegenheid, want Afghanistan behoort samen met Turkije en Pakistan tot een gordel van staten aan de zuidgrens van de Sovjet-Unie. Dus dicht bij het van spanningen vergeven gebied van de Perzische Golf, waar de oorlog tussen Irak en Iran nog steeds niet is geluwd. De Perzische Golf, waar de Verenigde Staten zich als een soort alleenheerser gedragen en groot militair machtsvertoon aan de dag leggen onder het mom de 'vrije scheepvaart' te beschermen.

Een ander punt dat de aandacht trekt, is dat de Sovjet-Unie, na in 1967 de diplomatieke betrekkingen met Israël te hebben verbroken (alleen Roemenië hield deze sindsdien in stand), nu doende is tot een zekere normalisering te komen. Het ziet er naar uit, dat in navolging van Hongarije en Polen nu ook de Sovjet-Unie een 'rechtstreeks communicatiekanaal' met Israël zal openen, dat wil zeggen diplomatieke kantoren in elkaars hoofdsteden. In feite is dat een stap naar het opnieuw aanknopen van staatsbetrekkingen. Deze gang van zaken illustreert, dat de Sovjet-Unie haar boycot van Israël laat varen. Op deze wijze kan het land beter betrokken raken bij pogingen om tot een internationale vredesconferentie over het Midden-Oosten te komen. Ook in Israël zijn er belangrijke politieke stromingen, die een dergelijke conferentie wenselijk achten en die het buiten de deur houden van de Sovjet-Unie onjuist vinden. Op de achtergrond van deze ontwikkeling spelen nog andere factoren, maar duidelijk is wèl dat er vanuit Moskou nu een heel andere lijn wordt gevolgd dan in de afgelopen periode het geval was.

Over de vooruitzichten voor de situatie in Zuidoost-Azië, waar Vietnam zeer tot ongenoegen van China troepen in Cambodja houdt ter ondersteuning van de regering-Heng-Samrin, valt nog niet veel te zeggen, hoewel hier en daar tekenen zijn dat de patstelling gaat veranderen.

1917: meeting.

Meer in het algemeen valt dus op, dat Gorbatsjov en de zijnen internationaal initiatieven nemen die gericht zijn op het wegnemen van spanningen en het zoeken van concrete oplossingen. Dat zal op den duur ook doorwerking hebben, want men kan zich voorstellen dat een verregaande vermindering van de enorme troepensterkte aan de Sovjet-Chinese grenzen – een van de gevolgen van de breuk Peking-Moskou ten tijde van Chroesjtsjov in 1958 – tot een vermindering van de militaire uitgaven kan leiden. Voor de Sovjeteconomie is dat van belang, want ook daar kan een roebel maar één keer worden uitgegeven en vormen militaire begrotingen een last voor de economie en voor het levenspeil van de bevolking.

Na Reykjavik

Sinds de top Reagan-Gorbatsjov in het IJslandse Reykjavik is er veel gebeurd en zijn van de kant van de Sovjet-Unie opnieuw een reeks van voorstellen gekomen. De Sovjet-Unie bleek bereid haar terechte verzet tegen de ruimtebewapening los te koppelen van andere kwesties. Een apart akkoord over de korte- en middellange-afstandsraketten kwam binnen handbereik. Indien de Bondsrepubliek en de V.S. (het gaat om Amerikaanse kernkoppen) in de kwestie van de Pershing-IA-raketten definitief bakzeil halen, ligt de afsluiting van dit akkoord niet veel meer in de weg en ziet het er naar uit dat er een tweede top Reagan-Gorbatsjov gaat plaatsvinden. Dat betekent dat er voor het eerst tot ontmanteling van atoomraketten wordt overgegaan en de atoomwapenspiraal omlaag zal gaan.

Over de voorgeschiedenis is al veel geschreven, ook in dit periodiek. Daarbij is gewezen op de betekenis van dergelijke akkoorden en in het bijzonder op de manier waarop en de intensiteit waarmee de vredesbeweging op de internationale politiek heeft ingewerkt. Die intensiteit is vooral vanuit ons land sterk voelbaar geweest vanaf het moment dat in de laatste maanden van 1977 de beweging tegen de aanmaak van het neutronenwapen in gang werd gezet. Een beweging waarin partijgenoten zoals Joop Wolff en Nico Schouten zo'n grote rol

hebben gespeeld. Het in Amsterdam gehouden internationale forum (maart 1978) tegen de N-bom ondervond grote weerklank. Het verzet en het protest zette zich vanuit alle lagen van de bevolking voort, en met succes. In de daarop volgende jaren ontplooide de vredesbeweging zich in velerlei vormen en met wisselende coalities. De 'Hollanditis' kreeg in de wereld bekendheid en werd een begrip. De massale betogingen in Amsterdam en Den Haag, en het Volkspetitionnement tegen de stationering van de kruisraketten kregen een dimensie zoals nog niet eerder was voorgekomen.

Vastgesteld kan worden, dat vanaf het moment dat de kruisraketten in Europa op het toneel verschenen – en de V.S. grote pressie uitoefenden op de plaatsingslanden – de vredeskrachten ook elders steeds vaker en sterker van zich deden horen. Met name in België en de Bondsrepublick, maar ook in Engeland en Italië kwam het tot zeer grote manifestaties en werden regeringen en regeringspartijen onder druk gezet om 'neen' tegen de raketten te zeggen. Uit het feit, dat de Belgische premier Martens als reactie op de Sovjetstap aankondigde een verdere stationering voorlopig te zullen bevriezen, blijkt dat ook in zijn kringen wel degelijk rekening wordt gehouden met de invloed van de vredesbeweging. Martens wilde iets van zijn geschonden imago – hij liet de eerste raketten België binnenkomen op het moment dat het parlement nog over de stationering moest stemmen – kwijtraken. In genoemde landen zijn overigens eveneens zeer brede coalities van vredesorganisaties, maatschappelijke organisaties, politieke partijen en anderen ontstaan. Zoals dat trouwens ook het geval is in landen zoals Spanje, Griekenland en Portugal, waar na het ten val brengen van de fascistisch-dictatoriale regimes nieuwe mogelijkheden waren ontstaan voor het voeren van vredesacties. Het zou te ver voeren om afzonderlijk de situaties in al deze landen te schetsen, maar wel kan gezegd worden dat de strijd tegen atoombewapening er een grote vlucht heeft genomen en dat deze haar invloed doet gelden. Verheugend is dat ook in Frankrijk de laatste tijd vredesorganisaties meer van zich doen spreken en dat de atoomproeven en de passiviteit van de Franse regering op het punt van ontwapening worden aangevallen.

In ons eigen land hebben de vredeskrachten duidelijk gemaakt, dat kernwapens een gevaar, een bedreiging vormen en dat de atoomspiraal teruggeschroefd moet worden. Internationaal is die discussie nu verder doorgebroken. Enkele jaren geleden nog klonk er veel onbegrip door in contacten met communistische partijen van andere landen, als wij de kernwapenwedloop in West èn Oost kritiseerden. Daarbij kwam vaak het tegenargument naar voren dat op elke Amerikaanse stap in bewapening ook een Russische stap zou moeten volgen, terwijl de CPN in die vele gesprekken vóór politieke initiatieven pleitte die nú van de kant van de Sovjet-Unie overigens volop genomen worden.

Eén van de meest opmerkelijke stappen, die vrij snel na het aantreden van Gorbatsjov werd gezet, was het (eenzijdige) moratorium op de atoomproeven. Het werd in augustus 1985 afgekondigd en heeft tot 1 januari 1987 geduurd. Het ging gepaard met telkens herhaalde verklaringen om de naleving van een algemeen verbod op kernproeven ter plekke door experts te laten verifiëren. Dit punt was voordien een struikelblok gebleken om tot een regeling te komen. Uit Amerikaanse reacties is wel gebleken, dat Reagan en de zijnen uiterst zwak zijn komen te staan. De beëindiging van het Sovjetmoratorium ging vergezeld van andere stappen. De ontkoppeling van het pakket ontwapeningsvoorstellen, zoals dat in Reykjavik ter tafel lag, vormde daarbij het meest in het oog springende element.

Arbatov, directeur van het instituut voor de betrekkingen met de Verenigde Staten en Canada (en één van de Sovjetdeskundigen die Gor-

batsjov naar Reykjavik vergezelden), benadrukte in mei van dit jaar, toen ik hem en één van zijn plaatsvervangers ontmoette, dat de Sovjet-Unie tot verregaande concessies en compromissen bereid is. Enerzijds gaat het daarbij om een (deel)akkoord inzake de raketten voor de korte en middellange afstand. Anderszijds om het bereiken van een programma in 'hoofdlijnen' op het gebied van de strategische bewapening, chemische wapens, enz. Moskou wenst op een aantal terreinen tot afspraken met Washington te komen om de bewapening ook op termijn verder terug te dringen. Naar zijn zeggen overheerst in de Sovjetbenadering de 'vredesfactor', het streven naar de-escalatie.

Eerder was al gebleken, dat in de Sovjet-Unie de vele argumenten, die van de kant van de vredesbewegingen in de loop der jaren zijn aangevoerd, hebben doorgewerkt. Rond het internatioanle vredesforum, dat in februari van dit jaar in Moskou werd gehouden, klonk door dat men 'goed geluisterd' had naar de vertegenwoordigers van de vele organisaties en de individuele deelnemers, die op nieuwe stappen van de Sovjet-Unie hadden aangedrongen. En sindsdien is ook een duidelijke lijn te bespeuren en worden velerlei initiatieven ondernomen.

Warschaupact

Tegen deze achtergrond is het interessant kennis te nemen van de verklaring, die eind mei in Berlijn werd uitgegeven na afloop van een zitting van partij- en regeringsleiders van de landen, aangesloten bij het Warschaupact (een zitting van het zogeheten 'politiek consultatief comité van de lidstaten van het Verdrag van Warschau'). Na een opsomming van de eerder door de Sovjet-Unie gelanceerde ontwapeningsvoorstellen wordt gezegd, dat 'alle Europese staten, in het bijzonder de leden van beide bondgenootschappen, actief bij-

1917: op wacht.

dragen tot de nucleaire ontwapening en tot het succes van de overeenkomstige onderhandelingen'. En : 'Zij zetten zich met alle kracht in voor concrete twee- en meerzijdige overeenkomsten met als doel de kernwapens en andere vernietigingswapens voor het eind van deze eeuw op te ruimen'. In dit document wordt ook zeer uitdrukkelijk gesproken over de noodzaak van een effectief controlesysteem, inclusief inspecties-ter-plekke: 'De controle op de reducering van de raketwapens moet overal gewaarborgd worden – op de plaatsen van de demontage en vernietiging van de raketten, op proefterreinen en militaire bases, ook in derde landen, in opleidingscentra, kampen en op staats- en particuliere terreinen'.

Een ander element wordt gevormd door de voorstellen tot vermindering van de strijdkrachten en de conventionele bewapening in Europa, waarbij verwezen wordt naar het al in juni 1986 ontwikkelde programma van het Warschaupact om aan het begin van de jaren negentig tot een vermindering van de bewapeningsuitgaven met 25 procent te komen: 'Naar de mening van de lidstaten van het Verdrag van Warschau moet de vermindering van de militaire confrontatie in Europa een ononderbroken proces zijn, waarbij in elke fase een evenwicht op een zo laag mogelijk niveau moet zijn gewaarborgd. De asymmetrie bij de strijdkrachten van beide zijden in Europa in aanmerking genomen, die het gevolg is van historische, geografische en andere factoren, verklaren zij zich bereid de ontstane ongelijkheid bij enige elementen in het verloop van de reduceringen daardoor weg te nemen, dat degene die een voorsprong heeft overeenkomstig reduceert. Het proces van het terugbrengen van de strijdkrachten en de bewapening zou gepaard gaan met een overeenkomstige vermindering van de militaire uitgaven van de staten'.

Bij een ander voorstel om consultaties te ontwikkelen met als doel de militaire doctrines van NAVO en Warschaupact met elkaar te vergelijken komen die 'ontstane onevenwichtigheden' wederom ter sprake als gezegd wordt: 'Onderwerp van de consultaties zouden ook ontstane onevenwichtigheden en asymmetrieën bij afzonderlijke bewapening en strijdkrachten kunnen zijn alsook het zoeken naar mogelijkheden om die ongedaan te maken, en wel via vermindering door degene die op het respectieve onderdeel voorligt, met dien verstande, dat deze verminderingen tot steeds lagere niveaus leiden'.

De hier vermelde en in de Nederlande pers niet al te bekende citaten illustreren de wijze, waarop de Sovjet-Unie op het gebied van de atomaire en conventionele bewapening lijnen heeft uitgezet naar een drastische vermindering ervan. Wanneer er sprake is van 'asymmetrie' dan wordt ook gedoeld op bijvoorbeeld het overwicht aan tanks, dat aan de zijde van het Warschaupact bestaat. SED-secretaris Honecker, die begin juni in Nederland was en bij die gelegenheid ook een gesprek had met een CPN-delegatie, zei dat ook met zoveel woorden. En hij liet zich ontvallen, dat er ook een verandering in het denken in het militaire (top)kader nodig is om deze lijn naar vermindering van de bewapening door te zetten.

Economische doelstelling

Het is daarom vrij logisch dat een koers om de bewapening naar 'steeds lagere niveaus' terug te brengen, eerst en vooral de atomaire bewapening, in geen enkel opzicht kan sporen met plannen – zoals die vanuit het militair-industriële apparaat in Amerika krachtig worden gesteund – om weer geheel nieuwe wapensystemen te ontwikkelen. Vandaar de afwijzing door de

Sovjet-Unie van het Amerikaanse SDI-systeem en daaraan verbonden de eis dat het heelal niet voor deze nieuwe wapentechnologie misbruikt mag worden. Dit SDI-plan past volledig in de kraam van die Amerikanen, die al sinds een jaar betogen dat door het steeds verder opvoeren van de bewapening de Sovjet-Unie in een economische wurggreep gehouden wordt, omdat dit land op elke stap met een nieuwe eigen stap moet reageren. De belangen van de Sovjet-Unie lopen hier geheel parallel met de eisen van de vredesbeweging en de gezamenlijke inzet voor het voortbestaan van de mensheid zèlf.

Hóe de diplomatieke onderhandelingen ook mogen verlopen (in Genève, in Wenen en elders), zeker is dat vanuit Moskou het 'nieuwe denken' op het terrein van de internationale politiek nieuwe aanzetten heeft gekregen. Voor wat betreft de voorstellen tot het uitbannen van alle kernwapens – en met name ook de concessies bij het totstandkomen van het deelakkoord over de vernietiging van de korte- en middellange-afstandraketten – wordt dit door de CPN buitengewoon positief beoordeeld.

Los van de politieke doelstellingen, die al ten tijde van het 27ste CPSU-congres naar voren zijn gebracht, ligt de veronderstelling voor de hand dat aan de internationale politiek ook een economische doelstelling ten grondslag ligt. De economische hervormingen, zoals die nu in de Sovjet-Unie in gang zijn gezet, moeten ertoe leiden dat op een aantal terreinen opgelopen achterstanden worden ingehaald. Delen van de economie zijn vastgelopen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de mededeling dat ten minste 13 procent van de bedrijven met verlies werkt. De invoering van nieuwe technologische verworvenheden moet plaatsvinden om de produktie – zowel in de zware als in de lichte industrie – op een hoger niveau te brengen. Dit alles moet op den duur leiden tot een drastische verbetering van het levenspeil van de bevolking door de produktie van meer en vooral ook betere consumptiegoederen. Wie de uitspraken van Gorbatsjov en premier Ryzjkov van de afgelopen tijd beluistert, kan niet aan de indruk ontkomen dat er zowel in de industrie als in de landbouw ingrijpende maatregelen genomen (moeten) worden om dat te bereiken. Men schijnt zelfs te denken aan het in pacht geven van gronden en machines aan boeren en landbouwers, omdat daardoor een veel hogere produktie – mede door vergroting van het eigen belang – kan worden bereikt. Al eerder was gebleken dat een belangrijk deel van de op de markten van de grote steden aangevoerde levensmiddelen zoals fruit, groenten en vlees afkomstig is van de stukjes 'privé-grond' van boeren en tuinders.

Het is duidelijk, dat een vermindering van de uitgaven voor bewapening een uiterst gunstig effect zal hebben op de economie in haar geheel. Volgens berichten zouden er aan weerszijden van de ruim 7000 kilometer lange Sovjet-Chinese grens rond één miljoen soldaten zijn gelegerd. Wat zal het niet betekenen als een belangrijk deel van de militairen, die nu langs die grens zijn gelegerd, kan worden gedemobiliseerd? En wat zou het niet betekenen in geld en mankracht als in het algemeen de bewapeningsuitgaven omlaag zouden gaan? Niet alleen voor de Sovjet-Unie maar ook voor de andere landen van het Warschaupact, zoals bijvoorbeeld Roemenië en Polen, die met enorme, hoge (dollar)schulden zitten opgezadeld?

Dat de internationale politiek óók de economische doelstelling dient, ligt voor de hand. En zo wordt het ook begrepen. Neem bijvoorbeeld Bernard Tuyttens, internationaal medewerker van de Vlaamse Socialistische Partij, die onlangs in een artikel in De Volkskrant opmerkte: 'Een afname van de Oost-Westspanning moet de Sovjet-Unie toelaten meer openheid aan de dag te leggen, het economische systeem wat meer ademruimte en soepelheid te geven, de

technologie te vernieuwen en een reeks joint ventures met westerse bedrijven af te sluiten'.

Openheid

Openheid, adempauze, soepelheid – het zijn woorden, die van toepassing zijn op de veranderingen, zoals die nu in de Sovjet-Unie in beweging zijn gezet. De economische en politieke hervormingen voltrekken zich op de maatschappelijke grondslag, zoals die na de overwinning van de Oktoberrevolutie in 1917 ontstond. Verandering en vernieuwing van bestaande – en soms ook verstarde – structuren vergen de inzet van miljoenen mensen, die niet van bovenaf kan worden gedicteerd.

Het is nuttig en nodig om die ontwikkelingen te volgen. Zeker waar getracht wordt de betrokkenheid van de bevolking bij het oplossen van vele problemen te vergroten. Om 'glasnost' niet slechts een fraai woord in de media te laten zijn, maar in de praktijk tot gelding te brengen. Zonder vooringenomenheid. Die vooringenomenheid is er ook in Nederland bij de sceptici, die om uiteenlopende redenen geen goed woord over hebben voor deze nieuwe ontwikkelingen. Die slechts belangstelling hebben voor het gebeuren in 1917, maar geen steun geven aan wat er nu en in de komende jaren gaat gebeuren.

Het inspirerende is juist, dat door 'glasnost' discussie en polemiek worden ontwikkeld, zodat op een meer inzichtelijke manier beslissingen tot stand zullen komen. Dat kan alleen maar het socialisme ten goede komen.

Jan de Boo

Gedurende de jaren zeventig overheerste in Sovjetpublikaties een euforie ten aanzien van de opkomst van het socialisme in de Derde Wereld en de wijdse perspectieven van de samenwerking met de Sovjet-Unie. Nu komt in vele Sovjetanalyses een minder rooskleurig beeld naar voren en worden zelfs de rol en de mogelijkheden van de Sovjet-Unie geproblematiseerd. In deze bijdrage wordt onderzocht welke veranderingen recentelijk hebben plaatsgevonden in Sovjetanalyses van de ontwikkeling van het socialisme in de Derde Wereld en het aandeel van de Sovjet-Unie hierin.

De Sovjet-Unie en de Derde Wereld

Veranderend Sovjetperspectief op ontwikkelingen in de Derde Wereld

Voortdurend is in de Sovjet-Unie het theoretisch kader van waaruit ontwikkelingen in de Derde Wereld beoordeeld werden, veranderd. Stalin gaf de ontwikkeling van het socialisme in het gekoloniseerde deel van de wereld weinig kansen vanwege het ontbreken van een geschikte klassebasis. De overwinning van de Chinese communisten in 1949 veranderde hierin weinig. Het onder Chroesjtsjov geformuleerde partijprogramma (1961) was daarentegen uitermate optimistisch: 'De machtige golf van de nationale bevrijdingsrevolutie veegt het koloniale systeem weg en ondergraaft de pijlers van het imperialisme.' Het internationale systeem zou zich volgens dit programma snel in de richting van het socialisme ontwikkelen. Nog onder Chroesjtsjov werd de theorie van de niet-kapitalistische ontwikkelingsweg ontwikkeld. Volgens de Sovjethistoricus Mirski (1987) is de logica achter deze theorie heel simpel: 'Als het kapitalisme "niet werkt" in de achtergebleven landen en zij niet snel de achterlijkheid te boven kunnen komen en economische zelfstandigheid kunnen bereiken, betekent het dat de volkeren dit systeem verwerpen. Zij scharen zich aan de kant van het socialisme, des te meer naarmate de massa's die de nationaal-democratische revolutie voltrekken, ontwaken en in beweging komen. De theorie van de overgang van de nationale bevrijdingsrevolutie in de socialistische revolutie werd ontwikkeld (...). De zwakte of zelfs het geheel afwezig zijn van het proletariaat werd niet als een serieuze belemmering gezien.' (1) 'Maar toch,' zo schrijft Mirski, 'braken in de loop van enkele jaren een hele reeks landen met het kapitalisti-

sche "model": Egypte, Ghana, Guinee, Mali, Congo, Somalië, Tanzania, Syrië, Irak en Birma. Het leek een onweerstaanbare ontwikkeling.' (2) Er werd een hulpprogramma opgezet met het doel vooral de progressieve regeringen in de Derde Wereld te helpen.

Sinds de val van Chroesjtsjov moesten echter tal van regeringen het veld ruimen voor minder Sovjet-vriendelijke regimes. De grote tegenslag kwam begin jaren zeventig, toen de Sovjet-Unie in Egypte, waar zij militaire bases had en zo'n 25 000 adviseurs, een belangrijke deelgenoot verloor. Deze tegenslagen bleken het beleid te beïnvloeden: er werd bijvoorbeeld voorzichtiger met hulp omgesprongen.

Realistischer inschatting

In de loop van de jaren zeventig vonden er in de voormalige Portugese koloniën, in Zuid-Jemen, Indo-China, Ethiopië, Afghanistan en Nicaragua omwentelingen plaats. De nieuwe regeringen kozen voor een socialistische oriëntatie en kregen hierbij de hulp van de Sovjet-Unie. Het gaat hier steeds om uiterst arme, prekapitalistische samenlevingen.

Alhoewel onder het bewind van Brezjnev de overwinning van de socialistische markt minder snel verwacht werd dan onder Chroesjtsjov, bleef het perspectief bestaan van een opnemen van voormalige koloniën in een alternatieve socialistische internationale arbeidsdeling. Het tij van de geschiedenis leek definitief in het voordeel van het socialisme en de Sovjet-Unie te verschuiven. Het theoretisch kader van waaruit ontwikkelingen in de Derde Wereld beoordeeld werden, bleef onveranderd.

Volgens Mirski overdreven de Sovjetauteurs in de jaren zeventig de positieve momenten in de ontwikkeling van de socialistisch georiënteerde staten. Weliswaar keken enkele geleerden (K.N. Brutents; N.A. Simonija) realistischer tegen de dingen aan en merkten zij gevaarlijke negatieve ontwikkelingen op, zoals de groei van de 'bureaucratische bourgeoisie' in enkele landen, de ongegronde 'sprong voorwaarts' van anderen, enz. 'Maar in het algemeen overheerste in onze analyses een ongerechtvaardigde, opgewekte toon.' (3)

Naarmate het aantal landen met een socialistische oriëntatie (4) groeide, de Sovjetbemoeienis met de Derde Wereld groter werd en de economische groei in de Sovjet-Unie afnam, werd steeds duidelijker welke de economische beperkingen voor de Sovjet-Unie waren om invloed in de Derde Wereld uit te oefenen. In de nadagen van het bewind van Brezjnev kwam een stroming in de Sovjetwetenschap naar voren, die de perspectieven van het socialisme in de Derde Wereld en de mogelijkheden van de Sovjet-Unie om dit te bevorderen, wat realistischer inschatte. Ponomarev, kandidaat-lid van het Politbureau, gaf voor genoemde stroming het groene licht toen hij in 1980 wetenschappers aanspoorde hun studies te richten op de analyse van de oorzaken van de regressie in de sociaal-politieke ontwikkeling van Egypte, Somalië en verschillende andere landen. (5) Sinds die tijd gaan de studies een grotere verscheidenheid vertonen en komt er meer ruimte voor een wetenschappelijk debat waarbij meer recht wordt gedaan aan de ingewikkelde verhoudingen in de Derde Wereld. Dat neemt niet weg dat de publikatie van feiten en meningen die naar het inzicht van de Sovjetautoriteiten de buitenlandse betrekkingen van de Sovjet-Unie negatief kunnen beïnvloeden of deze ter discussie kunnen stellen, niet mogelijk zijn. Zo zwijgen de Sovjetmedia over het Nationaal Democratisch

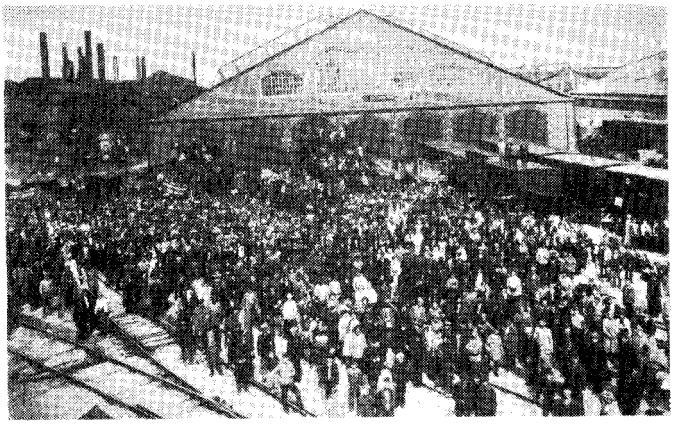

1917: bedrijfsbijeenkomst.

Front op de Filippijnen. Volgens het Sovjetweekblad New Times (20 januari 1986) had Marcos de noodtoestand uit moeten roepen om het om zich heen grijpende terrorisme van de kant van semifeodale landeigenaren die tegen zijn sociaal-economische hervormingen gekant waren, te bestrijden. Marcos werd veelal voorgesteld als een progressieve nationalist die zich tegen Amerikaanse invloed te weer stelde.

Socialistisch perspectief?

Nu wordt er in Sovjetpublikaties op gewezen hoezeer in minder ontwikkelde landen klassentegenstellingen naar de achtergrond kunnen worden gedrongen door etnische, religieuze, kaste- en clanscheidslijnen. Mirski wijst erop dat ook de socialistisch georiënteerde landen verbonden bleven met het kapitalistische wereldsysteem. 'Zelfs de meer linkse, progressieve regimes ontvingen het merendeel van de kredieten uit de westerse staten waar hun buitenlandse handel op georiënteerd was. De kapitalistische wereld stuurt naar Azië en Afrika niet alleen waren, maar brengt ook actief haar waardensysteem binnen. De hulp van het socialistische wereldsysteem, haar invloed en voorbeeld, vermindert deze kapitalistische inwerking, maar kan deze voorlopig niet neutraliseren.' (6)

Volgens Sjeinis laten de ervaringen van de Sovjet-Unie met Egypte zien, dat de keuze van een socialistische ontwikkelingsweg omkeerbaar is. De redenen liggen in de interne omstandigheden van ontwikkelingslanden. 'De voorwaarden voor zulke contracoups en degeneraties liggen besloten in het feit dat een aantal negatieve sociale verschijnselen – zoals corruptie, nepotisme, economische en administratieve ineffectiviteit, de stagnatie of de langzame groei in de levensstandaard, de passiviteit van de massa's, niet-democratisch bestuur en dergelijke – geworteld zijn in de bestaande economische en sociaal-culturele structuur van vele ontwikkelingslanden. De keuze van een progressieve oriëntatie is op zichzelf, rekening houdend met de specifieke vormen van politiek leiderschap in bepaalde staten en de afwezigheid van een brede proletarische klassebasis, niet voldoende om een relatief betrouwbare barrière op te richten tegen zulke verschijnselen.' (7)

Voor wat betreft de Derde Wereld in haar totaliteit wordt

over het algemeen de vooruitgang in de richting van het socialisme en het anti-imperialistisch potentieel nog steeds benadrukt. De prominente expert K. Brutents schrijft: 'De ontwikkelingslanden blijven een geweldig reservoir van sociaal ontvlambaar en anti-imperialistisch sentiment, waarvan de objectieve basis niet smaller of zwakker maar daarentegen breder en sterker wordt'. Brutents wijst op de golf nationalisaties in de Derde Wereld, op het gegeven dat de industriële produktie in de Derde Wereld de afgelopen 20 jaar 3,5 keer zo groot is geworden en op het feit dat het aantal loonarbeiders begin jaren tachtig met 180 miljoen personen meer dan de helft bedraagt van het proletariaat in de gehele kapitalistische wereld. Volgens hem maakt de arbeidersbeweging in de Derde Wereld een grote stap voorwaarts. 'Het anti-imperialisme heeft nu een groter potentieel dan ooit, alleen ligt het niet "voor het grijpen".' (8)

Is de Sovjet-Unie model?

J. Novopasjin betoogt dat de afnemende prestaties in de Sovjet-Unie zelf de geloofwaardigheid van het socialistisch model in het buitenland ondermijnt en dat vanwege de binnenlandse economische problemen de hulpverleningspolitiek van de Sovjet-Unie aan de Derde Wereld opnieuw bezien moet worden. Hij beweert dat het bevorderen van de socialistische revolutie niet alleen afhangt van de directe bijstand aan bevriende linkse regeringen en revolutionaire bewegingen, maar ook van het "demonstratie-effect" van successen in de socialistische wereld. 'Een socialistisch land', zegt hij, 'moet een aantrekkelijk model laten zien van "effectieve sociaal-economische groei en rechtvaardige sociale verhoudingen".' Hij bekritiseert heftig diegenen die de gebreken van het socialistische systeem goedpraten in een poging de publieke opinie in de wereld te beïnvloeden. Een veel zekerder weg naar invloed in de wereld is het maken van een 'zelfkritische beoordeling van het socialisme in al haar complexiteit en tegenstrijdigheden.' (9)

Door steeds minder Sovjetwetenschappers wordt de weg die de Sovjet-Unie zelf gekozen heeft als model aan de ontwikkelingslanden voorgeschoteld. A.W. Kiwa, prominent Derde-Wereldexpert, wijst op het probleem dat zich steeds aan de horizon van de ontwikkelingslanden aftekent, namelijk de moeilijkheid om 'een functionerend economisch model voor socialistisch georiënteerde ontwikkelingslanden te ontwerpen.' (10)

Steeds vaker wordt het belang aangegeven van de private sector in de landbouw, de dienstverlening en de ambachtelijke sfeer. Velen suggereren niet te breken met de kapitalistische wereldeconomie. A. Butenko concludeert dat 'er geen ander alternatief voor het stimuleren van de produktiviteit (is) in een economie van boeren en ambachtslieden dan het nastreven van het NEP-model van gemengde economie.' (11) 'Een kapitalisme dat ondergeschikt is aan de staat', zo schreef J. Rozaljev, 'moet op alle mogelijke manieren gebruikt worden om de fundamenten voor het socialisme in de Derde Wereld te leggen.' (12) J. Primakov bestrijdt de opvatting dat een snelle overgang naar het socialisme de enige manier voor ontwikkelingslanden is om hun "asymmetrische" verhouding met de kapitalistische landen ongedaan te maken. (13)

N. Simonija waarschuwt voor de schade die aan de maatschappij berokkend wordt door overijverige linkse leiders en noemt het voorbeeld Afghanistan. (14) Butenko betoogt dat de prioriteit moet worden gegeven aan de landbouw en aan de "traditionele" weg van een initiële industrialisa-

tie, die is gebaseerd op de prioriteit van de voedingsmiddelen- en de lichte industrie. (1982) (15) Novopasjin stelt dat het voorrang geven aan het ontwikkelen van de basisindustrie – het traditionele doel van de Sovjeteconomische hulp – te kostbaar is, zowel voor de hulpverleners als voor de ontvangers, en dat dit gewoonlijk uitloopt op een daling van de levensstandaard en een vervreemding van de bevolking. (1982) (16)

Deze ideeën betekenen een breuk met de tot voor kort officiële leer van de wetmatigheden van socialisme en kapitalisme. Zij zijn niet representatief voor het geheel van Sovjetpublikaties over de Derde Wereld, maar wel van belang omdat het hier een stroming in opkomst betreft die snel terrein wint.

De herwaardering van de ontwikkelingsproblematiek van de Derde Wereld en die van de rol van de Sovjet-Unie hierin moet, behalve in het licht van interne ontwikkelingen in de Sovjet-Unie, ook gezien worden tegen de achtergrond van grote verschuivingen in de Derde Wereld en de feitelijke rol van de Sovjet-Unie hierbij.

Beperktere economische invloed

In de handelsstromen van de Derde Wereld nemen de Sovjet-Unie en andere Oosteuropese staten een marginale positie in. Het gemiddelde Derde-Wereldland (de socialistische ontwikkelingslanden worden hier niet bij gerekend [17]) exporteert slechts 3,6% naar Oost-Europa en slechts 2,5% van haar totale import komt uit Oost-Europa (1984). In 1970 waren deze percentages nog respectievelijk 6,3% (export) en 9,8% (import). (18) De Derde Wereld is dus de laatste vijftien jaar, in percentages uitgedrukt, steeds minder met Oost-Europa handel gaan drijven. De handelsstromen in de Derde Wereld zijn nog altijd voornamelijk op de ontwikkelde kapitalistische landen gericht.

Volgens de vooraanstaande Sovjeteconoom Oleg Bogomolov zijn 'de lid-staten van de RWEH (ook wel COMECON genoemd, red.) voor ongeveer 95% zelfvoorzienend in olie, gas, elektriciteit, kolen, ijzer en een aantal andere belangrijke grondstoffen op basis van hun eigen produktie en door hun onderlinge samenwerking.' (19) Van de Sovjetimporten uit de Derde Wereld bestonden in de periode 1970-1982 55 tot 60% uit allerlei soorten landbouwprodukten. (20) Een belangrijk deel van de Sovjetexporten naar de Derde Wereld bestaat uit wapens en vanaf 1979 is de Sovjet-Unie de belangrijkste wapenexporteur naar dat deel van de wereld geworden. (21) De meeste wapens gaan niet naar Angola, Mozambique, Ethiopië of Nicaragua, maar naar Irak, Syrië, Libië en India. De Sovjet-Unie is aan haar klanten steeds moderner wapens gaan verkopen en vaker tegen contante betaling. Door de Arabische staten worden de wapens vaak met olie betaald, die de Sovjet-Unie op de wereldmarkt doorverkoopt. En de Sovjet-Unie exporteert olie naar bijvoorbeeld Cuba en Nicaragua.

Zo wordt de Sovjethandel met de Derde Wereld in toenemende mate bepaald door grondstoffen (agrarische produkten en olie) en wapens. De Sovjethandel concentreert zich op enkele handelspartners. De tien belangrijkste handelspartners namen in 1983 74,6% van de export voor hun rekening. Dat waren India, Iran, Afghanistan, Irak, Nigeria, Libië, Egypte, Syrië, Ethiopië en Algerije. Het Midden-Oosten is voor wat betreft de handel de belangrijkste regio in de Derde Wereld. Slechts 8,3% van de Sovjethandel met de

Derde Wereld had in 1984 betrekking op Angola, Ethiopië, Mozambique, Zuid-Jemen en Afghanistan (1980:6,8%). (22)

Waarom drijven Derde-Wereldlanden niet méér handel met de Sovjet-Unie? Een van de belangrijkste redenen is dat de Sovjet-Unie niet kan leveren wat deze landen wensen. De industriële produkten van de Sovjet-Unie zijn weliswaar laag geprijsd, maar veelal van inferieure kwaliteit en de service ontbreekt meestal. Vrijwel alle Derde-Wereldlanden zijn in hoge en toenemende mate in de door kapitalistische wetten gedomineerde wereldmarkt geïntegreerd. Dat geldt ook voor vrijwel alle niet-socialistische bondgenoten van de Sovjet-Unie: 11,5% van de export van Syrië gaat naar de Sovjet-Unie, slechts 0,6% van die van Ethiopië en 2,2% van Nicaragua (1984). (23) In de meeste ontwikkelingslanden spelen westerse multinationale ondernemingen met hun know-how, investeringen en onttrekking van nationale rijkdommen een dominerende rol. De investeringen van alle lid-staten van de RWEH in de Derde Wereld samen worden daarentegen geschat op het zeer lage bedrag van ongeveer 270 miljoen dollar. (24) De invloed van de Sovjet-Unie beperkt zich voornamelijk tot het militaire vlak, met name wapenleveranties. En wapenleveranties garanderen geen duurzame invloed.

De mogelijkheden van de Sovjet-Unie om ontwikkelingslanden te ondersteunen zijn beperkt. Het geheel van lid-staten van de RWEH vormt al een zware last. De Sovjethulp aan Cuba wordt voor de periode 1976-1986 op meer dan 25 miljard dollar geschat (inclusief prijssubsidies). (25) Nadat Vietnam in 1978 lid van de RWEH werd, is de Sovjethulp drastisch gestegen. Deze wordt voor de periode 1978-1984 op 5 tot 6 miljard dollar geschat. Daarbij komt nog de militaire hulp van 0,5 tot 1 miljard dollar per jaar. (26) De hulp aan Ethiopië wordt van 1976-1986 op 400 miljoen dollar geschat. En de toegezegde hulp aan Mozambique - slechts ten dele gerealiseerd - voor die periode op 250 miljoen dollar. (27) De economische hulp aan Nicaragua wordt voor 1986 geschat op 260 miljoen dollar. (28) De Europese RWEH-lid-staten dragen nauwelijks bij tot de hulpverlening aan de Derde Wereld. De Sovjet-Unie nam in 1983 80% van de RWEH-hulpverlening voor haar rekening; de DDR 10%. (29)

Volgens Sovjetbronnen heeft de Sovjet-Unie aan niet-socialistische landen in de Derde Wereld tussen 1970 en 1983 voor ongeveer 11 miljard dollar hulp gegeven. (30) De belangrijkste hulpontvangende landen waren, in volgorde van omvang van de hulp: Iran, Irak, Nigeria, India, Egypte, Turkije, Afghanistan, Pakistan, Algerije en Libië. De belangrijkste hulpontvangers beantwoorden aan een of meerdere van de volgende criteria: - het zijn landen die aan de Sovjet-Unie grenzen of in de directe omgeving gelegen zijn; - het zijn socialistisch georiënteerde landen; - het zijn landen die aan de Sovjet-Unie belangrijke grondstoffen leveren.

Vanaf het midden van de jaren zeventig is door de Sovjet-Unie geprobeerd de RWEH in haar Derde-Wereldpolitiek te betrekken. In 1972 werd Cuba lid en in 1978 Vietnam. Er kwamen associatieverdragen met Derde-Wereldlanden. De aanvraag van Mozambique voor het volledige lidmaatschap van de RWEH werd in 1981 geweigerd. Dat van Ethiopië in 1985 en ook Laos werd het lidmaatschap geweigerd. Mozambique is intussen aangesloten bij het akkoord van Lomé (EEG-associatieverdrag) en is lid geworden van het IMF. (31)

Deze ontwikkelingen duiden op een afzien van de optie de ontwikkelingslanden een alternatief voor de kapitalistische wereldmarkt te bieden.

1918: Soldaten van het Rode Leger op een gepantserde trein.

Jaren zeventig en tachtig: wisselend tij

Ook de politieke context van het Sovjetoptreden in de Derde Wereld was aan verandering onderhevig. In het midden van de jaren zeventig leken de Verenigde Staten in het defensief. Zij hadden een nederlaag geleden in Indochina. Nationale bevrijdingsbewegingen namen ook in een aantal andere landen de macht over. Het model van staatsgeleide ontwikkeling met een grote staatssector, sociaal beleid en bescherming van de interne markt was wijdverbreid. Ontwikkelingslanden sloten zich aaneen om de prijzen van grondstoffen op een hoger peil te brengen. Het succes van de OPEC in 1973 was alarmerend voor rechtse kringen in de ontwikkelde kapitalistische landen. De Sovjet-Unie ging zelfverzekerder en actiever optreden in de Derde Wereld, gesteund door de mogelijkheid haar militaire macht mondiaal te tonen. De Sovjetmarine verscheen op alle wereldzeeën.

In 1979 kregen in de Verenigde Staten de krachten de overhand, die de genoemde voor het Amerikaanse imperialisme ongunstige ontwikkelingen wilden keren met een grootscheeps offensief. Het jaar 1979 was dat van de gijzelingsaffaire in Iran en de daarmee gepaard gaande vernedering van de Verenigde Staten, de bevrijding van Nicaragua, het NAVO-dubbelbesluit en de Sovjetinvasie in Afghanistan. Het aan de macht komen van Reagan bezegelde de ommekeer in de Amerikaanse buitenlandse politiek.

De door de Amerikaanse regering teweeggebrachte verhoging van de rentestand bracht een groot aantal ontwikkelingslanden in een acute schuldencrisis. Het door de VS gedomineerde IMF kon vervolgens met haar 'adviezen' de opmars van de markt en het vrije ondernemerschap in de Derde Wereld bevorderen. De bewapening werd vooral gericht op de conventionele bewapening. Een geweldige Amerikaanse militaire opbouw vond plaats in de Derde Wereld, met name aan de zuidgrenzen van de Sovjet-Unie (Zuid-Azië), waar het Centraal Commando werd ingesteld, en in Oost-Azië. Amerikaans ingrijpen in de Derde Wereld werd weer als 'normaal' instrument in de buitenlandse politiek geïntroduceerd. President Reagan ging er in het kader van de rollbackstrategie toe over rebellen tegen socialistisch georiënteerde regeringen openlijk te steunen (Angola, Afghanistan, Nicaragua).

De Sovjetauteur Kosjelev schreef in 1982 dat de Sovjet-Unie door de gespannen Oost-Westverhouding gedwongen was 'een zware last op haar schouders te nemen teneinde bij benadering gelijkwaardigheid in militaire macht met het Westen te handhaven. Dit kan natuurlijk slechts onze mogelijkheden in de economische samenwerking met andere landen beperken.' (32)

De Sovjetleiding leek zich pas in een laat stadium te realiseren wat de betekenis was van de ommekeer in de Amerikaanse politiek en het neoliberale offensief. Brezjnev dacht bijvoorbeeld dat de negatieve invloed van de interventie in Afghanistan op de verhouding met de Verenigde Staten kortstondig zou zijn en dat de economische sancties spoedig zouden worden opgeheven. (33) De invasie in Afghanistan illustreert ook hoezeer in die tijd in de Sovjet-Unie het denken in militaire termen de overhand had. Later erkenden de leiders dat eerdere analyses de economische en politieke neergang van de Verenigde Staten volstrekt overschat hadden.

De vergrijzing van de politieke top en de ziekten van de leiders verlamden de politieke besluitvorming. Door het uitblijven van economische en politieke hervormingen raakte de economise verder in het slop. In de verhouding met het Westen zag de Sovjet-Unie zich geconfronteerd met een Derde Industriële Revolutie, die het land verder naar de periferie van de wereldeconomie zou dringen. De Nieuwe Geïndustrialiseerde Landen in de Derde Wereld namen versneld marktaandelen van de socialistische staten op de westerse markten voor industriële produkten over. Het kapitalistische systeem bleek meer veerkracht te hebben dan de Sovjetanalyses deden geloven.

Nieuwe benadering

In de Pravda van 14 november 1986 hield de historicus E. Plimak een pleidooi voor een nieuwe benadering van de internationale verhoudingen: 'De strijd van de tegengestelde klassen verdwijnt niet in het nucleaire tijdperk. Maar deze tijd leert ons ook strijdvormen te ontwikkelen en te gebruiken die tot compromissen leiden'. Weliswaar, zo betoogt Plimak, hebben vele volkeren noodgedwongen een gewapende en gerechtvaardigde strijd tegen hun onderdrukkers gevoerd. 'Maar we moeten erkennen dat de mate van "vrijstelling" van de algemene omstandigheden van het nucleaire tijdperk, waarin sommige landen geplaatst zijn en de mogelijkheid dat bepaalde patronen van het prenucleaire tijdperk zich kunnen herhalen, slechts relatief zijn. Belangrijker is dat alle lokale conflicten, van welke aard dan ook, de neiging hebben uit te groeien tot regionale en zelfs mondiale conflicten. Het nucleaire tijdperk vereist dat de revolutionaire krachten uiterst behoedzaam zijn bij het besluiten tot een gewapende strijd en dat zij categorisch de verschillende uitingen van links extremisme afwijzen. (...) De noodzaak voor diepgaande veranderingen is ook van toepassing op de marxistische theorie van de klassenstrijd. Deze moet een uitweg helpen vinden uit de kritieke situatie en de wegen onderzoeken waarlangs een sociale vernieuwing van de wereld in de uiterst complexe nieuwe situatie mogelijk is.'

Deze gedachtengang sluit aan bij de analyse van Gorbatsjov die tijdens het 27ste partijcongres (1986) zei: 'De overheersende dialectiek van de hedendaagse ontwikkelingen bestaat uit een combinatie van competitie en confrontatie tussen de twee systemen en in een groeiende tendens naar interdependentie van de landen in de wereldgemeenschap.' Voorts zei hij dat 'zodoende de objectieve – en ik onderstreep – objectieve voorwaarden (...) ontstaan, waarin de

confrontatie enkel en alleen in vormen van vreedzame wedijver en krachtmetingen kan optreden.'

J. Primakov schreef onlangs in de Pravda dat 'de instatelijke betrekkingen in het algemeen niet het terrein kunnen zijn waar het lot van de tegenstelling tussen het mondiaal socialisme en mondiaal kapitalisme beslecht wordt.' Hoewel de Sovjet-Unie nu bij het streven naar veiligheid politieke maatregelen op het eerste plan stelt en benadrukt dat regionale conflicten niet door de bril van de Sovjet-Amerikaanse rivaliteit gezien mogen worden, schreef hij toch ook dat het 'stabiliseren van de interstatelijke betrekkingen niet mag en niet kan leiden tot een kunstmatig in stand houden van de status-quo, met andere woorden, ten voordele van de export van de contrarevolutie.' (34)

Terughoudender in Derde Wereld

De aandacht van de politieke leiders in het Kremlin zal voorlopig meer dan voorheen uitgaan naar interne problemen. De perestroika heeft natuurlijk ook internationale betekenis. Gorbatsjov zei voor het partijcongres dat de CPSU een succesvol vooruitgaan van de Sovjet-Unie als haar belangrijkste internationale opgave ziet. 'Dat is de enige manier waarop wij de macht van ons land kunnen doen toenemen, waarop wij het materiële en geestelijke leven van het Sovjetvolk kunnen verhogen tot een kwalitatief nieuw peil en waarop wij de constructieve invloed van het socialistische voorbeeld als maatschappelijk systeem op de ontwikkelingen in de wereld kunnen vergroten.' De Sovjet-Unie is momenteel tot grote compromissen bereid om tot spanningsvermindering te komen. Dit komt met name tot uitdrukking in de wapenbeheersingsonderhandelingen. Voor wat betreft de Derde Wereld uit zich dat ook in de opstelling van de Sovjet-Unie in conflictgebieden.

Er is meer aandacht gekomen voor de ontwikkeling van de betrekkingen met de regionale mogendheden in de Derde Wereld. De Sovjet-Unie zal minder dan in de jaren zeventig de westerse mogendheden in de Derde Wereld voor de voeten willen lopen. Zij zal, gezien de grote binnenlandse economische problemen en de grote last van de socialistische ontwikkelingenslanden, ook minder edelmoedig kunnen zijn met het steunen van socialistisch georiënteerde staten.

In 1985 ging de Sovjet-Unie er toe over 80 tot 90% van de olieleveranties naar Nicaragua te verzorgen, nadat Mexico, mede onder Amerikaanse druk, deze gestopt had. (35) Onlangs was er sprake van dat de Sovjet-Unie deze olieleveranties zou verlagen. (36) Steeds vaker horen we in de Sovjet-Unie het geluid dat zij zich een tweede Cuba niet kan veroorloven. Evengoed blijven voor Nicaragua de economische banden met de Sovjet-Unie en andere Oosteuropese staten van fundamenteel belang. In 1984 kwam bijvoorbeeld 26% van de Nicaraguaanse import uit de RWEH. (37)

Conclusie

Er kan gesteld worden dat voor socialistisch georiënteerde staten in de Derde Wereld steun vanuit de Sovjet-Unie en andere socialistische staten van groot belang is, zonder dat deze socialistische landen een alternatief voor de kapitalistische wereldmarkt kunnen bieden. Deze opvatting

wordt nu ook door een aantal vooraanstaande Sovjetexperts gedeeld. In Sovjetstudies wordt de overgang naar een socialistische produktiewijze thans meer geproblematiseerd dan in de jaren zeventig en daarvoor het geval was. Nieuw is dat de rol van de Sovjet-Unie, weliswaar vaak in bedekte termen, kritisch belicht wordt. Er is ook een grotere verscheidenheid aan analyses van ontwikkelingen in de Derde Wereld gekomen. Opmerkelijk is dat er steeds meer vraagtekens worden gezet bij de toepasbaarheid en effectiviteit van het traditionele Sovjetplanmodel in de Derde Wereld.

Deze toenemende openheid in de Sovjetanalyses hangt niet alleen samen met het gewijzigde politieke klimaat in de Sovjet-Unie, maar ook met de noodzaak om een beter onderbouwd buitenlands beleid te formuleren in een situatie waarin de Sovjet-Unie in het defensief verkeert. Meer dan in de jaren zeventig is de Sovjet-Unie zich in de jaren tachtig bewust van de economische beperkingen aan haar invloed op de ontwikkelingen in de Derde Wereld.

Misschien had Gorbatsjov gelijk toen hij tijdens het laatste partijcongres stelde dat 'de lotgevallen van de sociale vooruitgang in de wereld nauwer dan ooit verbonden zijn met de dynamiek van het socialistische wereldstelsel.' Een attractiever en beter functionerend Sovjetsocialisme zou een grote bijdrage kunnen zijn aan de strijd voor het socialisme in de Derde Wereld en in de rest van de wereld.

Hans van Zon

NOTEN

1. Mirski, G., 'K voprosy o vibore poeti i orijentatsjia razvivajoetsjisja stran', in: MEMO, nr. 5, 1987, blz. 72, 73
2. idem; blz. 72
3. idem; blz. 76
4. Het begrip 'socialistisch georiënteerde staat' komt vanaf het begin van de jaren zeventig in de Sovjet-Unie in zwang. Het is een progressievere variant van de vroegere 'staat van nationale democratie' en duidelijk onderscheiden van de term 'socialistische staat'. Volgens W.F. Vasiljev waren begin 1986 de volgende staten socialistisch georiënteerd (Narodi Azii i Afriki, mei 1986, blz. 13): Algerije, Angola, Burkino Fasso, Ghana, Guinee, Kaapverdië, de Volksrepubliek Jemen, Congo (Brazzaville), Mauritius, Madagascar, Mali, Mozambique, Nicaragua, São Tomé e Príncipe, Seychellen, Syrië, Tanzania, Ethiopië en Jamaica.
5. Zamostny, T.J., 'Moscow and the Third World: Recent Trends in Soviet Thinking', in: Soviet Studies, april 1984, blz. 228
6. Mirksi, G., o.c., blz. 76.
7. Narodi Azii i Afriki, nr. 5, 1981, blz. 66
8. Pravda, 10 januari 1986
9. Voprosi Filosofii, nr. 8, 1982, blz. 3, 4, 6, 16
10. International Affairs, nr. 10, 1984, blz. 22
11. Narodi Azii i Afriki, nr. 5, 1982, blz. 7
12. Narodi Azii i Afriki, nr. 1, 1980, blz. 82
13. Narodi Azii i Afriki, nr. 5, 1980, blz. 21
14. Azija i Afrika Segodnja, nr. 5, 1981, blz. 15, 16
15. Narodi Azii i Afriki, nr. 5, 1982, blz. 78
16. Voprosi Filosofii, nr. 8, 1982, blz. 13
17. Noord-Korea, China, Vietnam, Mongolië, Cuba.
18. Dobozi, I., in: Soviet and Eastern Foreign Trade, vol. 21, nr. 1-2-3 (1985), blz. 271 en UN Monthly Bulletin of Statistics, verschillende jaargangen
19. Bogomolov, O., 'CMEA and global problems', in: International Affairs, nr. 5, 1983, blz. 26, 27
20. Machovsky, H., 'Developing countries in the foreign economic relations and foreign policy of the USSR', in: Hohmann, H.-H., Nove, A., Vogel, H., 'Economics and Politics in the USSR', 1986, blz. 264
21. SIPRI yearbook, 1986, blz. 356, 357
22. 'Vnesnije Targovla SSSR v 1984 g'
23. U.N. Yearbook of International Trade, 1984

24. Lavigne, M., 'l'Economie internationale des pays socialistes', 1986, blz. 96
25. Kühne, W. 'Sowjetische Afrikapolitik unter Gorbatsjov', in: Europa Archiv, 25 november 1986, blz. 660
26. Bethkenhagen J., Machovski, H.: 'Die Rolle Asiens in der Sowjetischen Aussenwirtschaftspolitik', in: Berichte des Bundesinstituts für Internationale und Ostwissenschaftliche Studien, nr. 48, 1986
27. Kühne, W., o.c., blz. 660
28. Gloeckner, E., 'Die Sowjet Union, Kuba und die Situation in Mittelamerika', in: Berichte des Bundesinstituts für Internationale und Ostwissenschaftliche Studien, nr. 10, 1987, blz. 52
29. Lavigne, M., o.c., blz. 85
30. Machovski, H., o.c., blz. 268
31. Kühne, W., o.c., blz. 659, 660
32. Narodi Azii i Afriki, nr. 2, 1982, blz. 9
33. Parrott, B., in: Parrott, B. (ed.), 'Trade, Technology and Soviet-American Relations', 1985, blz. 47
34. Pravda, 10 juli 1987
35. Gloeckner, E., o.c., blz. 64
36. Financial Times, 2 februari 1987
37. Dijkstra, G., 'Gemengde economie in Nicaragua', in: Tijdschrift voor Politieke Economie, maart 1986, blz. 102.

Economische hervormingen in de Sovjet-Unie

De voornemens tot veranderingen in de economie van de Sovjet-Unie lijken in een beslissende fase gekomen. De eerste wetten die moeten leiden tot een andere manier van werken in bedrijven en instellingen zijn aangenomen, andere aangekondigd. Wat houden die veranderingen precies in? Zal er in de toekomst nog sprake zijn van een planeconomie of is er dan een 'socialistische markt'? Wat is eigenlijk het kenmerkende verschil tussen een plan-en een markteconomie?
Na 2½ jaar leiderschap van Gorbatsjov beginnen de eerste contouren van de economie die hem voor ogen staat zich af te tekenen. De problemen van de Sovjeteconomie zijn duidelijk. Bedrijven verkeren in monopolieposities en hebben geen belang bij echte oriëntatie op klanten. De technologische ontwikkeling is onevenwichtig en geconcentreerd in enkele sectoren die direct of indirect samenhangen met defensie-inspanningen. Het handelspatroon is dat van een ontwikkelingsland: export van energie, import van voedingsmiddelen en machines. Van echte economische groei is nauwelijks sprake. Werkende mensen hebben weinig reden zich in hun officiële baan erg in te spannen. De problemen zijn bekend, worden in de Sovjetpers ook uitvoerig aan de kaak gesteld en geanalyseerd. Wat zijn de belangrijkste oorzaken ervan?

Oorzaken van de problemen

Het is eigenlijk niet mogelijk één oorzaak aan te wijzen van alle problemen, net zomin als we bijvoorbeeld in Nederland zouden weten wat 'de' oorzaak van de werkloosheid is. Er is sprake van een bepaald soort economie, een 'economisch systeem', met een aantal kenmerken die logisch samenhangen. Belangrijke daarvan zijn de volgende.

1. Ondernemingen in de Sovjet-Unie werken op opdracht. Ze maken niet die produkten of produktgroepen waarvan ze de meeste winst verwachten, maar degene die hen worden opgedragen. Ook materialen halen ze niet bij de bedrijven die deze tegen gunstige voorwaarden aanbieden, maar vooraf is aan deze bedrijven opgedragen hen iets te leveren. Over al deze opdrachten wordt vooraf fors onderhandeld en op die manier hebben bedrijven

Vóór en tijdens de perestroika.... (bovenste plaatje: de resultaten van onze combinatie 101%). Artist: Boris Efimov. Krokodil no. 22, augustus 1987

ook wel een zekere invloed op de omvang van de taken waarvoor ze zich zien gesteld. De beloning van bedrijven is afhankelijk van de vervulling van de opdrachten.

2. In principe is er een 'economie van tekorten'. De meeste tijd en energie in de Sovjeteconomie gaat zitten in het regelen van aankopen, niet in het verkopen van goederen of diensten. De aanwezigheid van tekorten kan niet worden tenietgedaan door simpelweg aan mensen en bedrijven opdracht te geven meer te produceren, omdat dat ook weer meer materialen zou vragen en omdat loonsverhoging zinloos is als je er weinig mee kunt kopen. De tekorten worden veroorzaakt door bepaalde kenmerken van het systeem zelf, zoals de neiging van bedrijven om voortdurend uit te breiden, lage prijzen voor sommige goederen, verspilling.

3. Er is nauwelijks sprake van markten. Ze zijn er wel, maar in afgebakende randgebieden van de economie: ver- en aankoop van sommige levensmiddelen bijvoorbeeld. De verdeling vindt niet plaats via markten, maar voornamelijk via andere methoden: grotendeels via de genoemde opdrachten, maar bij eindprodukten ook anderszins, door in de rij of op wachtlijsten te staan, of via gesloten groepen (zoals van mensen die bepaalde hoge posities hebben bijvoorbeeld).

4. Er is volledige werkgelegenheid maar geen ruimte voor het nemen van echt eigen initiatieven. Voordat een jonge Sovjetburger van school komt weet hij of zij al precies waar werk gevonden zal worden: stel dat die schoolverlater een eigen voltijds bedrijfje zou willen beginnen, dan kan dat in principe echter niet. Er is ook geen angst voor werkloosheid: iedereen werkt, er is een tekort aan arbeidskrachten.

Deze kenmerken staan niet los van elkaar. Omdat bedrijven gericht zijn op het vervullen van opdrachten werken ze niet voor de markt en zullen ze niet uit eigen initiatief mensen ontslaan. Omdat er tekorten zijn, zal men trachten grote voorraden materiaal aan te houden, maar dat versterkt weer de mate van tekorten en bemoeilijkt het functioneren van eventuele markten.

Andere hervormingen

Juist omdat er sprake is van zo'n samenhang, is het buitengewoon moeilijk de problemen in de economie aan te pakken. Daarom zijn pogingen tot 'hervormingen' in het verleden weinig succesvol geweest. Met name de hervormingen uit het midden van de jaren zestig, gericht op het versoepelen van de opdrachteconomie en het brengen van een nieuwe dynamiek in de ontwikkeling, hebben weinig blijvende gevolgen gehad. De nu veel genoemde 'tegenwerking door de bureaucratie' is daarvan niet de enige reden; een andere is dat het weinig oplevert om een aspect aan te pakken als er aan het andere niets gebeurt.

Ook in andere Oosteuropese landen blijven verschillende typen hervormingen evenzeer nieuwe problemen op te roepen als andere op te lossen. Feitelijk is men daar twee richtingen ingeslagen, die beide in de Sovjet-Unie nauwkeurig worden geobserveerd.

De 'Oostduitse richting' impliceert dat men vasthoudt aan de opdrachten voor bedrijven, maar het aantal bedrijven sterk heeft verminderd en de intensiteit heeft opgevoerd van het overleg voorafgaand aan die opdrachten. Aan de ondernemingen zijn wetenschappelijke instituten toegevoegd om de technologische ontwikkeling te bespoedigen. Vrijwel alle onderzoek vindt

Tekening van G. Basirova. Krokodil no. 22, 1987.

plaats op contractbasis. De positie van de directies die zich bezighouden met buitenlandse handel is in de bedrijven belangrijker geworden. Binnen de ondernemingen vinden herstructureringen plaats en mensen worden na omscholing overgeplaatst naar nieuwe afdelingen. Op deze manier heeft de DDR binnen Oost-Europa haar positie als leidende industriestaat verstevigd. Ook landbouw en diensten worden er zo aangepakt: grootschalig, met nadruk op technologie. Hier gaat het daarnaast niet zozeer om de export, maar om het verminderen van import.

De 'Hongaarse richting' is een andere. De opdrachteconomie is daar in principe afgeschaft. In landbouw en diensten zijn coöperaties en particuliere initiatieven belangrijker geworden. Het gewicht van markten is toegenomen, vooral bij eindprodukten en in de landbouw. In die sectoren is men ook erg succesvol: het aanbod van consumptiegoederen is geweldig toegenomen en de landbouw is de motor van de export. De veranderingen in de industrie hebben echter minder opgeleverd en in zijn algemeenheid kan worden gezegd dat de Hongaarse hervormingen weliswaar een goed image in het Westen hebben, maar qua economische groei of bijdrage aan de welvaart zeker niet in alle opzichten positiever beoordeeld kunnen worden dan de Oostduitse.

Waar koerst de partijleiding in de Sovjet-Unie nu op af? Het doel is duidelijk. Zoals Gorbatsjov in juni het Centraal Comité van de CPSU voorhield, 'gaat het er om hoe op socialistische basis een krachtiger stelsel kan onstaan dan op kapitalistische, met meer economische stimulansen, wetenschappelijk-technische en maatschappelijke vooruitgang', waarin een betere

samenwerking bestaat tussen planning en bestuur enerzijds en de belangen van 'personen en collectieven' anderzijds.(1) Dat is hard nodig. De bekende historicus Roy Medvedev bijvoorbeeld, stelt dat de Sovjeteconomie nu zeker niet efficiënter werkt dan 3 à 4 jaar geleden. Het moet allemaal efficiënter en democratischer, zonder dat de partijleiding de macht uit handen geeft. Daarom is Gorbatsjov wel met Franklin D. Roosevelt en diens campagne voor een 'new deal' vergeleken. Zelf onderstreepte hij het belang van de veranderingen door een 'al-unie partijconferentie' in juni 1988 bijeen te roepen, zoals die sinds 1941 niet meer is gehouden.

Voornemens

Het document, aangenomen op de zitting van het Centraal Comité in juni, dat de hervorming feitelijk inluidt, noemt vijf wegen van aanpak: een forse uitbreiding van de bevoegdheden van staatsbedrijven; hervorming van het centrale bestuur, zodanig dat het zich richt op strategische vraagstukken; stimulering van wetenschappelijk-technische ontwikkeling; bevordering van coöperaties; een bepaalde mate van democratisering, zoals keuze van eigen directeuren. Op zich had zo'n wensenlijst ook in 1957, of 1965, opgesteld kunnen zijn.

Op de uitwerking van drie aspecten ga ik nader in.

1. In de staatsindustrie kunnen twee fasen worden onderscheiden. Eind juni is een nieuwe (experimentele) Wet op de Ondernemingen gepubliceerd, die de kern vormt van de eerste fase die tot 1991 zal duren. In 1988 zal 60% van de produktie onder de nieuwe wet vallen, na 1991 alles. Kern ervan is dat bedrijven zelf verantwoordelijk worden voor het eigen (financiële) reilen en zeilen. Men mag niet langer met verlies werken – in theorie kunnen langdurige verliezen tot faillissement leiden. De zgn. industriële ministeries – die tot nu toe feitelijk dagelijks het produktieverloop gedetailleerd volgden – zullen de bedrijven alleen controleren via globale 'normen' en 'limieten'. De normen en limieten zullen stabiel zijn (bijvoorbeeld voor vijf jaar vastgelegd dat bij een verhoging van de winst van x% de lonen met y% mogen stijgen). Bedrijven kunnen hun eigen vijfjarenplan opstellen. Basiselementen van dat plan zijn 'controlecijfers' van ministeries over globale kenmerken, zoals verhoging van produktiviteit en maximale investeringen, bestellingen van andere bedrijven en van de staat. Om te beginnen zullen die staatsbestellingen zo'n 60% van de afzet vormen, maar dat moet verminderen en daarbij zal er na verloop van tijd van een competitief element sprake zijn (de staat kiest dan voor het bedrijf dat de bestelling het beste lijkt te kunnen uitvoeren; dit systeem bestaat al in de defensie-industrie). Deze bestellingen blijven zeker bestaan voor defensiedoeleinden, in het kader van grote technologische programma's en voor die produkten waarvan men bang is dat ze anders niet gemaakt worden. Onderzoeksinstituten en andere staforganen worden van de ministeries naar de bedrijven overgebracht. Prijzen zullen veranderen, zodanig dat financiële indicatoren ook werkelijk iets zeggen over het functioneren van bedrijven, maar ze blijven in principe centraal bepaald. De beloning wordt sterker afhankelijk van de bedrijfsrentabiliteit.

In de tweede fase, die vanaf 1991 moet ingaan, wil men verder deze richting ingaan. Bedrijven zullen dan zelfstandig hun materialen kunnen bestellen en een deel van de prijzen van produktiemiddelen zal vrij zijn. De staatsopdrachten zullen een kwart van de afzet voor hun rekening nemen. Het bankwezen zal zijn gemoderniseerd. De grote centrale planinstituten – voor de

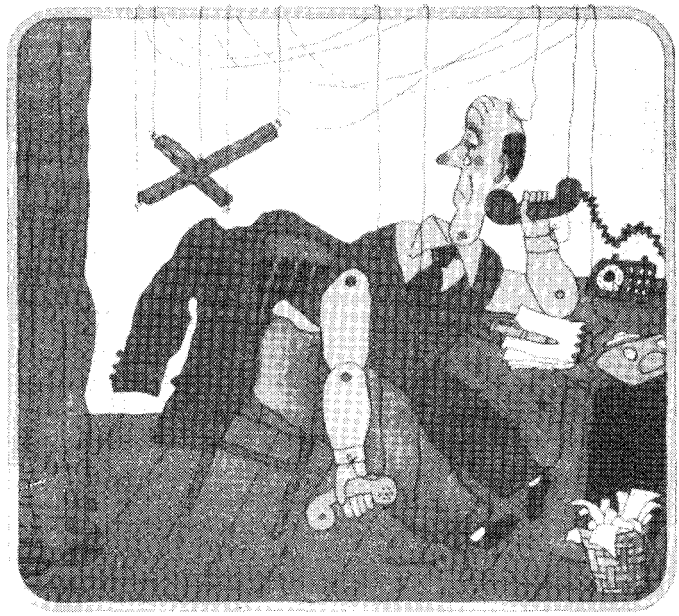

Uit: weekblad Krokodil no. 21, juli 1987. Van B. Dmitriock.

produktieplanning (Gosplan), materiaalplanning (Gossnab) en dergelijke – hebben andere taken gekregen. Gosplan bijvoorbeeld moet meer een 'wetenschappelijk-economisch staforgaan', een denk-tank worden. Van deze fase is nu nog weinig uitgewerkt. Er zullen elf documenten worden opgesteld, waarin de verandering van functie van Gosplan, Gossnab, het ministerie van Financiën, het bankwezen en van het prijzensysteem aan de orde zullen komen.

2. Voor de consument is belangrijk dat coöperaties en – in beperktere mate – particuliere bedrijfjes meer mogelijkheden zullen krijgen en dat de prijzen in de winkels wellicht worden veranderd.

Wat betreft de particuliere bedrijfjes is er daarbij van een zigzagbeweging sprake geweest. Eerst werden in mei 1986 verordeningen afgekondigd die het begin inluidden van een strijd tegen 'niet-verdiend inkomen', de 'psychologie van het particulier eigendom en afgunst' en die in het algemeen het verdienen van extra inkomens bemoeilijkten. Mede naar aanleiding van protesten (lezersbrieven!) en wellicht ook als gevolg van politieke verschuivingen is sinds 1 mei 1987 voor een reeks ambachten en diensten het particuliere bedrijfje als bijbaan en voor gepensioneerden toegestaan. Er is een lijst van activiteiten waarvoor particuliere bedrijfjes zijn verboden (zoals drukkerijen en voor artsen), maar daarnaast is alles in principe mogelijk. 'Alles is toegestaan, wat niet wettelijk is verboden'. Regionale instanties kunnen een vestigingsvergunning voor vijf jaar afgeven. Ook familiebedrijfjes zijn toegestaan, maar men mag geen personeel in dienst hebben. Het gevolg van de nieuwe wet is dat veel activiteiten die voorheen illegaal plaats moesten vinden, nu in alle vrijheid kunnen, en dat het aanbod van goederen en diensten zal toenemem. Dit jaar wordt een half miljoen bedrijfjes verwacht.

Daarnaast worden nu ook sterker vrijwillige ('echte') coöperaties gepropageerd – en dan als hoofdbaan. Ook Gorbatsjov heeft al opge-

merkt dat in het Westen kleinere bedrijven vaak een belangrijke rol in de technologische ontwikkeling spelen. Premier Ryzjkov noemde in juni een streefcijfer van 3 tot 5% van het aanbod in diensten en levensmiddelen door coöperaties. Dat zou ten minste een verdubbeling inhouden. Ook een verandering van de economische politiek is daarbij van belang. In de periode 1971-1985 nam de koopkrachtige vraag met een factor 3,1 toe, maar het aanbod van consumptiegoederen en diensten slechts twee keer: de rijen werden langer. Hiet moet een eind aan komen. De keerzijde – en in sociaal opzicht nog een heel probleem – zal zijn dat de prijzen omhoog gaan. Vooral levensmiddelen zijn goedkoper in de winkel dan hun produktiekosten (de gemiddelde subsidie is zo'n 35%). Anderzijds worden goederen als 'luxe' behandeld die het feitelijk niet meer zijn (bijvoorbeeld autos's of goede winterjassen). Gevolg van de historisch verklaarbare, maar nu economisch hoogst merkwaardige prijsverhouding is dat bedrijven geen echte reden hebben om meer goede spullen te maken en dat subsidies vooral terechtkomen bij middengroepen. Maar een prijsverandering zonder wijziging in lonen en pensioenen zal onmogelijk zijn. Niet voor niets wordt ook steeds gehamerd op de noodzaak van 'maatschappelijke rechtvaardigheid'.

3. Samen met de bouw is de landbouw wellicht de molensteen aan de nek van de economie: zelfs met een derde van alle investeringen is ze niet in staat iedereen van voedsel te voorzien. Gorbatsjov zelf, als voormalig landbouwpartijchef, gaat de landbouw erg aan het hart. Afgezien van organisatorische veranderingen – de vestiging van een superministerie van landbouw, zodat een betere voorziening van materialen, machines, kunstmest enz. kan worden geregeld – is er in de landbouw sinds 1985 echter niet zoveel gebeurd. Interessant is dat invloedrijke economen meer en meer naar het Chinese voorbeeld verwijzen, waar families grond kunnen pachten en in eigen beheer verbouwen. Voordeel van marktgerichte wijzigingen in de landbouw is dat veel sneller resultaat in produktie is te verwachten dan bij de veel gecompliceerder industrie.

Plan en markt

Zullen deze veranderingen nu op den duur kunnen leiden tot een 'socialistische markteconomie', wordt zelfs het kapitalisme via de achterdeur binnengehaald? Wellicht het belangrijkste deel van het antwoord op de vraag is afhankelijk van de preciese invulling van bovengenoemde begrippen. Ik zal proberen een bruikbare omschrijving te geven, om daarna tot een antwoord te komen.

Theoretisch is het verschil tussen plan en markt eenvoudig. In een geplande economie worden lagere economische eenheden – bijvoorbeeld bedrijven – gestuurd door opdrachten vanuit een hiërarchisch hogere organisatie (bijvoorbeeld een centraal planbureau). De opdrachten zijn gebundeld in een 'plan'. De feitelijke beloning van de bedrijven hangt af van de mate waarin ze het plan hebben vervuld, dus waarin ze datgene hebben gedaan dat in het plan als hoofdtaak werd geformuleerd. In een markteconomie nemen de bedrijven beslissingen op grond van verwachtingen over prijzen en reageren de prijzen op grond van ontwikkelingen in vraag en aanbod.

Aldus omschreven gaat het om de manier waarop beslissingen worden genomen (op basis van opdracht of prijsverwachting) en waarop wordt gelet op beloning (vervulling van opdracht of gunstig verschil tussen prijs

en kosten: winst). We kunnen nu drie typen economische systemen onderscheiden. In het kapitalisme is er sprake van particulier eigendom van produktiemiddelen en worden beslissingen gecoördineerd door het marktmechanisme. In het marktsocialisme is er gemeenschappelijk (of staats)eigendom van produktiemiddelen, maar vindt de besluitvorming en beloning plaats op basis van marktsignalen en – resultaten. In het geplande socialisme tenslotte is er gemeenschappelijk (staats)eigendom van produktiemiddelen, die worden gecoördineerd door en beloond op basis van planopdrachten.

Tot zover de boekjes. In werkelijkheid is er alleen sprake van mengvormen. Zo is er in Westeuropese landen vaak sprake van prijsvoorschriften voor sommige goederen, minimumlonen, door de overheid vastgestelde rente of wisselkoersen. Veel overheidsbedrijven komen alleen in Italië voor. In Oost-Europa heeft Hongarije het plan als opdracht verlaten, maar kennen de andere landen ook wel marktelementen, bijvoorbeeld voor sommige landbouwprodukten en zeker de 'zwarte' of 'grijze' markt. Maar van veel particulier eigendom van produktiemiddelen is daar nergens sprake.

Door de steeds gecompliceerder samenleving is – ook in woorden van Sovjetwetenschappers – de 'planbaarheid' echter afgenomen. Plannen blijken alleen vervuld te kunnen worden als ze tegen het einde van het jaar worden aangepast. Onlangs werd opgemerkt dat in de Bondsrepubliek Duitsland iets als standaardisatie van produkten beter is geregeld dan in de Sovjet-Unie! Ook Gorbatsjov meent dat als gevolg van het huidige type bestuur – dat tegenwoordig niet zozeer planning wordt genoemd, maar 'werken op basis van administratieve methoden' – 'het economisch leven vroeger of later tot stilstand zal komen'. Kortom, de opdrachtenplanning van het theorieboekje is – net zoals eertijds de 19de-eeuwse kapitalistische markt – op den duur niet meer levensvatbaar. Duidelijk is dat de markt een grotere rol gaat spelen. 'Het woord markt heeft in het algemeen in te grote mate een negatieve betekenis', meent de partijleider.

Twee waarschuwingen

Voor we het toekomstige systeem van Gorbatsjov ergens bij 'indelen' zijn *twee waarschuwingen* nodig, die voortkomen uit de ervaringen in Hongarije. Allereerst dat we een verschil dienen te maken tussen stellingnamen in discussies (bijvoorbeeld een rede van een partijleider), feitelijke beslissingen (zoals de nieuwe Wet op Ondernemingen) en wat er uiteindelijk gebeurt. En van het laatste valt eigenlijk nog niets te zeggen. Wel zijn we de laatste maanden van de stellingnamen overgegaan naar de beslissingen, terwijl in de discussies openbare posities worden ingenomen die een jaar geleden ondenkbaar waren. In elk geval geldt het woord van Ovidius: 'ook al ontbreekt de kracht' – en dat weten we dus nog niet, – 'toch moet de wil geprezen worden'. Een tweede waarschuwing is dat het marktsocialisme in werkelijkheid op dit moment nergens voorkomt. Hongarije heeft een systeem dat economen er ook wel 'plan noch markt' hebben gedoopt: als je de planeconomie afschaft, kon je niet vanzelf in het marktsocialisme terecht. Dat zo'n marktsocialisme 'ondenkbaar' zou zijn – zoals ook sommige 'extreem liberale' economen in de Sovjet-Unie al beweren – is niet overtuigend. In de jaren twintig bestond er in Nederland ook geen minimumloon, geen overlegstructuur met vakbonden, geen ondernemingsraad, maar voor de socialistische beweging was ordening en democratie in het werk daarmee niet 'ondenkbaar'.

Tot nu toe is er sterker dan voorheen met nieuwe methoden geëxperimenteerd en oude managers zijn door jonge vervangen – dat is de belangrijkste feitelijke ontwikkeling. Anderzijds lijken de maatregelen wel realistisch. Een overgansperiode van drie jaar (1988-1991) zal ook werkelijk nodig zijn om een nieuwe manier van economisch handelen te introduceren. Gorbatsjov heeft de leden van het Centraal Comité daarbij ook al voorgehouden dat de verandering tijdelijk tot een verlaging van de 'papieren' groeicijfers kan leiden. In elk geval de eerste fase van de hervorming in de staatsindustrie heeft nog maar een beperkt aantal marktelementen. Het gaat er vooral om te zien wat er met de verliesgevende bedrijven gaat gebeuren. Volgens premier Ryzjkov bedroegen de verliezen in 1986 in de USSR maar liefst 13% van de produktiewaarde en in Hongarije bleek het ondanks alle goede voornemens niet mogelijk daar wezenlijk wat aan te doen. Gezien het geweldige tekort aan arbeidskrachten lijkt zelfs bij stevige aanpak van de verliezen werkloosheid in de USSR vooralsnog ondenkbaar. Wel zal men vaker moeten verhuizen of van bedrijfsafdeling veranderen. In deze eerste fase gaat het er nog steeds om de planeconomie efficiënter te maken. Zelfs de tweede fase van de voorgestelde hervorming is nog niet duidelijk genoeg omschreven om deze nu al marktsocialisme te noemen. Zoals gezegd, dat is vooral afhankelijk van de vraag wat er met de prijzen gaat gebeuren (blijven die grotendeels centraal vastgesteld?) en hoe het stelsel van subsidies zich zal ontwikkelen (kunnen verliesgevende bedrijven altijd op subsidies blijven rekenen?). En juist in dat opzicht is de koof tussen wens en besluit, en tussen besluit en realiteit erg groot. Niet voor niets werd de recente junizitting van het Centraal Comité uitgesteld omdat de partijleiding het vooraf niet over de voor te stellen maatregelen eens kon worden. De mijlen tussen droom en daad nemen echter niet weg dat een goede droom al heel wat is, meer dan we ons twee jaar geleden konden voorstellen. Ongetwijfeld komt Gorbatsjov verder dan Kosygin 20 jaar geleden. Maar waar en wanneer – daarover zijn we nog niet uitgesproken.

Pieter Boot

1. Er is van afgezien bij elke uitspraak een bronvermelding te geven. In de Ekonomitsjeskaja Gazeta (nr. 27 en 28, 1987) is uitgebreid verslag gedaan van de junivergadering van het Centraal Comité, de redevoeringen van Gorbatsjov en Ryzjkov. De meeste informatie in de westerse pers vindt men in de Neue Zürcher Zeitung en de Financial Times.

Korte notities over de cultuur

I

Het lijkt erop alsof in het Westen nu eerst de pluriformiteit van de Sovjet-Unie wordt ontdekt. Vanuit een onkritisch begrip van de eigen oppervlakkige, vaak machteloze pluriformiteit, staarde men zich tot nu toe blind op de oppervlakte van de Sovjetmaatschappij. De werkelijkheid van de Sovjet-Unie kon alleen worden begrepen binnen de extremen dissidentie of dogma. Voor de ideologische strijd, voor de machtsstrijd die zich altijd, dan meer dan minder zichtbaar, al afspeelden, had en heeft men geen oog. Dat leidt enerzijds tot een overschatting van de rol van Gorbatsjov in het huidige revolutionaire veranderingsproces en anderzijds tot een onderschatting van de maatschappelijke krachten waarvan Gorbatsjov nu als krachtig exponent naar voren is gekomen.

Een van de terreinen waarop altijd al strijd is geleverd is dat van de cultuur. De cultuur is binnen de Sovjet-Unie altijd begrepen als een plaats waar zich een politieke strijd afspeelt. Literatuur en film werden altijd beschouwd als instrumenten voor de politieke, historische en culturele opvoeding van de mensen tot bewuste Sowjetburgers. De cultuur had niet alleen van de maatschappij een politieke opdracht, maar filmers, schilders en schrijvers gaven zichzelf een politieke opdracht. Zij maakten aanspraak op de macht van het politieke en moreel-ethische bewustzijn. Sommigen binnen het kader van de voorgeschreven politiek, anderen de kaders verruimend doorbrekend. We kunnen, met een term van Dick Boer de cultuur in de socialistische landen omschrijven als het 'probleembewustzijn' van die maatschappijen. Velen hebben jarenlang comfortabel gewerkt binnen een bewustzijnsvernauwing, maar zeker niet minder kunstenaars hebben jarenlang gesleuteld aan een verruiming van het probleembewustzijn.

Natuurlijk zijn niet alle culturele verschijningen of culturele verdwijningen binnen de ratio van een zich ontwikkelend probleembewustzijn te vangen. De mechanismen van de bureaucratie maken de lotgevallen van vele culturele produkten onverklaarbaar. Zoals de lotgevallen van de films van Aleksei German, die in een jaar of vijftien drie controversiële films maakte, die tot voor twee jaar nooit werden vertoond. Toch kreeg hij steeds weer een budget om een nieuwe film naar eigen inzicht te maken. Ook zo werd de culturele breuk voorbereid.

In veel interviews met regisseurs of schrijvers waarvoor nu ineens aandacht is, klinkt ergernis door als de interviewer de veranderingen uitsluitend aan de persoon van Gorbatsjov ophangt. Zo van 'hoor es even, we hebben er zelf aan gewerkt'. Of zie het zelfbewustzijn bij de Georgische regisseur Esadze: 'Er zijn in onze maatschappij altijd mensen geweest die geloofden dat er

een tijd zou aanbreken dat het gezonde verstand zou zegevieren. Zij hebben overwonnen. Dat dit zou gebeuren kon niet verhinderd worden, maar vergeet niet dat het wel een proces van jaren is geweest.'

Een belangrijk voorbeeld van die langdurige strijd om de verruiming van het probleembewustzijn wordt gevormd door de 'dorpsschrijvers' Abramov, Astafavjev en Raspoetin. In hun romans spelen de schadelijke gevolgen van een onbekommerd industrialiseringsproces voor het milieu een grote rol. Een van de zaken waar o.a. Raspoetin zich heftig tegen teweer stelde, was het verleggen van de waterscheiding in Siberië, wat onbekende gevolgen voor het milieu zou hebben. De beslissing die al was genomen, is nu door het Centraal Comité teruggedraaid. Dit wordt door de betrokkenen als een grote overwinning gevierd (zie bijvoorbeeld Fedor Boerlatski in Marxism Today, februari 1987).

II

Er is een andere pluriformiteit die vaak over het hoofd wordt gezien. De situatie is nooit in de verschillende Sovjetrepublieken dezelfde geweest. Op het filmfestival in Rotterdam dit jaar waarschuwde de Georgische regisseur Esadze ervoor dat men Rusland niet met de Sovjet-Unie moet verwarren. Wat er in Moskou gebeurt heeft wel invloed op het culturele leven in de andere Sovjet-republieken, maar dit wordt ook heel sterk door hun eigen traditie bepaald. Hijzelf is directeur van een filminstituut voor jonge regisseurs die daar hun eerste film kunnen maken. Het instituut wordt door het ministerie van Cultuur van Georgië zonder voorwaarden vooraf gesubsidieerd.

Het verschil tussen de republieken is overigens niet iets wat alleen het verleden aankleeft. In toespraken verwijst bijvoorbeeld Gorbatsjov veelvuldig naar republieken of gebieden waar de veranderingen stagneren of überhaupt niet plaatsvinden. In die zin verlangen de veranderingsgezinde krachten wat meer eenheid van optreden voor pluriformiteit, openheid en herstructurering.

III

Het is belangrijk om te bedenken dat de generatie van kunstenaars en intellectuelen die nu het voortouw in de politieke en artistieke discussies neemt, politiek en intellectueel gevormd is in de periode na het XXe partijcongres. Ze werd dus gevormd in een periode waarin pogingen werden ondernomen ideologisch, politiek en cultureel af te rekenen met het Stalinisme. Door die ervaringen en politieke programma's wordt ze nu nog bepaald. Het is een generatie van zonen, dochters en kleinkinderen van het revolutionaire kader dat voor een groot deel vernietigd werd door de zuiveringen in de jaren dertig.

Misschien dat de volgende persoonlijke ervaring van de dichter Jevgeni Jevtoesjenko iets algemeners kan zeggen over de bodem waarop deze mensen staan. Hij speelde een belangrijke rol in de zogenoemde 'culturele lente' van het begin van de Chroesjtsjov-tijd en is ook daarna zijn program, ondanks de moeilijkheden, trouw gebleven. Zijn grootvader was een van de organisatoren geweest van de boerenbeweging in de Oeral. Later was hij commandant in het Rode Leger: 'Maar zelfs in zijn uniform bleef hij de boer die hij altijd was geweest en hij behield zijn religieuze geloof in de Revolutie. In 1938, toen ik vijf

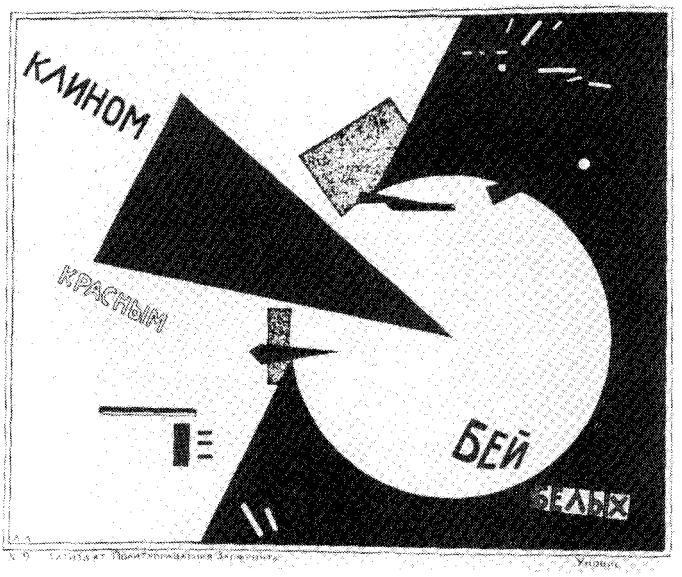

El Lissitzky: De rode (wig) verslaat de witte (cirkel).

was, zag ik hem voor het laatst. ...Hij kwam mijn kamer binnen. Ik lag al in bed. Hij had een doos likeurbonbons in zijn hand. Hij ging op de rand van mijn bed zitten. Meestal had hij een ondeugende lach in zijn ogen, maar die avond keek hij me van onder zijn grijze stekelharen vermoeid en bedroefd aan. Hij gaf me de doos bonbons en haalde een flacon wodka uit zijn broekzak. 'We moeten samen een borrel drinken,' zei hij, 'jij de bonbons, ik de wodka.' 'Waarop moeten we drinken,' vroeg ik, en ik deed mijn best om volwassen te klinken. 'Op de Revolutie,' zei mijn grootvader grimmig. We klonken, mijn chocola tegen zijn fles, en dronken. 'Nu moet je gaan slapen,' zei grootvader. ...Ik sliep toen in diezelfde nacht mijn grootvader op beschuldiging van hoogverraad werd gearresteerd.' (Geciteerd naar: Yevgeny Yevtushenko: A precocious Autobiography, blz. 12, 13.)

IV

Als we naar het gebied van de film kijken, dan lijken twee ontwikkelingen van belang. In de eerste plaats is er een sterke aandacht voor het documentaire filmen. Allerlei 'binnenkameronderwerpen', zoals alcoholisme, drugs, criminaliteit, het leven van de jeugd, maar ook grotere onderwerpen zoals Tsjernobyl, worden illusieloos en onverbloemd verfilmd en getoond. Film wordt hier als een uiterst toegankelijk en bevattelijk medium gebruikt om de werkelijkheid te onderzoeken en de politieke discussie over misstanden, stagnaties en problemen te bevorderen.

Een andere ontwikkeling is het vertonen van films en het spelen van toneelstukken die over belangrijke periodes in de geschiedenis van de Sovjet-Unie gaan. Films die gaan over gebeurtenissen die tot voor kort werden verzwegen zoals de 'zuiveringen' van 1938; over het systeem van de Stalinistische dictatuur; toneelstukken over personen die uit de geschiedenis werden weggezwegen zoals Trotski, Boecharin enz.

Er wordt een zwijgen verbroken dat lang als een klem op de Sovjet-Unie heeft gelegen. We herinneren ons de woorden van de Franse communist Althusser uit 1976, die uitlegt dat dit zwijgen over de geschiedenis een materialistische analyse van die geschiedenis en dus van de taken in het heden verhindert: 'Ik bedoel het zwijgen dat sedert twintig jaar aanhoudt. Klaarblijkelijk hebben de Sowjetrussische leiders geweigerd, en weigeren zij nog altijd, de marxistische analyse van deze gigantische fout, die na miljoenen slachtoffers te hebben gemaakt onder het stilzwijgen van de staat werd begraven, ter hand te nemen. Ze zijn zelfs nog teruggevallen achter de armzalige opwelling tot verheldering waarmee Chroesjtsjov hoop had gewekt. De USSR leeft derhalve in een systematisch stilzwijgen met betrekking tot haar eigen geschiedenis. Het staat wel vast dat dit zwijgen niet vreemd is aan haar eigen systeem: het is het zwijgen van haar systeem. En nu horen wij de echo van Lenins woorden: het verzwijgen van de fout betekent het mogelijke of opzettelijke voortduren van de fout. Wanneer men blijvend over hem zwijgt, komt dat omdat hij voortduurt: het kan ook zijn opdat hij voortduurt. Vanwege de politieke voordelen die men van dit zwijgen verwacht.' (Geciteerd naar TEU, 25, blz. 335.)

Het verbreken van dit zwijgen is niet alleen belangrijk om de eigen geschiedenis zonder excuses materialistisch te analyseren, om op die manier de weg vrij te maken voor een even zakelijke en materialistische analyse van de structuele problemen van heden zodat er een reële politiek kan worden gemaakt. Het is ook belangrijk om het lijden van het volk, dat nu alleen doorleefd kan worden aan de hand van de oorlog, openlijk te bespreken. Alleen zo, lijkt de politiek te zijn, kan het volk voor de veranderingsprocessen worden gemobiliseerd.

V

Het gaat de huidige politieke leiding van de Sovjet-Unie niet alleen om een mentaliteitsverandering, die een grotere energie los moet maken voor de produktiedoelen en de noodzakelijke herstructurering van de economie. Het zou ook fout zijn om de ontwikkelingen in de culturele en ideologische sector te beoordelen aan de hand van afzonderlijke gebeurtenissen, zoals het verschijnen van bepaalde boeken of het uitkomen van bepaalde films. Men blijft dan al te gauw hangen in beoordelingen als: dit is nu wel mogelijk en toen niet, of dit nog niet. De maat van die beoordeling is de incidentele ervaring van de eigen vrijheid.

Belangrijk zijn de structurele veranderingen als de uitkomst van een grote maatschappelijke strijd in de culturele en ideologische apparaten worden aangebracht. Dat zijn veranderingen die verder gaan dan alleen de vervanging van personen. Hoewel de verwijdering van incompetente personen een belangrijk onderdeel van de herstructurering is, zijn die veranderingen die het onmogelijk maken dat mensen op bepaalde posten schadelijk worden, belangrijker. De invoering van het leninistische uitgangspunt van de afzetbaarheid van ambtenaren is zo'n belangrijke herstructurering. De filmbond bijvoorbeeld heeft een nieuwe voorzitter gekozen, die energiek begonnen is het weggestopte werk van jaren naar boven te halen. Ook is men in de filmbond begonnen een andere organisatiestructuur voor het filmbedrijf te ontwikkelen.

Welke kant dat op zal gaan, kunnen we wellicht afleiden uit de structurele veranderingen die op dit moment in het onderwijs plaats vinden.

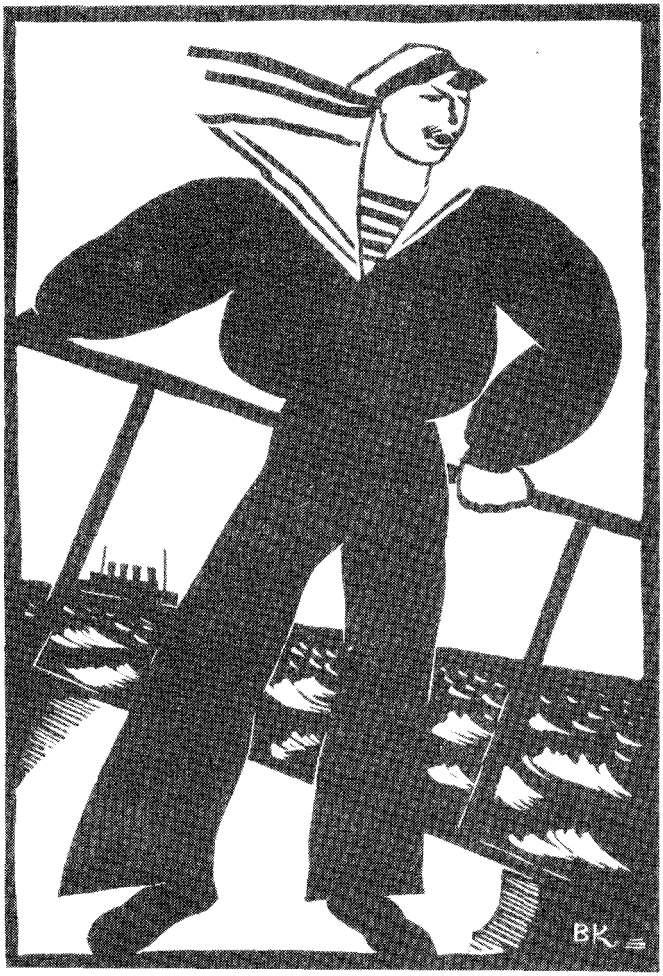

Vladimir Kozlinski: Matroos (1919)

De ontwikkelingen in het onderwijs hebben in de Sovjet-Unie altijd al min of meer parallel gelopen aan die op het culturele terrein. Begin jaren dertig, toen de schrijvers binnen de opdracht van het socialistische realisme werden gedwongen, gingen ook de laatste onderwijshervormingen van de Oktoberrevolutie verloren. De vergaande leerlingendemocratie werd afgeschaft en het onderwijs afgesteld op de noden van de harde industrialiseringen. Doel van de opleiding werd de produktie van vaderlandslievende staatsburgers.

In de periode dat Chroesjtsjov partijleider was, werden naast de culturele hervormingen ook veranderingen in het onderwijs doorgevoerd. Deze veranderingen zijn in de latere jaren teruggedraaid.

De huidige veranderingen grijpen voor een deel terug op de jaren vijftig en voor een ander deel op de tradities van de jaren twintig. Het onderwijs wordt weer meer op de werkelijkheid van de produktie afgesteld. De studenten moeten een dag per week in een bedrijf van hun vakgebied werken. Ook bij

de studie wordt het prestatieloon ingevoerd. De hoogte van de beurs is afhankelijk van de studieprestaties. Bedrijven sluiten daarvoor contracten met mensen die van de middelbare school afkomen, zodat er direct een relatie gelegd is.

Tegelijk wordt er veel aan zelfwerkzaamheid van de studenten gevraagd. Ze kunnen bij een gegeven examenpakket zelf de samenstelling van hun vakkenpakket uitzoeken. Colleges die ze niet willen volgen hoeven ze niet te volgen, als ze het examen maar halen. Zelfstandig wetenschappelijk werk wordt gestimuleerd. Dit alles tegen de huidige passieve onderwijssituatie in.

Het onderwijs wordt ook gedemocratiseerd. Studenten hebben nu invloed op de samenstelling en uitvoering van het lesmateriaal. Ze kunnen docenten die niet voldoen aanklagen in een klachtencommissie, wat tot ontslag kan leiden. Er komt een kwaliteitscontrole van docenten van eens per vijf jaar. Wie niet voldoet moet verdwijnen. Tegelijk wordt hun positie financieel en dus maatschappelijk opgewaardeerd. De rectoren worden niet meer door het ministerie aangesteld maar door de docenten zelf gekozen.

Structurele veranderingen die de openbaarheid van de maatschappelijke strijd tot uitgangspunt nemen.

Hans Groenewegen

'In zijn revolutionaire essentie, in de bolsjewistische vermetelheid van zijn plannen, in haar humanistische sociale doel, is het werk wat nu wordt verricht een direct vervolg op de grote verrichtingen die onze leninistische partij in Oktober 1917 begon.'
(Gorbatsjov op de Voltallige Zitting van het Centraal Comitee van de CPSU op 27 januari 1987)

Lenin en de perestroika

Er zijn veel boeken over de Oktoberrevolutie verschenen. Maar de beste manier om als het ware van binnenuit de revolutie mee te maken, blijft het lezen van Lenin's verzamelde artikelen uit 1917 (1). Daarin wordt de basis gelegd voor de tactiek van de in dat jaar snel groeiende bolsjewistische partij. Die tactiek mondt uit in de Oktoberrevolutie.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog zijn Engeland, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk/Hongarije en Rusland verwikkeld in een imperialistisch conflict om koloniën, invloedssferen, bezettingszones, markten en grondstoffen. De tsaristische diplomatie heeft Rusland gekoppeld aan de Engels-Franse kapitalisten. De Russische oorlogsinspanning zal worden beloond met oorlogsbuit en met eeuwenlang nagestreefde annexaties zoals die van Constantinopel. Geheime verdragen leggen de overeenkomsten vast. Na zo'n 30 maanden oorlog vindt in februari 1917 een opstand plaats tegen de brute onderdrukking van het tsarengeslacht van de Romanovs. De eerste Keizerskroon sneuvelt. Arbeiders, soldaten en boeren staan vooraan in de omwenteling. In de Voorlopige Regering, die als resultaat van de opstand wordt gevormd, maken de kapitalisten echter de dienst uit. Tegelijkertijd ontstaat – net als in de periode 1905-1907, maar nu op uitgebreider schaal – een plaatselijke en landelijke radenorganisatie. Deze Sovjets komen tot stand door directe verkiezingen in de kazernes, op de bedrijven en op het immense platteland. Tal van diktatoriale maatregelen vervallen. De vrijheid van vereniging, drukpers en organisatie wordt bevochten evenals de middelen om die vrijheid daadwerkelijk te gebruiken. In een van de oorlogvoerende landen ontstaat opeens een maximum aan bewegingsvrijheid. Ook voor de bolsjewieken, die uit de illegaliteit treden en nu zo'n 20 dagbladen uit kunnen geven in het hele land. Vooraanstaande leiders zoals Lenin komen terug uit de verbanning. Met Lenin's komst eind maart begint een hartstochtelijke discussie over de juiste tactiek, die tot aan zijn dood in 1924 zal duren.

In dit artikel worden eerst twee keerpunten behandeld in de gebeurtenissen tussen Februari- en Oktoberrevolutie: de tactiek ten opzichte van de Voorlopige Regering (april) en de voorbereiding tot de opstand (september). Dat gebeurt met behulp van Lenin's artikelen. Vervolgens wordt een aantal kenmerken weergegeven van de 'methode', zoals die uit Lenin's werk van 1917 (en de rest uiteraard) naar voren komt. Daarna vermeld ik de kritiek, die de leiding van de CPSU nu uitoefent op veel van datgene wat er tussen 1924 en 1985 voor 'leninisme' is doorgegaan en nu wel wordt aangeduid als 'de ideologie van de stagnatie'. In het laatste onderdeel probeer ik aannemelijk te maken dat Lenin's 'methode' op dit moment herleeft.

1917: de Aprilstellingen

De eerste discussie over de tactiek begint voor de bolsjewiki onmiddellijk na de Februarirevolutie. Wat moet de positie zijn? Het is een 'democratische' revolutie. De monarchie, de hoge geestelijkheid en het grootgrondbezit zijn de verliezers, net als bij de Franse revolutie. De bourgeoisie *neemt* de macht over. Ligt het dan niet voor de hand om af te wachten, de legale oppositie te versterken en de bourgeoisie op te wekken haar eigen machtsovername en de agrarische revolutie zo ver mogelijk door te zetten? Dat is de lijn na Februari onder Stalin en Kamenev. Lenin stelt hiertegenover dat er een unieke situatie is ontstaan, 'waaraan vroeger niemand heeft gedacht'. Er zijn nu twee machtscentra. Aan de ene kant de Regering, die gedomineerd wordt door de bourgeoisie. Aan de andere kant de Sovjetorganisatie: een macht, die rechtstreeks steunt op het (gewapende) initiatief van de volksmassa's. Deze Sovjets manoeuvreren zichzelf in een adviserende en ondergeschikte rol. Maar zij zijn 'de kiemvorm' van een ander type staatsmacht, die berust op het proletariaat, de landarbeiders en de armste boeren. Deze situatie van 'dubbele macht' kan maar kort duren. De Regering wil die Sovjetmacht breken. De bolsjewieken moeten elke steun aan de Voorlopige Regering afwijzen, haar bereidheid tot het voortzetten van de roofoorlog aanklagen en de leuze 'alle macht aan de Sovjets' propageren en verhelderen onder de bevolking. Deze opvatting zal die van een bolsjewistische minderheid zijn: ook in de Sovjets. Dus gaat het 'om de strijd om de invloed binnen de Sovjets'. De deelname van enkele boerenafgevaardigden aan de Regering wekt de illusie, dat deze regering ernst zal maken met de landhervorming. De ervaring zal de brede massa's leren. Als straks de oorlog wordt voortgezet onder het mom van 'revolutionaire vaderlandsverdediging', als straks de landhervorming gesaboteerd zal worden, als straks de kapitalisten in de bedrijven weer de vrije hand krijgen... dan zal de mening veranderen en de invloed van de bolsjewieken enorm toenemen. Ondertussen moet met alle macht de Sovjetorganisatie versterkt worden en verdedigd tegen uitholling....

Deze politiek stelt Lenin in zijn 'Aprilstellingen' tegenover de politiek 'van de oude bolsjewiki, die al meer dan eens een armzalige rol in de geschiedenis van onze partij hebben gespeeld, doordat zij zinloos een van buiten geformulerde formule herhaalden in plaats van het bijzondere van de nieuwe, levende werkelijkheid te onderzoeken... Grauw, waarde vriend is de theorie; maar groen is 's levens gouden boom...'

Op 3 mei is er een speciale nationale (legale) conferentie over de politieke koers. In alle openheid zijn de meningsverschillen uiteengezet.

Albert Hahn in De Notenkraker van 31 maart 1917.

Een grote meerderheid van de partij, die trouwens enorm groeit, steunt de door Lenin voorgestelde tactiek. De partij kan hierdoor het initiatief nemen tegenover de bourgeoisie en het grootgrondbezit. De bolsjewieken grenzen zich qua standpunt scherp af van andere partijen zoals de mensjewieken en de sociaalrevolutionairen die wel hun steun aan de Regering geven en er later ook aan deel zullen nemen. Zonder April-stellingen geen Oktoberrevolutie.

Het vervolg van de gebeurtenissen bevestigt de uitgezette koers. De eerste crisissituatie vindt al plaats op 18 april (2). De Regering besluit de oorlog voort te zetten en de bevolking voor het 'revolutionaire vaderland' naar het front te praten. De tsaristische verdragen blijven gehandhaafd. De nieuwe oorlogsinspanning leidt tot verdere ineenstorting en hongersnood. De bolsjewieken agiteren uit alle macht tegen Rusland's deelname aan de oorlog. Op 18 juni is er een demonstratie van 500.000 arbeiders en soldaten in Petrograd (later: Leningrad): 'Weg met de 10 kapitalistische ministers' en 'Alle macht aan de Sovjets'. De vreedzame fase van de revolutie eindigt op 4 juli. Arbeiders en boeren komen spontaan in opstand. De bolsjewieken, die in de Sovjets nog steeds in de minderheid zijn, proberen de opstand om te buigen in de richting van massademonstraties. Het is nog te vroeg voor een opstand. De Regering slaat nu toe: fusilleert opstandige soldaten, vermoordt en arresteert bolsjewieken, neemt de drukpersen in beslag. Lenin wordt achtervolgd en beschuldigd van spionage voor Duitsland. De oorlogsdeelname wordt versterkt.

Verdere verscherping treedt op. Een legercoup van generaal Kornilov vindt plaats tegen de Sovjet van Petrograd en de Regering. De bolsjewieken moeten vechten tegen Kornilov. Samen met de Regering-Kerenski? Lenin stelt: 'Wij zullen vechten tegen Kornilov net als de troepen van Kerenski. Maar: wij ondersteunen Kerenski niet.. Wij onthullen zijn zwakheid.. Dat is het verschil..'. Het was een essentieel verschil. In Petrograd organiseren de bolsjewiki in de arbeiderswijken de Rode Garden. Agitatoren gaan naar de troepen van Kornilov. De troepen weigeren tegen de Sovjet te vechten. Kornilov wordt gearresteerd. Het aanzien en de invloed van de bolsjewieken stijgt enorm..

1917: de kunst van de opstand

De tweede grote discussie over de tactiek vindt plaats over de vraag of een nieuwe fase van de Revolutie, een nieuwe opstand, noodzakelijk is of niet? In de loop van augustus blijkt uit directe verkiezingen dat de bolsjewieken in Petrograd, Moskou en in het leger van de centrale en de noordelijke regio's de absolute meerderheid hebben. In de vijandige pers is aan de orde dat de bolsjewieken met al hun uitzinnige kritiek dan maar zelf de regering moeten leiden. Lenin schrijft op 12 september een artikel over de noodzaak van de gewapende opstand om de regering over te kunnen nemen. Dit artikel stuit op grote weerstand in het Centraal Comitee. Daarop schrijft hij de uiteenzetting 'Marxisme en Opstand' (13/14 september), waarin hij zich verweeert tegen de voornaamste tegenwerpingen. Met name 'blanquisme' (opstand van een minderheid) en avonturisme worden hem verweten. Hij formuleert de noodzakelijke voorwaarden tot succes: 1. een meerheidspositie binnen de arbeidersklasse (de belangrijkste Sovjets) en in de beslissende delen van het leger; 2. een revolutionaire opbloei van de beweging; en 3. weifelingen en scheuren bij vijanden en tegenstanders. Aan al deze voorwaarden is in september reeds voldaan. Lenin toont dat in zijn artikelen aan. De arbeiderscomité's oefenen controle uit op de produktie in veel bedrijven en regelen samen met de wijkcomité's de distributie van levensmiddelen. Op het platteland gaan eindelijk tal van boerensovjets over tot het onteigenen en verdelen van het grootgrondbezit. Aan het front weigeren hele bataljons te vechten en worden pogingen gedaan tot verbroedering met de Duitse soldaten: 'Wij bezitten alle objectieve voorwaarden voor een succesvolle opstand... wij moeten op de juiste wijze het moment van de opstand kiezen...'

Lenin pleit voor het behandelen van de opstand als een 'kunst' en geeft op de 13de september het scenario aan voor de opstand in Petrograd, dat op 25 oktober inderdaad uitgevoerd zal worden. In een geheime nota na het artikel 'De crisis is rijp' (29 september) beklaagt Lenin zich er over dat er een stroming is in het Centraal Comité, die wil blijven afwachten en die terugschrikt voor het parool van de opstand. Deze stroming moet overwonnen worden 'anders zullen de bolsjewieken zich voor eeuwig te schande maken en zullen zij (!) als partij hebben afgedaan'. Hij voert aan dat passages uit zijn stukken worden geschrapt, terwijl 'schreeuwende fouten' van anderen onbekritiseerd blijven: 'ik ben gedwongen een verzoek in te dienen om uit het Centraal Comité te treden, hetgeen ik hiermee doe, en mij de vrijheid van agitatie in de onderste partijorganisaties en op het partijcongres voor te behouden..' Dit verzoek vervalt wanneer begin oktober alsnog een meerderheid van het Centraal Comitee – 10 van de 12; Kamenev en Zinoviev stappen op onder bekendmaking van de plannen – tot de opstand besluit.

Toch blijft er veel twijfel. De vraag wordt opgeworpen of een regering van louter bolsjewieken wel levensvatbaarheid zal hebben? Worden we niet weggevaagd? Is er perspectief? Hierop antwoordt Lenin in een lang artikel 'Zullen de bolsjewieken de staatsmacht behouden?' (14 oktober). Hij stelt onder meer dat de meerderheid van de Russische arbeidersklasse tegelijk met zijn revolutie de brandende vraagstukken van de landhervorming en de vrede op zal lossen. Hierdoor zal een machtig bondgenootschap ontstaan tussen arbeiders en boeren-soldaten. Aan de staatsmacht onderscheidt hij twee aspecten: onderdrukkende en regulerende. De onderdrukkende macht moet 'kapotgeslagen' worden en vervangen door een bewapende afdeling van het volk. Het regulerende 'apparaat' moet daarentegen uitgebouwd worden, waarbij veel beambten zeker zullen

willen helpen. Tegelijk kunnen miljoenen burgers bij het bestuurlijk werk, bij de controle, bij de distributie van woningbezit en levensmiddelen, bij de inbezitneming van de grond, enz., worden ingeschakeld. Via de Sovjets zullen vele miljoenen mensen aan het beheer en bestuur van het land mee kunnen werken, waardoor een nieuw democratisch bestel zal ontstaan. En tenslotte zal een succesvolle opstand ook internationale gevolgen hebben zoals een bespoediging van het einde van de oorlog en in de andere landen opstanden in de richting van het socialisme... Ja, er is perspectief!

Zonder deze artikelen over de opstand en het perspectief, zonder de overtuigingskracht en de agitatie ervoor: geen Oktoberrevolutie. Op 21 oktober schrijft Lenin een brief aan de partijgenoten die deelnemen aan het Sovjetcongres van het Noordelijk gebied (met o.a. Petrograd), waarin: 'De leuze "Alle macht aan de Sovjets' is de leuze van de opstand... dralen staat gelijk met de dood..' En dan later: 'ik schrijf deze regels de 24ste oktober; de toestand is uiterst kritiek. Het is meer dan duidelijk dat elk dralen met de opstand reeds waarlijk gelijk staat met de dood..'

De 25ste oktober is de revolutie een feit.

Lenin's methode

In een interview met Aleksandr Jakovlev, onlangs benoemd tot lid van het secretariaat van de CPSU, merkt de journalist op dat het er op lijkt dat Gorbatsjov 'terug wil naar Lenin' (3). Hij antwoordt: 'Het gaat er niet om terug te keren naar Lenin, maar om vooruit te gaan met Lenin. In de geschiedenis kun je niet achteruit lopen. Maar de methode waarmee Lenin de problemen oploste was heel interessant, daar hebben we iets aan..' Over de inhoud van Lenin's werk heeft in dit blad een kritische beschouwing gestaan, met name aan de hand van een vergelijking van de opvattingen van Lenin en Rosa Luxemburg in een aantal vraagstukken (4). Het bleek dat Lenin voor de Russische situatie een voortreffelijke tactiek had gevolgd. Dat echter dezelfde tactiek, als schablone van toepassing gebracht op organisatie en politieke strategie van de West-Europese arbeidersbeweging tot levensgrote fouten en zelfs catastrofes leidde. Ook zijn opvattingen over de politieke democratie, zwaar beïnvloed door de Russische illegaliteit onder het tsarisme, bleken geen recht te doen aan de strategie in een land als Nederland. Vandaar dat de praktijk in deze sinds zo'n 40 jaar, neergelegd in het partijprogramma van de CPN (hoofdstuk 7) een fundamenteel andere richting aangeeft. Ook in andere West-Europese partijen is dat, al dan niet theoretisch onderbouwd, het geval. Ervan uitgaande, dat de waardering van en de kritiek op Lenin's werk bekend is, wil ik hier ingaan op de werkwijze, de 'methode' die Lenin hanteert in zijn werk van 1917 (en de rest). Jakovlev wijst er hierboven op dat met name ook de manier waarop Lenin problemen benaderde door de huidige Sovjetleiding zeer aandachtig is bestudeerd.

Een aantal kenmerken van zijn werkwijze vallen op, waarbij het onderstaande geen aanspraak maakt op volledigheid:

1. Het analyseren van processen met een scherp oog voor nieuwe verschijnselen.
2. Het analyseren gaat samen met het bewuste ingrijpen in de richting van de ontwikkeling.
3. Het hanteren van een moderne klassenanalyse bij het verklaren van de achtergronden van het handelen van personen, groepen of partijen. Wie heeft waarom belang bij het voortzetten van de oorlog? Waarom zal de boerenfractie van de

Voorlopige Regering nooit tot landhervorming over kunnen gaan? Welke klassekrachten gaan schuil achter het optreden van Kerenski of Kornilov? Er wordt geprobeerde een zo 'materialistisch' mogelijke schets van de maatschappij te geven.
4. Uitgebreide citaten uit artikelen of toespraken van vijanden en tegenstanders garanderen dat de beweegredenen van anderen bekend en begrepen worden. Dat spoort de lezer aan tot twijfel en een kritiek, die vervolgens door de schrijver scherp wordt geformuleerd. Deze polemische stijl is kenmerkend en didactisch zeer effectief. Bij meningsverschillen binnen de partij worden opvattingen van anderen hard, uitgebreid, eerlijk en open ten tonele gevoerd, waarna de eigen argumenten volgen. Dat gebeurt zoveel mogelijk ten overstaan van de gehele partij (en via de publiciteitsorganen de gehele bevolking). Er geldt 'zonder rancune': zelfs de 'verraders' van Oktober 1917, Kamenev en Zinoviev, zitten na spijtbetuigingen in 1918 weer in het Centraal Comitee. Datzelfde geldt voor Trotski, Stalin, enz. Bijna iedereen vergist zich wel eens zeer grondig en kan dan later weer aanhaken.
5. Dezelfde zaak wordt vanuit verschillende aspekten benaderd. De argumentatie wordt rijker en de herhaling doet zijn voor elk leerproces heilzame werk.
6. De stijl van argumenteren is eenvoudig, helder, zonder kronkels en zonder al te beeldend taalgebruik. Zo begrijpelijk mogelijk dus in een land dat aan het begin staat van een alfabetiseringscampagne.
7. De zaken worden concreet en onverbloemd behandeld. Als er compromissen intern of extern moeten worden gesloten, wordt in de partij-organen behandeld voor welke tijdsduur en situatie ze opgaan en waarom ze de zaak van het socialisme dienen. Door maximale openheid ontstaat grote betrokkenheid, democratie en de mogelijkheid tot kritiek ter zake. In 1917 is het deze openheid, die maakt dat de voorgelichte partij inderdaad in grote meerderheid kan kiezen voor de 'Aprilstellingen' en voor de tactiek van de opstand.
De partij corrigeert 'van onderen' en wordt daartoe ook gestimuleerd.
8. Er is veel aandacht voor de 'missers', de 'fouten', de 'nieuwe' verschijnselen. Het herzien van oude opvattingen gebeurt met redenen omkleed in het licht van toekomstige stappen. Bij een 'fout', zoals in september 1917 het niet-boycotten van bepaalde 'Voorparlementen', wordt uitvoerig stilgestaan. Fouten zijn essentieel: bronnen van zelfkennis en aanscherping van de analyse. Achter de 'fout' van het niet-boycotten ging de nog grotere fout schuil van het zich niet ernstig voorbereiden op de opstand. Niets is zo leerzaam als de 'fouten' in de tactiek.
9. Alles wordt er aan gedaan om het initiatief te behouden. In elke fase van de strijd in 1917 (en erna) wordt gepleit voor en gezocht naar een met kracht ingeslagen lijn. Daarvoor zijn naast analyse ook veel overtuiging en (persoonlijke) moed nodig. Als de consequentie van de analyse is dat de opstand georganiseerd moet worden, dan moet deze ook ter hand genomen worden...
10. De strijd van elke dag wordt verbonden met de grote doeleinden van vrede, vooruitgang, en socialisme. Steeds zijn de grote idealen aanwezig in de argumentatie en overtuiging van alledag.

Mensen, die in 1987 naar sociale verandering streven, kunnen nog zo het een en ander opsteken van Lenin's 'dialectiek'.

De ideologie van stagnatie

In dit artikel gaat het niet om de oorsprong of de inhoud

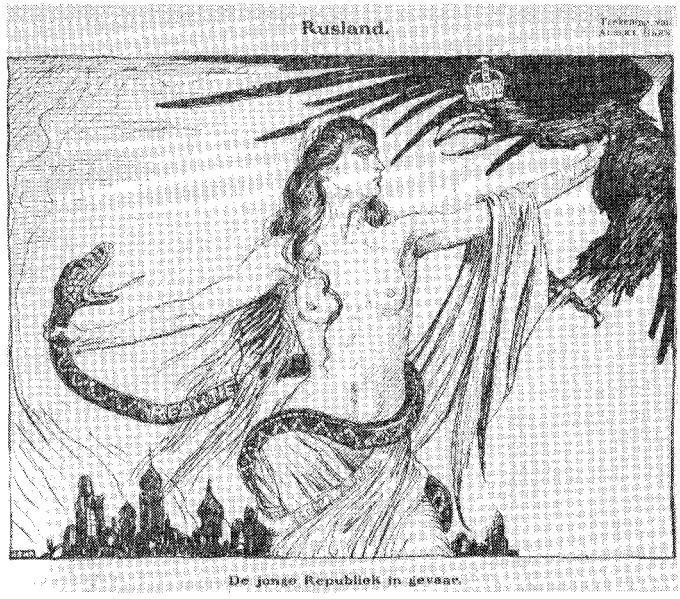

Albert Hahn in De Notenkraker van 22 september 1917.

van de term 'leninisme'. In een eerder artikel (5) is in herinnering geroepen dat er na Lenin's dood in 1924 een felle politieke- en machtsstrijd ontstond. In de periode tussen 1936 en 1940 werd deze afgerond met de executie van bijna de hele oude bolsjewistische garde: zo bijvoorbeeld alle Volkscommissarissen van Lenin's kabinet van 1917 op Stalin na. Daarover wordt op dit moment in de Sovjet-Unie openlijk veel geschreven, mede naar aanleiding van films (bv German), literatuur (bv. de rehabilitatie van Pasternak) of wetenschappelijk debat (bv. de rehabilitatie van de tegenstanders van Lyssenko). Ook Lenin's Testament van 1924 met de aanbeveling Stalin niet aan te wijzen als algemeen secretaris wordt nu besproken en geciteerd. Geschiedsonderzoek begint plaats te vinden, waarbij er 'geen vergeten namen of witte vlekken dienen te zijn.' Na 60 jaar worden tal van zaken genormaliseerd. En dat gebeurt – niet toevallig – door een generatie, die voor een goed deel in de jaren '30 is geboren en voor de gebeurtenissen geen verantwoordelijkheid kan of wil dragen.

Er werd toen gesteld dat het *officiële* leninisme (de term wordt gangbaar in 1924) wel misvormd moest zijn naar de snit van de overwinnaar in de machtsstrijd van de jaren '20. Dat officiële leninisme zou niet de erfenis zijn van Lenin, het is interessant dat in het schriftelijk materiaal voor de januarizitting van het Centraal Comitee van de CPSU passages voorkomen die sterke overeenkomsten vertonen met het toen gestelde (6).

Omdat ik niet aanneem dat alle lezers dit materiaal kennen, laat ik enkele citaten over de ideologie van de voorafgaande periode en over Lenin's werkwijze volgen.

In het eerste onderdeel – 'De reorganisatie is een objectieve noodzaak' – wordt de vraag opgeworpen waarom het Sovjetsysteem ging stagneren en wie daar de grootste verantwoordelijkheid voor droegen? Het antwoord luidt: 'Het Centraal Comitee en de leiding van het land zagen niet op tijd en in volle omvang de noodzaak tot verandering en het gevaar van zich versterkende crisisverschijnselen in de maatschappij'. De 'fout' begint bij de leidende partij – en

staatsorganen en zet zich van daar uit voort door de hele maatschappij. Dat 'ondanks de tientallen miljoenen Sovjetburgers die eerlijk werkten en veel partijorganisaties en kaders die met grote energie de belangen van het volk verdedigden.. Dat hield de intensivering van negatieve processen tegen, maar kon deze niet verhinderen..'.

Dan over het 'waarom' van deze fouten op ideologisch gebied. Een lang citaat: 'De oorzaken gaan terug naar het verre verleden. Ze wortelen in die specifieke historische situatie, waarin op grond van welbekende omstandigheden de heftige debatten en creatieve ideeën verdwenen uit de theorie en uit de sociale wetenschappen, terwijl autoritaire oordelen en meningen absolute waarheden werden die slechts becommentarieerd konden worden (einde jaren '20 dus..LM).. De organisatievormen van de maatschappij, die in de praktijk waren ontstaan, werden in zekere zin verabsoluteerd. Bovendien werden die ideeën gezien als essentiële karakteristieken van het socialisme. Ze werden aangeboden als onveranderlijke dogma's, die geen ruimte lieten voor objectief wetenschappelijk onderzoek. Er verrees een versteend concept van socialistische produktieverhoudingen, en hun dialectische wisselwerking met de produktiekrachten werd onderschat. De sociale struktuur van de maatschappij werd schematisch afgebeeld, alsof er geen tegenstellingen, en geen dynamiek van de verschillende belangen van groepen en lagen van de bevolking, zouden zijn. Lenin's ideeën over het socialisme werden simplistisch opgevat en hun theoretische diepte en betekenis werden vaak vermalen.. Gesimplificeerde ideeën over communisme, verschillende profetieën en abstrakte inzichten werden soms gangbaar. Dit deed afbreuk aan de historische betekenis van het socialisme en aan de invloed van de socialistische ideologie. Vaak werd een scholastische wijze van theoretiseren aangemoedigd, die geen enkel raakvlak had met werkelijke behoeften en vitale problemen. Daarentegen werden pogingen tot het formuleren van nieuwe ideeën en het tot stand brengen van een constructieve analyse gedwarsboomd..

De ideologie van stagnatie had zijn uitwerking op de cultuur, de literatuur en de kunst. Er zijn heel wat middelmatige en oppervlakkige werken verschenen. Zelfs begonnen typische uitingen van kapitalistische massacultuur door te dringen met hun propaganda van vulgariteit, primitieve smaak en geestelijke armoede...'.

Gezegd wordt dat sociale verandering niet mogelijk is zonder een analyse van de aard van die veranderingen en hun uitwerkingen en gevolgen. Kritiek op het verleden – een belangrijk deel van de vooruitgang – maakt het mogelijk lessen te trekken. De leninistische principes van openheid, publieke controle, kritiek en zelfkritiek, van oprechtheid in de politiek door de eenheid van woord en daad, *moeten worden hersteld.*

Citaat: 'op de plenaire zitting van het Centraal Comitee vandaag grijpen we steeds weer terug op Vladimir Iljitsj Lenin, op zijn gedachten en ideeën. Dat is niet alleen maar een eerbetoon, niet slechts een erkenning van zijn gezag. Het weerspiegelt de dringende wens om in de huidige omstandigheden *de geest van het leninisme weer zo veel mogelijk te laten herleven..* jullie herinneren je hoe hartstochtelijk en onvermoeibaar Lenin erop hamerde dat het succes van revolutionaire strijd, het succes van elke beslissende omvorming van de maatschappij, in veel opzichten wordt bepaald door de toon die door de partij wordt gezet..'

Lenin is als het ware 'herontdekt' door veel van de huidige leiders, die laten blijken zijn verzameld werk gelezen en zijn stijl van leiding geven begrepen te hebben. Bij de doelstelling van de perestroika is de dialecticus

Lenin weer volop aan de orde. Dat de leiding van de CPSU termen zoals 'leninisme' handhaaft en van een radikaal nieuwe inhoud voorziet, ligt voor de Russische situatie volkomen voor de hand. Die mensen, die in Nederland net doen alsof alles altijd in orde was met het 'marxisme-leninisme' en of hun neus bloedt, gaan hun gang maar. Ze hebben op dit punt nu niet slechts de visie van de CPN tegenover zich, maar - tot hun ergernis ongetwijfeld - ook die van de CPSU.

Lenin als inspiratiebron

Wie de worsteling tot vernieuwing en economisch herstel van de kant van de Sovjet-Unie volgt, en er belangrijke publicaties op naleest (7), raakt onder de indruk van de enorme opgave die men zich thans stelt. Het zal van groot belang zijn dat men zelf in staat blijft het tempo te bepalen. En dat de bevolking het proces ondersteunt en de ruimte krijgt. Daarbij zal veel van de opstelling van de CPSU afhangen.

In juli j.l. had Gorbatsjov een bijeenkomst met de leidende mensen van de massamedia in de Sovjet-Unie. Daarbij stelde hij een aantal kwesties van het omvormingsproces indringend aan de orde.

In de eerste plaats de 'witte vlek': de periode 1936-1940. Hij stelde dat het volkomen juist is dat daarover openheid komt, rehabilitatie en geschiedsonderzoek.: 'er mogen geen vergeten namen, geen witte vlekken zijn in de geschiedenis of in de literatuur. Zouden die witte vlakken er zijn, dan zou het immers niet om geschiedenis of literatuur gaan, maar om gekunstelde, conjunctuurafhankelijke constructies. Laat ons alles op zijn plaats zetten.'. Maar hij waarschuwde voor de tendens om deze donkere periode zo op te blazen dat hij als het ware de betekenis van de Oktoberrevolutie en de verworvenheden naar 1987 (opbouw na 1914-1921; 1941-1945; opbouw na 1945 ondanks Koude Oorlog) overschaduwt: 'De partij heeft de fouten en misslagen, onze vergissingen, ingezien. Maar ook toen, in de duistere tijden, leefde en streed de partij. Ons viel de opgave van de baanbrekers ten deel. Hoe ingewikkeld die dialectiek ook is; ze moet begrepen worden, kameraden..'. Zo'n opmerking, 5 maanden na de januari-zitting, wordt uiteraard niet zonder reden met zoveel klem gemaakt.

In de tweede plaats een benadering van het 'omgaan met kritiek'. Kritiek moet er zijn en is blijvend: 'Ik kan me niet voorstellen hoe er zonder kritiek democratie kan zijn. De democratie begint met de kritiek...'. Tegelijk is het zo dat hoe scherper de kritiek is, hoe verantwoordelijker die gebracht moet worden. Er is geen behoefte aan een belerende toon noch aan strafexpedities. Vooral moet kritiek niet vernederend zijn: 'Zulke publicisten houden zich voor voorvechters van de democratie, voor strijders tegen het oude en overleefde. Maar ze gebruiken zelf kwetsende etiketten. Daartoe heeft in onze tijd niemand het recht..'. Niet-objectieve, eenzijdige en onjuiste kritiek werkt tegen de perestroika en komt de tegenstanders van de perestroika goed van pas. En ook fundamenteel: 'De perestroika moet de mensen verenigen ('hergroeping' is een van de drie betekenissen van het woord.. LM) en niet van elkaar scheiden of gevoelens van gekwetstheid en onzekerheid teweegbrengen.. De strijd voor vernieuwing is ook strijd voor de menselijke waardigheid..'.

Gorbatsjow geeft op dit punt tevens aan dat er zich een merkwaardig - en wellicht universeel - verschijnsel voordoet. Sommige mensen, cultuurdragers voorop, hebben zich met grote moed ingezet voor veranderingen, toen dat nog zeer omstreden was: 'De literatuur heeft de maatschappij voorbereid op de veranderingen en het maatschappelijk geweten wakker geschud. Sommige

publicisten hebben zich moedig ingezet voor ideeën, die nu de kracht van partij - en staatsbesluiten hebben in de economie, cultuur en vorming..'. Het is echter typerend dat flink wat publicisten, die destijds in de pas liepen, nu opeens graag alle kritiek op de voorgaande periode willen spuien overigens zonder belangstelling te hebben voor de mensen die nu de perestroika bevechten. Gorbatsjow typeert, beleert en waarschuwt.

Er staat veel op het spel en de opgave is buitengewoon moeilijk. Neem alleen de economische doelstelling. Het kapitalisme heeft door zijn waanzinnige concurrentie, het tot afval maken van generaties werkers, de dreiging van sluitingen en massa-ontslag, de verovering van markten, enz een huiveringwekkende dynamiek die de ontwikkeling van de techniek eenzijdig vooruitjaagt. Dergelijke extreme prikkels kent het socialistische systeem gelukkig niet, maar andere positieve prikkels ontbreken veel te veel. En toch moet er een versnelde ontplooiing van beheer en technologie plaatsvinden, wil de Sovjet-Unie geen tweede-rangs-mogendheid worden. Het is nog steeds een oude marxistische waarheid dat de kracht van de economie uiteindelijk en op langere termijn beslissend is voor de kracht van een mogendheid. Vandaar dat de perestroika een drastische economische hervorming *in socialistische zin* voorstaat: zelfbestuur, marktelementen binnen de planeconomie, stimulansen tot initiatief van zelfstandigen en kleinbedrijf, toepassing nieuwe technologieën, enz. Een zware opgave vanuit de huidige situatie van stilstand. Allerlei andere elementen kunnen hier dan nog doorheen gaan lopen zoals afscheidingsbewegingen (zeer gestimuleerd door de reactie op dit moment uiteraard), vleugelstrijd, meningsverschillen met andere socialistische landen, interne matschudding over het verleden, enz. enz. Om over de internationale situatie en de tactiek van het imperialisme nog niet echt te spreken.

Lenin citeerde in 1917 een uitspraak van Napoleon, die ongeveer als volgt luidde: 'Wij zijn met volledige inzet aan een ernstige taak bezig... en we zien wel waar we precies uitkomen..'. Zo van veraf bekeken doet de perestroika daar enigszins aan denken.

Tenslotte wil ik uit de publicaties van de CPSU, en van zijn woordvoerder Gortbatsjov, van 1987 een aantal kenmerken halen:

1. De problemen van de Sovjetmaatschappij worden open en bloot op tafel gelegd. De 'roze-rode' verhalen van de massamedia tot 1985 werden steeds minder geloofd. Met de uiteenzetting van de echte problemen stijgt de geloofwaardigheid van de CPSU.
2. De problemen worden aangepakt. Er wordt een felle strijd gevoerd om besluiten ook inderdaad ten uitvoer te leggen. Een voorbeeld is thans het parool 'woningnood: volksvijand nummer een'. Het uitblijven van de uitvoering ervan wordt gehekeld, verantwoordelijken worden aangeduid en soms bij naam genoemd. De kritiek is zoveel mogelijk verbonden met de concrete aanpak..
3. Vragen en twijfels van mensen worden openlijk onder woorden gebracht en beantwoord. Kan dit allemaal wel? Hoe moet een nieuwe economie gaan draaien? Is het reëel dat arbeiders zelf hun directeur gaan kiezen? Zal een partijsecretaris, die de perestroika uitvoert, wel herkozen worden als straks stemmingen geheim zijn? Op alle terreinen van het maatschappelijk leven ontstaat discussie. Daarbij zijn 'extreme' meningen, voorzover eerlijk gemeend, 'ook een aspect van de zaak en daardoor waardevol' (Gorbatsjov). De meningenstrijd is vruchtbaar en leidt tot wegen vooruit.
4. De perestroika wordt opgevat als een lang proces, waarvan zich nu de 'kiemvor-

Albert Hahn: reaktie op Oktober-revolutie, 10 november 1917.

men' aftekenen. Op alle terreinen veranderen dingen, die op elkaar in zullen werken. Tal van wrijvingen zullen zich voordoen. Er zijn twee dodelijke gevaren: traagheid (inertie) en haast (spontaneïteit).
5. De openheid van de partij, de overwegingen die bekend worden gemaakt in de pers en op de TV als het gaat om de (internationale) politieke besluiten, de concept-wetten over de economie die nu in het hele land besproken worden, een landelijke partijconferentie in 1988 om de perestroika te bespreken: het zijn middelen om zoveel mogelijk mensen, de hele bevolking, direkt bij de omvorming te betrekken. Er wordt gestreefd naar 'een nieuwe aktie-eenheid tussen partij en volk'. 'Een omvattende democratisering van het hele maatschappelijke leven is de belangrijkste garantie voor de onomkeerbaarheid van de begonnen processen. Wij willen meer socialisme en meer democratie..' (Gorbatsjov)... 'Hoewel de partij voorop loopt, neemt het volk besluiten en dat is ook juist want anders zouden we niets kunnen bereiken (Jakovlev)..' e.d.
6. De internationale zijde van de perestroika is in de eerste plaats een consequente politieke lijn van vredesinitiatief en vreedzame coëxistentie. Zoveel mogelijk mid-

delen dienen aangewend te worden voor de ontwikkeling van de economie en cultuur: 'De internationale politiek wordt meer dan ooit bepaald door de binnenlandse politiek en ons voornemen ons te storten op de creatieve arbeid ter vervolmaking van onze maatschappij.'
7. De mens is het uitgangspunt. Daarom is verdere democratisering en humanisering de beslissende voorwaarde voor het hele proces. Socialisme betekent maximale ontplooiing voor iedere mens in economisch, politiek, sociaal en cultureel opzicht.
8. Tegengestelde belangen van groepen en lagen van de bevolking worden in de analyse betrokken en als proces behandeld. Zo heeft de vakbeweging bijvoorbeeld het recht tot controle en kritiek van de bedrijfsleiding. Dat moet zij uitoefenen: 'Er mag niet opnieuw een kloof ontstaan tussen de oplossing van de produktieopgaven en die van de sociale sfeer. De vaste positie van de vakbeweging is de verdediging van de belangen van de werkers.' Juist als 'technocratische' tendenzen in discussies van economen en managers vaker opdoemen, vindt de CPSU het van belang om de vakbeweging tot versterkte waakzaamheid op te wekken en haar rechten in nieuwe wetgeving uit te breiden. Algemener: de onderscheiden verantwoordelijkheden van CPSU, Sovjetorganen en de vakbeweging worden benadrukt. Juist de dynamiek, die hierin besloten ligt, kan initiatief en vergrote inzet stimuleren. Als de arbeid(st)er zich niet 'thuis' voelt in het bedrijf of op het land, dan is de perestroika tot mislukken gedoemd.
9. De dagelijkse inspanning voor de perestroika wordt verbonden met de inzet voor de vrede en het aanzien van het socialisme. Het welslagen van de perestroika wordt gezien als van beslissend belang voor de aantrekkelijkheid van het socialisme op wereldschaal.

Welke vormen van democratie en organisatie zullen in dit proces gevonden worden? Wie bepaalt wat 'extreem' is, alhoewel er zeker gedachten geventileerd worden die ten opzichte van de socialistische maatschappijvorm als zodanig aangeduid kunnen worden? Er zijn veel vragen te stellen en er zullen wel boeiende antwoorden op komen, waar we nog het een en ander van op kunnen steken.

De kracht van Gorbatsjow tot dusverre is dat hij op overtuigende wijze kan vertolken wat zich kennelijk als hoofdstroom binnen de partij en in de maatschappij de afgelopen jaren aftekende. Hij maakt met zijn brede visie op de vraagstukken van deze tijd indruk; ook in Nederland.

Uit de karakteristiek van de opvattingen over het omvormingsproces blijkt dat de CPSU en haar woordvoerd(st)ers het een en ander aan de bolsjewieken en de Lenin van 1917 ontlenen. Mogen de 'revolutionaire essentie, de vermetele plannen en het humanistische sociale doel' van de perestroika – zie het begin van dit artikel – bewaarheid worden.

Leo Molenaar

Noten:

1. Voornaamste bron: W.I. Lenin: Verzamelde Werken in 12 delen, deel VI: 'Van de burgerlijke naar de socialistische revolutie: 1917', Pegasus, Amsterdam, 1938.
2. De Russische tijdrekening verschilt 13 dagen van de onze. Ik houd de Russische aan.
3. Interview Aleksandr Jakovlev met El Pais, geciteerd in De Volkskrant van 11 maart jl.

4. Leo Molenaar, 'Lenin en Luxemburg', P&C, 10, 1982.
5. Leo Molenaar, 'Over leninisme en marxisme-leninisme', P&C, 1, 1983.
6. 'Over de reorganistaie en de kaderpolitiek van de partij', rapport uitgebracht door Mikhail S. Gorbatsjov op de Voltallige Zitting van het Centrale Comitee op 27 januari 1987. De slotopmerkingen van 28 januari staan in P&C, 1, 1987.
7. Behalve het materiaal van het januariplenum worden hier citaten gebruikt en argumentaties weergegeven van lange toespraken van Mikhail Sergejitsj voor het Internationaal Vredesforum te Moskou (19 februari jl), voor de leiders van de massamedia en de propaganda (25 februari jl), voor het congres van de vakbeweging (4 maart jl), voor de leiders van de massamedia en de culturele beroepsverenigingen (16 juli jl.)
8. Een uitstekende kennismaking van eerder datum met de argumentatie en de stijl van Gorbatsjov is het nog steeds actuele 'Naar een wereld zonder kernwapens' (Verklaringen, redevoeringen en interviews – uitgeverij CenO, postbus 47, 1000 AA Amsterdam).

Nieuwe Pegasusuitgaven

Het eerste boek in de nieuwe literaire reeks van Pegasus is verschenen:

Dzjan door Andrej Platonov

f **22,90**

Platonov schreef dit verhaal omstreeks 1935. Pas in 1964 kon het verschijnen, hoewel het algemeen als een meesterwerk wordt beschouwd.
Dzjan gaat over een klein volk, in de barre woestijn van Midden-Azië, dat zichzelf **Dzjan** ('ziel' of 'leventje') heeft genoemd, omdat het niets anders bezit dan een ziel, een leven.
Dit 'volk' is een samenraapsel van armoedzaaiers uit alle windstreken, vegeterend aan de uiterste rand van het bestaan, voor wie het leven een ondraaglijke kwelling is waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van **Theun de Vries** verscheen bij Pegasus een bijzonder fraaie uitgave van zijn verhaal

Het hert

f **15,-**

In een dorpje in de Ardennen tijdens de tweede wereldoorlog staan verzetsstrijders en collaborateurs tegenover elkaar, tot het – bijna mytische – hert door de bezetter wordt bedreigd...

Leningrad en Moskou een gids

f **24,75**

Een onmiskenbaar boek voor iedereen die de Sowjetunie bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijkse leven. Ook wordt een eenvoudige methode geboden om snel het alfabet te leren.

Al deze uitgaven zijn in iedere boekhandel verkrijgbaar.

Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 6
december 1987

LOSSE NUMMERS 5,75

Periodiek van de Communistische Partij van Nederland

PEN C

IN DIT NUMMER

Antwoord nodig
FENNA BOLDING

De beurskrach
COEN TEULINGS

Hou het gezond
FRE MEIS

Congres in China
JOOP MORRIEN

Geboortetechniek
JEANETTE van BEUZEKOM

Dolf Kruger
MAX VAN DEN BERG

Crisis van links
DUCO HELLEMA

Eigen kracht
JOOP MANTEL

Sociale recherche
PIETER BOGAERS

Deltaplan
MARIUS ERNSTING

Volkswoningbouw
PAUL SIMONS

Veelzijdig en gedegen

Dit is alweer het laatste nummer van de jaargang 1987. We kijken inmiddels terug op de warme ontvangst van het vorige dubbelnummer, waarover straks meer. Nu veel verschillende onderwerpen, waarbij het zwaartepunt enigszins ligt bij sociale onderwerpen en bewegingen. In dit voorwoord houden we gemakshalve de volgorde van het nummer aan.

Om te beginnen weer eens een politieke beschouwing. Dit keer van de hand van ons nieuwe Eerste-Kamerlid Fenna Bolding. Dan een artikel van econoom Coen Teulings over de beurskrach, dat zal voorzien in de behoefte aan eerste achtergrondinformatie.

Van Fré Meis vroegen we een bewerking van de toespraak die hij voor zo'n 1.000 mensen in Groningen hield tijdens de FNV/Stop Eigen Risico-actieweek van begin november. Joop Morriën volgde voor ons nauwgezet de gang van zaken op het recente congres van de Communistische Partij van China en schreef een erg informatief artikel.

Redactrice Jeanette van Beuzekom schreef een boeiend en soms onthutsend artikel over moderne geboortetechnieken en de sociale en morele vraagstukken die deze met zich meebrengen. Verplichte leeskost.

Dan bezochten we de opening van de tentoonstelling van fotograaf Dolf Kruger. Daar hangt met name het materiaal dat hij in de jaren vijftig voor De Waarheid maakte. Max van den Berg was diep onder de indruk en selecteerde enkele foto's uit het prachtige tentoonstellingsboek.

Dan opnieuw een bijzonder artikel. Duco Hellema deed op een studieweekeinde van de CPN een poging om de politieke ontwikkelingen van de laatste 15 jaar vanuit een wat bredere visie te analyseren. Hij zet een kader neer, waarbinnen ook de lotgevallen van de CPN een plaats hebben.

POLITIEK EN CULTUUR

47ste jaargang nr. 6
december 1987

Redactie
Max van den Berg
Jeanette van Beuzekom
Jan de Boo
Pim Juffermans
Leo Molenaar (hoofdredacteur)
Wiky van Rijssel (redactiesecretaris)
Eddy Schwarzwälder

Lay out:
Bram IJzerman
Correctie:
Eric Mol

Ons gironummer is: 173127
De abonnementsprijs is
f 32,50,- per jaar
Een los nummer kost *f* 5,75 en is te bestellen door *f* 6,50 (incl. porto) over te maken op postgiro 173127 t.n.v. uitgeverij Pegasus, met vemelding van het gewenste nummer.
Correspondentie over betaling en verkoop s.v.p. zenden aan de administratie van P en C, p/a uitgeverij Pegasus, Leidsestraat 25, 1017 NT Amsterdam.
Alle correspondentie over de inhoud richten aan Redactie P en C, Hoogte Kadijk 145, 1018 BH Amsterdam.

ISSN 0032-3349

INHOUD

Antwoord nodig
Fenna Bolding 259
De beurskrach
Coen Teulings 264
Hou het gezond
Fre Meis 268
Congres in China
Joop Morrien 271
Geboortetechniek
Jeanette van Beuzekom 277
Dolf Kruger
Max van den Berg 287
Crisis van links
Duco Hellema 296
Eigen kracht
Joop Mantel 301
Sociale recherche
Pieter Bogaers 307
Deltaplan
Marius Ernsting 313
Volkswoningbouw
Paul Simons 316

De subjectieve kant van het verhaal was volop aan de orde op ons laatste congres. Deze kant is wat te weinig belicht gebleven en verdient nadere uitwerking.
Joop Mantel schreef voor de Stichting 'Vorming en scholing' een meeslepende en leerzame brochure over de groei van de WAO-beweging met als titel: 'Bewust van eigen kracht'. Voor ons schreef hij een soort inleiding op deze brochure.
Daarop volgen nog drie artikelen over vraagstukken in het sociale bereik. Pieter Bogaers, werkzaam in de sociale advocatuur, schrijft over de juridische en politieke kanten van de sociale recherche. Het is een gedegen artikel, waaruit in het bijzonder ook op het vlak van de gemeentelijke politiek argumenten kunnen worden geput. Tenslotte volgen twee artikelen van Marius Ernsting en Paul Simons over actuele ontwikkelingen rond de volkswoningbouw. Ook hier naast de politieke stellingsnames veel argumenten die van belang zijn voor het werk in de acties en het parlementaire werk.

Dan tenslotte naar aanleiding van het speciale nummer over 70 jaar 'Oktober': de actuele ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en hoe wij daar vanuit onze eigen uitgangspunten als Nederlandse communisten tegen aankijken. Het nummer is enthousiast ontvangen. Van de extra-oplage van zo'n 600 exemplaren was half november niets meer over. Sommige schrijvers van artikelen zijn uitgenodigd om hun mening te geven in dag- en weekbladen, op radio en (Elli Izeboud) vanuit Moskou ook op TV. Een aantal artikelen is vertaald in het Russisch, Tsjechisch en Duits; voorzover wij weten. Zelf stuurden wij het nummer aan alle zuster- en socialistische partijen met een Engelse vertaling van het inleidende artikel van Elli Izeboud. Partijgenoten troffen het nummer aan als tentoonstellingsstuk op een expositie van buitenlandse publikatie over 'Oktober' in Tasjkent en ook in Kemerovo (de hoofdstad van Rutgers' Koeznets-bekken). Een kleine honderd financiële reacties van onze lezers zorgden voor een kleine 2.000,-, waarmee we bovenstaande activiteiten konden financieren. Dat was grandioos.
De oproep om een straat te benoemen naar Sebald Rutgers, heeft zowel plaatselijk als landelijk aandacht gekregen. Uit de plaatselijke pers van Delft en Amersfoort kreeg de redactie knipsels toegestuurd. Ook in Rotterdam loopt er een verzoek. De in Wenen wonende dochter van Sebald, Truus Trincher-Rutgers, heeft zich in een interview in De Waarheid met Joop Morriën gaarne bereid verklaard om bij een eerste onthulling van zo'n straatnaam aanwezig te zijn. In welke van de drie plaatsen zal dat zijn? Wij houden de lezers op de hoogte en wensen u allen een voorspoedig en strijdbaar 1988!

De redactie

De huidige regeringspolitiek leidt tot afbraak van voorzieningen en tast het levenspeil van velen ernstig aan. De koers van de regering blijft gericht op de belangen van de grote op export gerichte ondernemers en het opvoeren van de bewapening. Zo'n beleid vraagt dringend om een antwoord van progressieve bewegingen en partijen die een andere politiek voorstaan.

DOCUMENTATIECENTRUM NEDERLANDSE POLITIEK

Werken aan een andere politiek

Er is veel actie en beweging. In buurten en bedrijven, vanuit brede lagen van de bevolking, door vakbonden en belangenorganisaties wordt uiting gegeven aan de weerzin tegen een politiek die alleen maar tot verdere afbraak leidt. En het is niet bij protest alleen gebleven. In de maatschappelijke actie op allerlei gebied zijn ook alternatieven aangedragen voor een ander beleid.

De opvatting van de CPN is dat progressieve partijen zich nu nadrukkelijk met dit verzet moeten verbinden om er zo toe bij te dragen dat het huidige protest tegen de regeringspolitiek uitgroeit tot daadwerkelijke machtsvorming voor een ander beleid. **Het is de eerste taak van communisten om vorm te geven aan een zo breed mogelijk verzet en bij te dragen aan het tot stand komen van eensgezind optreden.**

Met de presentatie van de miljoenennota en ook in de 2 maanden daarna heeft de regering alleen maar getoond doof te zijn en te blijven voor wat er vanuit de maatschappij aan kritiek op haar beleid naar voren komt. Voor haar tellen kennelijk geen argumenten. Voor haar gelden alleen de belangen van de grote op export gerichte ondernemers en het wapenkapitaal. Wie dezelfde prioriteiten stelt als de regering mag meepraten. Wie dat weigert wordt niet gehoord. Dat is de toonzetting van de regering voor de komende jaren. Op deze arrogantie van rechts past maar één antwoord: eensgezind optreden van progressieve mensen, bewegingen en partijen.

Werklozen, uitkeringsgerechtigden, zieken, bejaarden, jongeren, woningzoekenden, huurders en vele anderen hebben weinig te verwachten van de huidige CDA-VVD-regering. Voor hun belangen is geen geld beschikbaar, integendeel. Je kunt eigenlijk niet eens meer spreken over bezuinigingen op het beleid. Waar we nu mee te maken hebben is regelrechte afbraak van beleid. Afbraak van voorzieningen die juist voor deze genoemde groepen nog enig soelaas boden.

Rechtse prioriteiten

De regering wil via de afbraak van voorzieningen en het omlaag drukken van het levenspeil van miljoenen mensen de staatskas vullen om er de prioriteiten mee te financieren die zij wèl stelt. Dat is allereerst de voortgaande, **miljardenverslindende bewapening. Als ergens direct geld te vinden is voor een ander beleid, dan is het hier.** In het slaafs meelopen in de NAVO-lijn tot het voortdurend opjagen van de bewapeningsuitgaven schuilt naar onze mening een groot gevaar voor de zich ontwikkelende kansen voor vrede en ontspanning. Het leidt tegelijkertijd tot een schandelijke verspilling van geld. Een schokkend staaltje hiervan was het zenden van Nederlandse mijnenjagers naar de Perzische Golf. Zogenaamd om de spanning in dat gebied te verminderen. Daar is echter niet veel van terecht gekomen, zo hebben we kunnen ervaren. De lange stoet van vloten in de Golf lijkt veel méér bedoeld om te voorkomen dat – in het kader van het denken in militaire machtsblokken – 'eigen' territorium een ander ten deel valt. **Onze opvatting is dat alleen het terughalen van de oorlogsboten kan bijdragen aan een proces van spanningsvermindering.**

Een andere prioriteit van deze regering is de steunverlening aan de **grote op export gerichte concerns.** Zo ongeveer alle subsidies worden afgebroken, maar met één van de grootste subsidiepotten – de WIR – ligt dat anders. Na de overschrijding van de onderwijssubsidies besloot de regering om onmiddellijk de studiefinanciering aan te pakken. Na het overschrijden van de WIR-subsidies ging dat heel anders. In het vervolg krijgen de ondernemers hun geld nu een jaar later, maar van de miljardensteun op zich blijven ze verzekerd.
Met de keuze voor deze prioriteiten, de miljardensteun aan de bewapening en aan de grote ondernemers, maakt het kabinet duidelijk met welke inzet zij de komende jaren wil regeren. Maar... het geeft tegelijkertijd aan waar de mogelijkheden liggen voor het realiseren van een andere politiek: in het **verleggen van de geldstromen** naar de kernpunten van een werkelijk sociaal beleid: de sociale zekerheid, de werkgelegenheid en het levenspeil.

Ander beleid mogelijk

Een ander beleid is mogelijk. Er zijn kansen voor een sociale politiek waarin de belangen van de mensen centraal kunnen staan. Maar dan zal daar voor gekozen moeten worden. Dan zullen de kaders die Lubbers en Ruding stellen, doorbroken moeten worden. Van een beleid dat zich laat opsluiten in de kaders van de regering is geen oplossing te verwachten voor de grote problemen van deze tijd: de grote werkloosheid en de armoede onder een groeiend aantal mensen.
Voor die problemen sluit de regering de ogen. De verantwoordelijkheid voor het oplossen van die problemen – die toch vooral een gevolg zijn van de jarenlange bezuinigingspolitiek – schuift de regering gemakshalve op anderen. Met een beroep op de noodzaak om de werkloosheid op te lossen komt de regering opnieuw met de oproep tot loonmatiging. Maar hoe vaak is dat verhaal al niet afgedraaid?
Ook tijdens de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer op 17 en 18 november j.l. drong Lubbers opnieuw aan op matigen en bezuinigen ten behoeve van de

werkgelegenheid. Het optreden voor looneisen karakteriseerde hij als slecht voor de werkgelegenheid en als geld afpakken van de minima, waar hij zich tegen verklaarde. Als Lubbers werkelijk van mening is dat er geen diefstal op de minima mag worden gepleegd, dan kan hij maar het best beginnen met het onmiddellijk terugdraaien van alle bezuinigingen die er de afgelopen jaren zijn geweest en die met name de minima hard hebben getroffen. Om te beginnen met de stelselherziening sociale zekerheid.
Er is de afgelopen jaren voortdurend gematigd en bezuinigd, en altijd weer met het argument dat dit nodig was om ruimte te scheppen voor werkgelegenheidsplannen. Maar over de concrete invulling van die plannen werd niets gezegd en werk is er niet gekomen. Op dat gebied veranderde niets. Het is volkomen terecht dat de werkers geen zin hebben mee te doen aan de matigingspolitiek van de regering en optreden voor het opeisen van de loonruimte die er in de bedrijven zit.
Het is wel duidelijk dat ondernemers en regering loon**matiging** als voornaamste remedie blijven hanteren voor hun economische doeleinden. Het is nog nooit gebeurd dat er loonsverhogingen kwamen zonder strijd. Ook nu moeten ondernemers met eisen en acties tegemoet worden getreden om te zorgen dat het economisch gewin aan de mensen ten goede komt.

Samen optreden

In de strijd tegen de reeks van bezuinigingen op nagenoeg alle gebieden van het maatschappelijke en culturele leven groeit de spanning. In acties zoals 'Stop eigen risico' en 'Vrouwen blijven eisen' tekent zich af hoe het deze regering ontbreekt aan een werkelijk maatschappelijk draagvlak voor haar afbraakpolitiek. Juist in deze acties, maar ook in die tegen bezuinigingen op bijvoorbeeld het gebied van het onderwijs, openbaart zich de bereidheid tot samengaan die de grens van de traditionele links-rechtsindeling in de bevolking overschrijdt.
Dit proces schept grote perspectieven voor een werkelijke ommezwaai in de gang van zaken. In de brede maatschappelijke beweging voor vrede en tegen kernbewapening hebben we dit najaar ervaren welke resultaten bereikt kunnen worden. Het is vooral de vredesbeweging geweest die bijdroeg tot het tot stand komen van het akkoord over de middellange-afstandsraketten. Communisten namen 10 jaar geleden, samen met anderen, het initiatief tot een grote beweging tegen de neutronenbom vanuit de overtuiging dat massaal protest uiteindelijk tot resultaten zou leiden. Communisten hebben zich nooit willen neerleggen bij de opvatting van sommigen, dat er voor kleine landen geen enkele rol was weggelegd om concrete stappen naar ontwapening en ontspanning af te dwingen. Wij hebben vertrouwd op de kracht van de massale vredesbeweging, die eigen Nederlandse stappen eiste en afdwong. De acties in ons land hebben internationaal grote betekenis gehad, en ze hebben dat nòg. Ze hebben er mede toe bijgedragen dat er nu een akkoord ligt, dat een begin van verdere ontwapening moet betekenen.
Op 31 oktober liet de Nederlandse vredesbeweging in Den Haag opnieuw van zich horen: 20.000 mensen traden op voor de onmiddellijke stopzetting van de bouw in Woensdrecht en voor een 'kernwapenvrij Nederland'. Daar ging veel inspiratie van uit.

Nieuw denken

Het veranderde internationale klimaat moet naar onze

Kop van de 31 oktober-demonstratie met o.a. Els en Marcus Bakker, Ina Brouwer en Nico Schouten.

mening nu worden aangegrepen om initiatieven te nemen voor een stop op atoomproeven, voor een kernwapenvrij Europa en voor minder bewapening en militaire uitgaven. Veranderingen in de Sovjet-Unie – die revolutionair van aard zijn, zoals Gorbatsjov het zegt –, het nieuwe denken: het is onlosmakelijk verbonden met de gedachte dat vrede en veiligheid niet bereikt worden door het opvoeren van militaire macht. De snelle totstandkoming van het akkoord was mede door dat inzicht mogelijk.
Over het nieuwe denken in de Sovjet-Unie worden allerlei beschouwingen weggegeven. Hoe serieus is het? Is er voldoende steun voor? En meer van dit soort afstandelijke vragen. Maar, een nieuw denken in het Westen zelf, of in de NAVO komt vaak niet ter sprake. De totstandkoming van het akkoord is van bijzonder grote betekenis. Het is een belangrijk historisch moment. Maar, **het kan ook het begin zijn van een historisch proces van belangrijke stappen op weg naar vrede en ontspanning voor alle volkeren. Daarvoor is echter ook in het Westen een nieuw denken nodig, waarin verdere bewapening of atoomtaken niet passen.**
Terwijl nu voor het eerst de mogelijkheid van verdere stappen naar atoomontwapening in zicht komt, wordt vooral vanuit de NAVO de noodzaak van blijvende atoomwapens in Europa en het behoud en de verzwaring van de atoomtaken voor Nederland gepropageerd. Uit dat alles blijkt dat een sterke afhankelijkheid van de Verenigde Staten wordt gewenst in het kader van de NAVO.
Het is erg verontrustend dat in West-Europa Frankrijk en West-Duitsland een eigen brigade met Franse atoomwapens willen, waaraan ook Nederland mag deelnemen. Voorlopig heeft de Nederlandse regering zich daar niet in positieve

zin over uitgelaten, maar ze heeft zich er ook niet tegen verzet. De Verenigde Staten en ook enige andere NAVO-landen willen de conventionele bewapening opvoeren als straks het aantal middellange-afstandsraketten vermindert. **Naar onze mening is juist nu de tijd rijp om èn de nucleaire èn de conventionele bewapening te verminderen.**

Daadwerkelijke initiatieven

De praktijk van méér bewapenen en méér militaire uitgaven moet doorbroken worden. Zo'n doorbraak kan alleen door massabeweging *tot stand worden* gebracht. We kunnen het proces van ontwapenen en van het verlagen van de militaire uitgaven niet overlaten aan de grootmachten. Dat moeten we zelf afdwingen! Wat nu nodig is, zijn initiatieven van progressieve politieke partijen en van vooruitstrevende en vredelievende mensen die zich verenigen om het omlaagbrengen van militaire uitgaven te eisen. Onze economie wordt nu beheerst door de winsthonger van grote ondernemers, de export en de miljarden aan bewapeningsuitgaven. Voor blijvende vrede en ontspanning is ontwapening en het omlaag brengen van de militaire uitgaven echter onontbeerlijk. **Een werkelijke vredespolitiek is niet mogelijk met gigantische oorlogsuitgaven. Als op dit punt een ommekeer in het denken kan worden bewerkstelligd, dan zijn er ook mogelijkheden voor een andere politiek waarin de mensen centraal staan.**
Velen in ons land vinden van de jongste regeringsplannen dat de maat nu toch echt wel vol is. Dat geldt voor communisten en andere progressieve krachten, maar ook voor vele anderen die goed beseffen wat de gevolgen van het regeringsbeleid zijn.
Er biedt zich een basis aan om een kentering in het beleid af te dwingen. Maar dan moeten wij ons wel doen gelden. Dan zal op de uiting van protest en weerzin de daad van de gezamenlijke actie moeten volgen. Er is geen enkele reden ons door de arrogantie waarmee Lubbers en de zijnen hun politiek presenteren, te laten verlammen en in het defensief te laten drukken, of erger nog in eigen schulp terug te kruipen.

Onze kracht ligt in de overtuiging dat in ons land een meerderheid te verwerven is voor een andere politiek, die het verlangen van de mensen naar vrede en een wereld zonder armoede en werkloosheid tot uitgangspunt heeft.
De CPN beschouwt het als haar belangrijkste taak om ertoe bij te dragen dat dit inzicht doordringt en tegelijkertijd in daadwerkelijke initiatieven tot actie gestalte krijgt. Het enige antwoord op de arrogantie van rechts in het eensgezinde optreden van mensen, bewegingen en partijen die de belangen van de mensen voorop stellen.
Daarom is een versterking van de CPN hard nodig. Want hoe sterker de CPN, des te krachtiger zal haar bijdrage aan de beweging kunnen worden en daarmee aan het realiseren van een koers die vrede en welvaart voorop stelt.

Fenna Bolding

Maandag 2 november 1987 was een gedenkwaardige dag in de geschiedenis van het kapitalisme. In luttele uren daalden de aandelenkoersen van 's werelds grootste ondernemingen met ongeveer 30%. Een golf van paniek ging door de financiële wereld. Alle beurzen in de wereld kregen klappen. In Hong Kong werd de handel zelfs voor een week stil gelegd. Nu, twee maanden na de koersval, zijn de gevolgen nog steeds onduidelijk. Het weer is de laatste weken makkelijker te voorspellen dan de dollarkoers. Wat precies de betekenis is geweest van zwarte maandag zal pas over een paar jaar duidelijk worden.

De betekenis van 'zwarte maandag'

Achtergronden van de beurskrach

In de commentaren die met name de eerste dagen na de krach in de media verschenen, zag je een aantal thema's regelmatig terugkeren. Deze thema's lijken erg voor de hand te liggen: de rol van speculanten, de sterke stijging van de aandelenkoersen in de afgelopen jaren, de snelheid van de computerverwerking, enzovoort. Toch is het de vraag of zwarte maandag zo eenvoudig kan worden verklaard. Was de koersval slechts een storm in een glas water? Ik zal mijn commentaar geven op drie veelgehoorde stellingen.

I. De krach gaat ons niet aan, het is een zaak van het grootkapitaal. Deze stelling is verleidelijk: wie heeft niet zitten genieten van al die driftig heen en weer rennende mannetjes op de beursvloer? Toch is ze onjuist. De kern van het kapitalisme is dat grote groepen van de bevolking afhankelijk zijn van de investeringsbeslissingen van een klein aantal kapitaalbezitters. Een crisis van het kapitaal gaat aan de rest van de bevolking niet ongemerkt voorbij. Je hoeft maar te denken aan de enorme gevolgen van de beurskrach van 1929: tien jaar crisis en een wereldoorlog waren het resultaat.

II. De crisis is de schuld van de yuppies, de computers en/of de speculanten. Iedere keer als de beurskoersen fors omlaag gaan komen dit soort ideeën bovendrijven. Nota bene de voorzitter van het beursbestuur, baron van Ittersum zèlf, heeft het punt aan de orde gesteld. Volgens hem is de sterk toegeno-

maar handel in opties de oorzaak van de problemen. De optiehandel is inderdaad zeer speculatief. In korte tijd kan hier veel geld worden verdiend of worden verloren, zeker als de opties worden gekocht met geleend geld.
Om de optiehandel de schuld van de krach in de schoenen te schuiven lijkt echter ver gezocht. Dit soort speculatie heeft weliswaar aan populariteit gewonnen, maar vergeleken met de grote beleggers (pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen) gaat het nog steeds om kleine bedragen. Het opvallende aan zwarte maandag was dat ook deze grote beleggers het niet aandurfden om de aangeboden aandelen tegen de (spot)prijzen op te kopen. De yuppies en andere kleine beleggers hebben met hun paniekverkopen weliswaar de grootste verliezen geleden, de oorzaak van de koersval ligt elders.

III. De beurskoersen waren te ver gestegen, daar moest een eind aan komen. Sinds 1980 zijn de aandelenkoersen vervijfvoudigd. De gedachte dat die stijging niet oneindig door kon gaan lijkt redelijk. Tal van vooraanstaande economen hebben dit naar voren gebracht. Toch valt op deze visie veel af te dingen. Allereerst is de enorme stijging van de aandelenkoersen niet uit de lucht komen vallen. In een paar economisch belangrijke landen is vijf jaar lang een harde monetarische afbraakpolitiek gevoerd: Reagan, Thatcher, Kohl, Martens en niet te vergeten Lubbers. Zij hebben lonen en uitkeringen verlaagd en voorzieningen uitgekleed. Dit beleid heeft de positie van het kapitaal verbeterd. De koersstijging is dus niet louter te wijten aan speculanten die niet met beide benen op de vloer stonden. Omgekeerd is de koersdaling niet het gevolg van overdreven koersstijging.

Kern van het probleem

De beurskrach is dus mijns inziens niet het gevolg van *overspannen verwachtingen*, yuppies of computers. De koersval kan alleen worden verklaard uit meer structurele oorzaken, die het gevolg zijn van onevenwichtigheden in het kapitalisme. Blijkbaar zijn er in de dagen voorafgaand aan de zwarte maandag dingen gebeurd die in korte tijd het vertrouwen van beleggers in de toekomst hebben ondermijnd.
De kern van het probleem ligt in de verhouding tussen de drie grootmachten binnen de kapitalistische wereld: de Verenigde Staten, West-Duitsland en Japan. De afgelopen jaren hebben de Verenigde Staten meer moeite om de concurrentie met Japan, maar ook met West-Duitsland, vol te houden. Op steeds meer terreinen moest de Amerikaanse industrie het afleggen tegen buitenlandse concurrentie. Een voorbeeld is de autoindustrie. Vroeger produceerden de Verenigde Staten zelf de overgrote meerderheid van de personenauto's voor de binnenlandse markt. De ondernemingen in die sector behoorden tot de grootste ter wereld. Na de oliecrisis gingen veel Amerikanen over op kleinere auto's. Deze kwamen echter vooral uit het buitenland. Binnen enkele jaren veroverden Japanse automerken een belangrijk aandeel op die markt. Op tal van andere markten gebeurde hetzelfde, zoals bijvoorbeeld bij de consumentenelektronica (TV, video e.d.).
De voornaamste markt waarop de Amerikaanse industrie wel overeind bleef was de markt voor oorlogstuig. Reagan heeft het budget voor de oorlogsindustrie vergroot. De Amerikaanse industrie stortte zich met overgave op deze gemakkelijke markt, waar zij geen last hadden van buitenlandse concurrenten. De Amerikaanse economie groeide als kool. Alleen was deze kool slecht te eten. De financiering van deze uitgaven werd een steeds groter probleem. De dollarkoers liep op

tot bijna 4 gulden, vanwege de hoge rente die de Amerikaanse regering bereid was voor haar leningen te betalen. De positie van de Amerikaanse economie werd hierdoor vanzelfsprekend verzwakt. De Verenigde Staten kochten veel meer goederen in het buitenland dan ze daar verkochten: er ontstond een enorm tekort op de betalingsbalans. Een land zoals Nigeria kan zich een dergelijke politiek niet veroorloven. Men eist dan boter bij de vis: geen geld, dan ook geen handel. Amerika kon echter vertrouwen op de dollar. De dollar is een algemeen aanvaard betaalmiddel. Vandaar dat men een tijd lang op de pof kon blijven kopen.

Scheve verhoudingen

Vroeg of laat moest deze ontwikkeling echter vastlopen. Het vertrouwen in de dollar verminderde. De vraag was of de scheve verhoudingen met normale middelen konden worden rechtgetrokken. De daling van de dollar van bijna 4 gulden naar ongeveer 2 gulden was daarvoor gunstig. De Amerikaanse produkten werden goedkoper, waardoor ze beter konden concurreren. De vijf grootste landen kwamen overeen de dollar op die koers te houden, zodat de Verenigde Staten hun betalingsbalanstekort weg konden werken; het zogenaamde Louvre-akkoord.
De week voor zwarte maandag kwamen er berichten dat de daling van de dollar niet hielp. Het betalingsbalanstekort van de Verenigde Staten was niet verminderd, ondanks de halvering van de waarde van de dollar. De rente begon, mede als gevolg van deze berichten, te stijgen waardoor beleggen in obligaties voordeliger werd dan beleggen in aandelen (obligaties kennen een vast rentepercentage). Amerika's minister van Financiën Baker gooide op dat moment extra olie op het vuur. Als het tekort niet terug liep, moest de dollar verder omlaag, zo dreigde hij. Dit dreigement veroorzaakte paniek. Het werd beschouwd als het einde van het met veel moeite bereikte Louvre-akkoord. De onderlinge overeenstemming over de te voeren economische politiek kwam op losse schroeven te staan. De dreiging van protectionisme lag op de loer: alle landen beschermen de thuismarkt met invoertarieven. Er breekt een handelsoorlog uit, waarbij ieder land probeert de eigen problemen op te lossen ten koste van zijn buurlanden, met alle gevolgen voor welvaart en werkgelegenheid van dien. In de crisis van de jaren dertig is iets soortgelijks gebeurd. Deze dreiging was de oorzaak van de krach.
De gevolgen van zwarte maandag op langere termijn zijn met geen mogelijkheid te voorspellen. Na de eerste berichten dat het allemaal mee zou vallen, wordt in de internationale financiële top nu druk gewerkt om de trein op de rails te houden. De renteverlaging en het akkoord tussen Reagan en het Congres over Amerikaanse overheidsbegroting zijn daarvan het resultaat.
De belangrijkste gevolgen zullen bij de investeringen te merken zijn. De aandelenkoersen zijn een spiegel van de winstverwachtingen van beleggers. Lage koersen zijn het gevolg van lage winstverwachtingen. Als beleggers minder winst verwachten is er voor hen minder aanleiding geld te steken in nieuwe investeringen. Op dit moment zitten bedrijven zelf goed in de slappe was als gevolg van de winsten van de laatste jaren, maar vroeg of laat hebben zij die beleggers toch weer nodig.

Conclusies

Naar aanleiding van zwarte maandag kunnen een aantal conclusies getrokken worden.

(misschien overbodig voor communisten). Het kapitalisme blijft niet uit zichzelf op *het rechte spoor*. De afgelopen jaren heeft onder economen en politici het idee geleefd dat de markt het ideale middel was om maatschappelijke tegenstellingen onder controle te houden. De krach heeft aangetoond dat dit naïeve idee onjuist is. Niet eens zozeer omdat de aandelenkoersen van de ene op de andere dag 30% konden dalen. Veel belangrijker is dat de tegenstellingen tussen de belangrijkste machtsblokken binnen het kapitalisme – de Verenigde Staten, Japan en West-Europa – niet zonder overleg en politiek ingrijpen kunnen worden beheerst. De markt alléén leidt tot chaos.
Deze conclusie wordt sinds de krach in brede kring getrokken, getuige de vele topconferenties van de laatste weken. De experimenten van Friedman en consorten lijken hun langste tijd gehad te hebben. Ook beleggers blijken hun buik daarvan vol te hebben.

II. De beurskrach heeft de toegenomen vervlechting van de internationale economie duidelijk in beeld gebracht. De beurzen in de hele wereld werde allen even hard getroffen door de krach. Voor steeds meer produkten is de markt de hele wereld. De ontwikkelingskosten van nieuwe produkten zijn zo hoog geworden, dat zij nog slechts op te brengen zijn door de grootste ondernemingen. Deze kosten kunnen alleen worden terugverdiend als de produkten in meerdere landen, liefst zelfs in de hele wereld, worden verkocht. Een voorbeeld daarvan is de ontwikkeling van telefooncentrales. Philips doet mee aan deze concurrentieslag. Zou Philips alleen op de Nederlandse markt aan de bak komen, dan is het project zeker een flop.
In de strijd tussen de grote machtsblokken neemt West-Europa, om andere redenen dan de Verenigde Staten, een moeizame positie in. De EEG is meestal verdeeld en daar wordt door de andere blokken listig gebruik van gemaakt. Een voorbeeld is de Spaanse toetreding tot de EEG. Daardoor gebruikte Spanje voortaan Europese in plaats van Amerikaanse maïs. De Verenigde Staten namen tegenmaatregelen. De invoer van kaas uit Nederland werd beperkt. Daardoor ontstaan binnen de EEG conflicten.

III. Vanwege de internationale vervlechting is het voor de arbeidersbeweging noodzakelijk om te komen tot een organisatie op liefst internationaal, maar in elk geval Europees niveau. Het kapitaal heeft zich al langer internationaal georganiseerd, in multinationale ondernemingen en in allerlei halve en hele samenwerkingsverbanden. Het is waarschijnlijk dat ondanks alle tegenstellingen tussen landen de macht van de EEG zal toenemen ten koste van de nationale parlementen. Als de arbeidersbeweging niet op tijd kans ziet zich te verenigen, dan dreigt de werkende bevolking van de verschillende landen tegen elkaar te worden uitgespeeld. Dit gebeurt nu al (bijvoorbeeld de reorganisaties bij Philips).
De CPN heeft altijd kritisch gestaan tegenover de Europese bureaucratie. In haar beginselprogram heeft de partij de controle van monopolies en multinationale ondernemingen tot een centraal punt gemaakt. Dit vereist een Europees georganiseerde arbeidersbeweging en het vereist bezinning over de rol van de EEG. Wie sprak ook weer: proletariërs aller landen, verenigt u?

IV. Tot slot: er is veel gewonnen nu het waanidee dat geen enkele politieke sturing noodzakelijk is, is losgelaten. Dat opent perspectieven voor een nieuwe politiek. Voorlopig wordt deze politiek echter nog bepaald op geheime conferenties, door een beperkt aantal topfiguren, zonder last van of ruggespraak met democratisch gekozen organen.

Coen Teulings

Zoals bekend heeft eind maart dit jaar de commissie-Dekker in opdracht van de regering-Lubbers een rapport uitgebracht over de toekomst van de gezondheidszorg in Nederland. Het is typisch voor deze regering dat zij haar adviezen aan topmannen van grote concerns vraagt. In dit geval van Philips.
Als de voorstellen van de commissie-Dekker door het parlement worden aangenomen, heeft dit ingrijpende gevolgen voor iedereen en vooral voor ziekenfonds-patiënten.

'Laten we het gezond houden'

Onmiddellijk nadat het rapport was verschenen is er groot verzet tegen gerezen. Van het comité 'Stop Eigen Risico', maar ook van de zijde van de FNV en vele anderen, onder andere van onze partij, de CPN.

De plannen betekenen dat de verplichte ziekenfondsverzekering verdwijnt. Iedere Nederlander zou worden verplicht zich te verzekeren bij een particuliere verzekering. Ook de huidige ziekenfondsen zullen dan als particuliere verzekeraars gaan optreden.
De verzekerden (d.w.z. iedere Nederlander) gaan dan 4,2% van hun inkomen, tot een maximum van *f* 66.000,-, betalen. Iemand die meer inkomen heeft dan *f* 66.000,- betaalt nooit meer premie dan over die *f* 66.000,-.
Daarnaast, dus naast die 4,2%, moet iedereen zich verzekeren bij een particuliere verzekering, voor een vaste premie (de zgn. nominale premie) van *f* 325,- per jaar, per persoon, voor de kinderen half geld.
Deze verzekering geldt niet voor het volledige ziekenfondspakket van nu, maar voor 85% van het huidige pakket. Erbuiten vallen namelijk geneesmiddelen, fysiotherapie, kunst- en hulpmiddelen, tandartsenhulp boven achttien jaar, abortus, sterilisatie, cosmetische operaties enz. Hiervoor kan men zich bijverzekeren voor *f* 488,- per persoon per jaar. Voor kinderen ook hier weer half geld.

Wanneer deze plannen werkelijkheid zouden worden gaat het de gewone doorsnee Nederlander veel geld kosten. Een gezin met 2 kinderen met het minimum loon bijvoorbeeld zou *f* 180,- per maand meer gaan betalen. Voor gehuwde A.O.W.'ers betekent het *f* 120,- meer per maand en voor een alleenstaande A.O.W.'ers *f* 75,- meer per maand.
In de praktijk betekent dit dat een paar miljoen mensen met hun inkomen beneden de norm van de bijstandsuitkering komen te liggen.

Het is dan ook geen wonder dat er tegen deze plannen fel verzet is gerezen. Het comité 'Stop Eigen Risico', maar ook de FNV heeft de massa

gemobiliseerd om de plannen tegen te houden. O.a. zijn door het hele land grote meetings gehouden, georganiseerd door de FNV en het comité 'Stop Eigen Risico'; meetings die zeer druk bezocht waren.
Mede door dit verzet heeft de regering tot nu toe de plannen van de commissie-Dekker niet in hun geheel overgenomen. Zij wil het plan-Dekker uitstellen tot 1990. Wél heeft zij nu reeds een paar voor haar lucratieve, maar voor de massa die het aangaat zeer nadelige maatregelen genomen. Deze betreffen:
a. een verhoging van de ziekenfondspremie, die de minimuminkomens *f* 9,- per maand kost;
b. de tandartsenhulp gaat uit het ziekenfonds (als de regering haar zin krijgt), wat de mensen veel geld gaat kosten.
Bovendien heeft de regering het voor vele tienduizenden, vooral middenstanders, die tot nu toe vrijwillig verzekerd waren, onmogelijk gemaakt om op 65-jarige leeftijd in het ziekenfonds te komen.
Zij moeten zich particulier laten verzekeren. Deze groepering van de bevolking heeft vaak alleen A.O.W. Door een meer-uitgave van ongeveer *f* 150,- per maand moeten deze gezinnen óf naar de Bijstand, omdat ze beneden de uitkeringsnorm komen, óf zich niet meer laten verzekeren.

Gezond alternatief

Dát zijn de consequenties van de voorstellen van de commissie-Dekker en de maatregelen van deze rechtse regering.
Men zou kunnen zeggen: wat is het alternatief? De uitgaven van de gezondheidszorg zijn toch te hoog? Er moeten toch maatregelen genomen worden? Er kunnen inderdaad maatregelen genomen worden, maar niet die, die de regering en haar adviseurs willen; er is een alternatief. Er kan nl. een volksverzekering worden ingevoerd voor iedereen in ons land.
De FNV heeft onder het motto *'Laten we het gezond houden'* een plan voor een volksverzekering gemaakt. Dit plan betekent dat iedereen voor zo'n volksverzekering gaat betalen, óók de rijken.

Iedere Nederlander blijft recht houden op ten minste het pakket dat nu in het ziekenfonds zit en in de AWBZ. Het plan gaat ervan uit dat het budgetair-neutraal is en dat de werkgeversbijdragen gelijk blijven.
Het plan beoogt een eind te maken aan de *'ongelijke verdeling van de gezondheid.'*
Deze ongelijkheid blijkt nl. uit een rapport met die naam, samengesteld door de wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid. In dit rapport wordt onder meer gesteld, dat de gezondheidstoestand van de verschillende bevolkingsgroepen afneemt met de sociaal-economische positie.
In het FNV-plan wordt ook gepleit voor gerichte kostenbeheersing en verhoging van de doelmatigheid in de gezondheidszorg.
In dit verband zegt de FNV dat er een eind moet komen aan de toestand dat er naast de regionale ziekenfondsen zo'n 60 particuliere verzekeraars werkzaam zijn.

Een volksverzekering betekent dat iedereen dezelfde rechten en aanspraken verkrijgt en er geen eigen risico's en eigen bijdragen zullen zijn.
De voorstellen van de FNV zullen geen gevolgen hebben voor de werkers die nu in het ziekenfonds zijn verzekerd, noch voor de uitkeringsgerechtigden.

Dit plan verdient de steun van brede lagen van de bevolking.
Het is veel rechtvaardiger dan alle andere voorstellen.

Opportunisme

Daarom is het onbegrijpelijk dat de PvdA niet vierkant achter dit plan staat. Integendeel, de PvdA zoekt contact met het CDA onder het mom dat een volksverzekering niet haalbaar is; dan maar een zogenaamd beperkter plan met alle risico's van dien voor de werkende mensen en de uitkeringsgerechtigden.
Toegeven aan rechts en opportunisme in de richting van het CDA, en zelfs op bepaalde terreinen van de VVD, lost voor de massa van de bevolking niets op. Het maakt wél de rechtse krachten in ons land brutaler om haar aanvallen op de sociale verworvenheden die na de Tweede Wereldoorlog door de werkende bevolking zijn behaald, voort te zetten.
De regering en haar adviseurs willen de gevolgen van hún economische crisis, een crisis die inherent is aan het kapitalistische stelsel, oplossen over de ruggen van de massa van de gewone mensen.

De plannen tot afbraak van de gezondheidszorg volgen op een reeks van andere, reeds doorgevoerde verslechteringen.
Zoals het terugbrengen van de uitkeringen van de WW, de WWV, de WAO en de Ziektewet tot 70% van het loon. Dat was 80 en 75%.
Het loskoppelen van de uitkeringen van de loonontwikkeling; het verslechteren van de verlengde uitkering na 26 weken bij werkloosheid. Men moet de laatste 5 jaar 3 jaar hebben gewerkt om daarvoor in aanmerking te komen.
Het herkeuren van de gedeeltelijk invaliden, door ze niet meer in aanmerking te laten komen voor de volle uitkering; het verlagen van de jeugdlonen; het invoeren van schoolgeld van *f* 1030,- per jaar per kind. De wet op de voordeursrege*ling; de* studiefinanciering enz., enz.

Het kan niet anders of het verzet tegen het beleid van de grote concerns en de regering-Lubbers zal toenemen.
Onze partij zal al haar krachten inspannen om de eenheid te smeden van alle vooruitstrevende krachten in ons land, met als doel een einde te maken aan het rechtse beleid van de regering-Lubbers. Op vele terreinen wordt er reeds samengewerkt o.a. door het comité 'Stop Eigen Risico' en de FNV.
Deze frisse wind van samenwerking zal uiteindelijk tot een storm uitgroeien die de reactionaire krachten omver zal werpen.
Dit tot heil van het overgrote deel van ons volk.

Fré Meis

Ondanks het feit, dat de aandacht van de nationale en internationale pers in de oktober/novembermaand zich in belangrijke mate richtte op de herdenking van de Oktoberrevolutie en de gebeurtenissen in Moskou, drongen toch ook voorbereiding en verloop van het dertiende congres van de Communistische Partij van China in ruime mate in de media door. Deze aandacht voor China is wel begrijpelijk, want met zijn 1 miljard inwoners is het het meest bevolkte land van de wereld; door zijn groeiend economisch en militair potentieel zal het bovendien steeds meer gewicht krijgen in de internationale politiek.

China in de eerste fase van het socialisme

Acht dagen, van 25 oktober tot 1 november, waren 1936 *gedelegeerden*, die 46 miljoen leden vertegenwoordigden, in Peking bijeen. Zij beraadslaagden in werkgroepen en een inzicht in de discussie is wat moeilijk, omdat daarvan alleen door samenvattingen tegenover de pers mededeling werd gedaan. Enkele punten werden echter duidelijk: het congres was gericht op de doorvoering van economische en politieke hervormingen en er had als het ware in de leidende partijorganen een aflossing plaats van de oude, nauw met de vooroorlogse jaren verbonden revolutionaire garde door relatief jongeren. De bejaarde Den Xiaoping (83), die de afgelopen jaren als de meeste vooraanstaande partijleider was opgetreden, trad officieel uit de leiding terug en nam al of niet tegenstribbelende ouderen met zich mee. Deng bleef trouwens wel voorzitter van de belangrijke militaire commissie.

Op zijn Chinees

De inleiding van de op dat moment nog maar dienstdoend algemeen secretaris en tevens premier Zhao Ziyang kenmerkte zich door een zakelijke toon. De strekking werd, uiteraard, gedekt door de hoofdleuze van het congres: "Op weg naar het socialisme op zijn Chinees". In de maanden voorafgaand aan het congres was de inleiding door het politiek bureau, het centraal comité en enkele duizenden kaders in de diverse delen van het land voorbereid. Tijdens het congres kon er zo sprake zijn van een grote overeenstemming.
In de inleiding werd vastgesteld, dat China zich in een situatie bevindt, die door de

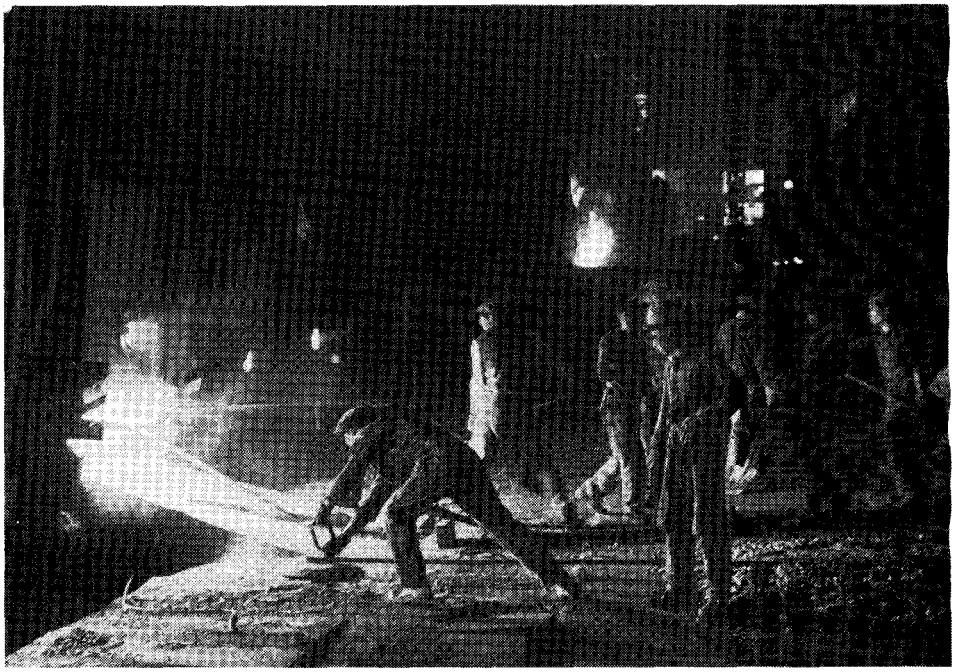

grondleggers van het marxisme niet was voorzien. Zij verwachtten de opbouw van het socialisme op basis van een industrieel hoog ontwikkeld kapitalisme en het was voor het eerst, dat met deze opbouw werd begonnen in een voormalig semi-koloniaal, semi-feodaal land. Dat is zeker waar, al rees op het tweede congres van de Comintern (1920), dat was gewijd aan het koloniale vraagstuk, al de vraag of het mogelijk zou zijn in de koloniën en onderontwikkelde landen een socialistische economie te vestigen zonder eerst door het kapitalistische stadium heen te zijn gegaan. Het vraagstuk was niet door Lenin zelf, die voor het congres theses had gemaakt, opgeworpen. Maar hij ging het niet uit de weg en zei "ontkennend te hebben geantwoord" op de vraag of de achtergebleven volkeren "onvoorwaardelijk het kapitalisch ontwikkelingsstadium moeten doorlopen". Hoe de ontwikkeling zou gaan was op dat moment niet te voorspellen en zou de praktische ervaring wel leren. Op basis van die discussie sprak men in de jaren zestig, zeventig over een "niet-kapitalistische weg van ontwikkeling", toen het vraagstuk in bevrijdingsbewegingen aan de orde kwam.

Boerenrevolutie

In China voltrok zich de "nieuwe democratische revolutie", die tot de vorming van de Volksrepubliek leidde (1 oktober 1949), door een nationaal eenheidsfront, waarvan het bijzondere was, dat het onder leiding van de communistische partij stond. In wezen was er sprake van een boerenrevolutie en het startpunt voor de communisten was een zwak ontwikkelde industrie, achtergebleven produktiemiddelen en een onderontwikkelde wareneconomie.
Toch werd de weg ingeslagen naar het socialisme en de theoretische analyse van

Zhao Ziyang op het congres luidde, dat China zich bevindt "in de eerste fase (etappe) van het socialisme". Men moest zich dat goed bewust zijn om een juist begrip van de taken te krijgen. "Onder de bijzondere historische omstandigheden van het huidige China zou het een mechanische opvatting van de revolutie zijn, te menen dat het Chinese volk niet de socialistische weg zou kunnen nemen zonder door het stadium van een volledig ontwikkeld kapitalisme te gaan. Hier ligt duidelijk de wortel van de rechtse fouten. Aan de andere kant is het een utopische opvatting, te menen dat het mogelijk is de eerste fase van het socialisme, waarin de produktieve krachten hoog moeten worden ontwikkeld, over te slaan. Hier ligt de wortel van "linkse" fouten", aldus Zhao Ziyang. Hij noemde het een algemene trend van de huidige tijd, dat het marxisme verder dient te worden ontwikkeld.

Geschiedenis

De afgelopen jaren zijn er ook in China nogal wat vraagstukken met betrekking tot de geschiedenis aan de orde gesteld. Er is sprake van toenemend historisch wetenschappelijk onderzoek (Chinezen kwamen ook naar het *IISG in* Amsterdam voor bestudering van archieven), maar in de inleiding van Zhao Ziyang werd nauwelijks bij vraagstukken van de geschiedenis stil gestaan. De jaren van "de grote sprong voorwaarts" en van de "culturele revolutie", en vooral de rol en positie van Mao Zedong daarin, werden geanalyseerd in juni 1981 in een "resolutie over zekere vraagstukken van de geschiedenis van onze partij". Er werd een balans gemaakt van negatieve en positieve aspecten, die zelfs in een percentage (60 procent positief) werd verwoord. Vooral in de periode na 1958 heeft de "persoonlijke willekeur" van Mao negatief gewerkt, aldus die verklaring toen.

Op een enkele plaats maakte Zhao Ziyang nog slechts gewag van het "marxisme-leninisme-het denken van Mao", de nadruk lag echter op de ontwikkeling en toepassing van het marxisme in China's nieuwe verhoudingen: "Beginnend in de late jaren vijftig, waren we onder de fout van het "linkse" denken te ongeduldig in het streven naar snelle resultaten en perfectie, meenden we dat de produktiekrachten drastisch konden worden uitgebreid door simpel op onze subjectieve wil en massabewegingen te vertrouwen en meenden we hoe groter de omvang en hoe hoger het peil van de socialistische eigendom des te beter". De hervormingen zijn erop gericht verschillende vormen van eigendom mogelijk te maken, waarbij socialistische staatseigendom het grootst zal blijven. Er ligt nog niet vast tot welk percentage, maar gesproken wordt over dertig procent. De ontwikkeling van coöperatieve bedrijven, joint-ventures (met buitenlandse ondernemingen), eenmansbedrijfjes en privé-bedrijven moet ter hand worden genomen. De praktijk heeft aangetoond, dat privé-bedrijven tot een opleving van de markt leiden en ertoe bijdragen, dat in tal van behoeften van de bevolking beter kan worden voorzien. De bevolking wordt voldoende gevoed en gekleed, maar de doelstelling is in het midden van de volgende eeuw het peil van het bruto nationaal produkt op dat van een thans industrieel redelijk ontwikkeld land te brengen. Van grote betekenis wordt de ontwikkeling van de landbouw. China moet een miljard mensen voeden van een agrarische produktie, die van slechts zeven procent van het landbouwareaal in de wereld komt. De afgelopen drie jaar is de graan- en rijstproduktie lager geweest dan de gestelde taak, terwijl de bevolking toch sneller groeide dan werd verwacht. Verdeling van de grond van de landheren is het oorspronkelijke succes geweest van de Chinese revolutie – maar thans zal overdracht

in pacht van grond mogelijk worden. Bij de agrarische hervormingen in 1950 werd alle grond staatseigendom en dat zal zo blijven.

Zusterpartijen

Op dit congres waren, evenals op het vorige, geen vertegenwoordigers van buitenlandse zusterpartijen aanwezig. Wel heeft er de afgelopen jaren óf een verbetering óf een herstel van de betrekkingen met de meeste communistische partijen plaatsgevonden. Talrijke delegaties bezochten China, zo ook in 1985 een delegatie (onder leiding van Elli Izeboud) van de CPN, die nooit de betrekkingen had verbroken maar laten sluimeren. De Chinese partij erkende (al in 1980) in het verleden pogingen tot beïnvloeding van de CPN-standpunten te hebben gedaan, maar nu uit te gaan van de vier principes van onafhankelijkheid, volledige gelijkwaardigheid, wederzijds respect en niet-inmenging. Voor sommige partijen (de Japanse partij bijvoorbeeld) zijn echter nog niet alle problemen en conflicten uit het verleden uitgediscussieerd.

Met alle socialistische staten in Oost-Europa zijn de betrekkingen verzakelijkt, premiers en staatshoofden van talrijke landen brengen bezoeken aan Peking en ook tussen de communistische partijen zijn, met uitzondering van de CPSU, de banden weer aangeknoopt. Op staatsniveau zijn er geregeld besprekingen tussen de Sovjet-Unie en China. De handel groeit, ook in het grensgebied, en afspraken over slepende grenskwesties komen naderbij. Ook lijkt er ten aanzien van de relatie tussen de Chinese en de Sovjet-partij sprake van een positievere ontwikkeling. Een delegatie van de vriendschapsvereniging China-Sovjet-Unie nam onder leiding van Zhang Wenjin deel aan de revolutieherdenking in Moskou. Zij werd niet alleen ontvangen door de voorzitter van de Sovjet-China vriendschapsvereniging, Valentina Teresjkova, maar opvallend genoeg ook door president Gromyko en de internationaal secretaris van de CPSU, Dobrynin. Daarbij herinnerde Dobrynin aan de begroeting aan het 13e congres en de felicitatie aan Zhao Ziyang met zijn verkiezing tot algemeen secretaris. "In de loop van het vriendschappelijk gesprek werden vraagstukken van de herstructurering in de Sovjet-Unie en China behandeld. Er werd vastgesteld dat, ondanks bepaalde verschillen, voorvloeiend uit de bijzonderheden van elk land, de hervormingen in de Sovjet-Unie en China zeer veel gemeen hebben. Als resultaat van de herstructurering vindt een herleving en verbetering van het socialisme plaats, die zijn positie versterkt. Tijdens het gesprek werd het wederzijds belang van de ontwikkeling van de Sovjet-Chinese betrekkingen onderstreept", aldus een communiqué over de ontmoeting.

Internationale situatie

In zijn inleiding op het 13e congres heeft Zhao Ziyang slechts geringe aandacht aan de internationale situatie en de buitenlandse politiek gewijd. Hij merkte op, dat de huidige situatie gunstig is voor de socialistische modernisering in China. Tegen de achtergrond van de in de wereld geuite verlangens naar vrede hadden de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten het (toen nog principe) INF-akkoord bereikt, dat tot enige ontspanning in de relatie tussen Oost en West heeft geleid. 'Wij begroeten deze ontwikkeling', aldus Zhao Ziyang, die eraan toevoegde dat China zijn 'onafhankelijke buitenlandse politiek', gebaseerd op de vijf principes van de vreedzame coëxistentie, zal voortzetten. Zhao Ziyang sprak nu echter ook niet over problemen als Cambodja en Vietnam of het grensconflict

met India, waar het zelf toch nauw bij betrokken is. Een woordvoerder verklaarde later, dat de geringe aandacht niet betekent dat de internationale politiek op een laag pitje wordt gezet.

Nogal opmerkelijk is, dat Zhao Ziyang uitlatingen over Hongkong, Macao en Taiwan niet bij het deel over de internationale situatie, maar bij het deel over de consolidatie van de politieke stabiliteit plaatste. Met Groot-Brittannië en Portugal zijn al overeenkomsten gesloten volgens het principe 'één land, twee systemen' en op basis van ditzelfde principe zou ook een 'vreedzame oplossing van het vraagstuk Taiwan kunnen worden bereikt'. Die oplossing is zeker inventief. Zij betekent voor de bevolking van die gebieden echter wel, dat een toekomstige hereniging met het vasteland gaat plaatsvinden, terwijl voor haar nog tientallen jaren het kapitalisme zal blijven voortbestaan. Het congres werd door twee journalisten van Taiwan bijgewoond en Zhao Ziyang hield hen en Taiwan voor: 'De geschiedenis zal bewijzen, dat toepassing van het principe 'één land, twee systemen' tot nationale hereniging een grote vernieuwing is, die de politieke wijsheid van de Chinese natie toont'. Een duidelijk nationaal-getinte benadering dus.

Partijleiding

Voor het congres waren er nogal wat speculaties over de verkiezing van het nieuwe centraal comité en het daaruit te vormen politiek bureau en permanent comité van dit bureau. In januari dit jaar was gebleken, dat er binnen de leiding sprake was van felle discussies naar aanleiding van de studentendemonstraties, die tot het aftreden van algemeen secretaris Hu Yaobang hadden geleid. Dit aftreden werd in verband gebracht met een weifelend optreden

rond deze demonstraties voor 'bourgeois-vrijheid' in China. Een zitting van een 'uitgebreid politiek bureau' publiceerde toen een communiqué, waarin werd gezegd: Door zijn optreden in strijd met het partijprincipe van collectieve leiding had Hu Yaobang "fouten gemaakt met betrekking tot belangrijke politieke principes". Er werd niet in bijzonderheden getreden, maar naast de houding tegenover de studentendemonstraties ging het blijkbaar ook om punten van buitenlandse politiek, onder meer de houding tegenover Japan.

Hu Yaobang verdween na deze kritiek niet van het politieke toneel, maar verscheen in het openbaar en nam deel aan het congres. Hij werd weer, anders dan tal van andere veteranen, in het politiek bureau gekozen, maar keerde niet terug in het permanent comité. In dit bureau zijn wel Zhao Ziyang en de vice-premiers Li Peng, Yao Yilin en Qio Shi, alsmede Hu Qili gekozen. Een van de drie vice-premiers zal in maart Zhao Ziyang als premier opvolgen en Li Peng is al als waarnemende premier benoemd. De functie is van belang, omdat de vertaling van de congresbesluiten op regeringsniveau ermee verbonden is. Het baarde nogal opzien dat de vijf leden op een ongedwongen wijze voor de buitenlandse pers verschenen en op vragen ingingen. Zhao Ziyang zei daarbij, dat buitenlandse commentatoren de fout maken China's situatie te beoordelen vanuit de indeling in een 'conservatieve' en een 'reformistische' fractie binnen de communistische partij. Hij ontkende tegelijkertijd niet, dat er tegenstand tegen de congresbesluiten bestaat en er discussies zullen zijn.
"Natuurlijk", zo zei Zhao Ziyang, "sluit ik de mogelijkheid niet uit, dat er mensen zijn die zich tegen de hervormingen verzetten of bourgeois-vrijheid bepleiten, omdat China één miljard inwoners heeft en de communistische partij 46 miljoen leden. Er zijn echter geen fracties van conservatieven of ultra-linksen onder de kern van de leden. Er kunnen enige verschillen van inzicht zijn binnen de leiding over enkele specifieke vraagstukken, maatregelen en politiek. Ik denk, dat dit heel normaal is. Er kunnen niet alleen maar dezelfde opvattingen zijn in een land of een politieke partij. Bent u het niet eens met onze 'eenheid van opvatting?' Waarom maakt u dan zo een ophef over onze kleine verschillen? Naar mijn mening kunnen enige verschillen van inzicht onder leiders – zelfs onder ons, de vijf leden van het permanente comité – bijdragen aan een meer democratisch en wetenschappelijk proces van besluitvorming. Zij zijn een belangrijke garantie, dat we minder fouten zullen maken en ernstige vergissingen voorkomen. Ik hoop, dat u dat met mij eens bent".

De Chinese leiders verklaren keer op keer, dat de opendeurpolitiek geen terugkeer naar het kapitalisme betekent. De inleiding van Zhao Ziyang bevat daar ook geen spoor van. Het slot van zijn rede plaatste China in het raamwerk van de communistische en progressieve beweging. Hij zei: "China's revolutie en ontwikkeling vormen een belangrijk onderdeel van de progressieve zaak van de mensheid. De vorming van de Chinese Volksrepubliek, die de wereld schokte, heeft de progressieve krachten van de wereld versterkt en de invloed van het marxisme uitgebreid. Met het succes van zijn socialistische modernisering zal China ontegenzeggelijk een nieuwe bijdrage leveren aan de wereldvrede en aan de vooruitgang van de mensheid en de aantrekkingskracht van het wetenschappelijk socialisme vergroten. Nu we met succes de eerste stap naar het grote doel van de socialistische modernisering hebben gezet, zullen we hard werken om de tweede en derde stap te nemen en nieuwe grote overwinningen te behalen. We zijn ervan overtuigd, dat de weg van het socialisme op zijn Chinees ruimer en ruimer zal worden."

Joop Morriën

Nieuwe voortplantingstechnologieën zijn in opmars. Hebben zij vrouwen iets te bieden, of nemen de medici langzaam maar zeker de macht over de vruchtbaarheid over? Gelukkig wordt de discussie over de toepassing van nieuwe technieken, de risico's, de doelgroepen en de kosten steeds verder buiten de muren van het laboratorium gebracht. De maatschappelijke discussie over nieuwe voortplantingstechnologie is in volle gang. Het komt er echter op aan ook macht over de praktijk te veroveren en invloed uit te oefenen op de voortgang van het onderzoek.

Vruchtbaarheid en macht

De ontwikkelingen op het gebied van de voortplantingstechnologie zijn niet begonnen met de reageerbuisbaby, en ook niet met kunstmatige inseminatie. Belangrijke ontwikkelingen hebben zich al voorgedaan in de jaren veertig, vijftig en zestig, toen bijvoorbeeld de kunstmatige produktie van hormonen en aanverwante stoffen mogelijk werd. Uit die tijd kennen we twee affaires die veel stof hebben doen opwaaien. Ik beschrijf ze hier, niet alleen omdat ze zo schokkend zijn, maar ook omdat ze parallellen vertonen met huidige ontwikkelingen.

DES en softenon

De eerste is de zogeheten softenonaffaire. Het medicijn softenon diende als slaapmiddel en kalmeringsmiddel (thalidomide is de chemische stof). Vrouwen die het tijdens hun zwangerschap geslikt hadden, vóór de vierde maand, kregen vaak ernstig misvormde kinderen. Over de hele wereld gaat het om 8.000 tot 10.000 slachtoffers.
De tweede is de DES-affaire. DES is een hormoonpreparaat dat voorgeschreven werd aan vrouwen die een miskraam dreigden te krijgen of die al enige miskramen hadden gehad. Dat was eind jaren veertig. Begin jaren vijftig werd het middel vaker toegepast, nog steeds om miskramen te voorkomen, ook als daar eigenlijk geen duidelijke aanwijzing voor was. Nog wat later werd DES aanbevolen voor alle zwangere vrouwen, om grotere en sterkere baby's te krijgen!
Onderzoek had inmiddels aangetoond dat DES geen enkel effect had op het uitdragen van de zwangerschap. Toch werden steeds weer nieuwe argumenten aangedragen om het te gebruiken. Pas veel later werd bekend, dat vrouwen die DES hadden geslikt vaker borstkanker kregen dan andere vrouwen. Dochters van vrouwen die DES hadden gebruikt tijdens hun zwangerschap, blijken in 70% van

de gevallen misvormingen te hebben aan de eileiders of de baarmoeder, met als gevolg onvruchtbaarheid of ernstige complicaties bij de zwangerschap. Bovendien hebben deze DES-dochters een grotere kans op een bijzondere vorm van baarmoederhalskanker. In Nederland zijn daar al twaalf vrouwen aantoonbaar aan overleden. Ook DES-zonen kunnen vruchtbaarheidsproblemen hebben.
In Nederland zijn tienduizenden DES-vrouwen geregistreerd. Het is bekend dat dit nog slechts het topje van de ijsberg is. Eind 1970 schatte men dat 14.000 vrouwen DES geslikt hadden. In 1982 was die schatting al opgelopen tot 387.000 vrouwen. Hoewel het sinds 1971 verboden is om DES tijdens de zwangerschap voor te schrijven, werd tot 1983 in sommige Europese landen nog wel gedaan.
DES en softenon zijn twee schrijnende voorbeelden van technieken, in dit geval medicijnen, die toegepast werden zonder voldoende onderzoek naar de gevolgen. In feite zijn deze medicijnen gewoon uitgeprobeerd op miljoenen zwangere vrouwen in de hele wereld.

Genetisch onderzoek en gentherapie

Het onderzoek naar erfelijk materiaal in levende wezens is al tientallen jaren oud. In 1944 ontdekte men de DNA-moleculen en in de jaren zestig stelde men definitief vast, dat het erfelijk materiaal in elke plant, elk dier en elk mens uit dezelfde DNA-moleculen bestaat. Toen dat vaststond, kon men dus technieken gaan ontwikkelen om DNA van de ene soort bij de andere in te planten. Dat gebeurde in de jaren zeventig.
Het doel van dat inplanten is het maken van nieuwe soorten of rassen met betere erfelijke eigenschappen. Bij plantengewassen kun je denken aan meer opbrengst, betere weerstand tegen ziekten en droogte, enz. Het sleutelen aan erfelijk materiaal werkt veel effectiever en fundamenteler dan het steeds maar weer kruisen en opkweken van soorten.
Binnen de wetenschap barstte er een discussie los, of dit experimenteren met erfelijk materiaal wel veilig en verantwoord was. Immers, er zouden met deze techniek nieuwe soorten kunnen ontstaan die het evenwicht in de natuur ernstig konden verstoren. Bijvoorbeeld nieuwe virussen en bacteriën. Voor het eerst in de geschiedenis namen wetenschappers in het begin van de jaren zeventig het unieke besluit om deze wetenschappelijke ontwikkeling stop te zetten en eerst de mogelijke gevolgen te bediscussiëren. Dat kan dus!
In de loop van de jaren zeventig hadden wetenschappers voldoende voorwaarden en beperkingen bedacht om naar hun idee verantwoord aan de slag te kunnen. Inmiddels was de discussie ook verbreed naar de maatschappij en de politiek. Daar was men nog niet klaar. Eind jaren zeventig hebben de overheden van de meeste landen richtlijnen opgesteld voor het onderzoek aan erfelijk materiaal. Inmiddels zijn we tien jaar verder en nu is zoiets als biotechnologie al uitgegroeid tot een speerpunt van het technologiebeleid in Nederland. Vaccins en hormonen worden geproduceerd door nieuwe bacteriën of virussen; er zijn bacteriën ontwikkeld die olievervuiling in de bodem kunnen opruimen enz.

Er wordt ook gesleuteld aan erfelijk materiaal van mensen. Eigenlijk gaat het om het verbeteren van het menselijk ras. Dat is natuurlijk een griezelige zaak. Want al heel snel ben je bezig met eugenetica. De nazi's probeerden al met behulp van erfelijkheidsonderzoek het menselijk ras te verbeteren. Zij vonden het arische ras, met blond haar en blauwe ogen, superieur aan andere

rassen. Dat ging zelfs zover, dat die andere rassen ook uitgeroeid moesten worden.
Het verbeteren van het menselijke ras is een nogal gevaarlijke ontwikkeling. Want wie bepaalt wat beter is? Bij het onderzoek naar mensen formuleert men het doel meestal voorzichtiger. Men wil de plaats ontdekken, waar in het erfelijk materiaal bepaalde erfelijke ziekten zitten. Als je dat weet, zou je dat 'zieke' stukje kunnen vervangen door een gezond stukje. Als je dat heel vroeg doet, bij een net bevrucht ei of een paar dagen oud embryo, kun je voorkómen dat een mens met een erfelijke ziekte ter wereld komt. Het vervangen van die stukjes erfelijk materiaal noemt men gentherapie.
Kanttekeningen zijn er legio. Slechts 5% van alle afwijkingen en ziekten is erfelijk. De rest is het gevolg van schadelijke stoffen, milieuvervuiling, medicijnen, verkeerde medische behandelingen en onbekende oorzaken. Bovendien staat de gentherapie nog maar in de kinderschoenen, en sommige geleerden twijfelen eraan of de techniek ooit nauwkeurig genoeg zal worden om toegepast te kunnen worden.

Fundamenteler is de vraag, wie bepaalt of een erfelijke ziekte ernstig genoeg is om verholpen te worden. Bovendien kan gentherapie alleen maar buiten de baarmoeder in het laboratorium gebeuren. Dus reageerbuisbevruchting is daarvoor een voorwaarde.
De ontwikkeling van het genetisch onderzoek heeft vele en verontrustende consequenties, kort samengevat in de zin "Mag ik uw genenpaspoort even zien?" De VPRO-serie "Beter dan God" heeft daarover al het nodige laten zien. Onthullend vond ik vooral de vanzelfsprekendheid en het enthousiasme van de heren verzekeraars. Zij zagen het al helemaal zitten, om mensen met een verhoogd risico op grond van hun genenpaspoort van verzekering uit te sluiten. Dan kan zelfs de premie omlaag, ... voor gezonden wel te verstaan.
Voortplantingstechnologie gaat vaak hand in hand met genetisch onderzoek. Zo is de ontwikkeling van in vitro fertilisatie (reageerbuisbevruchting) niet los te zien van het embryo-onderzoek dat daarmee mogelijk wordt. En een beetje achterdocht is wel op haar plaats, na de DES- en de softenonaffaires.

Prenatale diagnostiek

Eén van de gevolgen van de toenemende genetische (erfelijkheids)kennis is, dat de prenatale diagnostiek steeds uitgebreider wordt. Prenatale diagnostiek is een moeilijk woord voor onderzoek naar het kind voor de geboorte. Zolang er vroedvrouwen zijn, doen zij al prenataal onderzoek. Altijd prettig om van tevoren te weten of er een tweeling op komst is, of dat het kind in stuitligging ligt. Wat je de laatste jaren ziet, is een enorme toename van wat er van tevoren wordt onderzocht, en bij wie.
Echoscopie, een techniek waarbij met bepaalde golven een soort vage foto van het embryo ontstaat, werd vroeger alleen gedaan als er iets bijzonders aan de hand leek. Nu ken ik haast geen vrouw meer, die haar zwangerschap voltooit zonder een echo te laten maken. Echoscopie schijnt onschuldig te zijn. Het kan vanaf de twaalfde week gebeuren. Men kan er zichtbare afwijkingen, zoals een waterhoofd, open rug, afwijkende ledematen en organen mee opsporen.
Eenzelfde tendens zie je voor vruchtwaterpunctie. Met een beetje vruchtwater uit de baarmoeder kan onderzocht worden of een kind het syndroom van Down heeft, in de wandeling 'mongooltje' genoemd. Vooral oudere vrouwen en mannen hebben een grotere kans op een kind met dat syndroom, daarom wordt in zo'n

geval vaak een vruchtwaterpunctie verricht. Als het kind inderdaad een mongooltje blijkt te zijn, kunnen de ouders of de ouder voor een abortus kiezen. Met een vruchtwaterpunctie kunnen erfelijke ziektes ontdekt worden (spierdystrofie, hemofilie, open rug, misvormingen, en zestig stofwisselingsziekten). Ook wordt het geslacht bekend. Er is een kleine kans dat door de punctie een spontane abortus ontstaat. In Nederland laat 20% van de vrouwen boven de 38 zo'n punctie doen. Met enige spijt constateren de Nederlandse medici dat dat in Denemarken al 50% is.
Vruchtwaterpunctie kan echter pas na de twaalfde week gebeuren. Omdat het dan voor een abortus rijkelijk laat is, zeker als je er ook nog even over wilt denken, is er een nieuwe test ontwikkeld, de vlokkentest. Die kan na zeven weken gedaan worden, en tot de tiende week. Een eventuele abortus is dan minder ingrijpend. Ook bij deze test wordt het geslacht van het embryo bekend, en een aantal erfelijke ziekten. De tendens om dergelijk prenataal onderzoek steeds vaker te doen, leidt ertoe dat dat allemaal heel gewoon wordt, en dat je als zwangere vrouw straks nog moeite moet gaan doen om geen onderzoek te krijgen. Je weigert niet gauw als een arts of vroedvrouw een bepaalde behandeling als vanzelfsprekend aanraadt.
Maar niemand weet waar de grens ligt voor dit soort onderzoek. Welke erfelijke ziekte is ernstig genoeg om abortus te laten doen? En wie maakt dat uit? Als het 'mag' van een arts, is de druk groot om het ook te doen. In de Bondsrepubliek Duitsland onderstreepte een adviescommissie voor genetisch onderzoek dat "gehandicapt zijn in onze samenleving onbetaalbaar is." Een deskundige meldde op een hoorzitting van de Bondsdag: "Als handicap is aan te merken elke afwijkende, niet leeftijdgebonden lichamelijke of geestelijke toestand die niet slechts tijdelijk bestaat en een zekere mate van arbeidsongeschiktheid veroorzaakt." Wie niet kan werken, moet maar niet geboren worden.
De kans bestaat ook, dat vrouwen door deze tendens steeds meer individueel verantwoordelijk gesteld worden voor het baren van een ongezond kind. Als je het had kunnen weten, en misschien had kunnen voorkomen, dan moet je ook maar de consequenties dragen. Of, zoals iemand schrijft: "Wat vroeger het lot was, of de wil van God, dreigt nu de schuld van de vrouw te worden."
Met een vruchtwaterpunctie wordt tegelijk bekend of het kind een jongetje is of een meisje. In een land als China, waar elk echtpaar maar één kind mag krijgen, laten vrouwen massaal een vruchtwaterpunctie doen. Als het een meisje is, laten ze het aborteren.

Kunstmatige inseminatie

Zoals meer technieken op voorplantingsgebied is kunstmatige inseminatie afkomstig uit de veehouderij. Daar werd en wordt KI toegepast met het zaad van goede fokstieren, tot over de grenzen.
Toen kunstmatige inseminatie voor het eerst werd toegepast in Nederland, dat was in 1948, brak er een hevige discussie los in medische kringen. Men vond het volstrekt ontoelaatbaar en sprak van 'overspel', 'fokstalpraktijken' en 'laboratoriumechtbreuk'. Alle kerken spreken zich in de loop van de jaren vijftig uit tegen kunstmatige inseminatie met donorzaad, en de katholieke kerk ook tegen KI met zaad van de echtgenoot.
De techniek van KI is even simpel als ongevaarlijk. Ingevroren of vers zaad van een donor, of van de echtgenoot, wordt via een buisje ingespoten in de baarmoeder van een vrouw, op het tijdstip vlak voor of tijdens de ovulatie. De donor is in principe anoniem.

In de jaren zestig werd KI toegepast bij echtparen waarvan de man verminderd vruchtbaar of onvruchtbaar was. Er werd geen ruchtbaarheid aan gegeven, men had de emotionele discussies kennelijk nog vers in het geheugen. Ouders vertellen vaak ook niet aan het kind dat het met donorzaad is verwekt. Zo was KI met donorzaad in feite een techniek "om de mannelijke onvruchtbaarheid aan het oog van de maatschappij te onttrekken", zoals een gynaecoloog het formuleerde. Ouders vertelden het niet aan het kind, en meestal ook niet aan de rest van de familie en kennissen, om te voorkomen dat het kind het van iemand anders te weten zou komen.

Pas sinds alleenstaande vrouwen en lesbische stellen voor KI in aanmerking willen komen, is de discussie losgebarsten of dat wel kan. Medici en andere geleerden vinden het onverantwoord om mee te werken aan een kind dat zonder aanwijsbare vader op zal groeien. Die discussie is nog steeds gaande. Het is inmiddels wel mogelijk voor potten en alleenstaande vrouwen om KI te krijgen, maar het ziekenfonds vergoedt dat alleen voor gehuwden.

Deze discussie brengt een paar dingen aan het licht:
- KI met donorzaad is als techniek niet omstreden. Er zijn geen gevaren en risico's aan verbonden.
- Het is kennelijk niet zo'n vreselijk bezwaar als een kind niet weet wie haar/zijn biologische vader is, mits er wel een aanwijsbare sociale vader is.
- Het probleem is kennelijk, dat een kind opgroeit zonder directe vaderfiguur in de buurt.

Op Europees niveau is men bezig algemene richtlijnen op te stellen over anomiem donorschap en vaderschap. Het zou wel eens kunnen gebeuren dat anoniem donorschap dan onmogelijk wordt. Als wij het belangrijk vinden, dat die mogelijkheid blijft bestaan, om wat voor reden dan ook, moeten we goed in de gaten houden wat er in Straatsburg bedacht wordt.

Een andere techniek die in ontwikkeling is, is het centrifugeren van zaad. Omdat de zaadcellen waaruit een meisje ontstaat zwaarder zijn dan die waaruit een jongetje komt, kan men door middel van centrifugeren "zware" en "lichte" cellen van elkaar scheiden. Zo wordt het mogelijk om met "jongetjeszaad" of "meisjeszaad" te insemineren. Een gewenste ontwikkeling?

In vitro fertilisatie

In vitro fertilisatie is het medische woord voor reageerbuisbevruchting. Net als KI is IVF afkomstig uit de veewereld. Het gebeurt dat embryo's van koeien of paarden in bijvoorbeeld konijnen ingeplant worden, die vervolgens verscheept worden naar het land van bestemming. Daar spoelt men de embryo's uit de baarmoeders van de konijnen om ze vervolgens weer in koeien of paarden in te planten.

Voor een IVF-behandeling komen vooralsnog alleen vrouwen in aanmerking, die wel normaal ovuleren, maar bij wie de eileiders verkleefd of verstopt zijn. Soms stelt men ook nog het criterium dat zij al een kind of kinderen hebben, om de kans op succes zo groot mogelijk te maken.

De techniek die voor reageerbuisbevruchting nodig is, is tamelijk ingewikkeld en heeft maar een kleine kans van slagen. Hooguit 5% van de behandelde vrouwen krijgt uiteindelijk een kind.

Een vrouw die een IVF-behandeling wil, krijgt eerst een hormoonkuur. Het doel is: meerdere eitjes tegelijk te laten rijpen voor de eisprong. Die rijpe eitjes worden vervolgens weggehaald, als het ware opgezogen, met een

naald. Dat gebeurt onder volledige narcose, waarbij de buikholte wordt opgeblazen met kooldioxide. Dat gas is ongevaarlijk. Maar er zijn toch al vrouwen tijdens zo'n behandeling overleden. Mede daarom zijn er inmiddels nieuwe technieken ontwikkeld, die echter ook hun bezwaren hebben. De weggehaalde eitjes worden bevrucht in een glazen schaaltje, met het zaad van de echtgenoot. Als dat lukt worden drie of vier bevruchte eicellen teruggeplaatst in de baarmoeder van de vrouw. Zij krijgt dan weer een hormoonbehandeling om namelijk een zwangerschapsreactie op te roepen. Daarna is het afwachten af alles goed blijft gaan. Het komt vaak voor, dat een spontane abortus optreedt, of een miskraam. Omdat er meer bevruchte eitjes tegelijk worden ingeplant is de kans op een drie- of vierling groot. Mede daardoor is er bij IVF-behandelingen een grote kans op vroeggeboortes, die het kind of de kinderen niet altijd overleven. Een keizersnede is nogal eens nodig. En ook in het eerste levensjaar sterven meer IVF-baby's dan gemiddeld.

De risico's zijn legio. Bij het weghalen en terugplaatsen van de eicellen bestaat de kans op beschadiging van de eileiders, de eierstokken of de baarmoeder. Het effect van de hormoonbehandeling op de vrouw, haar vruchtbaarheid en het embryo is onbekend.
Uiteindelijk krijgt maar ongeveer 5% van de behandelde vrouwen een kind. Meer dan negentig procent heeft dus wel de hele behandeling ondergaan, maar zonder resultaat.
In maart 1986 waren er ongeveer 2000 IVF-baby's op de wereld. In Nederland waren dat er minder dan 50. Dat aantal neemt snel toe. Frankrijk heeft in Europa de meeste ervaring met IVF.
In dit land is er nog een andere tendens te zien. Het komt daar steeds vaker voor dat IVF toegepast wordt bij een echtpaar waarvan de man verminderd vruchtbaar is, terwijl de vrouw niks mankeert. Met veel minder risico zou men dan KI met donorzaad kunnen toepassen, of zelfs KI met zaad van de echtgenoot (dat dan op de een of andere manier "opgewerkt" wordt). Maar het bevruchtingsproces is buiten de baarmoeder gemakkelijker te controleren en waarschijnlijk ook gemakkelijker te bewerkstelligen, zodat men IVF "kiest", met alle bekende en onbekende risico's vandien.

Er is een duidelijke overeenkomst met de DES-affaire: zonder veel onderzoek vooraf naar de gevolgen van de hormoonkuren wordt deze techniek al toegepast. Met IVF komen er bevruchte eitjes buiten de baarmoeder ter beschikking, namelijk de overtollige eicellen die niet teruggeplant worden. Soms bewaart men die voor een eventuele volgende baby. Soms gebruikt men ze voor onderzoek. In de medische wereld discussieert men erover wie ze mag hebben. Het lijkt erop, dat de behoefte van wetenschappers aan 'materiaal' (bevruchte eicellen) voor genetische onderzoek een belangrijker drijfveer is om IVF toe te passen dan de behoefte van ongewenst kinderloze echtparen. Wie bepaalt eigenlijk het moment waarop een techniek ver genoeg ontwikkeld is om toegepast te worden? De artsen verschuilen zich achter de patiënten: "Ze willen zo graag", en onvruchtbare vrouwen en hun echtgenoten verschuilen zich achter de medici: "Ik wil het gevoel hebben dat ik er alles aan gedaan heb wat mogelijk is, anders neem ik dat mezelf later kwalijk."

Het is ook een vraag, wie voor de dure IVF-behandeling in aanmerking komen. Vrouwen met een duidelijke afwijking die dus enige kans maken? Of ook vrouwen met onbegrepen onvruchtbaarheid? En moet het ziekenfonds betalen? Is het raadzaam om in het geval van verminderde vruchtbaarheid van de man voor een IVF-behandeling te kiezen?

De conclusie lijkt gerechtvaardigd, dat IVF in een veel te vroeg stadium is toegepast. Er zijn ook wetenschappers die dat vinden. Het is nog maar de vraag of de techniek wel ooit geschikt zal worden. Wat mij betreft moeten IVF-behandelingen gestopt worden, ten minste totdat veel meer bekend is van lange-termijneffecten. Daar ziet het echter niet naar uit.

De klok terug

Er gebeurt nog iets vervelends met IVF. Met de vraag voor wie IVF bestemd is, voor gehuwde vrouwen of ook voor anderen, dreigt de klok teruggezet te worden voor KI.
Vroeger was KI ook alleen voor gehuwde echtparen. Dank zij maatschappelijk verzet kunnen alleenstaande vrouwen en lesbische stellen nu in een aantal klinieken en ziekenhuizen terecht. Het verschil is nu alleen nog, dat de behandeling uitsluitend op grond van een medische indicatie vergoed wordt door het ziekenfonds. En de meeste gynaecologen vinden de afwezigheid van een man geen medische indicatie. (Het gaat om een bedrag van ongeveer *f* 1000,- per behandeling van zes cycli.)
Vorig jaar kwam de Gezondheidsraad met zijn advies inzake nieuwe manieren van voortplanting. De raad stelt voor om IVF en KI toe te staan voor alleenstaande vrouwen en lesbische stellen, mits zij een regelmatige vaderfiguur integreren in het leven van hun kind. Zo dreigt de verworvenheid van KI voor alle vrouwen teruggedraaid te worden en wordt zelfstandig moederschap onmogelijk gemaakt of bemoeilijkt (nog afgezien van de consequenties die zo'n regelmatige vaderfiguur voor je eventuele bijstandsuitkering kan hebben! Of voor je onderhoudsplicht jegens het kind - denk aan de studiefinanciering - als je die vaderfiguur bent).
Het is trouwens ten onrechte dat KI en IVF steeds in één adem genoemd worden. De technieken verschillen hemelsbreed: KI is gemakkelijk toe te passen, desnoods ook zelf te doen met zaad van een bekende donor, en kent geen risico's. Na zes maanden is gemiddeld de helft van de vrouwen zwanger. IVF is zoals betoogd zeer omstreden vanwege de risico's en het geringe percentage slaagkans.

Draagmoederschap

Draagmoederschap is een term, die de laatste jaren in gebruik is gekomen voor een verschijnsel dat zo oud is als de wereld: een vrouw baart een kind voor een andere vrouw. Op zich heb je daar geen nieuwe technologie voor nodig, strikt genomen. Je kunt je kind aan een ander cadeau doen, als het ware.
Juridisch is dat echter niet te regelen, behalve volgens heel ingewikkelde procedures, die niet waterdicht zijn. Het meenemen van een andervrouws kind is strafbaar.

Overdracht van een kind van draagmoeder naar wensouder(s) kan via adoptie. Normaal gesproken is er voor adoptie een lange wachtlijst, dus het lukt alleen als de Raad voor de Kinderbescherming een uitzondering wil maken. Bovendien is in Nederland adoptie alleen mogelijk voor gehuwden. Het is dus niet mogelijk om draagmoeder te zijn voor een alleenstaande vriendin, een lesbisch of flikkerstel, of een samenwonend heterostel, als je het tenminste ook juridisch in orde wilt hebben. Pleegouderschap is wel mogelijk als alleenstaande.

Het is mij niet bekend of mensen via deze weg een draagmoeder/wensouder-constructie hebben gerealiseerd.
Pleegouders hebben echter ook geen rechten.
Is de draagmoeder gehuwd, dan is de procedure nog ingewikkelder.

Draagmoederschap wordt tegenwoordig ook overwogen na een reageerbuisbevruchting. De draagmoeder draagt dan het kind dat genetisch afkomstig is van de wensouders. Ditzelfde kan ook na een 'gewone' bevruchting: het embryo wordt dan uit de baarmoeder van de wensmoeder gespoeld en ingeplant bij de draagmoeder. Deze krijgt dan een hormoonbehandeling om de zwangerschap op gang te brengen.

Alleen somber?

Het is bepaald niet moeilijk om over dit onderwerp, nieuwe voortplantingstechnologieën, een somber, zwaar en doemdenkerig verhaal te houden.
Inderdaad, de ontwikkelingen in het erfelijkheidsonderzoek maken het binnen afzienbare tijd mogelijk om van ieder mens een genenpaspoort vast te stellen. Met als mogelijk gevolg dat mensen op grond daarvan uitgesloten worden van ziektekostenverzekeringen, opleidingen of bepaalde beroepen.
Inderdaad, de prenatale diagnostiek richt zich op een steeds vroeger stadium om afwijkingen en erfelijke ziektes op te sporen en te voorkomen door abortus. Het is denkbaar, dat men over een paar jaar zegt: mevrouw, u had het kunnen weten, de kosten van deze handicap komen dan ook voor uw rekening.
En inderdaad, als die politieke krachten het winnen, die het anonieme donorschap willen opheffen, dan kan het over een tijdje weleens onmogelijk zijn om zelfstandig te moederen, zonder de tussenkomst van een vaderfiguur, al of niet biologisch. Het advies van de Gezondheidsraad dat er nu ligt, stelt immers voor dat KI en IVF voor alleenstaande en lesbische vrouwen mogelijk moet zijn, mits er een regelmatige vaderfiguur in het leven van het kind geïntegreerd wordt.
Inderdaad, de reageerbuisbevruchting kan best tot een nieuw schandaal leiden, à la het DES-verhaal. De koppeling van IVF aan embryo-onderzoek wijst op mogelijke verborgen doelstellingen van artsen en wetenschappers, en misschien ook wel op verborgen (of misschien niet eens verborgen) geldschieters uit de farmaceutische industrie.
En in ieder geval wordt uit de ontwikkelingen duidelijk, dat veel mensen, en ook veel vrouwen, er een heleboel voor over hebben om een eigen kind te krijgen. Kosten noch moeiten worden gespaard om mensen aan een biologisch en genetisch 'eigen' kind te helpen. Terwijl adoptie nog steeds een bijzonder langdurige en strenge procedure is, alleen mogelijk voor gehuwden.

Zwangere mannen en andere opties

Toch ben ik niet alleen maar somber over deze ontwikkelingen. Ik vind zelfs dat daarin al een heleboel bereikt is.
Positief aan de huidige ontwikkelingen vind ik, dat we de discussie over toepassingen en doelgroep van bepaalde technieken uit de handen der medici hebben ontfutseld. Net als destijds met de genetische manipulatie wordt de discussie niet meer overgelaten aan de wetenschap. Vrouwenorganisaties, gezondheidsinstellingen, de politiek, alle mogelijke groeperingen bemoeien zich ermee. Discussies

worden gevoerd in allerlei tijdschriften en blaadjes. Het is een maatschappelijke discussie geworden.
Tweede belangrijke punt vind ik, dat in de discussie allerlei vragen gesteld worden waar medici zelf niet op gekomen waren. Om er een paar te noemen: Wie komen er in aanmerking voor KI? Waarom wordt IVF al toegepast? Welke risico's en welke kosten vinden we daarvoor aanvaardbaar? Is dat een individuele keus, of een collectieve? Is het biologische ouderschap zo belangrijk? Waarom moet een kind een vader hebben? Wat voor vader dan? Waarom doet niemand moeilijk als vaders afwezig zijn, letterlijk door een 60-urige werkweek, of figuurlijk achter de krant?

De vraag of een kind beslist één vader en één moeder van verschillend geslacht moet hebben is natuurlijk niet alleen opgeworpen vanwege de nieuwe voortplantingstechnieken. Alternatieve woonvormen, gescheiden moeders, BOM-vrouwen, lesbische moeders, meemoeders hebben in de praktijk het heteroseksuele kerngezin allang ter discussie gesteld. Maar KI en draagmoederschap hebben deze discussies nog wat nadrukkelijker en preciezer boven tafel gebracht.
Positief vind ik ook, dat het niet alleen gaat om discussie, maar ook om praktijk. Lesbische stellen en alleenstaande vrouwen kunnen nu overwegen of ze een kind willen. Als je geen bekende donor kunt of wilt vinden, bestaat de mogelijkheid van KI, en dat vind ik een verworvenheid.
Ten vierde: de tendens die ik bij prenatale diagnostiek gesignaleerd heb, namelijk steeds vroeger onderzoek doen, zodat een eventuele abortus in een eerder stadium kan plaatsvinden, kun je ook heel positief duiden. Tenslotte is het voor niemand fijn om een gehandicapt kind te krijgen. En abortus is geen lolletje, dus liever zo vroeg mogelijk. Misschien moeten we het wel ontzettend toejuichen dat erfelijke ziektes en afwijkingen zo vroeg opgespoord kunnen worden.

Bovendien, er zijn heel andere toepassingen denkbaar dan die welke we nu voorgeschoteld krijgen. Bij voorbehoedmiddelen kennen we de vraag ook: waarom is er geen mannenpil ontwikkeld? Het antwoord daarop moeten de wetenschappers uiteindelijk schuldig blijven, als ik het goed heb begrepen. Hetzelfde kun je je afvragen bij IVF. Als het mogelijk is een bevrucht eitje bij een ander in te planten, moet die ander dan per se een vrouw zijn? Het schijnt mogelijk te zijn om een bevrucht eitje in te planten bij vrouwen zonder baarmoeder. Het embryo ontwikkelt zich in de buikholte en creëert een eigen voedingsbodem. Datzelfde kan bij mannen gebeuren. Ook zij moeten dan een hormoonkuur ondergaan, hoewel sommige onderzoekers beweren dat dat niet eens nodig is. Met de keizersnee kan het kind ter wereld komen. Bij muizen en bavianen is het al gedaan. Als 'men' het wil, zou het ook bij mensen kunnen. Zeggen de wetenschappers.
Een gewaagde fantasie. Maar als-ie massaal in de praktijk wordt gebacht, hebben we de kortste keren voldoende crèches, drastische arbeidstijdverkorting en *f* 400,- erbij in de bijstand. (En een middel tegen zwangerschapsstriemen. Want daar beginnen mannen meteen over als je vraagt of ze zwanger zouden willen worden.)

Lijkt het ons leuk om de macht over de vruchtbaarheid te delen met mannen? Zouden mannen eraan willen? Waarom, of waarom niet? Het is binnenkort mogelijk om eicellen in te vriezen in plaats van embryo's. Wat let je om een tiental eitjes 'koud' te zetten en je te laten steriliseren? Als voorbehoedmiddel of als je veel last hebt van je menstruatie wellicht een uitkomst: en veel veiliger

en gezonder dan jarenlang de pil slikken of het spiraaltje gebruiken. Om nog maar te zwijgen van de mogelijkheid om twee eicellen te laten versmelten. Dat kan. Sterker nog: het is al gebeurd. Maar de Franse overheid heeft verdere experimenten verboden. Waar blijven de lesbische stellen die dramatische interviews weggeven dat ze al járenlang bezig zijn en zo graag hun lang gekoesterde wens in vervulling zien gaan: een eigen kíndje.... ? Hoe zit dat, dames, hebben wij geen drang tot biologische dochters? En wat zouden wij niet kunnen doen met onze overtollige eitjes of embryo's? Cadeau doen, aan vrouwen die niet ovuleren? Eier- en embryobanken oprichten? Hoe denken wij dan over anonimiteit? Willen wij twintig jaar na dato wel geconfronteerd worden met een kind op de stoep dat wil weten wie haar biologische moeder is? Zouden we alsnog een omgangsregeling afdwingen?

Het lijkt science fiction, maar het is in principe al mogelijk. Het is daarom van groot belang dat vrouwen, en zij niet alleen, zich met deze ontwikkelingen bemoeien en macht ontwikkelen. Het grote voordeel is dat vruchtbaarheid en voortplanting grotendeels het terrein van vrouwen is. Medici mogen dan een heleboel te zeggen hebben over de richting waarin onderzoek en techniek ontwikkeld worden, uiteindelijk hebben ze daar vrouwen bij nodig.
Als wij weigeren om "materiaal" af te staan, staan de wetenschappers letterlijk met lege handen: geen eitjes, geen embryootjes, geen proefkonijnen, geen baarmoeders, geen onderzoek. Om het eens te zeggen met een variant op een bekende leuze: "Heel deez' wetenschap staat stil, als uw machtige eierstok dat wil".

Met dank aan Evelien Eshuis, Joke van der Zwaard en Clazien Zwanenburg.

Jeannette van Beuzekom

Met Dolf Kruger door de jaren vijftig

Tot en met 10 januari a.s. is in het Amsterdams Historisch Museum de expositie 'DOLF KRUGER, FOTOGRAAF. De jaren '50 en verder' te zien. Min of meer parallel hiermee verscheen bij de uitgeverij Fragment 'Dolf Kruger fotografie 1948-1984'.
Adolf Michel Gosewin (Dolf) Kruger werd in 1923 als zoon van een dominee in Zwitserland geboren. Hij werd in 1946 door Ad Winding geënthousiasmeerd voor de fotografie. De rest van zijn leven heeft in het teken van de camera gestaan. Dolf Kruger is een volwaardig voortzetter van de invloedrijke school van linkse fotografen in Nederland. Een school, die via mensen als Piet Zwart, Paul Schuitema en Kiljan zijn wortels heeft in het Bauhaus en illustere namen omvat als Joris Ivens en Cas Oorthuys.
Van september 1947 tot juli 1948 ging Dolf in de leer bij Carel Blazer en na deze praktijkopleiding raakte hij als free lance-fotograaf betrokken bij de dagbladen De Tijd en De Waarheid. Onder druk van de koude oorlog werd Dolf Kruger door het katholieke dagblad voor de keuze gesteld: óf De Tijd óf De Waarheid. Het werd de laatste: een bewuste keuze die nauw samenhing met de sociale bewogenheid van de fotograaf. Vanaf 1950 werd Dolf Kruger fotoredacteur van De Waarheid met werkzaamheden die in 1956 zelfs uitliepen tot een wekelijkse fotopagina. In 1960 verlaat Dolf Kruger De Waarheid en de persfotografie en gaat hij zich als free lancer meer toeleggen op werk voor overheidsinstellingen, bedrijven en de milieubeweging. Zijn progressieve betrokkenheid blijft. Getuige ook de foto's van de vredesmanifestatie Museumplein Amsterdam in 1981 en de vijf kruizen bij het Amerikaanse consulaat, geplaatst naar aanleiding van de moord op de Ikontelevisieploeg van Koos Koster in El Salvador.
In 1983 is Dolf Kruger niet meer actief als fotograaf. Na een enerverend leven vindt de zestigjarige enige rust in een Zweedse provincie, die groter is dan Nederland en slechts enkele tienduizenden inwoners telt.

Het bijzondere

Wat is het, dat de expositie zowel als het fotoboek zo bijzonder maakt? Er wordt vaak beweerd dat Dolf Kruger in de periode 1948-1960 de andere kant van de wederopbouw en de koude oorlog heeft vastgelegd. Een uniek beeld van bestedingsbeperking, sociale nood en intolerantie.
Bij de opening van de tentoonstelling en rond de verschijning van het boek komen ook andere commentaren naar voren. Dolf Kruger is de fotograaf van het dage-

lijkse leven. Hij fotografeert humaan, met een grote liefde voor mensen, voor de gewone dingen van het menselijk bestaan. Een tikje weemoedig wordt langs de fotopanelen gelopen. Bladeren in het boek wekt nostalgische sentimenten op. Ik zou bij deze recensies en commentaren enkele kanttekeningen willen maken.

De kracht, de historische betekenis en de emotionele waarde van Dolfs foto's liggen in de **combinatie** van alle bovengenoemde factoren. Hij laat juist zien dat het dagelijkse, zo sobere leven de achterkant is van de officiële wederopbouwcultuur. De opnamen zijn zo uniek, omdat de thema's door weinig lenzen werden vastgelegd. Het zegt iets over de koude oorlog maar ook iets over de rol van De Waarheid en de CPN in die periode. Dolf Kruger zelf over dit aspect: "Ik kan mij voorstellen dat andere fotografen niet tot dit soort onderwerpen kwamen. Ze kregen de opdracht niet. En waar moest je er mee heen? Je kon alleen bij De Waarheid terecht. Bij de Groene ook misschien. Vrij Nederland kwam pas veel later. Het is toch de opdrachtgever, die zorgt dat je ergens komt'.

Betrokkenheid

Daar zijn allereerst de foto's, die door een actieve betrokkenheid bij mijzelf een brede gedachtenstroom losmaken. Herkenbare situaties. Herkenbare activisten, al of niet nog in leven. Een verkiezingsmanifestatie. Het Waarheidfestival. De bouwvacanties in Slotervaart, waar ik destijds woonde. De demonstraties ten gunste van het ter dood veroordeelde Amerikaanse echtpaar Rosenberg. De omgekeerde werkstaking in Houtigehage waar jonge werklozen een landweg verbeterden en na afloop hun loon bij het arbeidsbureau gingen opeisen.
Maar dat is een te beperkte invalshoek naar het omvangrijke fotowerk. Daar zijn ook de beelden van nauwelijks te bevatten armoede. De krotwoningen en de auto's die het nooit deden. Het strandgenoegen zonder dat er geld was voor een badpak. De afgekeurde mijnwerkers met stoflongen. Het harde en slechtbetaalde werk in de DUW (Dienst Uitvoerende Werken), een soort naoorlogse werkverschaffing.
Opmerkelijk is ook de aandacht die Dolf Kruger besteedde aan de vrouw. Niet in de erotische of modieuze sfeer, maar in het arbeidsleven of achter het wasbord. De barre woonomstandigheden en de tientallen jaren voortdurende woningnood lopen door de gehele periode heen. In verband met de artikelen over de nieuwe woningnood in dit nummer van P en C hebben we enkele foto's over dit gegeven mee uitzocht.

Het schrale bestaan

In vele discussies en gesprekken wordt nog steeds de term gehanteerd 'Voor en na de oorlog'. Boek en tentoonsteling maken duidelijk, dat deze geen niet betrekking kan hebben op het levenspeil van de Nederlandse werkende bevolking. Er is eerder sprake van een uiterst beperkt inkomen, van een verschraald leven in de periode 1930-1960. De echte grote sociale en economische veranderingen komen in de jaren zestig van de grond.
En dan zijn er de schitterende foto's over de alledaagse dingen en gebeurtenissen.

Het is de samenstellers daarbij gelukt om de sfeer uit de jaren vijftig zeer gevarieerd en boeiend vast te leggen. En het is die sfeer van sobere saamhorigheid, die ook op mij (tegen beter weten in) een gevoel van weemoed oproept. Een reactie op de kille computer-laser-maatschappij vol elleboogwerkers?

Vorm en inhoud

Over vorm en inhoud. Een geliefkoosd onderwerp in recensies over alle uitingen van kunst. Ook de fotografie kan zich aan die discussie niet ontrekken. Waarom zou ze ook?
'Als je het zwaartepunt op de vorm legt, sterft de foto in schoonheid'. Maar doet Dolf Kruger zich zelf hier niet tekort? Zonder een gedegen vakmanschap, zonder een sterk ontwikkeld artistiek gevoel zouden de toch al bijzondere thema's van Dolf Kruger niet die indringende werking hebben. Het zouden geen foto's worden die 'blijven hangen': aan de muur of in het geheugen. In 1961 krijgt hij dan ook de Zilveren Camera voor de beste Nederlandse persfoto. De beroemde plaat over een treffen tussen stakende mijnwerkers en de Rijkspolitie in de Borinage.
De documentaire kracht van Dolf Krugers foto's komt op een wel heel spectaculaire wijze tot uitdrukking in zijn reportage over de Amsterdamse tramstaking in 1955. De gevolgen van die staking waren niet mis. Tientallen gemeentearbeiders, veelal communisten, werden op onrechtmatige wijze ontslagen. Dertig jaar later heeft een reportage over deze staking in Vrij Nederland, geïllustreerd met foto's van Dolf Kruger, bijgedragen tot de rehabilitatie van deze ontslagen stakers.
Jeroen de Vries selecteerde samen met Dolf Kruger de foto's, zowel voor expositie als boek. Hij tekende ook voor de vormgeving. Ik wil hier enige woorden apart aan wijden. Ook bij het werk van Jeroen dringt zich op wat al werd gesignaleerd werd bij de foto's van Dolf. Een perfecte samenwerking van inhoud en vorm. Dat klinkt wat paradoxaal als het om **vormgéving** gaat. Een verduidelijking. Het valt op dat Jeroen de Vries al jarenlang aan vormgeving doet van hoge artistieke kwaliteit. Maar het valt ook op, dat die zelfde kwaliteit op zeer preciese wijze de inhoud versterkt en stimuleert.
Dat geldt voor de expositie, en naar mijn smaak in nog sterkere mate voor het boek. Een kostbaar, waardevol fotodocument in een werkelijk schitterende uitvoering.
Boek en expositie een sterke aanrader bij deze jaarwisseling.

Max v.d. Berg

DOLF KRUGER, FOTOGRAAF
De jaren '50 en verder
Amsterdams Historisch Museum,
Kalverstraat 92 Amsterdam.
Dagelijks geopend van 11.00-17.00 uur.
1 januari 1988 gesloten tot en met 10 januari 1988.

DOLF KRUGER
fotografie 1948-1984
Uitgeverij Fragment,
Conradstraat 23 Amsterdam.
Prijs *f* 80,-.
Het boek is verkrijgbaar in de boekhandel of door overmaking van het bedrag op postrekening 538039 t.n.v. uitgeverij Fragment. Het wordt dan kosteloos thuisgezonden.

Op deze en de volgende pagina's een zeer beperkte keuze uit het omvangrijke fotowerk van Dolf Kruger.

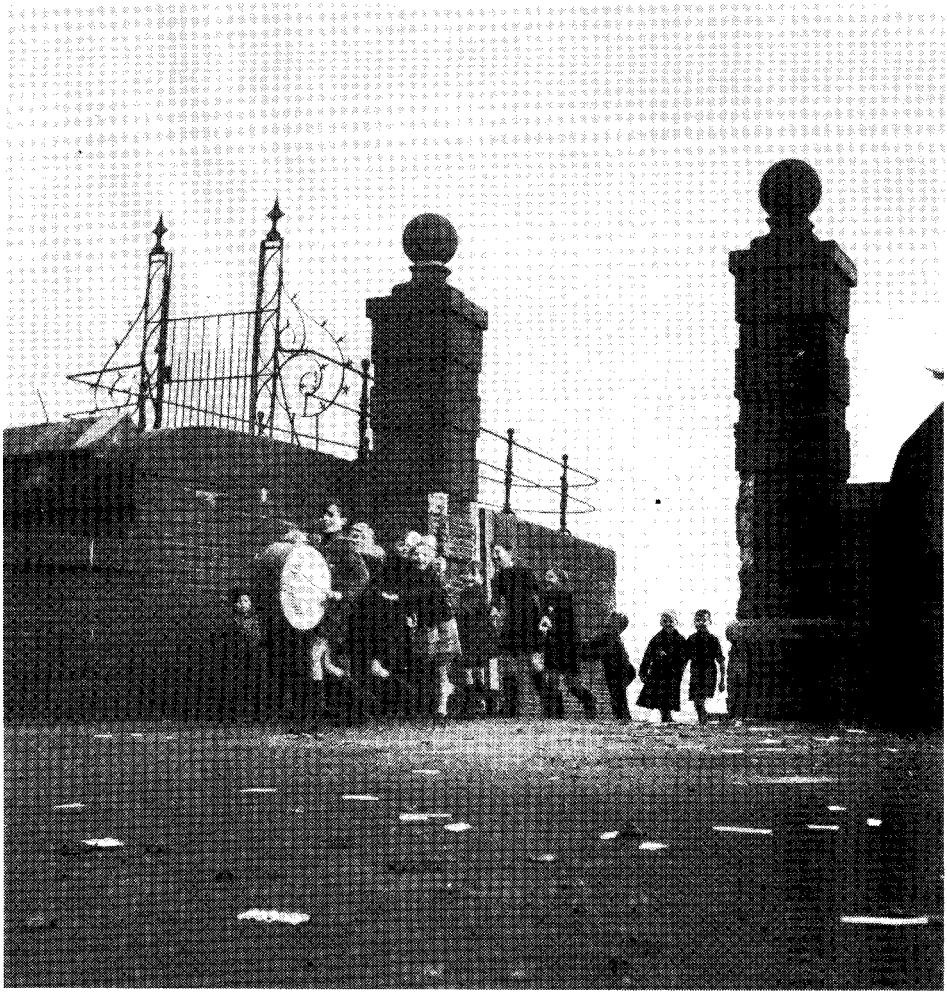

Boek en expositie beginnen met kinderen. Bijna altijd in spel en vrolijkheid. Optochtje spelen. Wijk bij Duurstede 1950. De bevrijdingsfeesten werken nog door.

De Amerikaanse geleerden Ethel en Julius Rosenberg werden tijdens het hoogtepunt van de koude oorlog beschuldigd van spionage. Zij zouden atoomgeheimen aan de Sovjet-Unie hebben doorgegeven en werden ter dood veroordeeld. Maar in hun dodencel was een rechtstreekse verbinding met de Amerikaanse regering tot stand gebracht. Door een bekentenis konden zij de terechtstelling ontgaan. Het echtpaar heeft de beschuldiging altijd ontkend en beiden zijn op de electrische stoel ter dood gebracht.
De emoties in Nederland liepen hoog op. Protest op de Lindengracht in Amsterdam 1953.

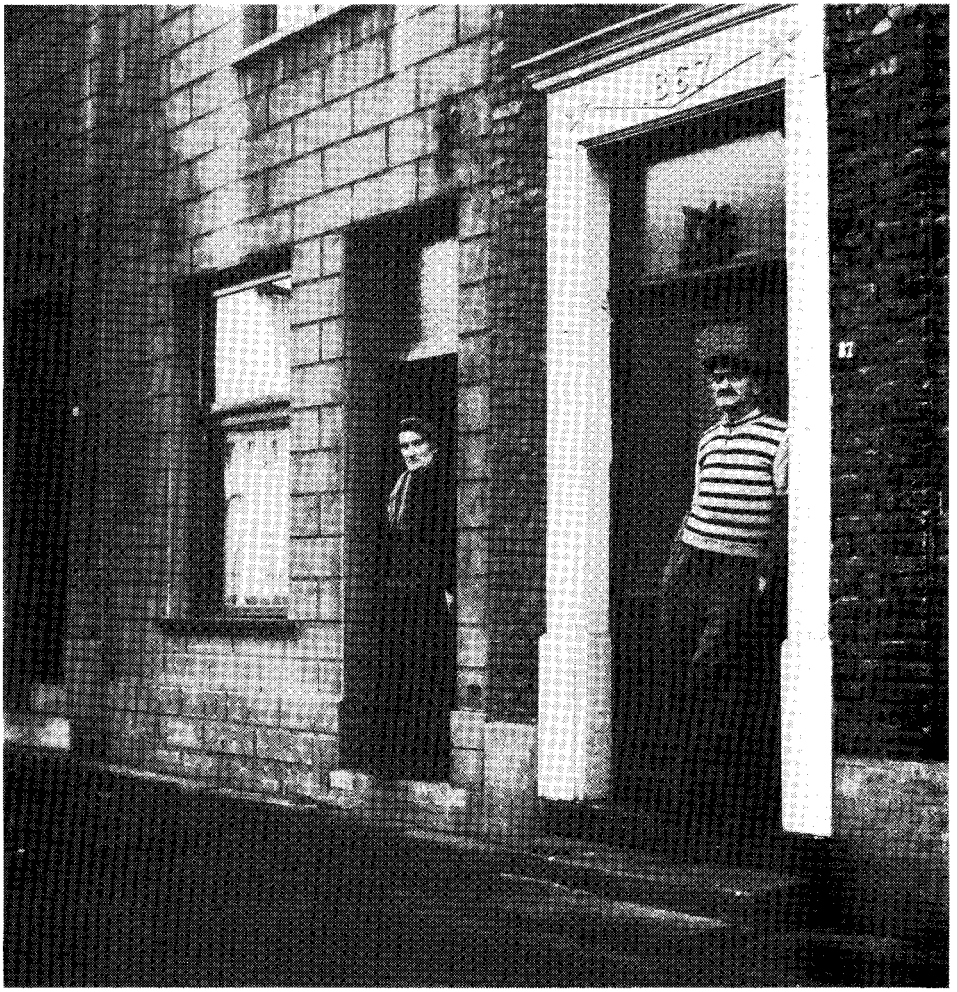

Tijdens de algemene staking in de Belgische Borinage, gericht tegen de sluiting van de laatste veertien mijnen, heeft Dolf Kruger veel fotowerk verricht.
Door de slechte werkomstandigheden hadden duizenden mijnwerkers stoflongen opgelopen. Zij werden ontslagen, kwamen buiten het arbeidsproces en konden zich de rest van hun leven nog slechts hijgend voortslepen.

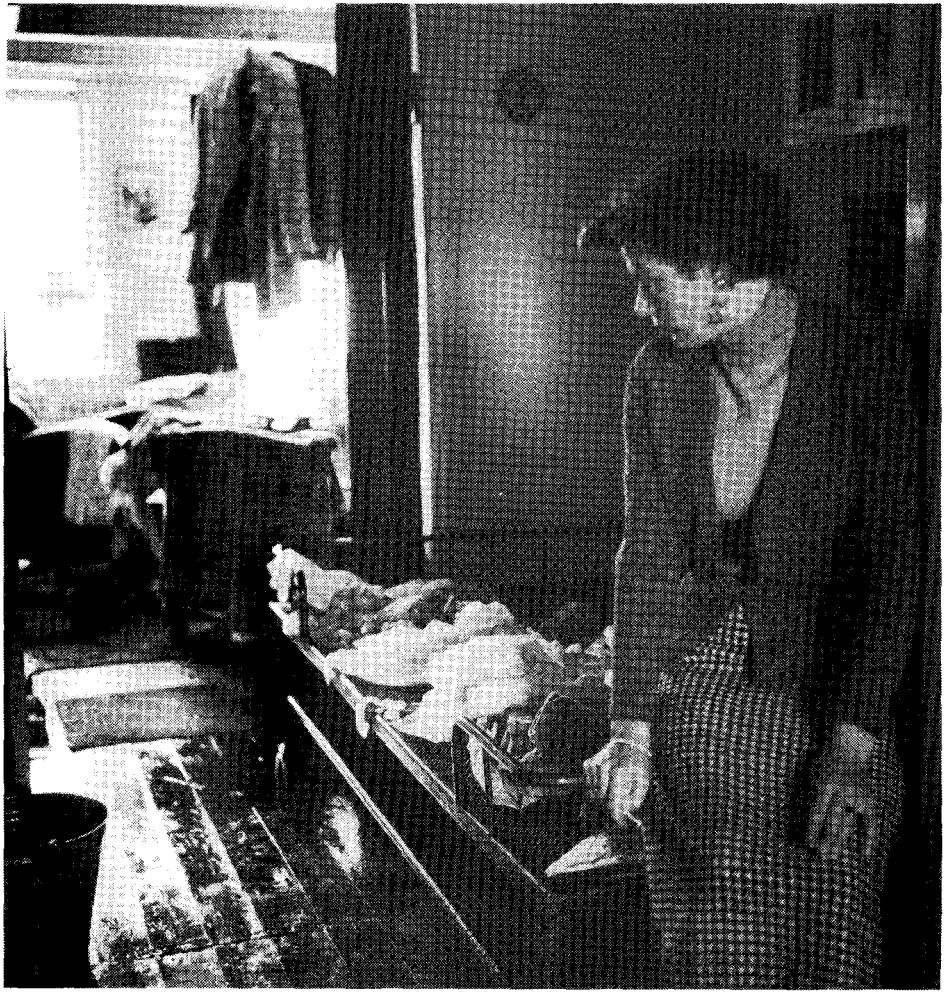

Woningnood, huisuitzetting, verkrotting.
Vooral vrouwen met kinderen dragen de volle last van de woningellende. Lekkages, een veel voorkomend gebrek in die jaren.

Grote tramstaking in Amsterdam 1955. Inschrijving van de stakers; noodzakelijk voor het verkrijgen van een uitkering. De solidariteit met deze staking was bijzonder groot en er stroomde veel geld binnen.

Na 1960 heeft Dolf Kruger o.a. werkzaamheden verricht voor milieu organisaties. Een opgespoten IJ-polder tussen Amsterdam en IJmuiden 1972.

Het is de bedoeling van deze bijdrage in te gaan op de veranderingen die zich in de afgelopen twintig jaar in de internationale politiek hebben voltrokken. Maar dat is niet alles. Het gaat er ook om duidelijk te maken hoezeer die veranderingen de ontwikkelingsgang van de linkse partijen, en met name de CPN, hebben beïnvloed en gestuurd. Om dat te illustreren gaan we in eerste instantie terug naar het einde van de jaren zestig, naar de tijd van optimisme en dadendrang.

Internationale politiek en de crisis van links

In de periode van het eind van de jaren zestig tot het midden van de jaren zeventig leken de internationale verhoudingen, zoals die na de Tweede Wereldoorlog ontstaan waren, aan grote veranderingen onderhevig. Het waren de hoogtijdagen van de ontspanning, van Brandts Ostpolitik, van de totstandkoming van het SALT-I-verdrag. Anti-imperialistische bewegingen in Zuidoost-Azië en Zuidelijk Afrika stonden op het punt belangrijke doorbraken te realiseren. In Chili regeerde, althans tijdelijk, Allende. De Verenigde Staten leken, door de val van de dollar, door Vietnam, een aanzienlijk verlies aan gezag en prestige te lijden. De Europese landen maakten zich op (middels plannen voor een Europese munt en zelfs een Europese Unie, door de Lomé-onderhandelingen met een reeks van Derde-Wereldlanden) zich krachtig aaneen te sluiten en zich een ten opzichte van de Verenigde Staten veel zelfstandiger positie in de wereld te creëren. Iets vergelijkbaars gebeurde in die tijd in Oost-Europa, waar verschillende landen een van de Sovjet-Unie zelfstandiger economische koers trachtten te varen, en daartoe in het Westen omvangrijke leningen afsloten.

De internationale verhoudingen leken in die periode ingrijpende en diepgaande wijzigingen te ondergaan. De "natuurlijke tegenstellingen" van de Koude Oorlog, namelijk die tussen socialisme en kapitalisme/democratie, leken hun betekenis meer en meer te verliezen. Overal waren de linkse krachten in de wereldpolitiek in opmars: in Zuidoost-Azië, in Zuidelijk Afrika en in Latijns-Amerika. Dat maakte begin jaren zeventig vooral de CPN een voor jonge activisten aantrekkelijke partij. Die behoorde immers tot dezelfde wereldbeweging waarvan ook de Vietnamese vrijheidsstrijders deel uitmaakten.

Maar ook in West-Europa was links in opmars. In verschillende Noordwesteuropese landen regeerden immers sociaal-democratische partijen. In Nederland zelf kwam in 1973 het kabinet-Den Uyl aan de macht. In Zuid-Europa wankelden de militaire en fascistische regimes, en leken de

(Euro)communistische partijen op het punt te staan belangrijke politieke doorbraken te realiseren. Kortom: het wereldpolitieke "decor" waartegen ook de Nederlandse linkse activisten optraden, gaf alle aanleiding tot optimisme. En ook in Nederland was rechts, zich excuserend voor het Amerikaanse optreden in Vietnam en verward door alle andere veranderingen in de wereld, in het defensief.

Luchtkastelen?

Het zou onzin zijn om vijftien jaar later te zeggen dat het allemaal luchtkastelen waren. De Verenigde Staten leden een daadwerkelijke nederlaag in Vietnam; de dollar viel; de EEG breidde zich uit; er zou een Europese monetaire unie komen. Links was in Nederland inderdaad in het offensief. Het gaat er ook niet om die feiten te ontkennen. Maar het is wel van belang om terugkijkend te bepalen waaruit de typische omstandigheden van toen nu eigenlijk precies bestonden, en welke gevolgen die hadden voor de gemoedstoestand binnen de linkse partijen.

De gebeurtenissen die in die periode in de wereld plaatsvonden, gaven aanleiding tot de veronderstelling **dat dé politiek, beter gezegd dat links door middel van de politiek, in staat was de als het ware natuurlijk uit het kapitalisme voortvloeiende verhoudingen te beheersen, te doorbreken en te wijzigen.** En dat gold zowel voor de internationale als de binnenlandse politiek. Het gold voor de Amerikaanse Vietnam-politiek, maar bijvoorbeeld ook voor de medezeggenschap in de Nederlandse bedrijven of de democratisering van het onderwijs.

De speelruimte in de staatspolitieke arena was inderdaad groot, veel groter dan in het midden van de jaren tachtig. Het leek voor links mogelijk het gedrag van de staat, zowel naar binnen als naar buiten, te beïnvloeden. De kwetsbaarheid van de Verenigde Staten en de wereldwijde (Vietnam-)oppositie tegen het gedrag van de machtigste staat ter wereld konden dat alleen maar onderstrepen. De linkse partijen in West-Europa leken in deze context een onweerlegbare claim op deelname aan de staatsmacht te bezitten. En inderdaad: de sociaal-democratische partijen regeerden al in verschillende West-europese landen; de na jaren van teruggang opbloeiende (grote) communistische partijen leken in hun voetsporen te zullen treden. Dit alles leidde tot een zeer rooskleurig beeld van de mogelijkheden die machtsvorming in de staatspolitieke arena voor links leek te bieden.

Overschatting

De internationale politiek gaf aanleiding tot optimisme, maar dat gold, zij het op een andere wijze, ook voor de binnenlandse verhoudingen in Nederland zelf. Die leken de materiële basis te verschaffen voor de vele verwachtingen die in die tijd bestonden, en leken die in ieder geval niet, zoals tien jaar later, **in de weg te staan.** De tendenzen tot vermaatschappelijking, zoals die binnen de ontwikkelde kapitalistische landen bestaan, waren op hun sterkst. De welvaart leek nog steeds onbegrensd door te kunnen groeien; sociale voorzieningen werden nog steeds uitgebreid. Verschillende statelijke instanties, zoals het onderwijs, waren gevoelig voor eisen tot (zowel interne als externe) democratisering. Onder die omstandigheden leek de speelruimte in de staatspolitieke arena bijzonder groot. Die arena leek daarmee voor links de mogelijkheden te verschaffen om de

maatschappij nog verder te beheersen en te veranderen. De eerste tekenen van economische stagnatie, zoals die met name eind jaren zestig werden aangekondigd door de val van de dollar, konden de bovenvermelde verwachtingen niet doorkruisen. Integendeel, ze versterkten het gevoel dat het allemaal anders leek te gaan worden ("de tegenstellingen verscherpen zich"). De rechtse, en met name Atlantisch-georiënteerde politieke krachten in West-Europa, raakten erdoor in verwarring en leken nog verder op de terugtocht te worden gedreven.

Het was in deze specifieke combinatie van omstandigheden – Vietnam, de val van de dollar, tegenstellingen tussen West-Europa en de Verenigde Staten, eerste tekenen van crisis, de rechtse verwarring, maar tegelijkertijd de nog doorzettende groei, vermaatschappelijking en verpolitisering –, dat de mogelijkheden voor de linkse, en met name ook voor de communistische, partijen om politieke invloed uit te oefenen op hun hoogtepunt leken te komen. Het was ook onder deze omstandigheden dat links de mogelijkheden om via de staatspolitieke arena verdere veranderingen te realiseren heeft overschat.

Herstel kapitalisme

In de afgelopen tien jaar is er veel veranderd in de wereldpolitiek. Verschillende ontwikkelingen uit de periode eind jaren zestig-midden jaren zeventig hebben zich niet doorgezet. Er kwam in de tweede helft van de jaren zeventig een einde aan de aanzetten tot ontspanning. Daarvoor in de plaats trad een nieuwe fase van confrontatie tussen Oost en West. Tussen de westerse staten ontstond, als gevolg van de crisis en de wedloop om de beheersing van nieuwe industriële technologieën, een verscherpte concurrentie. De Europese integratie stagneerde. De nieuw ontstane socialistische staten geraakten (net als vele andere Derde-Wereldlanden) al snel in grote problemen en verloren daarmee veel van hun politieke aantrekkingskracht. De positie van de beide grote mogendheden herstelde zich tot op zekere hoogte van de verliezen van de voorafgaande periode. Zo smoorde ook de economische-zelfstandigheidspolitiek van verschillende Oosteuropese staten in stagnatie van de handel en snel oplopende schulden.

De wetten van het kapitalisme begonnen, kort gezegd, weer **veel directer door te werken in de internationale politiek.** Dat gold zowel voor de onderlinge betrekkingen tussen de westerse staten, als voor de betrekkingen tussen Oost en West. De "natuurlijke" tegenstelling tussen kapitalistische en socialistische staten begon de internationale politiek weer te overheersen. De beeldvorming van de socialistische staten werd in de laatste tien jaar (door Afghanistan en Polen) ook binnen de linkse partijen weer aanzienlijk minder positief. Het fundamentalisme als van de Iraanse leider Chomeiny maakte een einde aan de soms binnen links ongereflecteerde waardering voor antiwesterse bewegingen in de Derde Wereld.

Ook in de binnenlandse verhoudingen binnen Nederland zetten de wetten van het kapitalisme in de afgelopen tien jaar zich weer veel directer door in de politiek. Er kwam geen medezeggenschap, er kwamen massaontslagen. Aanvankelijk leek het nog mogelijk door middel van acties en machtsvorming binnen de staatspolitieke arena bedrijfssluitingen tegen te gaan. Maar al snel bleek de sociaal-economische beleidsvorming bepaald door een steeds naaktere en hardere tegenstelling tussen arbeid en kapitaal. Werknemers waren in conflicten over bedrijfssluitingen in het algemeen kansloos. De staat trok zich meer

en meer terug als bemiddelaar in dergelijke conflicten. De RSV-kwestie, aanvankelijk voorzien als een demasqué voor het "grote kapitaal" en rechts, eindigde als de definitieve bevestiging van het feit dat de staat zich niet moet inlaten met economische activiteiten die **indruisen tegen de principes van de kapitalistische markt.**

Ideologische crisis

De staatspolitieke sfeer was in de periode eind jaren zestig-midden jaren zeventig, zowel als het ging om binnenlandse als internationale politiek, een instrument om veranderingen door te zetten die nogal eens ingingen tegen de "natuurlijke" orde der dingen. In de afgelopen tien jaar werd de statelijke politiek weer veel meer een verlengstuk van wat zich afspeelt in de sfeer van de economie. Ook links heeft zich niet kunnen onttrekken aan de veronderstelling dat het, als het ging om politieke besluitvorming, ook vaak "niet anders kon". Er was immers "geen ruimte", "de koek was op", "men kan een dubbeltje nu eenmaal maar een keer uitgeven".

Rechts is er, met de crisiswind in de rug, op efficiënte wijze in geslaagd de politieke arena te verkleinen. Vele problemen verschijnen niet eens meer als onderwerp van besluitvorming in de openbaarheid. Voor zover de staatspolitieke sfeer ook door rechts een zekere autonomie wordt toegeschreven (en dat kan niet anders), wordt dé economie als een wel zeer dwingende randvoorwaarde opgevat voor politieke besluitvorming. En het werkt zo goed dat de kern van het sociaal-economische beleid dat in de afgelopen periode in Nederland werd gevoerd, de laatste jaren nooit op massale en principiële oppositie is gestuit. Velen hebben kennelijk het gevoel dat het ook inderdaad niet anders kan.

Binnen de linkse partijen, en zeker binnen de CPN, hebben deze ontwikkelingen tot een ernstige ideologische crisis geleid. Immers, de strategie van zowel de Partij van de Arbeid als ook van de CPN was toch in de eerste plaats gericht op machtsvorming in de staatspolitieke arena (die van bijvoorbeeld de PSP veel minder). Toen de resultaten in de tweede helft van de jaren zeventig begonnen uit te blijven, werd "de politiek" minder populair. Binnen de CPN ontstond sympathie voor "nieuwe sociale bewegingen", die zich niet meer nadrukkelijk in de staatspolitieke arena wensten te manifesteren. Ook binnen de Partij van de Arbeid werden pogingen gedaan "af te rekenen" met, bijvoorbeeld naar de mening van Paul Kalma, overtrokken verwachtingen van de mogelijkheden via de staat de maatschappij op democratische wijze te hervormen.

Consistente oordelen

De ontwikkelingen zowel in de internationale politiek als in de Nederlandse maatschappij zelf hebben in de afgelopen tien jaar een einde gemaakt aan vele verwachtingen en illusies. De kern van de problemen en desillusies is, dat de mogelijkheden tot veranderingen die de staatspolitieke sfeer zowel op internationaal als nationaal gebied leek te bieden, gebaseerd waren op een specifieke combinatie van omstandigheden. Dat leidde tot ongereflecteerd optimisme ("Van Agt eruit, de CPN erin").

Het is van groot belang dat binnen links de grote invloed die de wendingen in de wereldpolitiek op het denken en de emoties hadden, onder

ogen wordt gezien en beheersbaar wordt gemaakt. Er is wat dat aangaat grote behoefte aan zakelijke, deskundige en consistente oordelen, die ook op wat langere termijn hun geldigheid kunnen behouden. Het aan de macht komen van Gorbatsjov en de verwachtingen die daaraan worden verbonden, tonen eens te meer hoe snel en ongereflecteerd de beeldvorming van de internationale verhoudingen binnen links kan veranderen. Was de Sovjet-Unie de afgelopen periode ook voor velen binnen de CPN een afgeschreven "inspiratiebron", ook dat heeft zich in de afgelopen twee jaar weer in een verbazingwekkend snel tempo gewijzigd.

In de achter ons liggende tien jaar hebben de ontwikkelingen op internationaal en nationaal gebied binnen links een veelal overdreven afkeer van "de" (statelijke) politiek met zich meegebracht. Dat is niet in ons belang. Het is de taak van de linkse partijen de staatspolitieke arena zo ruim en toegankelijk te maken als mogelijk is. Daarom is het van groot belang om de staat, de overheid zo men wil, (wellicht tegen beter weten in) te blijven aanspreken op haar pretentie het algemeen belang te dienen. Dat is natuurlijk niet alles: er bestaan veel problemen buiten de statelijke sfeer. Bovendien is het altijd nodig de positiebepaling binnen de statelijke arena te verbinden met machtsvorming daarbuiten. Maar het is links een frustrerende en fuikende blokkade, dat de veronderstelling "dat het nu eenmaal niet anders kan" en dat de politiek daarmee een zinloos en voorspelbaar schimmenspel is, in stand wordt gehouden. Of het nu gaat om de plaatsing van kruisrakketen of om de sociale voorzieningen.

Duco Hellema

* Deze tekst is gebaseerd op een inleiding, gehouden op de CPN-zomerscholing, 4 juli 1987

Op 1 januari 1987 is het nieuwe stelsel van sociale zekerheid ingegaan. Aangekondigd alsof deze herziening nodig zou zijn om 'systeemfouten' weg te nemen, en begeleid door berichten in de media over fraude en over de noodzaak van het aanstellen van vele sociale rechercheurs, is het geworden wat de bedoeling was: één van de grofste bezuinigingen die door de regering en een meerderheid van het parlement is doorgevoerd.
Vanaf de aankondiging in de beginjaren tachtig tot aan de behandeling in de Eerste Kamer in 1986 toe zijn de plannen het doelwit geweest van acties in velerlei vorm en van ongekende omvang. Belangengroepen van uitkeringsgerechtigden, vakbeweging, uitvoeringsinstanties, kerkelijke instellingen, progressieve partijen, gemeenten, hulpverleners alsmede personen op persoonlijke titel zijn in beweging geweest tegen de stelselherziening. Een herziening, die een afbraak inhoudt van datgene waarvoor jarenlang strijd is geleverd en offers zijn gebracht.
Ondanks het ontbreken van een maatschappelijk draagvlak is het dus toch door de Kamers gedrukt.
Dat stelt allen die betrokken zijn geweest bij dat brede verzet voor de vraag: Hoe nu verder?

De toekomst op de schouders van het verleden

Natuurlijk valt na de vele inspanningen van de bij dit verzet betrokken mensen en organisaties een zekere stilstand te verklaren. Dat verschijnsel kan bij elke strijd worden waargenomen: ook een gewonnen strijd kost inspanning en krijgt een rustpauze. Alles logisch verklaarbaar.
Wat niet logisch is is dat er dan gedachten en opmerkingen komen die zich richten op degenen, die deelgenoot waren in het brede verzet. Zoals bijvoorbeeld vanuit vakbeweging en belangengroeperingen die opmerken dat de uitkeringsgerechtig-

den zich zo stil houden. Of dat er stappen gezet woden, waarvan men denkt dat er meer succes mee behaald zou kunnen worden.
Ik wil op een aantal van deze ontwikkelingen ingaan. Daarbij is het goed om nog eens na te gaan hoe de brede beweging tegen de stelselherziening tot stand is gekomen en welke functie sociale bewegingen daarin hebben gehad. Dat kan nuttig zijn bij het ontwikkelen van nieuwe initiatieven tegen het voortdurende afbraakbeleid van Lubbers c.s.
Uit de opgedane ervaringen kunnen lessen worden getrokken en bovendien, de toekomst staat nu eenmaal op de schouders van het verleden.
Uiteraard zal ik de ontwikkeling in de WAO-beweging daarbij als uitgangspunt nemen, omdat ik me daarmee jarenlang heb beziggehouden en ik er woordvoerder van ben geweest.
De WAO-beweging als actiegroep vindt zijn oorsprong in de jaren zeventig toen de eerste geluiden kwamen om de uitkeringen te verlagen van 80 naar 75%. Dat gebeurde onder het kabinet-Den Uyl, dat van mening was vanwege de oliecrisis een aantal bezuinigingen door te moeten voeren. De toenmalige minister van Financiën Duisenberg kwam met zijn 1%-operatie en de toenmalige minister van Sociale Zaken Boersma opperde een verlaging van de uitkeringen.
Vanuit de CPN kwam het idee dat, gezien de ervaringen daarmee op de bedrijven, het een goede zaak zou zijn als WAO'ers en WAO'sters actiecomités zouden vormen om de aanvallen op hun positie af te slaan.
Temeer ook omdat belangenorganisaties en vakbeweging zich toen nog meer richten op individuele belangenbehartiging dan op het bestrijden van de arbeidsongeschiktheid en de gevolgen daarvan als maatschappelijk probleem. De benadering van de WAO als maatschappelijk probleem is door de WAO-beweging ingebracht Daarvan uitgaande is een visie ontwikkeld: wil je komen tot oplossingen dan moet er een maatschappelijke beweging tot stand komen, die zowel de aanvallen weet te keren als met afdoende oplossingen weet te komen.
Om tot zo'n brede beweging te komen werd nagegaan wie en wat er rechtstreeks en zijdelings bij betrokken zijn. Zo kwam men tot een heel scala van instanties en mensen, zowel in de uitvoerings- als in de hulpverleningssfeer. Afgewogen tegen de politieke verhoudingen in ons land, kon het niet anders dan dat bij deze instellingen en bij deze mensen er velen zouden zijn die het met de opvattingen van de achtereenvolgende regeringen over de sociale zekerheid niet eens waren.
De vraag was echter hoe deze instanties en instellingen bijeen te brengen.

Eigen positie en belangen

De WAO-beweging is er na vele discussies van uitgegaan deze instellingen en mensen te benaderen op basis van hun eigen positie in het geheel. Dus niet met klaagverhalen over de positie van WAO'ers en WAO'sters. Hun werd voorgelegd dat de stelselherziening eveneens een aantasting van hun eigen positie en eigenwaarde zou betekenen. Wanneer zij dat niet wilden dan dienden zij daarvoor in het geweer te komen.
Op basis daarvan zijn er gesprekken geweest met politieke partijen, die erop werden gewezen dat zij de aangewezenen zijn om de in de sociale wetgeving vastgelegde kenmerken van inkomensbescherming en persoonlijke en maatschappelijke ontplooiing overeind te houden.
Gesprekken met de beide vakcentrales hadden tot doel te benadrukken dat zij aan de wieg hebben gestaan van de sociale zekerheid in ons land, dat zij als het ware

Affiche uit het begin van de beweging.

de peetouders daarvan zijn en dat zij met een ieder die dat petekind wil beschermen en in leven houden gezamenlijk moesten optreden.
Bij kerkelijke instanties werd voorop gesteld dat er waardering bestond voor de hulp, die zij boden aan individuele arbeidsongeschikten en hun groepen en comités. Maar dat dit vooral was gericht op de gevolgen en niet op de oorzaken. Aan hen werd voorgelegd ook daaraan aandacht te schenken, te meer daar er in het geloof sprake is van het zogeheten rentmeesterschap: maken degenen die er op dat moment mee belast zijn dat nu wel waar wanneer vele honderdduizenden buiten het arbeidsproces zijn geplaatst en in steeds slechtere omstandigheden komen te verkeren door de opeenvolgende bezuinigingsmaatregelen.
Aan artsen, belast met onderzoek van arbeidsongeschikten, werd voorgehouden of het wel in overeenstemming was met hun ethiek wanneer van overheidswege wordt vastgesteld hoeveel er bezuinigd moet worden en zij dat via afschattingen moeten ophoesten.
Aan rechters werd voorgelegd of er nog sprake kan zijn van goede rechtspraak wanneer er als gevolg van de stelselherziening, veel meer beroepszaken aan hen zouden worden voorgelegd dan nu het geval is, terwijl er al lange procedures zijn om zaken af te handelen.
Zowel bij de artsen als bij de rechters van de Raden van Beroep werd gesteld dat

het gaat om de uitoefening van hun beroep en niet om hun beoordelingen van de aan hen voorgelegde gevallen. (Dus niet of deze beoordelingen in de ogen van de desbetreffende arbeidsongeschikten wel juist waren.)
Gemeenten werd onder ogen gebracht dat de stelselherziening ook gevolgen zou hebben voor de gemeentefinanciën omdat uitkeringsgerechtigden veel sneller in de bijstand terecht zouden komen. Bovendien zou de stelselherziening ook gevolgen hebben voor andere gemeentelijke voorzieningen omdat geld wat uitgekeerd moet worden aan mensen in de bijstand niet ergens anders kan worden besteed.
Uitvoeringsinstanties werden eveneens benaderd en gewezen op de door hen beoogde goede relaties met hun cliënten. De stelselherziening zou aan die relaties afbreuk doen omdat zij, zoals zij dat zelf uitdrukken, geen 'goed produkt' meer af zouden kunnen leveren.

Een podium

Voor zo'n benadering zijn grensoverschrijdende bewegingen nodig, die niet geremd worden door vaak vastgelopen structuren. Die geen concurrenten zijn van diegenen die benaderd worden. Die juist in staat zijn om over de grenzen van structuren, politieke en religieuze opvattingen heen, verbanden te leggen. Waarbij echter de eigen identiteit voorop moet blijven staan. En waar juist vanuit die eigen identiteit het verzet moet komen.
Zo'n beweging maakt los wat tot dusverre nog niet aan de oppervlakte kon komen. Het schept als het ware een podium voor diegenen in de maatschappij die zich tot dusver stil hebben gehouden omdat zij gevangen zitten in structuren waarvan zij deel uitmaken. Het vereist het doorbreken van sectarisme, het onderkennen van het feit dat ook anderen waardevolle ideeën hebben en bereid zijn dat kenbaar te maken.
Een treffend voorbeeld daarvan is het adres van de 174 'prominenten', dat Lubbers er toe bracht een uitval te doen naar de vooraanstaande CDA'ers die het adres ondertekend hadden. Van de ondertekenaars waren er velen voortgekomen uit de in de voorgaande jaren door de WAO-beweging benaderde groeperingen en instanties.
Nog treffender was het gezamenlijk optreden van belangenorganisaties, vakbeweging, hulpverleners, uitvoeringsinstellingen en vele anderen aan de vooravond van de behandelingen in de Tweede en Eerste Kamer. Niet minder dan 18 landelijke organisates waren op één podium in Amicitia in Den Haag in april 1986, een aantal dat uitgroeide tot 21 bij de behandeling in de Eerste Kamer. In het verlengde en met ondersteuning daarvan hebben deskundigen op economisch, juridisch, medisch en maatschappelijk gebied zich verenigd in de zogeheten Coronagroep. Zij werden daarin bijgestaan door vele instanties en personen uit het land, die wekenlang de behandeling in de Kamer hebben gevolgd en middels persberichten becommentarieerd.
De groep was als het ware de hete adem in de nek van het parlement. Deze nieuwe vorm van verzet tegen de herziening trok de aandacht van zowel de binnenlandse als de buitenlandse media.

Eén krachtig geluid

Een ongekend brede strijd tegen de afbraak van ons sociale stelsel. En toch is een meerderheid in het parlement akkoord gegaan met

Een van de tekeningen uit de brochure 'Bewust van eigen kracht' van Bart Griffioen.

de voorstellen van de regering.
Is de beweging te kort geschoten? Mijns inziens niet. Wie er te kort geschoten is, dat is de meerderheid in het parlement. Die heeft de in ons land gevestigde opvattingen van parlementaire democratie ontkracht.
Immers, vanuit deze opvattingen moet er naast een parlementaire meederheid ook een maatschappelijk draagvlak aanwezig zijn voor de doorvoering van wetten en maatregelen. Het brede verzet heeft overduidelijk aangetoond dat het laatste ontbreekt.
Democratische opvattingen hebben plaats moeten maken voor regeerakkoorden waarbij van tevoren is vastgesteld dat het kabinet overeind moet blijven tot het einde van de rit. De juiste verhoudingen in het parlement worden verdoezeld. Want het is niet ondenkbaar dat bij de stemming over de stelselherziening andere motieven hebben gegolden dan het voorgelegde wetsontwerp, omdat een kabinet van andere signatuur wel eens andere opvattingen en voorstellen zou kunnen hebben over bijvoorbeeld euthanasie, abortus enz. Bij de behandeling in het parlement bleek namelijk dat er meerderheden waren tegen onderdelen van de stelselherziening zoals bijvoorbeeld de invoeringsdatum en de toeslagenwet. Niettemin werd voorgestemd.

Sociale bewegingen mogen zich niet bij deze, tegen democratische opvattingen indruisende, gang van zaken neerleggen. Of menen hun toevlucht te moeten zoeken in het zich omvormen tot verenigingen of stichtingen en daarmee de weg opgaan van het elkaar verdringen op de vierkante

meter, met organisaties waarmee in de massale beweging tegen de herziening juist goede verbindingen zijn gelegd.
Deze tendenzen zijn waar te nemen bij 'Mensen zonder Werk' en bij het Landelijke WAO-Beraad. Ook de roep om een eigen bond van uitkeringsgerechtigden binnen de FNV vertoont dat.
Het is de taak van sociale bewegingen om het vernieuwende dat zij in zich dragen, verder uit te bouwen en opnieuw in de waagschaal te stellen. Om het waardevolle aan ideeën en mensen dat is bovengekomen, in de beweging de ruimte te geven zich te uiten en om te zetten in een ander beleid.

Daarvoor zijn mogelijkheden. Naast de uit progressieve kringen aangedragen oplossingen van de problemen, komen ook geluiden uit andere hoeken.
Prof. Veldkamp verklaarde bij de presentatie van het adres van de 174 'prominenten' dat hij wel 5 of 6 bronnen kon aangeven waaruit de sociale zekerheid bekostigd kon worden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid verklaarde dat er andere wegen denkbaar zijn om de problemen te lijf te gaan.
Het zou goed zijn om de ideeën die er zijn bij de vakgroep Planning en Beleid van prof. Brenner wat meer onder de aandacht te brengen. Maar ook vanuit de 21 organisaties die elkaar gevonden hebben in het verzet zijn die geluiden waarneembaar. Anderen hebben zich daar inmiddels bijgevoegd, vanuit de gezondheidszorg, e.d.
Nu gaat het er om deze nog afzonderlijke geluiden samen te brengen tot één krachtig geluid over alle denkbare grenzen heen. Die taak is toegewezen aan sociale bewegingen, die daarbij kunnen putten uit de ervaringen die in de afgelopen tijd zijn opgedaan, zeker vanuit de WAO-beweging.

Zij doen daarmee tevens een belangrijke stap om te komen tot een werkelijk functioneren van onze parlementaire democratie, nl. het met elkaar in overeenstemming brengen van de parlementaire besluitvorming en het maatschappelijk draagvlak. Hiermee zijn zij niet alleen vernieuwend op het sociale maar ook op het politieke vlak.
Aan communisten en hun partij de taak om hierin een belangrijk aandeel te blijven leveren. Het zal de blik verruimen en het nog aanwezige sektarisme verdringen. Uiteraard moet dat niet het motief zijn om deel te nemen aan de beweging, maar het is wel een belangrijke bijkomstigheid.

Joop Mantel

Sociale recherche

Hoe uitkeringsgerechtigden worden vervolgd

Sociale recherche, het systeem waarmee misbruik en oneigenlijk gebruik van uitkeringsregelingen moet worden voorkomen (1), vormt het sluitstuk van een reeks van maatregelen van stelselafbraak van de regering Lubbers. Het is het valluik in het sociale-zekerheidsstelsel.

Spreken over sociale recherche is niet bijster populair. De al in voorgaande jaren in verschillende gemeenten ontwikkelde praktijk laat zien dat men te maken heeft met een mijnenveld van intriges, waarbij verklikkers en anonieme tips een belangrijke rol spelen (2). Geen criteria zijn ontwikkeld, waarmee bestuurders (leden van de gemeenteraad bij voorbeeld) toezicht kunnen houden op de taakuitoefening van de (gemeentelijke) sociale rechercheurs. Zij lijken carte blanche te hebben bij de wijze waarop zij burgers volgen. Elke gemeente heeft daarbij haar eigen verantwoordelijkheid en beleid. De landelijke club van sociale rechercheurs poogt zelf een gedragscode te ontwikkelen, maar was daar in mei 1987 nog niet ver mee gevorderd (3).

Treedt men als advocaat doortastend op ten gunste van een potentieel slachtoffer van willekeur bij de opsporing, dan vallen aanvaringen met de Sociale Dienst te voorzien. Velen huldigen de opvatting, dat het geen zin heeft je tegen sociale recherche te weer te stellen, immers: "het systeem moet betaalbaar blijven", en "waar gehakt wordt vallen spaanders". Vooral triest, wanneer je dit van collega's hoort, of van topmensen uit de PvdA. Binnen de rechtswetenschappen is het evenmin 'bon ton' om over dit onderwerp te spreken. "Er zouden geen algemene termen zijn om over sociale recherche te spreken", hoewel deze professorale zegsman dit meteen liet volgen door zijn opvatting "dat de meeste sociale rechercheurs zich beschouwen als moderne Robin Hoods, die een

(1) Nota: Bezuinigingsmaatregelen sociale zekerheid door middel van de bestrijding van misbruik en oneigenlijk gebruik voor de kabinetsperiode 1987-1990, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, december 1986, te bevragen bij R. Staphorst, directie Bijstandszaken, 070-701220.
(2) De Waarheid, vier november 1986: Bijstandsvrouw in Nieuwegein brodeloos gezet, door Anneke Teunissen;
De Waarheid, 23 december 1986: Ans Thijssen, bijstandsvrouw aan de boorden van de Maas, door Bram Hoeksma;
Aanéén, 6 april 1987: De woede van een sociaal rechercheur, door Aat de Kwant;
Belangengroepering Benadeelde Bijstandsvrouwen, specialiteit "economische eenheden", ervaringen mondeling meegedeeld door Ria Weststrate, Breitnerlaan 28, 2371 RM R.A. Veen, en Albine Grumböck, Broekgouwstraat 14, 1135 EA Edam;
KB nr. 137, 10 juli 1986, zaak mevr. Grumböck;
HR, 9 januari 1987, nr. 12.717 RF/AT, Grumböck/van der Kaaij;
(3) Voorzitter A. Bloem van de Landelijke Club Sociale Recherche, verbonden aan de Sociale Dienst te Apeldoorn, mondelinge mededeling;

weldaad aan de maatschappij bewijzen". In dit soort generalisaties wil ik in het vervolg **niet** spreken. Wèl wil ik ingaan op de achtergrond van sociale recherche, waar komt het systeem vandaan? Een tweede vraag is: waarop is sociale recherche gericht? Ten derde: welke bezwaren zijn er tegen sociale recherche? Afgerond wordt met een aantal aanbevelingen (niet uitputtend) om controle, indien en voor zover nodig, van rechtswaarborgen te voorzien: willekeur moet worden tegengegaan!

Vanwaar de sociale recherche?

Eind 1986 waren hier te lande 175 ambtenaren, die als onbezoldigd politieambtenaar de opdracht hadden uitkeringsgerechtigden te controleren op misbruik of oneigenlijk gebruik van sociale wetten zoals werknemers- en volksverzekeringen annex de sociale voorzieningen (4). Als onderdeel van het overheidsbeleid tot versterking van de controle bij de uitvoering van de sociale zekerheid op gemeentelijk niveau is in de nota van december 1986 (1) voorzien in een uitbreiding van het aantal sociale rechercheurs. Hierbij wordt gestreefd naar uitbreiding tot een gemiddelde van 1 rechercheur op 1000 personen die een gemeentelijke uitkering ontvangen (ABW, RWW, IOAW en IOAZ). Het ligt in de bedoeling dat de hiervoor benodigde maatregelen per 1 januari 1988 van kracht zijn. Onder meer via de benoeming van meer rechercheurs hoopt de regering *f* 1 miljard in de sociale-zekerheidssector in de kabinetsperiode 1987-1990 te bezuinigen. Niet de zorg voor het sociale stelsel staat in de nota voorop, neen: uitdrukkelijk gaat het om een bezuinigingsmaatregel. Door een investering van *f* 55, 65 en 75 miljoen in de jaren 1988, 1989 en 1990 hoopt de regering in dezelfde jaren resp. *f* 110, 165 en 280 miljoen te besparen.

De motivering van deze maatregel is buiten dit besparingseffect uiterst mager: "Het gaat hier immers om extra taken die ontstaan als gevolg van het gestegen misbruik (...). Er is sprake van een algemeen maatschappelijk verschijnsel dat een meer generale aanpak vergt." Hoe de regering er bij komt dat het misbruik is gestegen wordt niet beargumenteerd. Kennelijk ligt dat goed in het gehoor. Bovendien staat dit citaat haaks op een eerder citaat in de nota: "Bij deze bedragen (de kosten-batenanalyse, P.B.) geldt allereerst de kanttekening dat de ramingen van opbrengsten als gevolg van (een betere) bestrijding van misbruik en fraude in de sociale zekerheid sterk tentatief van aard zijn. Immers de omvang van misbruik en oneigenlijk gebruik is (per definitie) slechts in globale termen aan te geven. De mate waarin vervolgens door maatregelen het globaal geschatte misbruik en oneigenlijk gebruik wordt verminderd, is vanzelfsprekend nog moeilijker te bepalen." De ramingen zijn dus sterk tentatief van aard. Dat wil zeggen, dat op de gok, om het duidelijk te zeggen, de regering per oekaze verklaart dat het misbruik ect. gestegen is. Men neemt zelfs niet de moeite om "misbruik" en "oneigenlijk gebruik" duidelijk te definiëren en van elkaar af te bakenen. Ik zelf zal dat dan ook nalaten.

Waarop is sociale recherche gericht?

In de verschillende sociale-zekerheidswetten staan bepalingen opgenomen, volgens welke de uitkeringsgerechtigde verplicht is alle inlich-

(4) De Waarheid, 31 december 1986: Meer gluurders moeten 'misbruik' van de uitkeringen gaan opsporen, door de sociale redactie;

tingen aan de uitkeringsinstantie te verschaffen, waarvan hij/zij redelijkerwijs mag aannemen dat deze informatie van invloed is op de uitkering. Deze verplichting geldt bij de aanvraag van de uitkering en tijdens de uitkeringsduur. Houdt men zich hier niet aan, dan riskeert men sancties, waaronder gehele/gedeeltelijke weigering van de uitkering voor kortere of langere tijd, maar ook terugvordering. Eventueel wordt overgegaan tot strafvervolging, zodat men boetes en vrijheidsstraf riskeert. Toegespitst op de ABW (Algemene Bijstandswet) ziet men dit geregeld in artikel 58 (terugvordering), versterkt door art. 30 ABW (wanneer de Sociale Dienst ernaar vraagt, moet men de gevraagde informatie geven: een medewerkingsplicht). Een strafbepaling sec, gericht op de uitkeringsgerechtigde zelf, is in de ABW niet te vinden. Wel bepaalt art. 84d lid 4, dat straf wordt gesteld op het niet verstrekken van inlichtingen over bijstandsgerechtigden, die werken of hebben gewerkt bij degeen, die de gevraagde informatie weigert te geven. Delicten als oplichting staan omschreven in het Wetboek van Strafrecht. De sociaal rechercheur nu heeft tot taak na te gaan of de feitelijke situatie overeenkomt met de voorwaarden, die gesteld worden aan het bestaan van het recht op uitkering. Is men inderdaad aangewezen op een bijstandsuitkering, dat wil zeggen is men niet in staat om door werk of uit vermogen in eigen levensonderhoud te voorzien? Krijgt men een uitkering, terwijl men daarnaast verzwegen inkomsten uit arbeid heeft? Komt men wel in aanmerking als alleenstaande, of vormt men met een ander een duurzame, gezamenlijke huishouding?

De wijze waarop de sociaal rechercheur wordt ingezet en de dienst waaronder hij ressorteert, kunnen van gemeente tot gemeente verschillen. Zonder hiernaar onderzoek te doen mag men aannemen, dat in het merendeel der gemeenten de sociaal rechercheur direct is ondergebracht bij de GSD en zijn opdrachten krijgt van de directeur van de GSD. In een kleiner aantal gemeenten valt de sociale recherche direct onder het politieapparaat. Wel zijn alle sociaal rechercheurs voorzien van opsporingsbevoegdheden. De rechercheurs bij de GSD zijn onbezoldigd politieambtenaar. Met de komst en uitbreiding van de sociale recherche bij de GSD wordt de wildgroei van het korps onbezoldigde politieambtenaren versterkt. In wezen is het plaatselijke politiekorps verantwoordelijk voor het werk der sociale recherche, maar de communicatie tussen beide schijnt te wensen over te laten (5). Hieruit blijkt al dat de sociaal rechercheur over minstens twee petten beschikt: niet alleen valt hij onder de GSD, dus onder de politieke verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur (via zijn verslagen worden de beslissingen van de gemeente als uitkerings- en terugvorderingsinstantie voorbereid), maar ook valt hij onder de reguliere gemeente- of rijkspolitie, uiteindelijk het Openbaar Ministerie (door het uitbrengen van zijn proces-verbaal heeft de sociaal rechercheur invloed op het vervolgingsbeleid van de Officier van Justitie).

Voor de burger, die door de sociaal rechercheur wordt gehoord, is het volstrekt onduidelijk wie hij voor zich heeft: is het nu een sociaalmaatschappelijk werker; een ambtenaar, die speciaal onderzoek doet ter wille van het gemeentebestuur; of is het een politieambtenaar, die kan aanzetten tot strafvervolging? Hoe het ook zij, de sociaal rechercheur is alle drie tegelijk. Alleen het accent in zijn optreden varieert. Dit nu geeft aanleiding tot een verminderde rechtsbescherming van de burger. In het navolgende wordt daar verder op ingegaan.

(5) De Gooi- en Eemlander, 11 juni 1987: Derde politiemacht wordt te groot, door Jos Heymans;

Welke bezwaren zijn er?

In het kader van de vervolging van Ans Thijssen, bijstandsvrouw in Limburg, heeft Mr. I.G.H. Aarts-Mulder als advocate van mevrouw Thijssen in De Waarheid van 23 december 1986 een aantal bezwaren opgesomd, die mijns inziens illustratief zijn voor de privacy-problemen, die sociale recherche met zich meebrengt (6):
- Door de GSD wordt niet aangekondigd dat een onderzoek wordt ingesteld.
- Anonieme tips zijn voldoende om een onderzoek op gang te brengen.
- De GSD mag afgaan op de schijn, die door betrokkenen wordt gewekt, dat men een economische eenheid vormt.
- Zonder procedure kan de uitkering plotseling worden gestopt. De uitkeringsgerechtigde moet zelf maar aantonen niet in strijd te hebben gehandeld met de regels: "omkering van bewijslast".
- De regels betreffende het recht op uitkering zelf zijn niet duidelijk.

Deze beknopte weergave kan als volgt worden becommentarieerd. Zodra men als uitkeringsgerechtigde in een situatie van verdenking verzeild is geraakt, bevindt men zich in een vangnet dat al gauw de allure heeft van een fuik. Op grond van anonieme tips kan een onderzoek op gang komen. Dit roept al vele vragen op naar de rechtmatigheid van het gebruik ervan. Is een tip betrouwbaar? Wordt het recht op verdediging niet geschaad als men niet weet als belanghebbende wie een bepaald bericht heeft verstuurd? Wordt het hoor- en wederhoorbeginsel niet met voeten getreden (een basisbeginsel in een juridische procedure)? Verder is onbekend wanneer een onderzoek begint. Evenmin is duidelijk, wanneer een onderzoek wordt afgesloten. In de tussentijd kan men maanden, zoniet langer worden gevolgd. Daarbij is onbekend hoe het onderzoek wordt uitgevoerd. Tegelijkertijd zit men vaak zonder uitkering en moet men maar zien hoe in de kosten van levensonderhoud voorzien kan worden.

Bij het beschouwen van het werk van de sociale recherche (de overheid) gaat het bovenal om de vraag of de overheid artikel 10 van de Grondwet in acht neemt. Volgens dit artikel dient de overheid het recht op eerbieding van de persoonlijke levenssfeer te waarborgen. Dit artikel ligt in het verlengde van art. 8 van de Europese Conventie van de Rechten van de Mens: het recht op 'privacy'. Terwijl dit recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer niet absoluut is - er kunnen zich omstandigheden voordoen waarbij dit recht opzij gezet kan worden - brengt deze verplichting aan de overheid met zich mee, dat een bijzondere zorgvuldigheid van haar geëist moet worden,waar de overheid zich vergaand inmengt in de persoonlijke levenssfeer van de burger. Zeker waar het gaat om onderzoek naar de vraag of personen duurzaam een gezamenlijke huishouding voeren, als vermeld in art. 5a ABW. Volgens het amendement-Linschoten/Kraaijeveld-Wouters mag men niet meer afgaan op de schijn, gewekt door de uitkeringsgerechtigde dat men zou samenwonen als ware men gehuwd. Met Pennings en Wolff (7) ben ik van mening dat dit amendement geen wijziging zal brengen in de praktijk van het opsporings- en vervolgingsonderzoek: de uiterlijke schijn zal een rol blijven spelen. Het samen uitgaan, samen op vakantie gaan, samen verhuizen naar een andere woning zal van belang blijven.

Waar het werk van de sociale recherche een feit is, zal het

(6) De Waarheid, 23 december 1986: Ans Thijssen, bijstandsvrouw aan de boorden van de Maas, door Bram Hoeksema;
(7) Drs. F. Pennings en mevr. Mr. D. Wolff, Verbetering van de rechtsbescherming in het bijstandsrecht?, in Sociaal Recht 1987, nr. 1, 9/13;

bestuur erop moeten toezien dat het werk van deze recherche niet binnentreedt in de privésfeer van een ander op een wijze waarmee de ander in redelijkheid geen rekening hoeft te houden (Advocaat-Generaal Mr. Leijten, Hoge Raad, zitting 3 oktober 1986 inzake A.H.J. Grumböck tegen B. van der Kaay). Hinderlijk volgen in de zin van bespieden, beloeren, heimelijk waarnemen, dat wil zeggen zonder dat de bespiede het weet en met de bedoeling dat de bespiede ervan onkundig zal blijven, moet worden tegengegaan. Zeer belangrijk is dus dat de geobserveerde ingelicht wordt over de observatie (8).

Opvallend is verder dat men met het verscherpen van opsporing en vervolging in feite begint aan het eind. Wil een informatieplicht zin hebben, dan moet meer aandacht worden gegeven aan het moment, waarop een burger zich wendt tot de uitkeringsinstantie met het verzoek om een uitkering. Duidelijker dan nu het geval is zal bij het opnamegesprek moeten worden gewezen op rechten en plichten. Op dat moment moet nauwgezet worden ingegaan op hetgeen mag en op hetgeen verboden is. Alsdan moet nauwkeurig worden ingegaan op de positie van de verzoeker. De noodzaak doet zich hierbij voor dat de overheid scherper haar eigen regels formuleert. Laat zij de burger in het ongewisse over diens rechten en plichten, dan gaat het niet aan om deze tekortkoming later via een onderzoek der sociale recherche te "herstellen".

Reeds is gewezen op de uiteenlopende functies, die een sociaal rechercheur heeft (sociaal-maatschappelijk werker; controle-ambtenaar ten behoeve van het gemeentebestuur/uitkeringsinstantie; opsporingsambtenaar ten behoeve van het Openbaar Ministerie). Zou de sociaal rechercheur louter als opsporingsambtenaar fungeren, dan zou de rechtsbescherming van het commune strafrecht beter gewaarborgd zijn. Zo geldt dan het verbod van zelfincriminatie, dus dat men als verdachte in het gewone strafrecht niet hoeft mee te werken aan zijn eigen veroordeling. Er bestaat geen medewerkingsplicht om de materiële waarheid boven water te krijgen. Sterker nog, voor de opsporingsambtenaar bestaat de verplichting de verdachte er op te wijzen, dat hij niet tot antwoorden verplicht is. Bovendien worden in het strafrecht strenge eisen gesteld aan het proces-verbaal, opgemaakt door de ambtenaar. Zowel het verbod van zelfincriminatie, als de eisen, te stellen aan de schriftelijke verslaglegging van het verhoor (waaronder het alleen mogen vermelden van eigen kennis en wetenschap, waarbij insinuaties, gevolgtrekkingen en halve waarheden uit den boze zijn) ontbreken bij het functioneren van de sociaal rechercheur als sociaal-maatschappelijk werker, resp. controle-ambtenaar ten behoeve van de uitkeringsinstantie. Dit kan leiden tot willekeur.

Het stopzetten van de uitkering ten slotte tijdens het onderzoek zet de belanghebbende (en diens gezin) onder zeer zware emotionele druk. Onder deze omstandigheden kan er geen sprake van zijn dat verklaringen door de onderzochte burger in vrijheid worden afgelegd. Het bestaan wordt nog uitzichtlozer.

Enkele aanbevelingen

Zonder volledig te kunnen zijn, lijken mij de volgende maatregelen mogelijk:

- Plaats de sociale recherche onder het politieapparaat. Naar de burger schept dit

(8) A.-G. Leijten, Zitting Hoge Raad 3 oktober 1986, mevr. A.H.J. Grumböck tegen B. van der Kaay.

de duidelijkheid dat hij in ieder geval niet met een sociaal-maatschappelijk werker heeft te maken en dat hij kennelijk ergens van verdacht wordt, met alle rechtswaarborgen van dien: verbod van zelfincriminatie, waarschuwingsplicht dat men niet tot antwoorden verplicht is, betrouwbare processen-verbaal, controle door superieuren, die beter op de hoogte geacht kunnen worden te zijn van de beginselen van behoorlijke opsporing en vervolging.
- Stop de uitkering niet tussentijds. Pas bij een definitief besluit van de uitkeringsinstantie dan wel van een rechterlijk college is de strijd gestreden en zijn de lijnen getrokken.
- Zie toe op de schriftelijke verslaglegging van de sociaal rechercheur. Deze mag alleen verklaren omtrent eigen kennis en wetenschap. Suggesties, insinuaties, vooroordelen, halve waarheden mogen geen rol spelen in de besluitvorming.
- Meer aandacht moet worden besteed aan de intreefase. De burger moet op fatsoenlijke wijze worden gewezen op zijn rechten en plichten, die dus ook nationaal goed en eenduidig geformuleerd dienen te zijn.

Slot

De regeling voorgesteld door de regering-Lubbers-2 zal mijn inziens níet leiden tot een opbrengst van *f* 280 miljoen (1 miljard) in 1990. Wél zal de maatschappelijke onrust toenemen, rechtsgangen zullen nog meer verstopt raken, het wantrouwen tussen bestuur en burgers zal groter worden.

Pieter Bogaers

Volkshuisvesting en een terugtredende overheid

De grondwet laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Volkshuisvesting is een overheidszorg. Art. 22 stelt dan ook: 'Bevordering van voldoende woongelegenheid is voorwerp van zorg der overheid'. De toelichting op dat artikel stelt: 'voldoende' betekent niet alleen voldoende in aantal, maar ook voldoende in kwaliteit.
De woningbouw in Nederland heeft een lange voorgeschiedenis. Wij willen ons beperken tot de situatie van na de Tweede Wereld Oorlog. Eind jaren 'veertig en de jaren vijftig stonden sterk in het teken van de wederbouw. Het woningbouw- en huurbeleid fungeerde eigenlijk als instrument bij het sociaal-economisch beleid. Lage huren maakten lage lonen mogelijk. De huren werden laag gehouden door een huurstop en de woningbouw zelf werd aangezwengeld door rijksleningen met aparte, lage rente. Er kwamen honderdduizenden woningen klaar in de sociale sector. Het merendeel van matige kwaliteit en voorzien van een minimum vloeroppervlakte en comfort. De woningdistributie was praktisch volledig.

De markt rukt op

In de loop van de jaren zestig en zeventig begint het woningbouwpatroon te verschuiven. De aparte lage rente op leningen wordt verlaten, de markt-rente doet zijn intrede. Leningen voor woningbouw moeten gedeeltelijk van de kapitaalmarkt worden betrokken, hetgeen tot een sterke stijging van de huren leidt. Huren die verder opgejaagd worden door grondspeculatie. Delen van het land werden wat betreft huurvaststelling en distributie geliberaliseerd. Om een doorstroming in de woningmarkt mogelijk te maken, worden ook de oudere woningen in sterkere mate bij de huurverhogingen betrokken. Deze zogenaamde 'huurharmonisatie' heeft grote groepen van de bevolking in problemen gebracht. Om het sociaal element, het inkomensplaatje van de huurder, niet geheel onder te spitten werd een nieuw instrument in het leven geroepen, namelijk de individuele huursubsidie en de huurgewenningsbijdrage.
En zo gaf deze periode een beeld van de sociale woningbouw, dat in toenemende mate door marktmechanisme beïnvloed werd, maar via huursubsidies nog elementen van sociale politiek in zich hield.

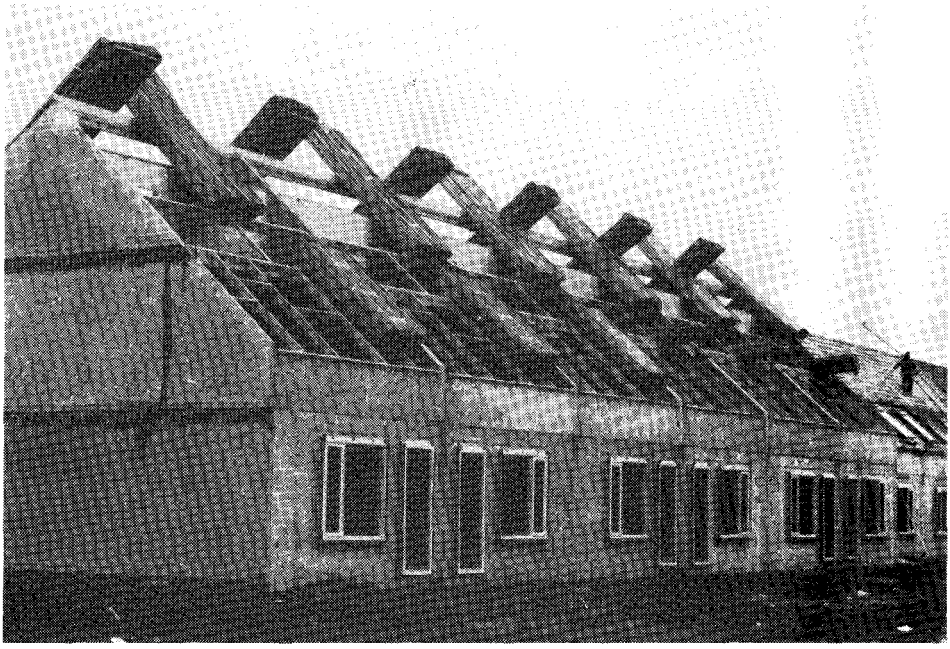

Het karwei moet afgemaakt worden

Het kabinet-Lubbers II, met name staatssecretaris Heerma, heeft het spoor voor de volkshuisvesting in de jaren negentig aangegeven. Uit de aard der zaak staat deze nota in het teken van een terugtredende overheid. Gewezen wordt op het financieringstekort en de noodzaak de woningbouw naar de kapitaalmarkt over te hevelen.
Dat belooft nogal wat voor de toekomst. Er wordt gestart met een drastische afbraak van de gesubsidieerde woningbouw. Het contingent wordt in 1988 alleen al met 12.000 verminderd. Verder staat een geleidelijke afbraak van huursubsidie en huurgewenning op de agenda om ten slotte de verdere woningbouw geheel via de kapitaalmarkt te laten verlopen.
Deze gang van zaken - bezuinigingen op subsidies, huurverhogingen en overdracht van woningbouw aan de kapitaalmarkt - heeft niets meer te maken met een volkshuisvestingsbeleid van de overheid. Alles is aan de budgetaire politiek van Ruding ondergeschikt gemaakt. Het is zelfs zo, dat volkshuisvesting meer inkomstenen uit de leningen ontvangt dan het aan gesubsidieerde bouw uitgeeft. Volkshuisvesting al enige jaren een 'verdiensector'. De effecten zijn dan ook overal zichtbaar. Een groeiend verval van het bestaande woningbezit en het weer groeien van een nieuwe woningnood.

Woningen-vakbonden-inkomsten

Voor de vakbeweging heeft het volkshuisvestingsbeleid van het kabinet twee gevolgen. De bezuinigingen op de woningbouw en de daling

van de nieuwbouw hebben forse gevolgen voor de werkgelegenheid. De achteruitgang daarvan wordt alleen al in de bouwsector getaxeerd op 6000-8000 mensjaren over 1988. Maar ook de aantasting van de koopkracht liegt er niet om. Onder invloed van een redelijk stabiel woonlastenbeleid in de jaren zeventig werd de koopkracht over het algemeen op peil gehouden. Maar in de jaren tachtig zijn de woonlasten, zeker voor de lagere inkomens, gestegen tot een derde van het besteedbare budget. Het opeisen van een beter inkomen zal de komende jaren steeds urgenter worden.

De bouwenquête aan het schuiven

Het partijbestuur van de CPN heeft bij het volgen van de bouwenquête een duidelijke verschuiving in het onderzoek bemerkt. De start lag bij een onderzoek naar de rol van beleggers. Die staken namelijk door manipulaties met stichtingskosten meer subsidies in eigen zak. Als gevolg daarvan mochten de huurders in een aantal gevallen hogere huren betalen. Miljoenen guldens aan te veel betaalde huren en subsidies zijn dus via die manipulaties rechtstreeks in de zakken van kapitaalbeleggers terechtgekomen.
Geleidelijk aan is de enquête omgebogen tot een klacht tegen overheidsbemoeienis. Tegen de invloed van het ministerie van Volkshuisvesting, de gemeenten en de woningcorporaties. 'Regels zijn er niet om je strikt aan te houden, want dan kom je nergens' uitspraken die de sfeer van anti-overheidsbemoeienissen versterken en dat alles ten gunste van beleggers.

Deltaplan woningbouw

Er is een grootscheeps offensief nodig voor de hoogst noodzakelijke woningverbetering. De kosten daarvan worden alleen al geschat op 40 miljard gulden. Maar deze verbetering kan niet langer voor ons uit geschoven worden, want anders komt dit woonherstel voor de uitgestrekte naoorlogse wijken te laat en slaat het verval toe. Ook de nieuwbouw dient drastisch te worden uitgebreid, ten einde de bestaande en weer groeiende woningnood op te lossen. Het was het CPN-Tweede-Kamerlid Wim van het Schip die in de jaren zeventig in de Tweede Kamer al een Deltaplan voor woningbouw lanceerde. Er is alle reden om dat nu opnieuw te doen.
Daarbij zal de komende jaren gelet moeten worden op de kwaliteit van de gesubsidieerde woningbouw. Want inleveren op kwaliteit ten behoeve van de prijs spant het paard achter de wagen. Het moet later dubbel en dwars worden terugbetaald.
De laatste tijd geeft weer een opleving te zien van de woonlastenstrijd. Het verbinden van deze strijd met inkomenseisen: dat werkt!
Om de greep van particuliere kapitaalbeleggers, niet alleen op de woningbouw maar ook op de infrastructuur, op de ruimtelijke ordening terug te dringen is het noodzakelijk om fondsen te vormen, die onder democratisch beheer komen en waarbij de woningcorporaties een zwaardere rol krijgen toebedeeld.

Marius Ernsting
vice-voorzitter v.d. CPN

In mei van dit jaar organiseerde de Landelijke Organisatie Belangengroepen Huisvesting (LOBH) een symposium over wat genoemd wordt 'nieuwe woningnood'. Staatssecretaris Heerma van Volkshuisvesting kwam met de mededeling dat het kwantitatieve woningtekort op 127.000 gesteld moest worden. Dat tekort was hoger dan verwacht, zei Heerma. Hij bedoelde waarschijnlijk hoger dan aan ons werd voorgehouden. En wel ruim twee maal zo hoog. Volgens de vóórlaatste CBS-cijfers zou het tekort immers 60.000 woningen bedragen. Lange tijd werd dit CBS-cijfer door de regering gehanteerd en gebruikt om te bezuinigen op de sociale woningbouw. Om de werkelijkheid te verdoezelen werd de publikatie van het CBS-Woning-Behoefte-Onderzoek 1985, kortweg WBO genoemd, zoveel mogelijk vertraagd. Omdat het LOBH echter met recente gegevens kwam, waaruit bleek dat op 1 januari 1987 in Nederland zo'n 1.600.000 woningzoekenden waren, kon Heerma niet achterblijven.

Woningnood nu: niet minder maar meer!

Anderhalf miljoen woningzoekenden

Maar wie zou denken dat hij, het kabinet of zelfs de meerderheid van de Tweede Kamer daarvan onder de indruk zou raken, komt bedrogen uit. Weliswaar besteedden het NOS-journaal en nagenoeg alle dagbladen aandacht aan dit feit. Maar in de presentatie van het woningbouwprogramma 1988 werd gesnoeid op een wijze, die zijn weerga niet kent. Voor het eerst is dit programma gepresenteerd als een botte bezuinigingsmaatregel, waaruit geen greintje sociale bewogenheid of verantwoordelijkheid spreekt. Dat alles wordt dan bedekt met wollig taalgebruik over het bevorderen van de koopsector als 'doorstromingsstimulerende' maatregel en 'het versterken van de marktsector'. Straks meer daarover.

Eerst meer inzicht in de woningnood. Ruim anderhalf miljoen woningzoekenden dus. Dat zijn natuurlijk niet allemaal daklozen. Maar toch, bijna de helft (45,5% om precies te zijn) zijn starters. Woningzoekenden dus,

die niet over zelfstandige huisvesting beschikken, thuis wonen of bijvoorbijbeeld op kamers.
Het aantal woningzoekenden dat van een minimuminkomen moet rondkomen, stijgt sterk. Het aantal mensen hiervan dat een bruto maandinkomen heeft van minder dan *f* 1500,- steeg in een jaar tijd met de helft tot niet minder dat 38,6 % van het totaal. Ruim 60% moet het doen met minder dan *f* 2000,- bruto. Bij voortzetting van het huidige volkshuisvestingsbeleid, dat gekenmerkt wordt door hogere huren, minder huursubdsidie en minder woningen, moet het ergste gevreesd worden. In regeringskringen ligt men daar blijkbaar niet van wakker. De VVD-volkshuisvestingsdeskundige De Beer gaf te kennen dat van de gemeenschap niet verlangd mag worden dat zij zorg draagt voor huisvesting van mensen met zo'n laag inkomen. Wel voor grotere stationshallen en bredere viaducten?
Ook Heerma is niet echt ongerust. Wat hem betreft zal het woningtekort tot 1994 nog stijgen en wel tot 134.000. Het is nog maar de vraag of dat cijfer niet veel hoger uit zal komen. Doordat de corporaties voor de financiering van de woningwetwoningen nu op de kapitaalsmarkt zijn aangewezen en de beleggers niet happig zijn, blijken over het beschikbaar gestelde contingent sociale huurwoningen voor 1987 tot dusver nog maar voor 21% de beschikkingen afgegeven te zijn. En het jaar is al bijna afgelopen! Door uitstel te geven tot 1 juli 1988 hoopt men dit percentage nog wat op te trekken. Maar de problemen worden alleen maar vooruitgeschoven. Of verwachten Heerma en Ruding dat de beleggers op oudejaarsavond goede voornemens zullen maken?
Kortom: het valt te verwachten dat de woningnood de komende jaren drastisch zal stijgen. In het bijzonder zal dat gelden voor de mensen met een laag inkomen. Voor hen voelt de regering zich niet meer verantwoordelijk. Bij hen valt ook weinig meer te halen. Massaal verzet tegen een dergelijk onmenselijk en onverantwoordelijk beleid is daarom een dringende eis.

Koopwoningen géén uitkomst

De regering wil, zo beweert zij, door méér koopwoningen te bouwen de doorstroming bevorderen om zo goedkopere en betere woningen beschikbaar te krijgen voor woningzoekenden met een laag inkomen. De praktijk toont aan dat dit niet werkt. Ten eerste omdat er op de gesubsidieerde koopsector wordt bezuinigd. Ook de stijging van het aantal executies (openbare verkopen dus) van koopwoningen met gemeentegarantie geeft een ander beeld te zien. Door het groeiend gebrek aan huurwoningen worden steeds meer woningzoekenden tot koop gedwongen, hoewel ze daar financieel eigenlijk te zwak voor zijn. Gesubsidieerde uitzuiging zou je dat kunnen noemen. Verder wordt versterkt in de hand gewerkt, dat voor mensen met een laag inkomen alleen nog het slechtste gedeelte van de woningvoorraad beschikbaar blijft. En die voorraad slinkt door sloop en renovatie.
De bezorgdheid van gemeenten en het Rijk over de toename van deze openbare verkopingen draagt overigens een zelfzuchtig karakter. Zij stonden immers garant. De maatregelen die nu getroffen worden, hebben allereerst tot doel de eigen overheidsportemonnaie te beschermen. In toenemende mate gaan de gemeenten namelijk hun garantiestelling beperken tot de zogenaamde executiewaarde, dat is ongeveer 60% van de marktwaarde van een woning. Bovendien wil men het verhaalsrecht sterker tot gelding laten komen. Dat wil zeggen, dat gemeenten diezelfde gedupeerde woningkoper tot in lengte van dagen achterna willen zitten om hun geld terug te krijgen. Voor de 40 resterende procenten doen de

banken dat al. De kans dat iemand, die met zijn eigen woning in de financiële problemen is gekomen, een groot deel van zijn leven gedupeerd zal zijn, is zeer groot. Hier komen 18de- en 19de-eeuwse toestanden om de hoek kijken.

Huisvesting is overheidsverantwoordelijkheid

De nieuwe garantiebeperkende maatregelen van de overheid lossen niets op. Integendeel. Omdat het risico voor de koper groter wordt, zullen de banken minder regelingen treffen en eerder tot openbare verkoop overgaan. De nieuwe maatregelen gelden daarnaast alleen voor de **nieuwe** garantiestellingen. Voor de oude verandert niets. Het gaat bij die oude vaak om mensen, die gekocht hebben in de tijd dat de hypotheekrenten op 12 à 14% stonden. Executie gaat dan met enorm verlies voor de koper gepaard.

Als er dan over werkelijk effectieve maatregelen gedacht moet worden, dan ligt een overeenkomst met de banken - tot wijzigen van deze dure hypotheken zonder boeten - méér voor de hand. Ook het verwerven van deze koophuizen door gemeentelijke woningbedrijven of corporaties komt in aanmerking. Het ministerie was immers ook bereid het onverkoopbare deel van de woningmarkt ten behoeven van beleggers en projectontwikkelaars om te zetten in huurwoningen. Zo bleek in de SBDI-affaire projectontwikkelaar Ruyters zich via deze regeling schaamteloos en straffeloos verrijkt te hebben. (1)

Het aantal sociale huurwoningen moet drastisch omhoog. En het is noodzakelijk dat de huren verlaagd worden. Dat kost geld. Natuurlijk. Maar niets doen kost ook geld. Misschien minder zichtbaar, maar achteraf minstens net zo veel. Bovendien: nietsdoen brengt onnoemelijk veel maatschappelijk leed. Huisvesting is een sociale verantwoordelijkheid van de overheid.

Het Norm Kosten Systeem (NKS)

In de sprookjeswereld van decentralisatie en doelmatigheid zal het opvallen dat de woorden democratie, invloed, medezeggenschap niet of nauwelijks meer voorkomen. Het zijn verouderde termen, die passen bij flower power en make love, not war. In het computertijdperk gaat het om efficiency, rendement, doelmatigheid en besparing.

Alle verhalen over 'besluitvorming dichter bij de burgers brengen' zijn dus betrekkelijk. Immers alleen die besluitvorming wordt dichter bij de burgers gebracht, waarvan de rekening ook meegeschoven kan worden.

Het nieuwe Norm Kosten Systeem is daarop geen uitzondering. Dit systeem van bouwkostenberekening zit nogal ingewikkeld in elkaar. Ten behoeve van gemeenteraadsleden en huurdersorganisaties is een duidelijke brochure verschenen van de drie landelijke woonconsumentenorganisaties (LOS, LOBH en NVH). (2). Wij beperken ons tot enige hoofdelementen.

Een aantal beslissingen bij de bouw van woningwetwoningen worden in het NKS verlegd naar gemeenten en corporaties. De vaststelling van de bouwprogramma's en de verdeling van contingenten over gemeenten en provincies blijven rijksbevoegdheden. Het Rijk stelt een budget beschikbaar, dat uitgaat van gemiddelde

(1). SBDI = Stichting Bejaardenhuisvesting en Dienstverlenende Instellingen. Een schandaal van nationale omvang in Limburg van recente datum.
(2). LOG = Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing; NVH = Nederlandse Vereniging van Huurders.

stichtingskosten en woningkwaliteit. De lagere organen mogen daar 5% van afwijken. Bijvoorbeeld 5% meer woningen tegen 5% lagere kwaliteit, of omgekeerd. De toetsing van de bouwkosten wordt nu door gemeenten verricht. Niet meer door het Rijk.
Daarop richt zich een deel van de kritiek van de huurdersorganisaties. Omdat gemeenten met deze toetsing weinig ervaring hebben, lopen zij het risico zich al te gemakkelijk te laten 'adviseren' door aannemers of opdrachtgevers. Dat kan leiden tot forse huurstijgingen, omdat alles boven de rijksnormen door de huurder zelf moet worden betaald. Dit kan zich juist in kleinere gemeenten veel voordoen. De vrees, dat alleen al door het invoeren van het NKS de nieuwbouwhuren de komende jaren zullen stijgen, is niet denkbeeldig. Nog meer huurders, die hun woonlasten niet meer kunnen betalen, zullen gedwongen worden te verhuizen naar het slechte, niet-verbeterde vooroorlogse deel van de woningvoorraad.
'De besluitvorming dichter bij de burger brengen' levert die burger dus praktisch nauwelijks iets op, tenzij burger toevallig aannemer is.

Het herenakkoord

Bij de parlementaire enquête-bouwsubsidie zijn de openbare verhoren zojuist afgesloten. De commissie moet haar eindrapport nog schrijven. Welke conclusies zij zal trekken en welke aanbevelingen zij zal doen, is nog niet bekend. De RSV-enquête heeft ons geleerd, dat daarin nog verrassingen kunnen staan. Maar over het verloop van de enquête en de feiten, die dat opleverde, is wel een en ander op te merken. En daarbij niet in de eerste plaats de vraag of Brockx terecht of onterecht moest opstappen. De diepere bedoelingen van Bert de Vries (en misschien Lubbers) om Brockx te wippen zullen nog wel enige tijd onder het kleed blijven.
Wat wel opvalt is de accentverschuiving gedurende de enquête. Zowel binnen de enquête zelf als ook in de zogenaamde volksmond: de massamedia. Wat begon als een aanklacht tegen beleggers, die de volkshuisvesting misbruikten om zich te verrijken, groeide uit tot een scherpe aanval op het gehele subsidiestelsel van de sociale woningbouw. De smaakmakers van Ruding en Lubbers willen de mensen alvast aan het idee laten wennen, dat het beter is de woningbouw helemaal niet meer te subsidiëren. Blijkbaar protesteren de massamedia niet tegen de pogingen van beleggers om illegaal meer subsidie te krijgen om zodoende meer te kunnen verdienen. Als je een dief wilt overhalen om goede werken te steunen, moet je hem eerst in de gelegenheid stellen om te stelen. Hoe meer je hem laat stelen, hoe meer goede diensten hij kan verrichten. Daar mag je blijkbaar niet moeilijk over doen, niet waar?
Was er nu een herenakkoord, ja of nee? Dat was er blijkbaar wel. Bovendien mochten de beleggers niet gecontroleerd worden. Is een dergelijke conclusie niet verschrikkelijk, als men bedenkt hoe uitkeringsgerechtigden vervolgd en bespioneerd worden, tot tussen de lakens hoe? Mogelijkerwijs hebben sommigen enkele stuivers te veel uitkering genoten. Maar als het om miljoenen gaa, kun je ongestraft je gang gaan. En de regering helpt haar handje mee...

Welke conclusies kunnen voorlopig worden getrokken?
In de eerste plaats, dat de werkelijk gedupeerden de huurders zijn. Zij komen in deze enquête niet aan het woord, maar worden met behulp ervan de komende jaren mogelijk aan een forse woonlastenstijging geholpen.

In de tweede plaats blijkt telkens hoe hecht de banden tussen de ministeries, banken en bedrijven zijn. Ministers, staatssecretarissen en hoge ambtenaren treden daarbij steeds vaker op als zaakwaarnemers van het bedrijfsleven. Dat is trouwens een kenmerk van het gehele regeringsbeleid. Juist een versterkte controle moet deze belangenverstrengeling tegengaan. Die controle moet plaats vinden door de volksvertegenwoordiging en de bevolking zèlf.
En ten derde. Volkshuisvesting is geen onderwerp dat zich leent voor privatisering, voor uitverkoop aan het bedrijfsleven. Projectontwikkelars en beleggers horen in de sociale woningbouw niet thuis.

De **gehele** bevolking helpen aan geschikte en betaalbare woonruimte! Dat behoort de doelstelling van volkshuisvesting te zijn en daarbij is geen plaats voor winstbejag. Een sterk georganiseerde bewonersorganisatie is daarin absolute voorwaarde. Een actieve rol van **eensgezinde initiatiefrijke communisten** kan daarbij niet gemist worden.

Paul Simons
Woonlastenwerkgroep C.P.N.

CPN-conferenties over volkswoningbouw en woonlasten

Op **zaterdag 21 november** j.l. heeft de Stichting Vorming en Scholing in samenwerking met de Woonlastenwerkgroep van de CPN een landelijke cursusdag georganiseerd.
Enkele tientallen raadsleden, bestuurders van woningbouwverenigingen en huur actiegroepen hebben daarbij gediscussieerd aan de hand van inleidingen, die gehouden werden door Marius Ernsting, Paul Simons en Jaques Janssen.
Gezien het succes van deze bijeenkomst wordt een tweede studiedag belegd op **zaterdag 6 februari 1988** waarbij aan de orde zullen komen: de wijzigingen in de individuele huursubsidies, de huisvesting voor ouderen en jongeren en de democratisering van de woningcorporaties.
In dit nummer van P en C brengen wij het inleidende woord van Marius Ernsting op de eerste studiedag naast de inleiding van Paul Simons over de nieuwe woningnood.
De Stichting Vorming en Scholing wil, in samenwerking met de CPN-Woonlasten-werkgroep alle inleidingen, ook die van zeer gespecialiseerde en deels technische aard, in een woon-en-huur-map samenvoegen, speciaal t.b.v. raadsleden, activisten in huurverenigingen en woningcorporaties.

Inhoud P en C Jaargang 1987

Titel:	Auteur:	Nr.	Blz.
Idealen	Marcus Bakker	4/5	191
Dzjan, een boek van Platonov.	Max van den Berg	2	98
Over de zwarte weduwe	Max van den Berg	3	136
Met Dolf Kruger door de jaren vijftig	Max van den Berg	6	287
Vruchtbaarheid en macht	Jeanette v Beuzekom	6	277
Greep op nieuwe technologie	Frank Biesboer	2	62
Sociale recherche	Pieter Bogaers	6	307
Werken aan een andere politiek	Fenna Bolding	6	259
Keerpunt in de wapenwedloop	Jan de Boo	4/5	209
Economische hervormingen in de Sowjet-Unie	Pieter Boot	4/5	228
Het juk breken	Mies Bouhuys	1	3
Stop de kernproeven: werk aan ontspanning	Ina Brouwer	2	55
Het basisinkomen: een eigentijdse utopie?	Ina Brouwer	3	121
Lezen moet!	Jos van Dijk	3	143
Provinciale Staten: begin van herstel?	Marius Ernsting	2	53
Crisis in de verzorgingsstaat	Marius Ernsting	3	127
Volkshuisvesting en een terugtredende overheid	Marius Ernsting	6	313
Voorwaarts en niet vergeten	Siep Geugjes/Eddy Schwarzwälder/ Lodewijk de Waal	3	108
Democratie nodig als lucht	Mikhail Gorbatsjov	1	23
Korte notities over de cultuur	Hans Groenewegen	4/5	237
Over cultuur en provinciaal beleid	Rinus Haks	1	33
Internationale politiek en de crisis van links	Duco Hellema	6	296
Diepgaande veranderingen	Henk Hoekstra	4/5	199
Nieuwe vormen en gedachten	Elli Izeboud	4/5	152
De koers van de dollar	Pim Juffermans	1	43
De lokroep van de nieuwe tijd	Sjors de Kam	1	47
Goede toekomst in de automatisering?	Maarten v Klaveren	2	73
Beschouwingen over het ANC. Boekbespreking	Bart Luirink	1	30
Juni actiemaand voor het ANC	Bart Luirink	3	103
De toekomst op de schouders van het verleden	Joop Mantel	6	301

Geen provinciaalse cultuurpolitiek	Nonja Meintser/Wim Jurg	2	90
Laten we het gezond houden	Fré Meis	6	268
Sebald Rutgers - internationalist	Eric Mol	4/5	170
Wat bezielt jou? Boekbespreking	Leo Molenaar	2	96
Lenin en de perestroika	Leo Molenaar	4/5	243
Nederland en Suriname	Joop Morriën	1	9
China in de eerste fase van het socialisme	Joop Morriën	6	271
Politieke verdediging	Theo de Roos	3	147
De commissie-Dekker tegen het licht	Robert Schurink	3	131
Woningnood nú: niet minder maar méér!	Paul Simons	6	316
De beurskrach	Coen Teulings	6	264
In vogelvlucht door zeventig jaren	Jaap Wolff	4/5	177
De Sovjet-Unie en vreedzame coëxistentie	Vadim Zagladin	4/5	163
De dilemma's van de Sovjet-Unie	Hans van Zon	2	80
De Sovjet-Unie en de Derde Wereld	Hans van Zon	4/5	217

Stichting Vorming en Scholing van de CPN organiseert op zaterdag 30 januari

ZUID-OOST AZIË STUDIEDAG

Indonesië actuele ontwikkelingen

Inleiding **Joop Morriën**
v/d partijbestuur CPN

Waarheen gaan de Filipijnen

Inleiding **Byron Bocar**
Vereniging Democratisch Front

Hoogtekadijk 145, Amsterdam.
Aanvang 10.30 uur. Zaal open 10.00 uur.
Einde ± 16.00 uur. Entree *f* 5,-
Materiaal - stands - volop discussie.
Koffie en thee gratis.

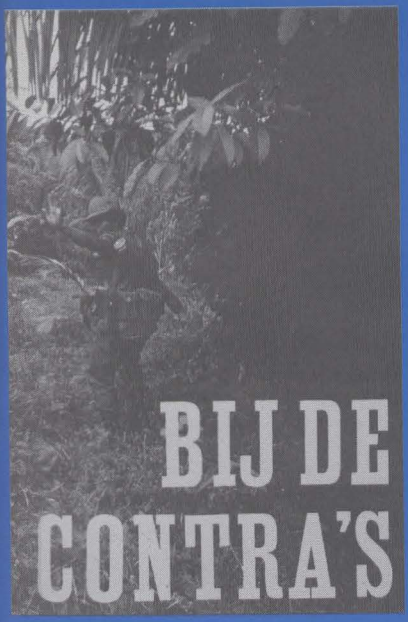

Nieuw bij Pegasus

Uiterst aktueel!

Christopher: Bij de contra's een onthullend verslag

Het leest als een thriller, maar het vertelt de ware geschiedenis van de geheime oorlog van de CIA tegen Nicaragua. Hoe werden door de CIA, in opdracht van Reagan, de contra's bedacht, gevormd en opgeleid. Wie zijn die contra's die met miljoenensteun dood en verderf zaaien en de vrede in Midden-Amerika pogen te dwarsbomen.
Christopher Dickey, Midden-Amerikachef van de Washington Post, verrichtte jaren onderzoek, ook bij CIA-topfiguren, en trok op met de contra's. Zijn boek, verschenen vóór de Iran-contra-gate hearings, veroorzaakte in de Verenigde Staten veel opschudding. Een gezamenlijke uitgave van Pegasus en de NOVIB.
276 blz., *f* **25,-**

Binnenkort verschijnt de tweede druk van

Leningrad en Moskou
een gids

In ruim een halfjaar raakte deze gids uitverkocht, ook dankzij een lovende pers en enthousiaste gebruikers.
Het is een onmisbaar boek voor wie deze steden bezoekt: Hans Dijkhuis en Arno Langeler schreven een uiterst praktische reisgids met vele tips en fraaie wandelroutes, die ook een goede indruk geven van het dagelijks leven.
168 blz., *f* **24,75**

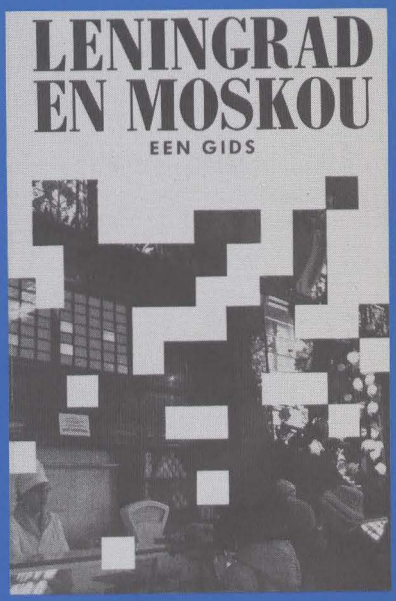

Al deze uitgaven verkrijgbaar in iedere goede boekhandel.
Pegasus, Leidsestraat 25, Amsterdam

Pegasus Literaire Reeks

Nieuw

Ismail Kadare: De generaal van het dode leger

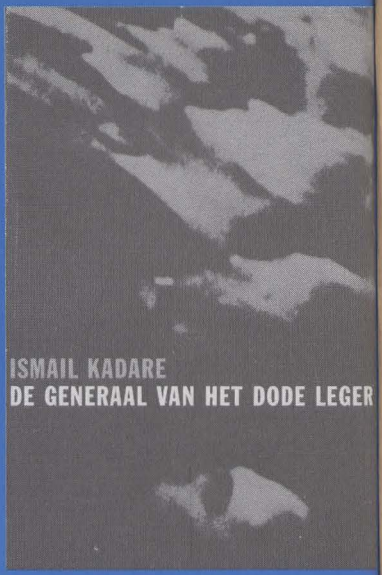

Het indrukwekkende epos van een Italiaanse generaal, die de stoffelijke resten gaat verzamelen van de duizenden gesneuvelde soldaten van het Italiaanse fascistische leger in Albanië.
Het is ruim 20 jaar na de oorlog. Het verleden herleeft. Toen dit boek in 1972 voor het eerst bij Pegasus verscheen, werd het allerwegen geroemd als het meesterwerk van een groot (Albanees) schrijver. In Frankrijk werd het verfilmd.
264 blz., *f* **25,-**

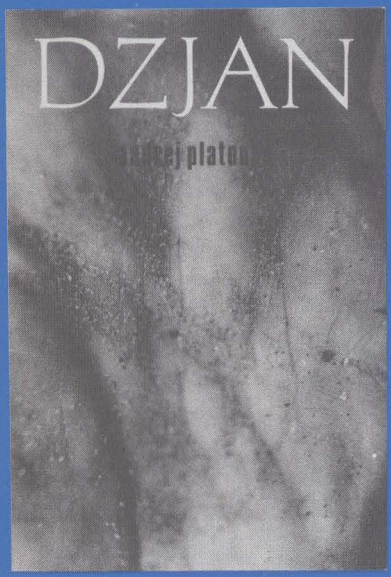

Eerder verscheen in deze reeks

Andrej Platonov: Dzjan

De pers is unaniem: 'een absoluut meesterwerk'! Een prachtig verhaal, subliem geschreven, uitstekend vertaald.
Voor het armoedige volkje Dzjan, in de barre woestijn van Midden-Azië, is het leven een ondraaglijke kwelling, waarvan alleen de dood verlossing biedt. Eén van hen, door toeval in Moskou terechtgekomen en daar opgegroeid, keert terug naar zijn geboortestreek om zijn volk te redden. Hij denkt het een nieuw, gelukkig bestaan te kunnen bieden.
136 blz., *f* **22,90.**

Ook van Andrej Platonov: De antisexus

Een prachtige korte satire. Een firma produceert machines voor de sexuele bevrediging, zodat geen partner meer nodig is... Een reeks beroemdheden uit de twintiger jaren als Henry Ford, Hindenburg, Douglas Fairbanks, juichen het toe. Alleen Charlie Chaplin mist de menselijke warmte... Maar daar gaat de firma iets aan doen.
16 blz., *f* **10,-**

Al deze uitgaven verkrijgbaar in iedere goede boekhandel.

Pegasus, Leidsestraat 25, Amsterdam